

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ŽYGINTAS BŪČYS

SENIENOS IR VISUOMENĖ: PAVELDO KOMUNIKACIJA XIX A.
LIETUVOJE

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija (06 H)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2008–2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Nastazija Keršytė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
komunikacija ir informacija – 06 H)

Turinys

Įvadas	4
Šaltinių ir tyrimų apžvalga	13
I. XIX a. Lietuvos visuomenės paveldosauginės savimonės formavimasis ir raida Rusijos imperijos politikos kontekste	30
I. 1. <i>Kraštotyrinės veiklos aktualinimas: XIX a. pirmieji trys dešimtmečiai</i>	31
I. 2. <i>Antikvarizmas ir jo institucionalizavimas: tarpsukiliminis laikotarpis</i>	48
I. 3. <i>Paveldo raiška tarp pagrindžio ir propagandos posukiliminiu laikotarpiu</i>	64
II. Muzeologinių sąvokų kaita XIX a. Lietuvoje	79
II. 1. <i>Paveldo apibrėžtys: tarp „senienos“ ir „paminklo“</i>	79
II. 2. <i>„Rinkinys“ versus „muziejus“</i>	94
III. Paveldosauginis sąmoningumas XIX a. Lietuvoje: kolektyvinės atminties ir tapatybės konstravimas	107
III. 1. <i>„Krašto senienos“ muziejiniuose naratyvuose</i>	107
III. 2. <i>Lietuvių mitologijos objektai ir tautinis tapatumas</i>	123
IV. Laike ir erdvėje nutolęs kitas paveldas XIX a. Lietuvos muziejiniuose kontekstuose	147
IV. 1. <i>Antikos paveldas XIX a. Lietuvoje</i>	148
IV. 2. <i>Orientalistikos rinkiniai Vilniaus senienų muziejuje</i>	168
Išvados	186
Šaltiniai	191
Literatūra	203
Santrumpos	218
Mokslo straipsniai disertacijos tema	219

Įvadas

Nagrinėjama problema

Žmogaus pasaulis neįsivaizduojamas be daiktų, jie – skirti praktiniam naudojimui, estetiniam pasigėrėjimui, turintys vertę, kaip ir niekam tikę, negražūs, beverčiai – supa mus visur, nuo jų neatsiejamas joks veiksmas ar įvykis. Daiktai yra ir informacijos, žinių, prasmių laikmenos, reiškiasi kaip simboliai, sukelia jausmus ir prisiminimus. Daiktų pagalba žmogus kuria pasaulį, o tuo pačiu jį ir suvokia. Galime teigti, kad iš esmės pati „žmogaus būtis yra daiktiška“¹.

Šiame daiktiškame pasaulyje Vakarų mąstymo tradicijos žmogui nuo seno buvo įprasta išskirti vienus daiktus iš kitų ir juos kaupti, t. y. kolekcionuoti. Kolekcionavimas yra sąmoningas daiktų išsaugojimas ateičiai. Privačiose kolekcijose – pirmiausia savo artimiesiems ir palikuonims, viešuose rinkiniuose – būsimoms kartoms. Bet koks daiktas pats savaime nėra vertingas, tad ir kolekcionavimas reiškia žymiai daugiau, negu vien tik „nebylių“ daiktų išsaugojimą. Perfrazuojant šveicarų muzeologą Martiną Schärerį, galime tarti, kad kolekcionavimas visų pirma yra „išsaugojimas daiktų su jiems priskirtomis vertėmis“². Iš visos mus supančios daiktų realybės žmogus ar žmonių grupė išskiria, kaupia ir saugo tik nedidelį kiekį tokių daiktų, kurie dėl vienokių ar kitokių savybių, jiems suteiktų prasmių yra laikomi vertingais. Kolekcija nėra atsitiktinių daiktų sanakaupa, jos pobūdį visuomet lemia kolekcionuojančiojo asmenybė, įsitikinimai, potroškiai ir prioritetai. Antra vertus, kiekvienas toks kolekcinis daiktas kitų žmonių gali būti matomos ir suvokiamos skirtingai, jam suteikiant ir kitokias prasmes.

Kolekcionavimas kaip reiškinys Europoje ypač išpopuliarėjo nuo XVIII a. antrosios pusės. Šis procesas neaplenkė ir Lietuvos, kur XIX a. ėmė rasti

¹ Šliogeris A., *Daiktas ir menas*, Vilnius, 1988, p. 21.

² Schärer M. R., *Ausstellungswanderungen. Notizen museologischer Streifzüge durch das Alimentarium. Promenades muséologiques. Carnet de notes sur l'Alimentarium. An Exhibition Revisited. Musings of a museologist in the Alimentarium*, Vevey, 2002, p. 62.

privatūs ir vieši rinkiniai, formavosi antikvarinė rinka, o spaudoje apie paveldo objektus, jų rinkinius gyvai diskutavo, dalinosi informacija ir mokslininkai, ir kolekcininkai. Toks visuomenės susidomėjimas praeities objektais nemažai prisidėjo prie to, kad 1855 m. Vilniuje buvo įkurtas ir pirmasis viešas Senienų muziejus, pradėjęs sistemiškai kaupti krašto paveldą ir telkti visuomenę aktyviam istorinės praeities įprasminimui. Nagrinėjant kolekcionavimo išpopuliarėjimo XIX a. Lietuvoje klausimą, mums ne tik ir ne tiek svarbi jo masiškumo aptartis, bet, visų pirma, kolekcionavimo, kaip priemonės, formavusios visuomenės paveldosauginę savimonę analizė ir kultūrinių bei simbolinių reikšmių, kurios buvo suteikiamos kaupiamiems praeities objektams, išryškėjimas.

XIX a. rinkiniuose kolekcionuojami daiktai, t. y. istorijos ir kultūros paveldo objektai pavieniui atliko tik ženklo ar simbolio funkciją, o kaip visuma bylojo apie juos kaupusių asmenų pasaulėžiūrą, pasakojo jų kurtus idėjinius naratyvus. Visuomenės dalyvavimas, kaupiant praeities objektus, kaip kultūrinės savasties ir tradicijos dalį, tuo pačiu skatino pažinti ir interpretuoti šį paveldą, tokiu būdu išreiškiant bendrumo jausmą, konstruojant ir puoselėjant kolektyvinę atmintį, kuriant bendrą tapatybę. Visuomenės kolektyvinė atmintis bei kultūrinė ir tautinė tapatybė nėra *a priori* duotos ir fiksuotos reikšmės ar savybės. Tai yra mentaliniai dariniai, patiriantys nuolatinę kaitą ir atsinaujinimą dėl istorijos bei kultūros paveldo interpretavimo ir reinterpretavimo. Tai yra savita kiekvienos epochos ar kartos kultūrinė recepcija, kuria siekiama „sukurti“ savo praeities, savo istorijos, savosios tapatybės vaizdinį.

Šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti, kaip ir kokius konkrečius savos praeities ir savos tapatybės vaizdinius kūrė XIX a. Lietuvos visuomenė, interpretuodama kaupiamą kultūros paveldą, kaip šie mentaliniai konceptai keitėsi, kokios reikšmės buvo suteikiamos paveldo objektams. Tuo pačiu tiriamas ir to meto visuomenės paveldosauginės savimonės formavimasis ir raida.

Tyrimo objektas – XIX a. Lietuvoje kaupti paveldo rinkiniai, paveldo objektų generuotos reikšmės ir įsisąmonintas visuomenės požiūris į paveldo objektus.

Darbo tikslas – remiantis XIX a. Lietuvoje kolekcionuotų rinkinių ir jų suvokimo analize, apibendrinti to meto visuomenės požiūrį į istorijos ir kultūros paveldą bei rekonstruoti jo sampratą ir reikšmes.

Šiam tikslui pasiekti keliami tokie **uždaviniai**:

- aptarti kultūrinės ir politinės sąlygas bei platesnį geopolitinį kontekstą, lėmusį paveldo rinkinių komunikaciją XIX a. Lietuvoje;
- aptarti pagrindines sąvokas, vartotas XIX a. Lietuvos visuomenės paveldo objektams bei jų rinkiniams apibrėžti;
- iširti kolekcionavimo ir paveldo aktualinimo tendencijas XIX a. Lietuvos visuomenėje ir jų įtaką paveldosauginės savimonės formavimuisi;
- gretinant kolekcionuotų rinkinių pobūdį su išreikštomis kolekcininkų nuostatomis, išanalizuoti to meto visuomenės kolektyvinę paveldo sampratą ir semantinius paveldo raiškos aspektus;
- analizuojant Vilniaus senienų muziejaus atvejį, aptarti konstruojamą kolektyvinę atmintį ir tapatybės vaizdinius XIX a. Lietuvos visuomenėje;
- išnagrinėti „kito“ paveldo suvoktis ir sklaidą XIX a. Lietuvoje.

Darbo metodologija, metodai, sąvokos

Darbe nagrinėjamas XIX a. Lietuvos visuomenės požiūris į paveldą ir jo interpretacijos, t. y. jos atstovų įsisąmonintos refleksijos paveldo objektų turinio, pobūdžio, reikšmės aspektais bei su tuo susijusi paveldo sklaida visuomenėje, todėl ir darbo analizė remiasi socialinei istorijai būdingais metodologiniais ir teoriniais principais. Darbe derinami analitinis aprašomasis, istorinis lyginamasis ir interpretacinis metodai.

Siekiant išsiaiškinti to meto Lietuvos visuomenėje vyraujančias bendras paveldo sampratas, darbe daugiausiai analizuojamas bajorijos, kaip tuo metu sociokultūriškai dominavusios ir kolektyvines paveldo suvoktis formavusios visuomenės dalies, požiūris. Dėl šios priežasties, o taip pat dėl atitinkamų

šaltinių trūkumo darbe nėra aptariama ir nagrinėjama iš XIX a. aktyvaus politinio, visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo eliminuotos skaitlingiausios visuomenės dalies – valstietijos – bei to meto Lietuvoje gyvenusių etnokonfesinių bendruomenių paveldo recepcija. Taip pat disertacijoje plačiau neaptariamas (išskyrus pavienius atvejus) kitų visuomenės socialinių grupių, kaip antai, ne iš bajorijos luomo kilusių dvasininkų, gydytojų, valstybės tarnautojų ir kt., paveldo supratimas. Žinoma, tai nereiškia, kad paveldo reikšmingumas buvo visai nesuvokiamas etnokonfesinėse bendruomenėse ar kituose nekilminguose socialiniuose sluoksniuose, ypač jei jų atstovai turėjo galimybių įgyti atitinkamą išsilavinimą ir sukaupti finansų, būtinų paveldo kolekcionavimui. Tačiau šių sluoksnių atstovų santykis su paveldu, kolekcininkiškos ambicijos, XIX a. visuomenėje vyravusį viešąjį paveldo diskursą paveikė nežymiai.

XIX amžiuje Lietuvos kaip politinio ar administracinio vieneto nebuvo. XVIII a. pabaigoje, po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų, į Rusijos imperijos sudėtį patekusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės buvo suskirstytos į gubernijas. Šis administracinis suskirstymas Rusijos imperijoje XIX amžiuje keitėsi, todėl darbe Lietuva suprantama kaip buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija, apimanti ne tik dabartines etninės Lietuvos žemes.

Darbe aptariami ir analizuojami paveldo objektai atitinka tik dalį šiandien plačiai suprantamo *paveldo* apibrėžties turinio, kuris apima materialias ir nematerialias, kilnojamąsias ir nekilnojamąsias bei kitas sociokultūriškai reikšmingas praeities vertybes. Tyrime apsiribota siauresne paveldo dalimi, t. y. tik kilnojamaisiais žmogaus veiklos ir jo aplinkos materialiais objektais, turinčiais kultūrinę vertę, kurie ir sudarė XIX a. visuomenės kaupiamų privačių ir visuomeninių rinkinių pagrindą. To meto terminu tai yra vadinamosios *senienos*, kurioms šiuolaikinėje muzeologijoje taikomas *muziejinio objekto* (angl. *museum object* arba *musealia*) terminas. Nūdienos muzeologijoje lygiaverčiai vartojamos kelios muziejinio objekto apibrėžtys, kurios iš esmės skiriasi tik kai kuriais semantiniiais niuansais.

Manome, kad geriausiai XIX a. visuomenės suvokimą atitinka kroatų muzeologo Ivo Maroevičiaus pateiktas muziejinio objekto apibrėžimas, todėl jį taikysime ir mūsų darbe. Pasak šio tyrėjo, „muziejinis objektas yra paveldo objektas, t. y. objektas išimtas iš realybės, kurioje jis egzistavo. [...] Paveldo objektas yra materialus, jo medžiaga ir forma dokumentuoja tikrovę, kurioje jis atsirado, egzistavo ir iš kurios jis pateko į dabartį. Paveldo objektai turi turtingus prasmis – dabarčiai komunikuojamų žinių apie praeitį – klodus bei tuo pačiu juos išsaugo ateičiai“³. Šiame apibrėžime mums svarbi idėja, kad muziejinis objektas tokiu tampa ne dėl to, kad jis yra saugomas muziejuje ar kitoje paveldo institucijoje. Mūsų tyrimo kontekste svarbi I. Maroevičiaus iškelta mintis, kad praeities objektas tampa muziejiniu objektu tik tada, kai jam kaip paveldo (praeities) objektui muzealizacijos proceso metu suteikiamos vienokios ar kitokios vertės ir reikšmės, kurių dėka toks objektas tampa dar ir komunikacijos šaltiniu, perteikiančiu praeities žinias dabarčiai.

Darbe sąvoka *paveldo komunikacija* suprantama ir interpretuojama pačia bendriausia *komunikacijos* sąvokos prasme. Mums priimtinausias pasirodė JAV muzeologo Duncano Camerono apibrėžimas. Šis autorius, pasiremdamas Claude E. Shannon ir Warren Weaverio komunikacijos modeliu bei papildydamas jį savo mintimis, pirmasis pateikė *muziejinės komunikacijos* apibrėžimą, kurį sudaro informacijos siuntėjas (muziejus / kolekcininkas), informacijos šaltinis (kaupiami ir eksponuojami realūs daiktai (objektai) ir jų perteikiamos reikšmės) ir informacijos gavėjas (lankytojas / žiūrovas)⁴. Darbe, analizuojant XIX a. Lietuvos visuomenės paveldo suvoktis, nesiekama aptarti visų įmanomų daugiaprasmių komunikacijos proceso aspektų. Didžiausias dėmesys skiriamas informacijos siuntėjo kuriamoms ir perteikiamoms paveldo objekto reikšmėms, t. y. objekto *muzealizacijos* proceso tyrimui. Muzealizacijos procesas – tai procesas, kurio metu, anot Kanados muzeologės Lynnos Maranda, objektas yra sąmoningai „išimamas“ iš

³ Maroević I., *Introduction to Museology: the European approach*, München, 1998, p. 162.

⁴ Cameron F. D., *The Museum as a Communications System and Implications for Museum Education*, *Curator: The Museum Journal*, 1968, vol. 11, issue 1, p. 33–40.

savo įprastinės pirmąsios buvimo vietos, taip prarasdamas ir savo pirminį funkcinį vaidmenį, tam, kad būtų iširtas ir taptų pažinimo šaltiniu⁵. Mūsų tyrimo atveju muzealizacijos proceso principus bus siekiama perprasti, remiantis XIX a. Lietuvos visuomenės iš egzistuojančios realybės išskirtų praeities objektų ir jiems suteiktų reikšmių analize.

Tyrimo naujumas

Darbo problematika – paveldo komunikacija istoriniame konkrečiaus laikotarpio, t. y. XIX a. kontekste ir jos įtaka formuojant visuomenės tautinę ir kultūrinę tapatybę – iki šiol sistemiškai tirta nebuvo. Disertacija esmingai papildo gausią kultūros paveldo kolekcionavimo, konkrečių privačių rinkinių ir muziejų istorijos, veiklos ir juose sukauptų rinkinių specifikos klausimams nušviesti skirtų darbų istoriografiją. Tuo pačiu disertacijoje tiriami nauji paveldo komunikacijos, paveldosauginės savimonės formavimosi aspektai praplečia ir pačią XIX a. Lietuvos paveldosaugos ir muziejinkystės tyrimų problematiką. Disertacijoje suformuluotos naujos įžvalgos gali būti naudingos ir platesniu aspektu tiriant XIX a. Lietuvos kultūros istorijos, visuomenės tapatybės formavimosi dėsningumą klausimus, kuriuos nagrinėjant iki šiol paveldosauginio sąmoningumo tyrimai būdavo įtraukiami tik fragmentiškai.

Tyrimo aktualumas

Manome, kad tyrimas yra aktualus šiuolaikinio pasaulio iššūkių ir poveikio kultūrinei ir tautinei tapatybei kontekste. Kintant visuomenės suvokimui ir požiūriui į paveldą, reinterpretuojant ar „demitologizuojant“ XIX a. visuomenės vertintus praeities objektus, suteikiant reikšmes iki tol „nebyliems“ praeities ar nūdienos daiktams, kuriami nauji šiuolaikinės tautos istorijos ir tapatybės vaizdiniai. Tad darbe nagrinėjama problema ir atlikto tyrimo rezultatai yra esmingi svarstant, kaip XIX a. Lietuvos visuomenės sukaupti rinkiniai, jų aktualinimas ir sklaida paveikė moderniosios lietuvių tautinės ir istorinės savimonės formavimąsi XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje ir kaip tai siejasi su šiandienos postmodernia tautine savimone. Mūsų tyrimo

⁵ Maranda L., *Museology, back to the basics: musealization, ICOFOM Study Series (Museology: back to basics)*, 2009, issue 38, p. 251–258.

išvados taip pat gali būti vertingos, siekiant išryškinti, kaip nuo XIX a. iki XXI a. pakinta visuomenės paveldosauginė savimonė ir kokią įtaką XIX a. paveldo objektų interpretacijos bei jų pagalba kurti istoriniai naratyvai daro praeities vaizdinių supratimui šiuolaikinėje visuomenėje. Šios disertacijos pagrindu visus pastaruosius klausimus galima kelti ir svarstyti, nors, be abejo, siekiant į juos atsakyti dar reiktų atlikti papildomus tyrimus.

Darbo struktūra atitinka nagrinėjamų klausimų pobūdį. Darbą sudaro įvadas, keturios dalys, kurios skaidomos į smulkesnius poskyrius, išvados, šaltinių, literatūros ir santrumpų sąrašai bei disertacijos tema parengtų publikacijų sąrašas.

Įvade apibrėžta tiriamoji problema, tyrimo objektas, darbo tikslas ir uždaviniai, nusakyta tyrimo metodologija ir metodai, įvertintas darbo naujumas ir aktualumas, pateikti ginamieji teiginiai, apžvelgti darbe naudoti šaltiniai ir tyrimai.

Pirmame skyriuje *XIX a. Lietuvos visuomenės paveldosauginės savimonės formavimasis ir raida Rusijos imperijos politikos kontekste* analizuojamas politinis ir bendrakultūrinis kontekstas XIX a. Lietuvoje, veikęs visuomenės paveldosauginės savimonės formavimąsi. Išryškinamas bendras paveldo muzealizacijos procesas, aptariant praeities paminklų aktualinimo, rinkinių kaupimo, jų institucionalizavimo ir institucijų, besirūpinančių paveldo globa, raidos tendencijas. Analizuojant XIX a. Lietuvos visuomenės paveldosauginės savimonės formavimąsi ir raidą, išskiriami trys skirtingi etapai ir aptariami tuomet dominavę paveldosauginio sąmoningumo bruožai.

Antrame skyriuje *Muzeologinių sąvokų kaita XIX a. Lietuvoje* aptariamos pagrindinės XIX a. Lietuvos visuomenės vartotos sąvokos kolekcionuojamiems kultūros ir istorijos objektams bei jų rinkiniams apibrėžti. Aptariama šių sąvokų kilmė bei analizuojamas jų suvokimas, reikšmės ir vartoseną tuo metu.

Trečiame skyriuje *Paveldosauginis sąmoningumas XIX a. Lietuvoje: kolektyvinės atminties ir tapatybės konstravimas*, analizuojant Vilniaus senienų muziejuje kaupiamą ir reprezentuojamą krašto kultūrinį ir istorinį

paveldą, rekonstruojamos XIX a. visuomenės kurtos kolektyvinės atminties reikšmės ir jų pagalba konstruojami muziejiniai istorijos naratyvai bei kultūrinės tapatybės vaizdiniai.

Ketvirtame skyriuje *Laikė ir erdvėje nutolęs „kitas“ paveldas XIX a. Lietuvos muziejiniuose kontekstuose* analizuojama, koks paveldas XIX a. Lietuvos visuomenės buvo suvokiamas kaip *kitas* ar *svetimas* paveldas, kaip keitėsi ir ar keitėsi šis suvokimas bei kokiomis prasmėmis ir kodėl *kitas* paveldas buvo aktualinamas viešojoje erdvėje.

Išvadose apibendrinami atlikto tyrimo rezultatai.

Autorius nuoširdžiai dėkoja disertacijos mokslinei vadovei doc. dr. Nastazijai Keršytei paskatinusiai imtis šio tyrimo. Už pagalbą rengiant disertaciją esu nuoširdžiai dėkingas dr. Redai Griškaitei ir prof. dr. Arvydui Pacevičiui. Jų geranoriški patarimai, vertingi pasiūlymai ir tikslios pastabos, leido teisingiau interpretuoti daugelį iškilusių klausimų. Dėkoju Lietuvos nacionalinio muziejaus direktorei Birutei Kulnytei už sudarytas sąlygas disertacijos rašymui bei kolegoms ir artimiesiems už palaikymą ir supratimą.

Ginamieji teiginiai

1. XIX amžiuje Lietuvos visuomenėje vykę mentaliniai pokyčiai, aktualinant paveldo suvokimą bei jų reikšmių pažinimą, suformavo visuomenės paveldosauginę savimonę.

2. XIX a. Lietuvos visuomenei senoviniai daiktai ar namuose kaupiami asmeniniai kasdienės aplinkos ir praktinės paskirties daiktai, šeimos relikvijos – *senienos* – tapo svarbūs bendros atminties ir tapatybės suvokties bei patriotizmo ugdymo objektais.

3. Kolekcionuojami paveldo objektai XIX a. Lietuvos visuomenės buvo įvardinami keliais terminais. Šių paveldą apibrėžiančių sąvokų ir joms suteikiamo turinio kaita atspindėjo to meto paveldo sampratos raidą.

4. XIX a. Lietuvos visuomenei aktualių ir bendrų paveldo reikšmių konstravimo, įteisinimo ir sunorminimo institucija tapo 1855 m. Vilniuje įkurtas Senienų muziejus.

5. XIX a. Lietuvos visuomenės konstruojamos istorinės atminties pagrindą sudarė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės ir kultūrinės tradicijos vaizdiniai.

6. XIX a. aktualizuoti ikikrikščioniškosios Lietuvos mitologijos vaizdiniai tapo vienu iš sudėtinių elementų, formuojančiu tautinę tapatybę.

7. Vilniaus senienų muziejuje kaupto *kito* geografiškai tolimų tautų bei kažkada praeityje egzistavusių kultūrų paveldo viešas eksponavimas skatino krašto visuomenę aktyviai įsitraukti į bendrą muziejaus kūrimo ir paveldo puoselėjimo veiklą.

Šaltinių ir tyrimų apžvalga

Šaltiniai. Tyrimas ir analizė darbe atliekami remiantis šaltiniais, kurių didžioji dalis tuo pačiu atliko ir paveldo dokumentavimo, komunikacijos bei viešinimo priemonių funkcijas XIX a. Lietuvoje. Pagal informacijos formą visus darbe naudotus šaltinius galime suskirstyti į tris sąlygines nevienodo dydžio grupes: rašytinius šaltinius, ikonografinę medžiagą bei muziejinius paveldo objektus. Šias tris šaltinių grupes čia ir aptarsime atskirai.

Pati stambiausia ir svarbiausia tyrimo šaltinių grupė yra rašytiniai šaltiniai, kuriuos pagal jų turinį, teikiamos informacijos pobūdį taip pat galime suskirstyti į keletą smulkesnių grupių ir apžvelgti juos. Didžioji darbe naudojamų rašytinių šaltinių dalis yra spausdinta, žinoma ir funkcionuojanti mokslinėje apyvartoje, o kita tyrime naudojamų šaltinių dalis yra nepublikuoti, archyvuose ir atminties institucijų rankraštynuose saugomi įvairūs dokumentai, laiškai, užrašai, paveldo objektų aprašai ir pan., tad aptariant šaltinius pagal jų turinį, kartu pristatysime ir šią nepublikuotą šaltinių rūšį, neišskirdami jų į atskirą grupę ir neaptardami atskirai.

Stambiausia ir itin svarbi darbe naudojamų rašytinių šaltinių grupė nušviečia bendras, kolektyvines XIX a. Lietuvos visuomenės kuriamas paveldo sampratas ir reikšmes, kaupiamo paveldo pobūdį, paveldosauginės minties institucionalizaciją bei santykius su valdžios institucijomis. Tai Vilniaus senienų muziejaus (toliau – VSM) ir Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos (toliau – VLAK) archyvas: gaunamų eksponatų registracijos knygos, susirašinėjimas su privačiais asmenimis ir institucijomis, VLAK posėdžių protokolai, ataskaitos, įvairaus pobūdžio paveldosauginiai užrašai – tiek švarraščiai, tiek juodraščiai, bei kita šių institucijų dokumentacija. Didžioji šio archyvo dalis yra nepublikuota ir saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje¹. VSM dailės rinkinio aprašas yra saugomas Lietuvos

¹ Vilniaus viešoji biblioteka ir senienų muziejus, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 46.

literatūros ir meno archyve², o nepilną šio katalogo variantą lietuvių kalba yra publikavusi menotyrininkė Rūta Janonienė³. Taip pat nepublikuoti muziejaus įkūrimo projektai, susirašinėjimas su valdžios įstaigomis dėl jo steigimo bei kiti dokumentai, susiję su VSM veikla, saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAVB RS), Eustachijaus Tiškevičiaus fonde⁴. Posukiliminio VSM prie Vilniaus viešosios bibliotekos veikla bei kolekcionavimo pobūdis atspindėtas minėtame Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus fonde, o taip pat ir LMAVB RS saugomose šio muziejaus rinkinių inventoriaus knygose⁵. Taip pat šiai grupei priskirtina ir VSM uždarymo (reorganizacijos) byla – Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo įsaku sudarytos muziejaus rinkinių peržiūrėjimo ir sutvarkymo komisijos posėdžių protokolai, kurie buvo publikuoti 1865 m. vietinės administracijos rūpesčiu⁶. Lietuvos nacionalinio muziejaus (toliau – LNM) archyve saugomas dalies VSM rinkinio, 1868 m. išvežto į Rumiancevo muziejų Maskvoje, aprašas⁷. Prie šios šaltinių grupės galima priskirti ir publikuotus VSM rinkinių katalogus⁸, kuriuose išvardinami ir gana glaustai apibudinami sukaupti paveldo objektai, jų įsigijimo aplinkybės ar dovanotojai.

² Vilniaus senienų muziejaus dailės kūrinių katalogas, Vladislovo Sirokoslės fondas, *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLiMA), f. 96, b. 277.

³ Janonienė R., Neskelbtas katalogas, *Krantai*, 1991, Nr. 25, p. 71–72.

⁴ Biržų valdų aktai (Eustachijaus Tiškevičiaus dokumentai), *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 31; Eustachijaus Tiškevičiaus fondas, LMAVB RS, f. 149.

⁵ Senienų muziejaus prie Vilniaus viešosios bibliotekos rinkinių inventurinės knygos, Vilniaus viešosios bibliotekos rankraščių fondų likučiai, LMAVB RS, f. 22, b. 31–46.

⁶ *Дневник заседаний комиссии для разбора, приведения в известность и надлежащий порядок предметов, находящихся в Виленском музее древностей*, Вильна, 1865, 74 с.

⁷ Generalgubernatoriaus M. Muravjovo laikais išvežtų į Rusiją ir dabar įvairiuose Rusijos muziejuose saugomų eksponatų aprašymas, *Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas* (toliau – LNM), ap. 3, b. 59.

⁸ Киркор А. К., *Перечневый каталог предметов в Виленском музее древностей*, Вильно, 1858, 21 с.; *Spis przedmiotów ofiarowanych dla muzeum Wileńskiego przez niektórych mieszkańców miasta portowego Kronsztatu*, Wilno, 1862, 9 s.; Добрянский Ф., *Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке*, Вильна, 1879, 118 с.; *Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке*, Вильна, 1885, 272 с.; *Виленский музей древностей. Объяснительный текст к фотографическим снимкам, заменяющий собой также путеводитель по Музею*, Вильна, 1892, 68 с.

Kitą rašytinių šaltinių grupę, atspindinčią apsišvietusios krašto visuomenės dalies nuostatas paveldo atžvilgiu, sudaro to meto mokslininkų bei krašto praeitimi besidominčių vietos inteligentų darbai (mokslinės monografijos, studijos, tyrimai bei straipsniai periodikoje), kuriuose aptariamai kai kurie archeologijos, istorijos ir kultūros paveldo objektai, išreiškiamos paveldo suvoktys ir interpretacijos, paveldo vieta mokslų sistemoje. Tai Dionizo Poškos⁹, Teodoro Narbuto¹⁰, Liudviko Adomo Jucevičiaus¹¹, Simono Daukanto¹², Juozapo Jaroševičiaus¹³, Juozapo Ignacijaus Kraševskio¹⁴, Adomo Honorio Kirkoro¹⁵, Eustachijaus ir Konstantino Tiškevičių¹⁶ Lietuvos praeičiai skirtos studijos.

Šiai rašytinių šaltinių grupei artimi ir kiti ne mažiau svarbūs šaltiniai – kelionių po Lietuvą pažintinė kraštotyrinė literatūra ir atskirų Lietuvos apskričių ar regionų aprašai. Eustachijaus ir Konstantino Tiškevičių¹⁷, Adomo

⁹ Poška D., *Raštai* (tekstą paruošė Urbas D.), Vilnius, 1959, 744 p.

¹⁰ Narbut T., *Dzieje starożytnie narodu litewskiego, t. 1: Mitologia litewska*, Wilno, 1835, 484 s. (lietuviškas vertimas – Narbutas T., *Lietuvių tautos istorija, t. 1: Lietuvių mitologija* (vertė R. Jasas), Vilnius, 1992, 392 p. ir Narbutas T., *Lietuvių tautos istorija, t. 1: Lietuvių mitologija* (vertė R. Jasas), Vilnius, 1998, 533 p.); Narbut T., *Pomniejsze pisma historyczne szczegolnie do historyi Litwy odnoszące się*, Wilno, 1856, 300 s.

¹¹ Ludwik z Pokiewa [Jucewicz L. A.], *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*, Wilno, 1846, 388 s. (lietuviškas vertimas – L. A. Jucevičius, *Lietuva, jos senovės paminklai, buitį ir papročiai, L. A. Jucevičius, Raštai* (vertė D. Urbas), Vilnius, 1959, p. 53–356).

¹² Daukantas S., *Raštai*, Vilnius, 1976, t. 1–2.

¹³ Jaroszewicz J., *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji, od czasow najdawniejszych do końca wieku XVIII, cz. 1: Litwa pogańska*, Wilno, 1844, 240 s.

¹⁴ Kraszewski J. I., *Litwa. Starożytnie dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d., t. 1: historia do XIII wieku*, Warszawa, 1847, 516 s.; Kraszewski J. I., *Ikonotheka. Zbiór notat o sztuce i artystach w Polsce*, Wilno, 1858, 96 s.; Kraszewski J. I., *Sztuka u słowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej*, Wilno, 1860, 391 s.

¹⁵ Kirkor A. H., *O znaczeniu i ważności zabytków pierwotnych oraz umiejętném ich poszukiwaniu*, Kraków, 1878, 30 s.

¹⁶ Eus. Hr. T. [Tyszkiewicz E.], *Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli Opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa Rossyjskiego*, Wilno, 1842, 64 s.; Tyszkiewicz E., *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuk i rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej*, Wilno, 1850, 106 s.; Tyszkiewicz E., *Groby rodziny Tyszkiewiczów*, Warszawa, 1873, 111 s.; Tyszkiewicz K., *O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej. Studium archeologiczne*, Berlin, 1868, 287 s.

¹⁷ [Tyszkiewicz E., Tyszkiewicz K.], *Opisanie powiatu Borysowskiego*, Wilno, 1847, 506 p.; Tyszkiewicz E., *Birże. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacji*, Sankt Petersburg, 1869, 170 s. (lietuviškas vertimas – Tiškevičius E., *Biržai: žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį* (vertė A. Baublys), Šiauliai, 1998, 106 p.); Tyszkiewicz K., *Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym*, Drezno, 1871, 362 s. (lietuviškas vertimas – Tiškevičius K., *Neris ir jos krantai: Hidrografo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis* (vertė V. Būda), Vilnius, 1992, 398 p.).

Honorio Kirkoro¹⁸, Vladislavo Sirokomlės¹⁹, Liudviko Adomo Jucevičiaus²⁰, Teodoro Tripplino²¹, Vladimiro Gadono²², Mykolo Gadono²³, Aleksandro Polujanskio²⁴, Stanislovo Moravskio²⁵ ir kitų autorių asmeniniais išpūdziais pagyvintuose istoriniuose, geografinuose, statistiniuose, etnografinuose aprašymuose minimi ir aptariamai meno, kultūros, istorijos, archeologijos paminklai įvairiuose Lietuvos regionuose bei kelionėse sutikti vietiniai *senienų mylėtojai*.

XIX a. Lietuvos visuomenėje dominavusios paveldo suvoktys, reikšmės, vertinimai ir jų pagrindu konstruojama istorinė atmintis atsispindėjo periodikoje. To meto Vilniaus²⁶, Varšuvos²⁷, Sankt Peterburgo²⁸ periodikoje

¹⁸ Jan ze Śliwina [Kirkor A. H.], *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*, Wilno, 1856, 312 s. (lietuviškas vertimas – Kirkoras A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes* (vertė K. Uscila), Vilnius, 1991, 280 p. ir Kirkoras A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes* (vertė K. Uscila), Vilnius, 2012, 326 p.).

¹⁹ Syrokomla W., *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, Wilno, 1857, 1860, t. 1–2. (lietuviškas vertimas – Sirokomlė V., *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą* (vertė K. Umbražiūnas), Vilnius, 1989, 167 p.); Syrokomla W., *Niemen od źródeł do ujścia*, Wilno, 1861, 168 s. (lietuviškas vertimas – Sirokomlė V., *Nemunas nuo versmių iki žiočių* (vertė K. Bizauskas), Kaunas, 1933, 76 p. ir Sirokomlė V., *Nemunas nuo versmių iki žiočių* (vertė K. Bizauskas), Vilnius, 1991, 82 p.).

²⁰ Jucewicz L. A., *Rysz Żmudzi*, Warszawa, 1840, 52 s.; Jucewicz L. A., *Wspomnienia Żmudzi*, Wilno, 1842, 212 s. (lietuviškas vertimas – L. A. Jucevičius, *Žemaičių žemės prisiminimai, L. A. Jucevičius, Raštai* (vertė D. Urbas), Vilnius, 1959, p. 357–498.).

²¹ Tripplin T., *Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi odbytej w 1856 roku*, Wilno, 1858, t. 1–2.

²² Gadon W., *Statystyka Xięstwa Żmudzkiego*, Paris, 1839, 114 s.

²³ M. G. [Gadon M.], *Opisanie Powiatu Telszewskiego w guberni Kowieńskiej w dawném Xięstwie Żmujdzkiem położonego*, Wilno, 1846, 186 s.

²⁴ Połujański A., *Wędrówki po gubernji Augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Warszawa, 1859, 454 s.

²⁵ Morawski S., *Od Merezca do Kowna. Gawęda Pustelnika, Teka Wileńska*, 1858, nr 4, s. 51–85; nr 5, s. 81–119; nr 6, s. 49–88. (lietuviškas vertimas – Moravskis S., *Nuo Merkinės iki Kauno. Atsiskyrelio gavenda* (parengė R. Griškaitė), Vilnius, 2009, 624 p.).

²⁶ Kultūros paveldas ir su juo susijusi problematika bene plačiausiai buvo nušviečiama periodiniuose žurnaluose *Tygodnik Wileński* (1815–1822 m.), *Dziennik Wileński* (1805–1807, 1815–1830 m.), *Wiadomości Brukowe* (1816–1822 m.), *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe* (1835–1843 m.), *Athenaeum* (1841–1851 m.), *Rubon* (1842–1849 m.), *Teka Wileńska* (1857–1858 m.), *Pismo Zbiorowe Wileńskie* (1859 ir 1862 m.) bei 1859–1865 m. Adomo Honorio Kirkoro redaguotame valstybiniame dvikalbiame laikraštyje *Kuryer Wileński / Виленский Вестник*.

²⁷ Paveldui, o konkrečiai ir lietuviškam paveldui, jo aktualijoms nemažas dėmesys buvo skiriamas 1801–1805, 1809–1810 ir 1815–1823 m. leistuose, su Varšuvos mokslo draugija susijusiuose periodiniuose leidiniuose *Nowy Pamiętnik Warszawski*, *Pamiętnik Warszawski*. XIX a. viduryje Vladislavo Sirokomlės, Mykolo Balinskio, Adomo Honorio Kirkoro, Teodoro Narbuto, Juozapo Ignacijaus Kraševskio bei kitų tyrėjų publikacijos *lietuviškų senienų* tematika, kaip ir Vilniaus kultūrinės naujienos ar VSM ir VLAK ataskaitos spausdintos *Biblioteka Warszawska* bei *Gazeta Warszawska* numeriuose.

²⁸ 1830–1858 m. Sankt Peterburge lenkų kalba leistas periodinis leidinys *Tygodnik Petersburski*, kuriame publikuotas ne vienas Lietuvos paveldui, archeologiniams tyrimams skirtas straipsnis.

spausdinami ne tik informacinio pobūdžio pranešimai, bet ir gana plačiai buvo aptarinėjamos tiek krašte, tiek ir užsienyje randamos senienos, paveldo rinkiniai, publikuojamos archeologinių tyrimų apžvalgos ir ataskaitos, moksliniai ir poleminiai straipsniai.

Kiek mažesnę, tačiau taip pat vertingą darbe naudotų rašytinių šaltinių grupę sudaro egodokumentika: laišakai, atsiminimai ir dienoraščiai. Šiuose šaltiniuose išryškėja privatūs, labiau emociškesni juos kūrusių asmenų potroškiai ir siekiai, individualūs požiūriai į istorijos ir kultūros paveldą. Iš gana gausaus nepublikuoto to meto visuomenės epistolinio palikimo darbe naudotasi E. Tiškevičiui ir VSM adresuotais krašto *senienų mylėtojų* ar šiaip išprususių asmenų laiškais²⁹, istoriko T. Narbuto korespondencija³⁰ bei K. Tiškevičiaus laiškais rašytais A. H. Kirkorui³¹. Dalis to meto visuomenės epistolinio palikimo yra publikuota. Tai kultūros veikėjų laišakai rašyti J. I. Kraševskiui³², istorikų T. Narbuto ir S. Daukanto susirašinėjimas³³, Mikalojaus Akelaičio laišakai³⁴ ir kt. Gana informatyvūs ir pateikiantys nemažai personalizuotos įdomios medžiagos apie kultūros paveldą, jo reikšmę yra tuo metu populiarūs bajorijos atsiminimai ir dienoraščiai, tarp kurių verta išskirti Gabrielės Giunterytės Puzinienės³⁵, Stanislovo Moravskio³⁶, Edvardo Pavlovičiaus³⁷ ir kt. atsiminimus.

²⁹ Vilniaus viešoji biblioteka ir senienų muziejus, *VUB RS*, f. 46.; Biržų valdų aktai (Eustachijaus Tiškevičiaus dokumentai), *LMAVB RS*, f. 31.; Eustachijaus Tiškevičiaus fondas, *LMAVB RS*, f. 149.

³⁰ Teodoro Narbuto raštai ir korespondencija, *LMAVB RS*, f. 18, b. 185.

³¹ Konstantino Tiškevičiaus laišakai Adomui Honorui Kirkorui, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA)*, f. 1135, ap. 11, b. 14.

³² *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J. I. Kraševskiui* (parengė B. Genzelis, G. Gustaitė, M. Lukšienė, V. Žukas), Vilnius, 1992, 376 p.

³³ *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas* (parengė R. Griškaitė), Vilnius, 1996, (Simono Daukanto raštai), 662 p.

³⁴ M. Akelaičio laišakai (parengė A. Janulaitis), *Tauta ir žodis*, Kaunas, 1925, T. 3, p. 292–321; 1926, T. 4, p. 433–443.

³⁵ Puzynina z Güntherów G., *W Wilnie i w dworach litewskich: pamiętnik z lat 1815–1843*, Wilno, [1928], 389 s. (lietuviškas vertimas – Giunterytė Puzinienė G., *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose: 1815–1843 metų dienoraštis* (vertė I. Aleksaitė), Vilnius, 2005, 351 p.)

³⁶ Morawski S., *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818–1825)*, Wilno, 1924, 541 s. (lietuviškas vertimas – Moravskis S., *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje: atsiskyrelio atsiminimai (1818–1825)* (vertė R. Griškaitė), Vilnius, 1994, 474 p.); Morawski S., *Szlachta-bracia: wspomnienia, gawędy, dialogy (1802–1850)*, Poznań, [1929], 259 s.

³⁷ Pawłowicz E., *Wspomnienia znad Wilii i Niemna*, Lwów, 1882, 180 s.

Darbe taip pat naudotasi ir nerašytiniais šaltiniais – ikonografinė medžiaga. Tai to meto knygų iliustracijos bei pavieniai ar albumais leisti grafikos darbai, piešiniai, kuriuose fiksuoti reikšmingiausi to meto visuomenei paveldo objektai, VSM ekspozicijos vaizdai, dvarų interjerai. Šioje šaltinių grupėje išsiskiria Jono Kazimiero Vilčinskio Paryžiuje leisti grafikos lakštai ir jų serija *Album de Wilna (Vilniaus albumas)* ir konkrečiai VSM skirtas albumas³⁸.

XIX a. kaupti paveldo objektai, buvusio VSM rinkinių dalis, kuri saugoma LNM – tai dar viena nerašytinių šaltinių grupė, kuri buvo įtraukta į šiame darbe atliekamą tyrimą. Tiek ši, tiek ir minėta ikonografinė medžiaga iš esmės skiriasi savo perteikiamos informacijos pobūdžiu bei turiniu nuo rašytinių šaltinių, vizualiai perteikdama paveldo objektų informacines savybes.

Darbe cituojant ne lietuvių kalba parašytus šaltinius, jeigu yra publikuotas šio šaltinio vertimas, pateikiamas pastarasis, jeigu šaltinis nėra verstas į lietuvių kalbą, pateikiame mūsų vertimą.

Tyrimai. Kultūros paveldas, kolekcionavimas, muziejų raida XIX a. Lietuvoje ir su tuo susijusi mokslinė problematika yra susilaukusi ne vieno įvairių sričių mokslininko dėmesio, tačiau lietuviškoje istoriografijoje mokslinių darbų, kuriuose tyrimo tikslas būtų formuluojamas taip, kaip tai apibrėžiama šiame darbe, nėra. Kultūros paveldo klausimai yra nagrinėti ir analizuoti daugiausia istoriniu aspektu. Šioje istoriografijos apžvalgoje, nepretenduodami į išsamią analizę ar istoriografinę polemiką, aptarsime tik pagrindinius kultūros paveldo tyrimus, kuriais remiantis formavosi vienokios ar kitokios mūsų darbe nagrinėjamos problematikos nuostatos arba buvo tiesiogiai pasiremta rašant šį darbą.

Kultūros paveldo komunikacija yra gana glaudžiai susijusi su pačios visuomenės, jos kultūros, mokslo ir socialine raida, todėl nemaža dalis XIX amžiui skirtų publikuotų darbų, nors ir nėra tiesiogiai susiję su mūsų nagrinėjama problematika, tačiau jie buvo naudingi platesniam to meto

³⁸ Wilczyński J. K. (pub.), *Muzeum Archeologiczne w Wilnie / Musée Archéologique à Wilno*, Paris, [1858–1860].

Lietuvos visuomenės kultūrinės veiklos kontekstui suvokti ir todėl remtasi jais rašant šį darbą. Tokiais, istoriografijoje puikiai žinomais darbais laikytinos XIX a. pirmos pusės Lietuvos visuomenės kultūrinės veiklos ir organizavimosi istoriją nušviečiančios Vinco Maciūno³⁹ ir Egidijaus Aleksandravičiaus⁴⁰ knygos. Šiose išsamiose, gilia šaltinių analize besiremiančiose studijose, aptariami ir kai kurie bendresni kultūros paveldo kaupimo, sklaidos bei institucijų, besirūpinusių paveldo globa, organizavimosi aspektai Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje.

Šiai, platesnius kultūros istorijos aspektus apimančių tyrimų grupei galima priskirti ir kitus istoriko E. Aleksandravičiaus straipsnius, publikuotus įvairioje mokslinėje periodikoje ir išleistus atskira straipsnių rinktine⁴¹, kurioje nagrinėjami įvairūs XIX a. kultūrinės veiklos aspektai, kultūrinė kasdienybė, aptiriamos to meto kultūrininkų, dailininkų, mecenatų biografijos. Taip pat minėtina ir jo studija, skirta dailininko Jono Zenkevičiaus biografijos bruožams ir asmenybei aptarti, tuo pačiu pateikiant ir gyvą artimiausių bičiulių rato apybraižą, kultūros mecenavimo ypatumus bei išsamų XIX a. vidurio kultūrinio gyvenimo kontekstą⁴². Panašaus pobūdžio, nušviečiantis platesnį kultūrinį XIX a. spektrą, yra lenkų tyrinėtojos Małgorzatos Stolzman darbas, kuriame analizuojamas tarpsukiliminio laikotarpio Vilniaus kultūrinis gyvenimas⁴³.

Visuomenės kultūrinės, o tuo pačiu ir istorinės bei paveldosauginės savimonės formavimosi aspektu, ypač svarbūs tyrimai analizuojantys XIX a. istoriografinės minties raidą Lietuvoje bei to meto įtakingiausių istorikų ir tyrėjų: Teodoro Narbuto⁴⁴, Juozapo Ignacijaus Kraševskio⁴⁵, Mykolo

³⁹ Maciūnas V., *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*, Vilnius, 1997, 344 p.

⁴⁰ Aleksandravičius E., *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius, 1989, 135 p.

⁴¹ Aleksandravičius E., *XIX amžiaus profiliai*, Vilnius, 1993, 271 p.

⁴² Aleksandravičius E., *Prieš Aušrą: jaunieji Daukanto bičiuliai*, Vilnius, 1990, 192 p.

⁴³ Stolzman M., *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury Wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*, Olsztyn, 1987, 280 s.

⁴⁴ Teodoro Narbuto Lietuvos istorijos samprata, požiūris į krašto senienas bei platus to meto kultūrinis kontekstas išsamiai atskleistas istorikės Redos Griškaitės, aptariant dviejų to meto istorikų T. Narbuto ir S. Daukanto susirašinėjimą: Griškaitė R., Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas, *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*, Vilnius, 1996, p. 11–170.

Balinskio⁴⁶, Vladislovo Sirokomlės⁴⁷ ir kitų, krašto istorijos temomis rašiusiųjų pažiūras. Būtent šių XIX a. tyrėjų darbai visuomenėje kūrė krašto praeities įvykių ir procesų supratimą, *krašto senienu* kaupimo įprasminimą ne vien tik kaip pramogą, bet ir kaip mokslinio pažinimo objektą.

Pastaruoju metu mokslininkų atkreiptas dėmesys ir į vieną, XIX a. pirmojoje pusėje užgimusio visuomenės aktyvesnio susidomėjimo krašto praeitimi išraiškos aspektų – antikvarizmą. Šiame kontekste, nepaisant paviršutiniškumo, savaip įdomi lenkų tyrėjos Małgorzatos Litwinowicz-Droździel monografija⁴⁸, kurioje autorė ieško šio reiškinių apraiškų J. I. Kraševskio, S. Daukanto, L. A. Jucevičiaus, T. Narbuto Lietuvos istorijai skirtuose darbuose, siekdama „demitologizuoti“ jų kūrybą.

Aptariant mokslinius tyrimus, skirtus konkrečiai kultūros paveldo kolekcionavimui XIX a. Lietuvoje, reikia pažymėti, kad šiais klausimais rašę lietuvių, lenkų, baltarusių ir rusų tyrėjai didžiausią dėmesį yra skyrę to meto kolekcionavimo bei muziejininkystės raidos istorijai nušviesti, apžvelgiant pavienių kolekcininkų ar konkrečių rinkinių bei muziejų organizavimo, veiklos, rinkinių turinio klausimus. Atkreiptinas dėmesys, kad kultūros paveldo kaupimui ir sklaidai, kolekcionavimo raidai ir pobūdžiui Lietuvoje XVI–XIX a.

⁴⁵ Juozapo Ignacijaus Kraševskio Lietuvos suvokimas, jos vieta J. I. Kraševskio kūryboje bei jo darbų recepcija Lietuvoje išsamiai aptarta vienoje naujausių J. I. Kraševskio kūrybai skirtoje, Inesos Szulskos monografijoje: Szulska I., *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Warszawa, 2011, 514 s.

⁴⁶ Mykolo Balinskio mokslinės ir visuomeninės pažiūros, darbai ir veikla bei pomėgis kolekcionuoti, išsamiai pristatyti ir aptarti naujausiuose šio istoriko kūrybinei veiklai ir palikimui skirtuose darbuose: Naruniec R., *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, Warszawa, 1995, 230 s.; Griškaitė R., *Mykolas Balinskis: kova dėl istorijos?*, Vilnius, 2005, 240 p.

⁴⁷ Vladislovo Sirokomlės asmenybės bruožus ir jo vietą lietuvių kultūroje yra aptarę istorikai Antanas Kulakauskas ir Skaidra Žakarytė: Kulakauskas A., Žakarytė S., Vladislovas Sirokomlė ir jo kelionių po Lietuvą aprašymai, *Sirokomlė V., Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą* (vertė K. Umbražiūnas), Vilnius, 1989, p. 5–26. Vladislovo Sirokomlės pažiūras ir veiklą, kaip archeologo ir krašto *senienų mylėtojo*, ryšius su kitais to meto krašto praeities tyrėjais, jo įtaką visuomenei yra išanalizavęs lenkų archeologas Andrzej Abramowicz archeologijos mokslo radimosi XIX a. kontekste: Abramowicz A., *Podróznicy po przeszłości: szkice z dziejów archeologii*, Łódź, 1970, 78 s.

⁴⁸ Litwinowicz-Droździel M., *O starożytnościach litewskich: mitologizacja historii w XIX-wiecznym piśmiennictwie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków, 2008, 228 s.

skirtą istoriografiją yra išanalizavusi ir jos teminę tipologizaciją paskelbusi Nastazija Keršytė⁴⁹.

Iš dalies remiantis N. Keršytės pateikta tipologizacija, rašant šį darbą naudotą mokslinę literatūrą, pagal nagrinėjamų problemų pobūdį, sąlyginai būtų galima suskirstyti į šias grupes: 1) žinyno, sąvado ar enciklopedinio pobūdžio apibendrinantys veikalai, 2) kolekcionavimo raidą ar kokį nors jo aspektą analizuojantys darbai, 3) konkrečius vienarūšius rinkinius apžvelgiančios publikacijos, 4) atskirus XIX a. Lietuvos kolekcininkus ir jų rinkinius aptariantys darbai.

Tad mūsų apibrėžtai pirmajai mokslinių publikacijų grupei galima būtų priskirti Edwardo Chwalewiko XX a. pradžioje suregistravusio, apžvelgusio ir žinyno forma pateikusio buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje XIX a. – XX a. pradžioje veikusių muziejus bei kolekcininkus ir jų rinkinius⁵⁰, o taip pat Romano Aftanazio daugiatomiam veikale išsamiai pristatytas dvarų rezidencijas ir juose kaupiamą paveldą⁵¹. Taip pat minėtina Prano Kulikausko ir Gintauto Zabielos skrupulingai parengta Lietuvos archeologijos istorijos studija⁵², kurioje archeologijos mokslo kontekste aptariamoms ir XIX a. kauptoms archeologinių radinių kolekcijoms bei aktyviausi šių rinkinių kolekcininkai. Prie šio pobūdžio darbų priskirtina ir Henrykos Ilgiewicz monografija⁵³, kurioje autorė pateikdama enciklopedinio pobūdžio informaciją apie XIX a. – XX a. pradžioje Vilniuje veikusias aštuonias kultūrinę ir mokslinę veiklą užsiėmusias draugijas, tarp kurių apžvelgtos VSM, Grafo Michailo Muravjovo muziejus (arba – Muravjovo muziejus), Vilniaus komisija seniesiems aktams tirti ir skelbti (arba – Vilniaus archeografijos komisija) ir kt., ypatingą dėmesį skiria šių institucijų personalinės sudėties, narių biografijų aptarčiai.

⁴⁹ Keršytė N., *Lietuvos muziejai iki 1940 metų. Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje*, Vilnius, 2003, p. 12–15.

⁵⁰ Chwalewik E., *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiatiek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości*, Warszawa, Kraków, 1916, 1927, t. 1–2.

⁵¹ Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, Wrocław, wyd. 2-ie, 1991–1997, t. 1–11.

⁵² Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999, 328 p.

⁵³ Ilgiewicz H., *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń, 2005, 480 s.

Pirmuosius bandymus reflektuoti XIX a. kolekcionavimo pobūdį bei tendencijas Lietuvoje galime įžvelgti jau 1874 m. išspausdintame Eustachijaus Tiškevičiaus straipsnyje⁵⁴. Tad jau nuo XIX a. antrosios pusės mokslinėje spaudoje publikuojami darbai, skirti vienam ar kitam kolekcionavimo, jo raidos aspektui. Plačiausiai XIX a. kultūros paveldo kaupimas ir sklaida Lietuvoje analizuojama iki šiol vienintelėje lietuviškosios muziejininkystės istorijai skirtoje Nastazijos Keršytės monografijoje⁵⁵, kurioje remiantis nuodugnia gausių šaltinių analize, susisteminta ir pateikta išsami Lietuvos muziejų genezė ir raida nuo XVI a. iki 1940 m. Prie tokio pobūdžio leidinių galime priskirti ir baltarusių tyrinėtojo Genadijaus Kachanovskio archeologijos ir kraštotyros raidą XV–XIX a. Baltarusijoje nušviečiantį darbą⁵⁶.

Konkrečiai XIX a. pradžios kolekcionavimo tendencijų, privačių ir Imperatoriškajame Vilniaus universitete (toliau – Vilniaus universitete) kaupu rinkinių glaustą aptartį galime rasti minėtame V. Maciūno darbe. Vilniaus universitete buvusius rinkinius ir jų vertės sampratą yra aptaręs istorikas Arvydas Pacevičius⁵⁷. Taip pat minėtina šio autoriaus publikacija, kurioje analizuojami XIX a. pradžios mecenatystės ypatumai, mecenato ir kliento santykiai⁵⁸. Dailės mecenatystės aspektus Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje yra tyrusi menotyrininkė Rūta Janonienė⁵⁹.

Paveldo kaupimo ir sklaidos pokyčiai XIX a. viduryje, konkrečiai Eustachijaus Tiškevičiaus iniciatyva 1855 m. įkurto VSM ir prie jo veikusios VLAK veiklos dešimtmetis, susilaukė bene plačiausių mokslinių diskusijų ir aptarties. Šių institucijų kūrimosi aplinkybes, organizacinę struktūrą, rinkinių

⁵⁴ E. T. [Tyszkiewicz E.], *Archeologia na Litwie, Rocznik dla Archeologów, Numizmatyków i Bibliografów Polskich. Rok 1871*, Kraków, 1874, s. 1–13.

⁵⁵ Keršytė N., *Lietuvos muziejai iki 1940 metų. Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje*, Vilnius, 2003, 232 p.

⁵⁶ Кахановскі Г., *Археалогія і гістарычнае краянаўства Беларусі ў XVI–XIX стст.*, Мінск, 1984, 120 с.

⁵⁷ Pacevičius A. (sud.), *Pamirštoji mecenatystė: Dovanų Vilniaus universiteto bibliotekai knyga, 1792–1832*, Vilnius, 2010, 320 p.

⁵⁸ Pacevičius A., Stanislovo Čerskio kelionė po Vakarų Europą 1819–1821 m., *Kultūrologija*, Vilnius, 2003, t. 10, p. 218–232.

⁵⁹ Janonienė R., Dailės mecenatystės kryptys Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, Vilnius, 1995, t. 1, p. 180–216.

pobūdį, kultūrinę ir muziejinę veiklą, įtaką ir reikšmę bei muziejaus ir rinkinių likimą yra aptaręs gausus būrys lietuvių⁶⁰, lenkų⁶¹, baltarusių⁶², rusų⁶³ mokslininkų.

Tik pastaraisiais metais atkreiptas didesnis dėmesys į XIX a. antrosios pusės, posukiliminį VSM, veikusį prie Vilniaus viešosios bibliotekos iki 1915 m. Minėtinos Jolitos Mulevičiūtės⁶⁴ ir N. Keršytės⁶⁵ publikacijos, kuriose nagrinėjami šio muziejaus paveldo globos ir sklaidos misijos aspektai, rinkinių pobūdis. Šios institucijos veikla aptarta ir R. Griškaitės publikacijoje⁶⁶, kurioje autorė analizuodama muziejaus darbuotojo Carlo von Schmitho asmenį ir jo rankraštį *Necrolithuanica* bei šio veikalo rengimo aplinkybes, apžvelgia ir platesnį to meto kultūrinį kontekstą bei krašto paveldo suvoktis posukiliminiame Vilniaus muziejuje.

⁶⁰ Tautavičius A., Pirmieji sumanymai įsteigti Vilniuje muziejų, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1969, p. 43–44; Tautavičius A., Vilniaus senienų muziejus ir archeologijos komisija, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1982, Nr. 4, p. 12–22; Kulnytė B., Vilniaus senienų muziejus, *Mokslas ir gyvenimas*, 1980, Nr. 6, p. 18–19; Būčys Ž., Pivoras S., Pirmasis viešas muziejus Lietuvoje, *Kultūros barai*, 1996, Nr. 4, p. 66–71; Misius K., Vilniaus senienų muziejaus suvalstybinimas ir dalies jo eksponatų išvežimas 1863–1869 metais, *Kultūros paminklai*, Vilnius, 2000, Nr. 6, p. 24–39; Grimalauskaitė D., Senienų muziejaus numizmatikos rinkinio pėdsakais, *Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 15-mečiui: Vilnius, 2006*, Vilnius, 2010, p. 17–42; Keršytė N., Vilniaus senienų muziejaus vertybių susigrąžinimo iš Rusijos problemos, *Knygotyra*, 2011, Nr. 56, p. 33–55.

⁶¹ Mienicki R., *Wileńska komisja archeograficzna (1864–1915)*, Wilno, 1925, 222 s.; Dobaczewska W., *Dzieje kultury wileńskiej pomiędzy dwoma powstaniem*, Wilno, 1937, 62 s.; Cehak-Hońbrowiczowa H., Muzeum starożytności Wileńskiej komisji archeologicznej, a muzeum archeologiczne uniwersytetu Stefana Batorego, *Światowit*, 1938, t. 17, s. 9–14; Chartanowicz M., Karczmarz G., Komisje archeograficzne i archeologiczne Wileńskie w latach 1842–1915, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1988, nr 4, s. 957–980; Mizerniuk N., Z historii muzeum starożytności w Wilnie, *Przegląd Wschodni*, 2004, t. 9, z. 3 (35), s. 605–656; Mizerniuk-Rotkiewicz N., Materiały do historii muzeum starożytności w Wilnie z archiwum Rosyjskiej biblioteki państwowej w Moskwie, *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok, 2010, t. 2, s. 29–62.

⁶² Гужалоўскі А., *Нараджэнне беларускага музея*, Мінск, 2001, 124 с.; Грабянчук І., Віленскі музей старажытнасцей: заснавальнікі і наступнікі, *Музейны веснік*, Мінск, 2006, вып. 3, с. 33–41.

⁶³ Алексеев Л., Судьба Виленского музея древностей, *Вопросы истории*, Москва, 1993, № 4, с. 160–163; Мизернюк Н., К истории Виленского Музея древностей, *Славянский альманах 2003*, Москва, 2004, с. 148–163.

⁶⁴ Mulevičiūtė J., Uždrausti paminklai: Vilniaus senienų muziejaus reorganizavimas ir jo padariniai, *Lietuvos istorijos metraštis. 2003 metai 2*, Vilnius, 2005, p. 45–64.

⁶⁵ Keršytė N., Vilniaus senienų muziejaus ir Vilniaus viešosios bibliotekos paveldo globos misija, *Imperinis Vilnius (1795–1918): kultūros riboženkliai ir vietinės tapatybės*, Vilnius, 2009, p. 221–240.

⁶⁶ Griškaitė R., *Necrolithuanica*, arba Dėl Carlo von Schmitho vietos Lietuvos archeologijos istorijoje, Schmith von C., *Necrolithuanica*, Vilnius, 2006, p. 25–94.

Iš tyrimų, kuriuose analizuojamos kolekcionavimo raidos tendencijos XIX a. antrojoje pusėje, t. y. po 1863–1864 m. sukilimo, minėtini šio laikotarpio dailės mecenatystės ir meno rinkinių aptarčiai skirti Jolantos Širkaitės⁶⁷ ir Laimos Laučkaitės⁶⁸ straipsniai. XIX a. antroje pusėje Lietuvoje veikusių Rusijos mokslo draugijų vietinio paveldo kaupimo bei paveldosauginei veiklai aptarti skirti Vacio Miliaus⁶⁹, Eglės Tamulevičienės⁷⁰, N. Keršytės⁷¹ darbai, o XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Vilniuje bendram paveldosauginiam darbui į pusiau legalias visuomenines draugijas besiorganizavusių vietos kolekcininkų veiklą yra aptaręs lenkų mokslininkas Leszekas Zasztowtas⁷².

Apžvelgiant konkrečių vienarūšių rinkinių aptarčiai skirtas publikacijas, reiktų pažymėti, kad ypač išsamiai istoriografijoje yra aptarti Lietuvoje kaupti senovės Egipto rinkiniai. Į šiuos rinkinius dėmesys jau atkreiptas XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje: bandyta identifikuoti, atributuoti bei datuoti egiptikos objektus, aptarti jų kilmės ir įsigijimo aplinkybes⁷³. Egiptika domėtasi ir vėliau⁷⁴, čia reiktų išskirti kryptingas ir plačias menotyrininkės

⁶⁷ Širkaitė J., Dailės mecenatystė Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, Vilnius, 1995, t. 1, p. 217–269.

⁶⁸ Laučkaitė L., Privačios meno kolekcijos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Vilniuje, *Menotyra*, 1999, Nr. 1 (14), p. 27–35.

⁶⁹ Milius V., *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija: XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė*, Vilnius, 1993, 155 p.

⁷⁰ Tamulevičienė E., Rusijos geografų draugijos Šiaurės Vakarų krašto skyrius (1867–1915), *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, t. 4: *Mokslo draugijos Lietuvoje*, Vilnius, 1979, p. 32–65.

⁷¹ Keršytė N., Lietuvos kultūros paveldo globos, organizuotos carinės Rusijos XIX amžiaus antroje pusėje, aspektai, *Kultūros paminklai*, Vilnius, 2005, Nr. 12 (2005), p. 3–16.

⁷² Zasztowt L., Wileńscy miłośnicy „starożytności“ w latach 1899–1914, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, Warszawa, 1990, nr 2–3, s. 259–284.

⁷³ Plačiau žr.: Тураев Б., Описание египетских памятников в Русских музеях и собраниях, *Записки Восточного отделения императорского археологического общества*, 1899, т. 12, вып. 2–3, с. 165–190; Holubowicz W., *Mumje egipskie w Wilnie*, Wilno, 1933, 32 s.; Brensztejn M., Pochodzenia mumij egipskich w Wilnie, *Kurjer Wileński*, 1933, nr 12.

⁷⁴ Prie svarbesnių tokio pobūdžio tyrimų galima būtų priskirti: Rybicki R., Na marginesie badań archeologicznych i kolekcjonerstwa Michała Tyszkiewicza (1827–1897), *Archeologia*, 1966, t. 17, s. 223–230; Lipińska J., Michał Tyszkiewicz – kolekcjoner sztuki starożytnej, *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, 1970, t. 14, s. 461–468; Niwiński A., Wokół egipskiej podróży i kolekcji Michała hr. Tyszkiewicza, *Egipt zapomniany czyli Michała hr. Tyszkiewicza dziennik podróży do Egiptu i Nubii (1861–62)*, Warszawa, 1994, s. 7–38.

Aldonos Snitkuvienės mokslines publikacijas⁷⁵, kurias vainikavo išsami autorės monografija *Lietuva ir Senovės Egiptas*⁷⁶.

Taip pat pastaruoju metu didelio dėmesio susilaukia XIX a. Lietuvoje kaptos numizmatikos kolekcijos. Ne tik jau minėto VSM numizmatikos rinkinio analizei, bet ir kitiems XIX a. šio pobūdžio rinkiniams skirti Dalios Grimalauskaitės tyrimai⁷⁷. XIX a. antrosios pusės Vilniaus numizmatikos kolekcininkų santykius su lenkų numizmatais yra aptaręs Zenonas Duksa⁷⁸, o Lietuvoje kaupiamų medalių kolekcionavimo tradicijas bei pavienius faleristikos rinkinius nagrinėjo Vincas Ruzas⁷⁹.

Mokslininkų susidomėjimas XIX a. kaptomis krašto archeologijos kolekcijomis, jos istoriografija plačiai yra aptarta minėtoje P. Kulikausko ir G. Zabelos knygoje. Lietuvių etnografijos kolekcijos, pradėtos kaupti XIX a. antrojoje pusėje, aptartos ne tik minėtoje V. Miliaus knygoje, N. Keršytės publikacijose⁸⁰, tačiau išsamiai pristatytos autorių kolektyvo parengtame leidinyje *Senoji Lietuva*⁸¹, pristatančiame 1867 m. Maskvoje pirmojoje Rusijos tautų etnografijos parodoje eksponuotus lietuvių liaudies materialinės kultūros pavyzdžius, XIX a. antros pusės Rusijos mokslo draugijų dėmesį lietuvių etnografijai bei to meto vietinius ar Rusijos kolekcininkus – Eustachijų

⁷⁵ Сниткувене А., Из истории собирания египетских древностей в Литве, *Вестник древней истории*, Москва, 1990, №. 4, с. 174–191; Snitkuvienė A., XIX a. senovės Egipto tyrinėtojai ir kolekcionieriai Lietuvoje, *Nuo gotikos iki romantizmo*, Vilnius, 1992, p. 192–215; Snitkuvienė A., Lithuanian Collections of Count Michał Tyszkiewicz and His Family, *Warsaw Egyptological Studies*. I, Warsaw, 1997, p. 225–248.

⁷⁶ Snitkuvienė A., *Lietuva ir senovės Egiptas XVI a. pab. – XXI a. pr. Keliautojų, kolekcininkų ir mokslininkų pėdsakais*, Kaunas, 2011, 279 p.

⁷⁷ Grimalauskaitė D., Gabinet numizmatyczny Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego (1803–1832), *Wiadomości Numizmatyczne*, Warszawa, 2004, t. 48, nr 2 (178), s. 129–152; Grimalauskaitė D., Нумизматика и нумизматическое коллекционирование в Литве в XIX – в начале XX в., *Numizmatika*, Bratislava, 2004, Nr. 19, s. 115–124.

⁷⁸ Duksa Z., Vilniaus kolekcininkai L. Moračevskis, A. L. Zoštautas ir jų ryšiai su lenkų numizmatais XIX a. II pusėje – XX a. pradžioje, *Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 150-mečiui: Vilnius, 2006*, Vilnius, 2010, p. 83–106.

⁷⁹ Ruzas V., *Eustachijus Tiškevičius ir numizmatika*, Vilnius, 1990, 16 p.; Ruzas V., *Radvilų medaliai*, Vilnius, 1993, 64 p.; *Lietuva medaliuose: XVI a. – XX a. pradžia* (sudarė V. Ruzas), Vilnius, 1998, 222 p.

⁸⁰ Keršytė N., Eustachijaus Tiškevičiaus dėmesys lietuvių etnografijai, *Etnografija*, Vilnius, 2007, Nr. 15–16, p. 10–15; Keršytė N., Eustachijus Tiškevičius ir lietuvių etnologija, *Kultūrologija*, Vilnius, 2007, t. 15, p. 46–60.

⁸¹ *Senoji Lietuva*, Vilnius – Sankt Peterburgas, 2009, 288 p. (šios knygos rusiškas leidimas – *Старая Литва*, Вильнюс – Санкт Петербург, 2009, 308 с.).

Tiškevičių, Eduardą Volterį, Juozą Žiogą, Aleksejū Charuziną, Vladimira Čerkaskį, Aleksandrą Seržputovskį ir kt., kaupusius lietuvių ar baltarusių liaudies etnografijos rinkinius.

Apžvelgiant paskutinę, mūsų išskirtą mokslinių publikacijų, aptariančių atskirus XIX a. Lietuvos kolekcininkus ir jų rinkinius, grupę, verta pažymėti, kad pavienių kolekcininkų rinkinius pristatančių tyrimų taip pat yra nemažai. Jau XIX a. viduryje pasirodė Aleksandro Pšezdzeckio⁸², A. H. Kirkoro⁸³ ir kt. autorių pirmieji straipsniai pristatantys vietinius *krašto senienu* kolekcininkus ir jų kaupiamų rinkinių turinį, tačiau tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pradedami publikuoti ne tik apžvalginio pobūdžio, bet ir labiau analitiniai tyrimai. XIX a. Lietuvoje veikusios privačios kolekcijos didesnio mokslinio dėmesio susilaukė tik XX a. antrojoje pusėje, o išsamiausiai privaćias – tiek aristokratijos, tiek ir XIX a. antros pusės miestiečių, kolekcijas yra nagrinėjęs kultūros istorikas Vincas Žilėnas, to meto periodikoje pateikęs straipsnių ciklą apie XIX–XX a. pradžios kolekcininkus. Šie straipsniai, papildyti kartu su iki tol nespausdintu jo rankraštiniu palikimu muziejine tematika, išleisti ir atskiru leidiniu⁸⁴.

Išskirtinio mokslinio dėmesio yra susilaukęs ir Dionizo Poškos kaupas rinkinys Baublyje. D. Poškos asmenybei, jo lituanistinei veiklai bei kaupo *lietuviškų senienu* rinkinio analizei skirtos išsamios Mykolo Eustachijaus Brenšteino⁸⁵ ir Povilo Vanago⁸⁶ studijos. Taip pat minėtinos N. Keršytės⁸⁷ ir šios disertacijos autoriaus Žyginto Būčio⁸⁸ publikacijos, skirtos konkrečiai D. Poškos kaupo rinkinio ir jo suvokimo analizei.

Pastaraisiais metais mokslininkų aktualinamas primirštas XIX a. Lietuvos aristokratijos bei diduomenės dvaruose kaupas paveldas. Ypač

⁸² Przewdziecki A., Galerya obrazów Postawska, *Athenaeum*, Wilno, 1842, t. 2, s. 194–202.

⁸³ Jan ze Śliwina [Kirkor A. H.], Wycieczka archeologiczna po gubernii Wileńskiej, *Biblioteka Warszawska*, 1855, t. 4, s. 237–257.

⁸⁴ Tumėnaitė R. (sud.), *Kultūros istorikas, muziejininkas Vincas Žilėnas*, Vilnius, 2011, 256 p.

⁸⁵ Brensztejn M., *Dionizy Paszkiewicz. Pisarz polsko-litewski na Żmudzi*, Wilno, 1934, 114 s.

⁸⁶ Vanagas V., *Dionizas Poška*, Vilnius, 1994, 176 p.

⁸⁷ Keršytė N., Baublio muziejus, *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 2 (77), p. 28–31.

⁸⁸ Būčys Ž., Mitas apie Baublį: nuo rinkinio iki muziejaus, *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, Vilnius, 1998, t. 4, p. 174–198.

pažymėtinas susidomėjimas kultūros mecenatų ir aktyvių praeities tyrėjų grafų Tiškevičių giminės kauptais rinkiniais bei vykdoma kolekcionavimo politika, kuri diktavo to meto privataus kolekcionavimo madas. Čia verta išskirti išsamias A. Snitkuvienės monografijas⁸⁹, skirtas Biržuose ir Raudondvaryje Tiškevičių sukauptų rinkinių apžvalgai ir kataloginiam pristatymui, analizuojant jas kaupusiųjų kolekcionavimo interesus, mecenatystę, kultūrinius siekius. Šios giminės atstovo Konstantino Tiškevičiaus domėjimasis krašto paveldu ir jo kaupiami rinkiniai, tiesa, kiek kitokiame, organizuotos mokslinės ekspedicijos ir apskritai XIX a. vidurio kultūrinio bei mokslinio gyvenimo kontekste, aptarti ir R. Griškaitės⁹⁰.

Kitų Lietuvos aristokratų – grafų Kosakovskių kaupti meno ir kultūros rinkiniai taip pat susilaukė istorikų dėmesio. Vieno garsiausio XIX a. rinkinio savininko Lietuvoje – Juozapo Antano Kosakovskio turtingą įvairiarūšią kolekciją yra apžvelgęs Vidmantas Jankauskas⁹¹, o grafų Kosakovskių Vaitkuškio dvaro meno ir kultūros rinkiniai aptarti Eglės Lukaševičiūtės parengtame šios giminės istoriją pasakojančių fotografijų albume⁹². Vieno iškiliausių XIX a. pirmosios pusės lituanistinio sąjūdžio atstovo – grafo Jurgio Pliaterio asmenybei, jo kauptos bibliotekos analizei skirta Domo Kauno monografija, kurioje glaustai aptarti J. Pliaterio kaupti kultūros paveldo rinkiniai⁹³. Mokslininkų dėmesio susilaukė ir kunigaikščiai Oginskiai. Leidinyje, skirtame šios giminės istorijai bei kultūrinei veiklai Lietuvoje, greta straipsnių nušviečiančių Oginskių visuomeninę ir politinę bei kultūrinę ir meninę veiklą XVI–XIX a. Lietuvoje, Giedrės Rutkauskaitės publikacijoje pabandyta lokalizuoti ir rekonstruoti Oginskių giminės materialųjį paveldą,

⁸⁹ Snitkuvienė A., *Biržų grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*, Kaunas, 2008, 480 p.; Snitkuvienė A., *Raudondvaris. Grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*, Vilnius, 1998, 220 p.

⁹⁰ Griškaitė R., *Konstantinas Tiškevičius ir Neris, arba Kelionė ir Knyga*, Vilnius, 2009, 196 p.

⁹¹ Jankauskas V., Generolas Juozapas Antanas Kosakovskis ir jo rinkiniai, *Menotyra*, 1998, Nr. 1, p. 15–22.

⁹² *Grafų Kosakovskių albumas* (sudarytoja ir teksto autorė E. Lukaševičiūtė), Kaunas, 2004, 144p.

⁹³ Kaunas D., *Bibliotheca Georgii comitis de Plater. Jurgio Platerio biblioteka – Lietuvos knygos kultūros ir mokslo paminklas*, Vilnius, 2012, 296 p.

įvertinant šių kultūros paveldo objektų dabartinę būklę⁹⁴. Taip pat istoriografijoje išskirtinio dėmesio yra nusipelnusi viena iškiliausių XIX a. Lietuvos bajorų giminė – Riomeriai, kurių įvairiapusiška veikla bei svarba Lietuvos visuomenės ir kultūros istorijai analizuota ne vieno autoriaus publikacijoje ar monografijoje. Tarp jų išsiskiria J. Širkaitės straipsnis, kuriame apžvelgiant Riomerių giminės dvarus Lietuvoje, aptariamos juose kaupos kultūros ir šeimos vertybės⁹⁵. Renavo dvaro bei jų savininkų baronų Rönne giminės istorijos tyrimams skirta išsami ir gausiai iliustruota mokslinių straipsnių rinktinė, kurioje aptariama šios giminės kaupta biblioteka ir rinkiniai, kultūrinio gyvenimo ir mecenatystės organizavimas šiame Žemaitijos dvare⁹⁶.

Taip pat istoriografijoje įvairiais aspektais aktualinami žinomi ar naujai į mokslinę apyvartą įtraukiami XIX a. kolekcininkai ir jų kolekcijos. Štai, pavyzdžiui Jadwiga Jaworska⁹⁷, analizuodama Jono Kazimiero Vilčinskio leidybinę veiklą išsamiai pristato ir jo kaupią dailės kolekciją, ar R. Griškaitė⁹⁸ aptaria iki tol mažai žinomą Dominiko Cezarijaus Chodzkos pomėgį kolekcionuoti. Taip pat šios autorės publikacijoje, aptariančioje Carlo von Schmitho darbo Druskininkuose periodą, pristatomas ne tik C. von Schmitho kolekcionavimo pomėgis ir jo rinkiniai, bet ir platesnis XIX a. pirmos pusės senienų rinkėjų ratelis: Teodoras Narbutas, Anicetas Renjė, Ksaveras Vofgangas, kuriuos vienijo šis kurortas⁹⁹.

⁹⁴ Rutkauskaitė G., Kunigaikščių Oginskių kultūrinės veiklos pėdsakai Lietuvos kultūros paveldo žemėlapyje, *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais* (sud. R. Šmigelskytė-Stukienė), Vilnius, 2010, p. 331–350.

⁹⁵ Širkaitė J., Lietuvos Rōmerių dvarai XVII–XX a., *Rōmeriai Lietuvoje XVII–XX a. / The Rōmers in Lithuania in 17th to 20th centuries: mokslinių straipsnių rinkinys* (parengė J. Širkaitė), Vilnius, 2008, p. 21–33.

⁹⁶ *Renavas* (sud. A. Butrimas, A. Miltenytė, P. Švėrebas), Vilnius, 2001, 472 p.

⁹⁷ Jaworska J., Album Wileńskie i jego wydawca Jan Kazimierz Wilczyński w świetle korespondencji z Konstantym Świdzińskim, *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa, 1972, t. 16, s. 289–405.

⁹⁸ Griškaitė R., Dominikas Cezarijus Chodzka – Simono Daukanto kolega, *Archivum Lithuanicum*, 2003, Nr. 5, p. 263–296.

⁹⁹ Griškaitė R., Carlos von Schmithas ir Druskininkų kurorto pradžia, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004, t. 1, Vilnius, 2005, p. 71–102.

Apibendrinami trumpai pristatytus mums aktualius tyrimus galime konstatuoti, kad kultūros ir istorijos paveldo kolekcionavimo, sklaidos, paveldosauginės minties raidos XIX a. Lietuvoje klausimai domino daugelį įvairių mokslo sričių atstovų. Tačiau išsamios, labiau analitinio pobūdžio reikšmingesnės mokslinės studijos, skirtos paveldo problematikai, be keletos pavienių išimčių, pasirodė tik nuo XX a. vidurio. Tyrėjai atkreipė dėmesį į įvairius paveldo ir jo kolekcionavimo XIX a. visuomenėje aspektus. Manome, kad tyrimų apžvalgoje aptarta paveldo raiškos ir suvokties XIX a. Lietuvoje klausimų įvairovė tik patvirtina darbo įvade išsakytą mintį apie šios temos historiografinį aktualumą.

I. XIX a. Lietuvos visuomenės paveldosauginės savimonės formavimasis ir raida Rusijos imperijos politikos kontekste

Aptariant, analizuojant ir rekonstruojant XIX a. Lietuvos visuomenės sampratą ir požiūrius į praeities objektus gana svarbu visų pirma apžvelgti ir glaustai pristatyti politinį ir bendrakultūrinį kontekstą, vienaip ar kitaip lėmusį bei įtakojusį visuomenės paveldosauginės savimonės formavimąsi ir raidą to meto Lietuvoje. Taip pat yra svarbu išryškinti bendrą paveldo muzealizacijos procesą, aptariant praeities paminklų aktualinimo, rinkinių kaupimo, jų institucionalizavimo ir institucijų, besirūpinančių paveldo globa, raidos tendencijas. Būtina aptarti XIX a. būdingas kultūrinės veiklos sąlygas ir visuomenėje vyraujančias bendras kultūrinės nuostatas bei konkrečiai požiūrį į kultūros ir istorijos vertybes. Siekiant šią politinių ir kultūrinių sąlygų raidą suvokti platesnėje geopolitinėje ir kultūrinėje erdvėje, ją aptarsime ir lyginsime bendrame visos Rusijos imperijos kontekste, ne tik vadinamajame Šiaurės Vakarų krašte, bet ir Pabaltijo gubernijose (Latvijoje ir Estijoje). Taip pat panagrinėsime tokios raidos panašumus ir skirtumus, lyginant su kaimyniniais kraštais, trumpai apžvelgdami kultūros paveldo kaupimo, saugojimo, globos ir sklaidos fenomeną Rytų ir Vidurio Europos šalyse. Analizuojant XIX a. Lietuvos visuomenės paveldosauginės savimonės formavimąsi ir raidą, bus aptariamos to meto visuomenėje dominavusios paveldo objektų ir jų reikšmių suvoktys, kurios apsprendė ir patį paveldosauginės savimonės pobūdį.

Bene pačią bendriausią XIX amžiaus Lietuvos charakteristiką galime pateikti istorikų Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko žodžiais: „tai okupacijos ir aneksijos, pasipriešinimo ir išsivadavimo amžius, pagaliau tai pavergtos tautos istorija bei tuo pačiu ir lietuvių tautos tapimo, jos modernėjimo laikotarpis“¹. Šiame lietuvių tautinio atgimimo procese didelį vaidmenį suvaidino dėmesys istorijai, rūpestis krašto istoriniu ir kultūros

¹ Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 13–14.

paveldu, jo aktualinimas ir sureikšminimas. Praeitį menantys daiktai tapo svarbiais bendros atminties ir tapatybės suvokties, savęs identifikavimo bei patriotizmo ugdymo objektais. Tačiau galimybės ir sąlygos domėtis krašto kultūros paveldu bei jį aktualinti nemaža dalimi buvo apspręstos politinės konjunktūros.

I. 1. *Kraštotyrinės veiklos aktualinimas: XIX a. pirmieji trys dešimtmečiai*

Lietuva į XIX a. įžengė kaip okupuotas kraštas su visuomenėje vyraujančiomis vertybinėmis nuostatomis, susiformavusiomis ir veikiamomis Apšvietos epochos idėjų, paskutiniaisiais XVIII a. dešimtmečiais įvairiomis formomis besiskleidusių Abiejų Tautų Respublikoje, kur greta krašto ūkio ir visuomenės modernizacijos idėjų didelis dėmesys buvo skiriamas švietimui, menui, kultūrai. Jų puoselėjimą stiprino ir paties karaliaus Stanislovo Augusto – senienų kolekcininko, kultūros ir meno mylėtojo bei mecenato – aspiracijos.

Reikšmingu ir esminiu postūmiu kolekcionavimui ir, galima teigti, netgi apskritai visai muziejinkystės raidai tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje galėjo tapti 1775 m. Karūnos didžiojo maršalo, vieno iš Edukacinės komisijos narių Michała Mniszecho pateikto *Musaeum Polonicum* projekto įgyvendinimas². Remdamasis Britų muziejaus (pirmasis viešas nacionalinis muziejus pasaulyje įkurtas 1753 m.), Italijos ir Prancūzijos muziejų pavyzdžiais, jis siūlė tokio

² To meto kultūrinė terpė Varšuvoje buvo palanki *Musaeum Polonicum* idėjos įgyvendinimui. Palyginimui galime paminėti, kad nuo 1747 m. sostinėje veikė brolių vyskupų Józefo ir Andrzejaus Załuskių viešoji biblioteka, kuri 1780 m. tapo nacionaline biblioteka – viena iš nedaugelio tokio tipo bibliotekų XVIII a. antrosios pusės Europoje bei pirmoji Abiejų Tautų Respublikoje. Załuskių bibliotekos pagrindą sudarė knygos, rankraščiai, įvairūs leidiniai, tačiau ji turėjo sukaupusi ir grafikos, kartografijos, tapybos, skulptūros rinkinius; numizmatikos, gamtos mokslų, matematikos kabinetus bei astronomijos observatoriją. Biblioteka ne tik sudarė sąlygas skaitytojams naudotis šiais rinkiniais, bet kartu tapo ir šalies apsišvietusių visuomenę vienijančia institucija. Deja, po 1794 m. Tado Kosciuškos sukilimo, Rusijos imperatorės Jekaterinos II įsakymu Załuskių bibliotekos rinkiniai buvo išvežti į Sankt Peterburgą. XIX a. bibliotekos rinkinių likimas jaudino buvusios valstybės intelektualus; domėjosi jais ir VLAK nariai. Plačiau apie Załuskių biblioteką žr.: Kozłowski J., *Szkice o dziejach biblioteki Załuskich*, Wrocław, 1986, 196 s.

pobūdžio nacionalinę instituciją įkurti ir Varšuvoje, kurios tikslas būtų visapusiškas visuomenės švietimas ir mokslo pažanga. Su Apšvietos epochai būdingu užsidegimu buvo projektuojamas muziejus kaupiantis tautos istorijos ir meno *turtus* bei gamtamokslio rinkinius, turintis tikslųjų mokslų instrumentų bei žemės ūkio ir pramonės mašinų modelių kabinetą. Prie muziejaus planuota įkurti biblioteką, kuriai kiekvieno naujo leidinio autorius būtų įpareigotas perduoti savo kūrinio egzempliorių; taip pat planuota kaupti archyvą, sudarytą iš privačiuose rinkiniuose saugomų kronikų, korespondencijos bei kitų dokumentų ir jų kopijų; įrengti botanikos sodą³. Lenkų muzeologo Zdzisława Żygulskio nuomone, karalius Stanislovas Augustas palankiai vertino šį projektą ir netgi užsakė suprojektuoti specialiai šiam muziejui patalpas Varšuvos karališkosiose Lazenkose⁴. Deja, Abiejų Tautų Respublikos okupacijos neleido įgyvendinti šio sumanymo.

Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų Rusijai atitekusioje Lenkijos dalyje savotiška *Musaeum Polonicum* idėjos realizacija persikėlė į privačias aristokratijos dvarų rezidencijas. XIX a. pirmoje pusėje išskirtinai didikų giminių – Čartoriskių, Radvilų, Lubomirskių, Potockių – formuojamose dailės galerijose ir kabinetuose greta Vakarų Europos meno kūrinių, Antikos senienų, buvo kaupiami ir Lenkijos menininkų darbai, krašto praeitį menantys reliktai⁵. Šių rinkinių aprašymai ir pristatymas to meto spaudoje atkreipė visuomenės dėmesį į krašto istorinį paveldą, žadino susidomėjimą senienomis bei patriotinius jausmus, tačiau garsiojo Pulavų šūkio *praeitis ateičiai*⁶ išraiška

³ M. M. [Mniszech, M.], Mysli względem założenia Musaeum Polonicum, *Zabawy przyiemne y pozyteczne z rożnych autorow zebrane*, 1775, t. 11, cz. 2., s. 211–226.

⁴ Żygulski Jun., Z., *Muzea na świecie: wstęp do muzealnictwa*, Warszawa, 1982, s. 52–53.

⁵ Ten pat, p. 56–60.

⁶ Po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo Izabelės Elžbietos Čartoriskos Pulavų dvare įrengtas muziejus, lenkų istoriografijoje dažnai įvardinamas pirmuoju tautiniu lenkų muziejumi. 1801 m. dvare buvo atidarytas specialiai šio rinkinio eksponavimui ir apžiūrai pastatytas pastatas – Sibilės šventovė (senovės romėnų šventyklos Tivolyje kopija), simbolizavusi Atmintį. Įrašas pastato portale *praeitis ateičiai* – išreiškė pagrindinę fundatorės idėją. 1809–1811 m. augančių rinkinių eksponavimui pastatytas dar vienas pastatas – Gotikinis namelis. Pulavų rinkiniai gausėjo tiek pačiai I. Čartoriskai aktyviai kaupiant krašto senienas, tiek padedant jos vyrui – žymiam politikui, kultūros ir mokslo mecenatui Adomui Kazimierui Čartoriskui bei sūnui – Vilniaus švietimo apygardos globėjui Adomui Jurgiui Čartoriskui, tiek ir tėvynės kultūros paveldui neabejingai diduomenės daliai. XIX a. pirmajame ketvirtyje Pulavai, čia kaupiama biblioteka ir muziejiniai rinkiniai, tapo visuomenės intelektualinio gyvenimo židiniu, traukusi nemažą būrį istorijos, meno,

eksponuojamuose rinkiniuose, kaip ir pačių rinkinių apžiūrėjimas, buvo prieinamas tik nedidelei visuomenės daliai, o patys rinkiniai labiau išreiškė asmenines jų formuotojų intencijas. Skirtingai nuo Austrijai ar Prūsijai atitekusių Lenkijos kraštų bei Rytų ir Vidurio Europos konteksto, kur jau XIX a. pirmoje pusėje kūrėsi kolektyvinę istorinę atmintį reprezentuojantys vieši visuomeniniai muziejai, Kongresinės Lenkijos žemėse privačiuose magnatų dvaruose kaupiamo paveldo tautiškai patriotiška reprezentacija išlieka vyraujanti iki XIX a. 7-o dešimtmečio⁷.

Tiesa, Lenkijos Karalystėje XIX a. pirmoje pusėje bandyta realizuoti Apšvietos epochoje suformuotas bei Romantizmo idėjomis praturtintas *Musaeum Polonicum* nuostatas. 1800 m. Varšuvoje susikūrusi Mokslo bičiulių draugija, apjungusi aktyviausią išsilavinusią krašto, taip pat ir Lietuvos, visuomenės dalį, tapo vienintele visuomenine organizacija, įtakojusia ne tik mokslo raidą, bet ir buvusių Abiejų Tautų Respublikos piliečių požiūrį į šalies istoriją, kultūrą, paveldą⁸. Ši reikšmingiausia to meto šalies intelektualinio gyvenimo draugija, be grynai mokslinės ir švietėjiškos mokslo populiarinimo veiklos, įkūrė ir formavo biblioteką bei archyvą, kur komplektuojant įvairių sričių mokslinius leidinius, ypatingas dėmesys buvo kreipiamas buvusios

literatūros žinovų ir mylėtojų iš visos buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijos. Po 1830–1831 m. sukilimo Rusijos administracijai konfiskavus Čartoriskų dvarus, kartu buvo konfiskuota ir dalis Pulavų rinkinio. Didesniąją rinkinio dalį pavyko išsaugoti ją paslėpiant, o vėliau išvežant į Paryžių. 1876 m. rinkinys pervežtas į Krokuvą, čia įkuriant Čartoriskų vardo muziejų (Komornicki S. S., *Muzeum ksiąg Czartoryskich w Krakowie: wybór cenniejszych zabytków sztuki od starożytności po wiek XIX*, Kraków, 1929, s. V–VIII.). Pulavų Gotikiniame namelyje viena siena buvo skirta lietuviškų paminklų eksponavimui. Tai plytos iš Vilniaus aukštutinės pilies bokšto, Lydos ir Krėvos pilių bei Gorodoko (Lvovo sritis) pilies, kurioje mirė Jogaila. Taip pat eksponuotos plytos, akmenys ir architektūrinės detalės iš Šv. Onos ir Barboros, Šv. Onos, Bernardinų, Šv. Mikalojaus, Šv. Kazimiero bažnyčių Vilniuje ar kitų ne mažiau reikšmingų pastatų, kaip antai plytos iš buvusios pagoniškos šventyklos Vilniuje, o taip pat ir archeologiniai radiniai. Didžiąją *lietuviškoje sienoje* išstatytų eksponatų dalį Pulavų rinkiniui dovanojo grafas Adomas Giunteris; taip pat ir kituose šio muziejaus skyriuose buvo ne viena reikšminga *lietuviška seniena* ([Czartoryska E.], *Poczet pamiątek zachowanych w Domu Gotyckim w Puławach*, Warszawa, 1828, s. 23–25).

⁷ Mazan K., National Museums in Poland, *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 671–672. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064

⁸ Plačiau apie Varšuvos mokslo bičiulių draugiją žr.: Kraushar A., *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832: monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*, Kraków, Warszawa, 1900–1906, t. 1–4.

valstybės istorijos, kultūros veikalams, tuo atliekant nacionalinės bibliotekos funkcijas. Prie draugijos veikė ir muziejus, kaupęs tėvynės praeitį atspindinčius paminklus: Abiejų Tautų Respublikos iškilių karvedžių, politikų, mokslo ir meno atstovų portretų galeriją, bajoriškąją savigarbą ir pasididžiavimą ludijančią ginkluotę, krašto archeologinius radinius, numizmatikos rinkinį bei patriotinę simboliką⁹. Draugijos tikslas buvo *viską, kas tėvynę liečia, rinkti ir nuo užmiršimo išsaugoti, o ypač tautiečiuose prisirišimą prie jos gaivinti, palaikyti, plėsti*¹⁰. Deja, po 1830–1831 m. sukilimo prasidėjusių Rusijos represijų, Varšuvos mokslo draugija buvo likviduota, o jos bibliotekos ir muziejaus rinkiniai, tarp kurių būta ir lituanistikos, išvežti į Sankt Peterburgą.

Natūralu, kad šios draugijos veikloje taip pat svarbią vietą užėmė ir Lietuvos, kaip buvusios Abiejų Tautų Respublikos sudėtinės dalies, praeities tyrimai, o beveik tris dešimtmečius trukę glaudūs Varšuvos mokslo bičiulių draugijos narių moksliniai santykiai su Vilniaus universiteto profesūra veikė ir pastarųjų domėjimąsi Lietuvos praeitimi. Ypač domėtasi lietuvių tautos kilme, jos kalbos istorija ir gramatika¹¹. Draugijos bibliotekoje ir muziejuje kaupos lietuviškos knygos ir senienos¹². Antai 1802 m. Karaliaučiuje draugijos narys, Voluinės, Kijevo ir Podolės gubernijų mokyklų vizitatorius, Kremencio licėjaus steigėjas, istorikas bei bibliofilas Tadas Čackis įsigijo keletą lietuviškų knygų: evangelijų, psalmių, giesmyną, postilę, gramatiką ir žodyną¹³. 1820 m. lapkričio mėn. viešame Mokslo bičiulių draugijos posėdyje buvo gyvai aptarinėjama Mykolo Korvino Kosakovskio perduota 1818 m. Kaune,

⁹ Kraushar A., *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk...*, 1906, t. 4, s. 438–455.

¹⁰ Cit. pagal: Maciūnas V., *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje ...*, p. 176.

¹¹ 1806 m. gruodžio 12 d. viešame Mokslo bičiulių draugijos posėdyje jos narys, Vilniaus katedros prelatas bei Vilniaus universiteto garbės narys Pranciškus Ksaveras Bogušas perskaitė parengtą studiją *O początkach narodu i języka litewskiego (Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę)*, kuri 1808 m. Varšuvoje buvo publikuota atskiru leidiniu. Šis veikalas sukėlė didžiulį susidomėjimą tiek lenkų, tiek ir lietuvių mokslinėje visuomenėje bei tapo paskata tolimesniems lietuvių tautos praeities ir kalbos tyrimams.

¹² Plačiau apie Varšuvos mokslo draugijos lituanistinius tyrimus bei ryšius su Vilniaus universiteto mokslininkais ir kitais praeities tyrėjais Lietuvoje žr.: Augustaitis P., *Lietuvybės elementai lenkų romantizme*, Vilnius, 1921, 55 p.; Maciūnas V., *Iš susidomėjimo lietuvių kalba istorijos (Varšuvos Mokslo bičiulių draugija, Vilniaus universitetas, XVIII a. poetas Jurevičius), Lituanistikos darbai*, Čikaga, 1986, t. 5, p. 69–96.; Subačius G., *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*, Vilnius, 1998, p. 69–77.

¹³ Maciūnas V., *Iš susidomėjimo lietuvių kalba istorijos ...*, p. 75.

rekonstruojant Perkūno namus, rasta bronzinė menama senovės lietuvių dievo Perkūno skulptūrėlė, tačiau po posėdžio draugijos nariai nusprendė, kad tai būsiantis kažkokios tai Indijos dievybės stabas¹⁴. Apie šį radinį plačiau rašė ir to meto Varšuvos spauda, Lietuvoje šiuo stabu ir jo likimu (skulptūrėlė, kaip ir visi Varšuvos mokslo bičiulių draugijos rinkiniai buvo išvežta į Sankt Peterburgą) labiau susidomėta tik XIX a. 4–5 deš., pradėjus aktyviai ieškoti senosios lietuvių religijos relikvų.

XIX a. pirmoje pusėje Lietuvoje, lyginant su Lenkija, klostėsi kiek kitokios paveldo kaupimo ir domėjimosi juo sąlygos. Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tapo sudėtine Rusijos imperijos dalimi, o Lenkijos Karalystė iki 1832 m. išlaikė sąlyginį autonominį statusą. Tad ir bet kokia oficiali organizacinė mokslinė ir kultūrinė veikla Lietuvoje buvo galima tik egzistuojančių Rusijos imperijos institucinių struktūrų ribose. Ar kultūrinės ir mokslinės veiklos buvo siekiama nuosekliai ideologiškai integruojantis į imperijos vykdoma tautinę ir kultūrinę politiką, ar atvirkščiai, valstybinėmis institucinėmis struktūromis buvo bandyta pasinaudoti tik kaip įrankiu skirtingai kultūrinei ir tautinei saviraiškai – tai jau kitas aspektas, kurį trumpai aptarsime apžvelgdami bendrą politinį kontekstą.

Lietuvoje jau pačioje XIX a. pradžioje, tarsi savotiškai pratęsiant XVIII a. veikusios Edukacinės komisijos veiklą, buvo įgyvendinama Rusijos imperijoje pradėta diegti švietimo reforma¹⁵. Šalies teritorija buvo suskirstyta į šešias švietimo apygardas: Maskvos, Sankt Peterburgo, Charkovo, Kazanės, Dorpato (Tartu) ir Vilniaus (iki tol veikusi Lietuvos edukacinė komisija buvo panaikinta). Šioje bendroje imperijos švietimo struktūroje kiekviena apygarda turėjo patvirtintus savo atskirus nuostatus, tarp kurių labiausiai skyrėsi Dorpato

¹⁴ Królewskie Towarzystwo Przyjaciół nauk w Warszawie, *Dziennik Wileński*, 1820, t. 3, nr 12, s. 470.

¹⁵ Šiuo aspektu įdomi estų mokslininkės Epi Tohvri mintis, siejanti bei kildinanti Abiejų Tautų Respublikoje Edukacinės komisijos vykdytas švietimo reformas ir Rusijos imperatoriaus Aleksandro I vykdytą švietimo reformą su Paryžiuje, laisvųjų mūrininkų ložėje *Les Neuf Soeurs* (*Devynios seserys*) sukurta visuomenės švietimo koncepcija. Šios ložės nariais buvo tiek žinomi to meto Europos švietėjai, tiek įtakingi minėtų reformų autoriai bei vykdytojai Abiejų Tautų Respublikoje ir Rusijoje. Žr.: Tohvri E., Judėjimas „Pažinimo šviesos sklaida“ ir jo įtaka Tartu universiteto simbolikai, *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*, Vilnius, 2012, p. 93–102.

ir Vilniaus apygardos, išlaikiusios tam tikrą tautinę ir kultūrinę autonomiją¹⁶. Apygardoms vadovauti, o tuo pačiu ir mokslo institucijos funkcijas atlikti, buvo kuriami ar reorganizuojami jau esantys universitetai, o tiesioginiu apygardos vadovu buvo skiriamas švietimo apygardos globėjas (kuratorius). Vilniaus švietimo apygarda apėmė aštuonias gubernijas (Lietuvos Vilniaus, Lietuvos Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliovo, Kijevo, Voluinės ir Podolės), o jos centru tapo 1803 m. reorganizuota Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausioji mokykla – Imperatoriškasis Vilniaus universitetas; pirmuoju jos globėju paskirtas, šias pareigas ėjęs nuo 1803 m. iki 1824 m. – Adomas Jurgis Čartoriskis, tuo metu artimas imperatoriaus Aleksandro I bičiulis. Apygardų veiklai administruoti buvo įkurta Liaudies švietimo ministerija. Tokiu būdu Rusijoje šia reforma buvo sukurta valstybinė šalies švietimo sistema, jos valdymas, koordinavimas ir kontrolė¹⁷.

Paveldas ir paveldo globa šioje bendroje Rusijos švietimo sistemoje nesusilaukė didesnio dėmesio ir neužėmė kokios nors išskirtinės, instituciškai apibrėžtos vietos. Tiesa, buvo svarstoma galimybė ir teikiamas projektas pavesti Liaudies švietimo ministerijai rūpintis Ermitažu ir jo administravimu, tačiau ši idėja buvo atmesta¹⁸. XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais paveldas kaip socialinės atminties ženklas ir kultūrinė vertybė ar galimai svarbus, todėl išskirtinas ir saugotinas ideologinis bendraimperinės tapatybės pagrindas, Rusijos centrinės administracijos dar nebuvo pilnai įsisąmonintas. Galime kalbėti tik apie tam tikras šios paveldosauginės savimonės užuomazgas.

Švietimo sistemos rėmuose įgyvendinat Apšvietos idėjas, *krašto senienoms* buvo suteikiamas tik vieno iš daugelio, ir tai ne pagrindinio, istorijos mokslo šaltinio statusas. Kur kas didesnis dėmesys buvo skiriamas

¹⁶ Lukšienė M., *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas, 1970, p. 34–35.

¹⁷ Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Carų valdžioje...*, p. 65–66.

¹⁸ *Музейное дело России*, под ред. Каулен М., Коссовой И., Сундиевой А., Москва, 2003, с. 67–68. Ermitažas – tai 1764 m. pradėtas kaupti privatus imperatorės Jekaterinos II Vakarų Europos vaizduojamojo ir taikomojo meno, numizmatikos, Antikos senienų rinkinys bei biblioteka, kurių eksponavimui XVIII a. pabaigoje buvo pastatytas specialiai tam suprojektuotas pastatas. Tai vienas didžiausių XVIII a. pab.–XIX a. rinkinių tiek Rusijoje, tiek ir, apskritai, Europoje. Nuo XIX a. pradžios Ermitažas buvo Imperatoriškųjų rūmų ministerijos žinioje, 1805 m. buvo patvirtinti jo nuostatai, o apsilankyti Ermitaže buvo galima tik gavus tam leidimą.

krašto gamtos turtų (botanikos, mineralogijos) rinkiniams bei tiksliesiems mokslams būtinų įvairių prietaisų ir mechanizmų kaupimui. Tai liudija 1812 m. išleistas Liaudies švietimo ministro Aleksejaus Razumovskio aplinkraštis *Instrukcija gimnazijoms ir apskričių mokykloms rinkti įvairių mokslo dalykų žinias*, papildęs ir smulkmeniškai išaiškinęs 1804 m. mokyklų nuostatuose *Mokymo įstaigų, pavaldžių universitetams nuostatai* įrašytą pavedimą, kuris, tiesa, buvo neprivalomas, gimnazijų mokytojams rinkti gubernijose istorijos, meteorologijos, topografijos, statistikos, žemės ūkio žinias¹⁹. 1812 m. *Instrukcijoje* buvo pateikti platūs ir išsamūs metodiniai nurodymai, rekomendacijos, ką ir kaip rinkti kiekvienoje konkrečioje mokslų srityje. Istorijos mokslui skirtoje *Instrukcijoje* aptariami galimi pažinimo šaltiniai: dokumentai (sutartys, įstatymai, įsakai ir pan.), įrašai senovės paminkluose, metraščiai, privatūs dokumentai, bažnytinės metrikos, senienos, senoviniai dailės, skulptūros ar raštijos kūriniai, liaudies sakmės ir dainos. Taip pat nurodomos ir pagalbinės istorijos mokslo disciplinos, tokios, kaip kritika, diplomatika (paleografija ir sfragistika), lingvistika, numizmatika, heraldika, geneologija, etnografija, istorika arba istorijos metodologija ir kt., kurių pagalba galima tirti ir suprasti šiuos šaltinius²⁰.

Vilniaus švietimo apygardoje 1812 m. *Instrukcija* su atskiromis rekomendacijomis aštuonioms mokslo šakoms buvo išversta iš rusų kalbos ir publikuota tik 1816–1817 m. žurnale *Dziennik Wileński (Vilniaus dienraštis)*. Sunku pasakyti kokios buvo tokio vėlavimo priežastys: ar sunkumai verčiant šį gan didelės apimties dokumentą, kaip buvo teigiama, ar apygardos globėjo A. J. Čartoriskio nesutarimai su tuometiniu Liaudies švietimo ministru A. Razumovskiu (1816 m. ministras atsistatydino) dėl kultūrinės ir tautinės

¹⁹ Instrukcyę do układania po gimnazyach i szkołach powiatowych zapisów w przedmiotach różnych nauk, wydane od rządu głównego szkół, i ogłoszone drukiem r. 1812, *Dziennik Wileński*, 1816, t. 4, nr 20, s. 124–144. Šiame numeryje publikuoti bendrieji *Instrukcijos* nurodymai ir instrukcija rinkti medžiagą istorijos mokslui. Kituose žurnalo numeriuose publikuotos instrukcijos zoologijos, botanikos, mineralogijos, statistikos ir topografijos, ekonomikos, technologijos, fizikos medžiagos rinkimui (*Dziennik Wileński*, 1816, t. 4, nr 21; 1816, t. 4, nr 23; 1817, t. 5, nr 25; 1817, t. 5, nr 27; 1817, t. 5, nr 29; 1817, t. 6, nr 33).

²⁰ Instrukcyę do układania zapisów w przedmiocie historyi, *Dziennik Wileński*, 1816, t. 4, nr 20, s. 129–144.

politikos Vilniaus švietimo apygardoje, ar kita, tačiau 1816 m. balandžio 15 d. Vilniaus universitete buvo sudarytas specialus komitetas iš šešių dėstytojų ir sekretoriaus šiai apygardos mokyklų veiklai prižiūrėti ir koordinuoti. Praėjus daugiau kaip metams nuo komiteto veiklos pradžios, informuota, kad jau yra sukaupta daug svarbios medžiagos, tačiau, tiesą sakant, išskiriant tik vieną Kremenecio licėjaus mokytoją daktarą Willibaldą Besserį, kuris surinko žinias apie krašto derlingus vaisius²¹. 1818 m. komisijos ataskaita jau iškalbingesnė: Kauno apskrities mokyklos prižiūrėtojas Simonas Laurinavičius aprašė apskrities žemės ūkio padėtį²², o šios mokyklos mokytojas Stanislovas Dobrovolskis nuo 1816 m. rinko statistines žinias apie apskritį, Kėdainių mokytojas Kujavskis sudarė apylinkės augmenijos katalogą, Telšių bernardinų mokykla pateikė apskrities aprašymą bei trys Ilukštos mokyklos mokytojai atsiuntė savo darbus: apie Ilukštos miestelį, vietos augmeniją ir Zelburgo apskrities gyventojų papročius²³. Akivaizdu, kad įgyvendinant *Instrukciją*, mokyklose pirmiausia rūpintasi krašto statistinių duomenų kaupimu, augmenijos ir gamtos turtų fiksavimu, o krašto praeičiai ir konkrečiai jo paminklams teikta kur kas mažiau reikšmės.

Ši *Instrukcija* nebuvo vienintelis bandymas išjudinti krašto visuomenę, paskatinti ją domėtis pačia savimi, savo aplinka, savo istorija. Minėtini ir pavieniai universiteto profesorių ar mokslininkų raginimai, kaip antai, 1806 m. P. K. Bogušo išsakyta mintis Vilniaus universitete suburti draugiją *iš mylinčių*

²¹ Komitety uniwersyteckie do zapisów w przedmiotach różnych nauk, *Dziennik Wileński*, 1817, t. 6, nr 33, s. 280–283.

²² Šis Simono Laurinavičiaus (Szymon Ławrynowicz) darbas *O rolnictwie powiatu kowieńskiego (Apie Kauno apskrities žemdirbystę)* buvo išspausdintas 1819 m. žurnale *Dziennik Wileński* (t. 1, s. 647–668). Simonas Laurinavičius (Szymon Ławrynowicz, 1766–1839) gimė Raseinių apskrityje, studijavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiojoje mokykloje, kur 1790 m. įgijo filosofijos daktaro laipsnį, daugiau kaip trisdešimt metų ėjo Kauno apskrities mokyklos vedėjo pareigas. S. Laurinavičius domėjosi krašto praeitimi, 1835 m. gruodžio 12 d. laiške istorikui Teodorui Narbutui aprašė Kaune Perkūno namuose XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje rastas dvi skulptūreles – vadinamus lietuvių dievų Perkūno ir Mildos (Veneros) status. Laiškas saugomas *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/2. Anot Liudviko Adomo Jucevičiaus: *jis buvo iš tų žmonių, kurie, turėdami pačių geriausių norų, neįstengia parodyti švelnumo ir atlaidumo, bruožų, reikalingiausių jaunuomenės globėjams, tad jie skatinamuoju įnagiu tarytum koku visagaliu skeptru valdo ir dažnai mokyklos mūrų ribose leidžia pažinti savo rankos stiprybę ir diktatorišką valdžią.* (Plačiau žr.: Jucevičius L., *Mokyti žemaičiai* (parengė M. Lukšienė ir V. Raudeliūnas), Vilnius, 1975, p. 88, 222).

²³ Maciūnas V., *Lituanistinis sąjūdis ...*, p. 39.

*kraštą ir bent kiek lietuviškai moka čią asmenų, kurie imtųsi rinti žodžius, patarles, padavimus, senovinius paminklus*²⁴. Tačiau, anot istoriko Vinco Maciūno, galime teigti tik apie kraštotyrinio darbo užuomazgas Vilniaus universitete, kuris neišaugo į platų visuomeninį sąjūdį²⁵. XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lietuvos visuomenės, visų pirma jos inteligentijos: mokytojų, gydytojų ar įvairių valstybės tarnautojų sluoksniuose, susidomėjimas *lietuviškomis senienoms* (archeologiniais radiniais) taip pat buvo nedidelis. Ko gero tai apsprendė pačios visuomenės miglotas šios paveldo rūšies suvokimas – priešingai nei lietuvių kalba ar tautosaka, kurios buvo aiškiai apčiuopiamos ir funkcionavo, kaip gyva liaudiška tradicija, *lietuviškas senienas* slėpė storas užmarštis ir žemių sluoksnis ar vidiniai pasaulėžiūros įsitikinimai. Tai iliustruoja ir vieno žymiausio lituanistinio sąjūdžio Žemaitijoje atstovo – Simono Stanevičiaus 1836 m. laiškas istorikui Teodorui Narbutui, kuriame jis pamini tik tris dvarininkus: Dionizą Pošką, Juozapą Giedraitį ir Jurgį Pliaterį, Žemaitijoje besidominčius ir renkančius *krašto senienas*, aptaria jų rinkinius ir priduria, kad: *apie kitus mūsų krašto senovės paminklus jokių žinių ar gandy nėra. Jeigu Kernavė, kuri ilgai buvo Lietuvos kunigaikščių sostinė, be trijų besileidžiančių į Vilijos slėnį kalvų, panašiai suformuotų į Vilniaus Pilies kalną, tik žymiai mažesnių, jokių iki šiol nei griuvėsių, nei senovės paminklų nesuteikia, nežinau ar galima daugiau ko tikėtis, kad kokios senovinės retenybės mūsų žemėje slėptųsi. O juk kalvų, panašių į tas Kernavėje, pas mus Žemaitijoje, skaičius yra žymiai didesnis*²⁶.

Tačiau Vilniaus universitetas, kaip vienintelė krašto mokslą, švietimą ir kultūrą administruojanti institucija galėjo tapti ir savotišku muziejinės veiklos centru, galbūt net to meto *Musaeum Lituanicum* formuotoju. Jame buvo visi Apšvietos epochos „mokslo šventovei“, propagavusiai eksperimentinį pasaulio pažinimą ir šių žinių klasifikavimo bei sisteminimo apoteozę, būdingi atributai: nuo XVIII a. antrosios pusės veikė matematikos, fizikos, anatomijos, gamtos

²⁴ Bohusz X., *O początkach narodu i języka litewskiego*, Warszawa, 1808, s. 4.

²⁵ Maciūnas V., *Lituanistinis sąjūdis ...*, p. 39–40.

²⁶ 1836 m. balandžio 16 d. Simono Stanevičiaus laiškas Teodorui Narbutui, *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/7, l. 285–286.

istorijos kabinetai, kuriuose kaupți gamtos objektų, mokslinių tyrimų įrangos, mechanizmų bei įvairių prietaisų rinkiniai, puoselėjamas botanikos sodas, įrengta observatorija. Nors nuo 1803 m. klasikinės filologijos profesoriaus ir universiteto bibliotekos vadovo Gotfrydo Ernesto Grodeko rūpesčiu buvo pradėtas kaupți numizmatikos kabinetas, vis tik trūko jau Romantizmui būdingo vieno elemento – dėmesio tautos (tėvynės) istorijos ir kultūros paveldo objektams – *krašto senienoms* ir jų pagrindu kuriamo rinkinio ar muziejaus. Tokio, koks, tarkim buvo formuojamas Dorpato universitete. 1825 m. šiame universitete lankantis Rusijos liaudies švietimo ministrui Aleksandrui Šiškovui, kartu su kitais universitete įrengtais mokslo priemonių kabinetais, jam buvo parodytas ir muziejus, kuruojamas klasikinės filosofijos, iškalbos bei estetikos profesoriaus Karlo Morgensterno, o jame kauptos ne tik įvairios senienos meno istorijos paskaitoms, bet ir didelis apie 4000 vnt. puikių graviūrų rinkinys, įdomus Egipto senienų rinkinys, kuriame buvo net kelios mumijos, Antikos bei įvairių epochų ir tautų numizmatikos rinkinys, skulptūrų ir portretų rinkinys, kuriame išsiskyrė vokiečių poetų Johanno Wolfgango von Goethes ir Christopho Martino Wielando portretai²⁷. Kaip matyti iš šio aprašymo, Dorpato universiteto muziejuje tuo metu dar nedaug buvo skiriama dėmesio etninių estų ir lyvių kultūros paveldui, o išskiriama vokiečių kultūra, tačiau tai yra natūralu, žinant, kad šiame regione tuo metu dominuojanti visuomenės dalis buvo Pabaltijo vokiečiai. Susidomėjimas senųjų vietinių gyventojų kultūra Dorpato universitete išaugo tik po 1828 m., kai čia iš Halės atvyko dėstyti istorikas, profesorius Friedrichas Kruse. 1839–1840 m. Estijoje, Livonijoje ir Kurše jis vykdė archeologinius tyrimus, kurių metu iškasinėjo, aprašė bei perpiešė virš šimto archeologinių paminklų. Didžioji radinių dalis papildė Dorpato universiteto muziejų, o šių ekspedicijų pagrindu buvo

²⁷ O zatrudnieniach JW. Ministra oświecenia narodowego przez czas bawienia w Dorpacie od dnia 31 maja do dnia 3 czerwca włącznie, *Dziennik Wileński*, 1825, t. 2, nr 8, s. 333.

parengtas ir 1842 m. išleistas vienas išpūdingiausių archeologijos veikalų to meto Rusijos imperijoje – archeologinė studija-albumas *Necrolivonica*²⁸.

XIX a. I pusėje tiek Vilniaus, tiek ir Dorpato švietimo apygardos naudojami tokia pačia sąlygine kultūrine autonomija, o kultūrinės veiklos sąlygos, lyginant šias švietimo apygardas, kardinaliai ėmė keistis tik po 1831 metų. Po 1830–1831 m. sukilimo buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse imperinė valdžia siekė likviduoti bet kokią kultūrinę autonomiją, kai tuo tarpu Pabaltijo gubernijose, kur politiniame ir kultūriniame krašto gyvenime dominavo lojali ir nepriklausomybės aspiracijų neturinti baltvokiečių bendruomenė, ir toliau buvo toleruojamas jos tam tikrų kultūrinių tradicijų ir saviraiškos puoselėjimas.

Vilniaus universitete nebuvo įkurtas *krašto senienas* kaupiantis muziejus, todėl didžioji dalis pavienių kultūros vertybių buvo dovanojama jo bibliotekai. Tai buvo nedidelis atsitiktinių retenybių rinkinys, savo turiniu artimesnis XVIII a. kauptiems raretetų kabinetams, o ne XIX a. besiformuojantiems tautos ar krašto muziejams. Retenybėmis (lenk. *osobliwości*, rus. *редкостю*) šį rinkinį įvardino ir tvarkę jį universiteto darbuotojai²⁹. Remiantis istoriko Arvydo Pacevičiaus tyrimu, universiteto rinkinio pagrindą sudarė tolimų kraštų ir reti ar keisti daiktai, rašto ir spaudos egzotika: papiruso pavyzdžiai, plunksna išdrožta iš Bagdado nendrės, kriauklė su arabiškais įrašais, kinų dėžutė, paukščių, vadinamų gagomis, plunksnos iš Archangelsko, suakmenėjusio medžio gabalas, pirklių laivo modelis, šiaurės tautų ginkluotės pavyzdžiai, graikų kalbos veiksmažodžių asmenuočių lentelės, islandiškų sagų faksimilė ir pan.³⁰. Taip pat bibliotekai dovanoti ir šiame rinkinyje saugoti grafikos lakštai, tapybos darbai ar biustai atspindintys universiteto istoriją. Į rinkinį pateko ir keletas krašto archeologinių radinių: 1813 m. Drisos pavieta (Vitebsko gubernija) pilkapiuose Tomo Lopacinskio iškasti papuošalai, 1822 m. Livonijoje, Ludzoje, piliakalnyje rasti metaliniai

²⁸ Plačiau apie F. Krusę ir jo mokslinius tyrimus žr.: Griškaitė R., *Necrolithuanica, arba Dėl Carlo von Schmitho vietos Lietuvos archeologijos istorijoje ...*, p. 63–73.

²⁹ Pacevičius A., *Mecenatystės slėpiniai, Pamirštoji mecenatystė ...*, p. 203–205.

³⁰ Ten pat, p. 204–212.

daiktai bei 1828 m. Augusto Bžostovskio netoli Mosaro, Minsko gubernijoje, iškasta senovės kario ginkluotė³¹. Tam tikrą susidomėjimą krašto paminklais universitetinėje aplinkoje liudija ir 1817 m. lapkričio mėnesio viešame posėdyje universiteto garbės nario, filosofijos daktaro Jono Gvalberto Rudaminos perskaitytas pranešimas apie senovės kario šarvus, rastus 1816 m. ariant lauką Labūnavos dvare, pademonstruojant susirinkusiems ir patį radinį³². Tačiau tokie atvejai buvo pavieniai, o mecenatų dovanos universitetui greičiau išreiškė dovanotojų pagarbą „mokslo šventovei“, bet ne paties universiteto kryptingą ir sistemingą muziejinių rinkinių kolekcionavimą.

Vilniaus universitete vyravusį bendrą požiūrį į krašto paminklus išsakė P. K. Bogušas, 1803 m. ėjęs Lietuvos mokyklų generalinio vizitatoriaus pareigas, savo bičiuliui, mecenatui Adomui Kazimierui Čartoriskiui, kuris taip pat buvo neabejingas lituanistiniam paveldui. 1808 m. laiške kunigaikščiui jis rašė: *velionis Vaitkuškio vaivada Kosakovskis rado gryno sidabro lydinius su įrašais juose. Dovanojo keletą jų universitetui. Iš pradžių didelis smalsumas, ką tos lazdelės reiškia? Dabar kabinete ramiai sau guli ir niekas apie jas neklausinėja*³³. Jau kiek vėliau, XIX a. antrojoje pusėje, vienas aktyviausių to meto krašto praeities tyrėjų, Vilniaus universiteto absolventas, grafas Konstantinas Tiškevičius prisimindamas universitetinius rinkinius, išreiškė panašią nuomonę: *universitetas savo rinkiniuose, be labai branginamų Romos ir panašių paminklų, turėjo savo sandėliuose sidabrinių diademų, bronzinių kaklasaičių, rastų kapuose ir menančių erą prieš Kristaus gimimą. Buvo ten ir keliolika aukojamųjų akmens plaktukų. Tačiau į tuos daiktus niekas nė akimis nedėbteldavo*³⁴. Apie universitete atsitiktinai susikaupusius, o ne tikslingai kaupiamus krašto paveldo rinkinius atsiliepė ir Konstantino brolis, pirmojo muziejaus Lietuvoje steigėjas Eustachijus Tiškevičius: *Vilniaus universiteto mokslo rinkiniai buvo ypatingai ir labai dosniai aprūpinti, tačiau istorija*

³¹ Ten pat, p. 208.

³² Posiedzenia akademickie i publiczne uniwersytetu imperatorskiego Wileńskiego w roku 1816 i 1817, *Dziennik Wileński*, 1817, t. 6, nr 36, s.659.

³³ Ks. Bohušo laiškas Ad. K. Čartoriskiui (1808), Maciūnas V., *Lituanistinis sąjūdis ...*, p. 309.

³⁴ Tiškevičius K., *Neris ir jos krantai ...*, p. 31.

nebuvo plastiškai reprezentuota, nes nei paveikslų galerijos, nei jokių skulptūrų nebuvo [...] tad istorija gulėjo knygoje ir pergamentuose. Ką pasakyti apie archeologiją? Buvo, tiesą sakant, iš provincijų atsiųstos įdomios bronzinės iškasenos, tačiau jokio dėmesio nesusilaukė ir neaprašytos neturėjo netgi sau tinkamos vietos kabinetuose, nes kurdamas muziejų (1855) jas išmestas sandėliuose radau³⁵.

Galbūt tokio, sąlyginai rezervuoto ir vangaus dėmesio krašto paveldui Vilniaus universiteto aplinkoje viena iš priežasčių galėjo būti ir tai, kad XIX a. pirmoje pusėje, buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija, jos paveldo erdvė, tapo tarsi savotišku vieno įtakingiausio Rusijos valstybės veikėjo grafo Nikolajaus Rumiancevo ir Vilniaus švietimo apygardos globėjo kunigaikščio Adomo Jurgio Čartoriskio kolekcionavimo interesų susidūrimo lauku. Pastarojo dėmesį lėmė rūpestis istorinės Lietuvos paveldu, jo likimu ir apsauga kuruojamoje švietimo apygardoje³⁶, kaip nedaloma Abiejų Tautų Respublikos paveldo dalimi bei kaip tam tikro patriotinio ugdymo objektu. Tiesa, vėliau vietinė rusų administracija bandė apkaltinti A. J. Čartoriskį neva išvežusį Vilniuje buvusį kultūros paveldą į Pulavus³⁷. N. Rumiancevo paskatos buvo priešingos – asmeninės kolekcijos turtinimas ir jos pagrindu puoselėjamos Rusijos imperijos muziejaus idėjos įgyvendinimas.

Grafas Nikolajus Rumiancevas (1754–1826), XIX a. pirmoje pusėje užėmęs aukštus valstybinius postus šalyje, buvęs ne vienos ministerijos, taip pat ir užsienio reikalų, ministru, valstybės kancleriu, garsėjo kaip vienas turtingiausių ir iškiliausių to meto Rusijos kolekcininkų, brandinęs ambicingus planus įkurti visos Rusijos imperijos muziejų. Šių tikslų įgyvendinimui buvo

³⁵ E. T. [Tyszkiewicz E.], *Archeologia na Litwie ...*, s. 5.

³⁶ Šiuo aspektu reiktų atkreipti dėmesį į istoriko Sauliaus Pivoro argumentuotai išdėstytą požiūrį, paneigiantį istoriografijoje įsigalėjusią nuomonę, kad Vilniaus švietimo apygardoje A. J. Čartoriskis palaikė lenkišką patriotinę dvasią. Plačiau žr.: Pivoras S., *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida (XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė)*, Kaunas, 2000, p. 52–60.

³⁷ Eustachijus Tiškevičius mini, kad 1867 m. Vilniuje, atstatytoje Piatnicos cerkvėje lankantis Rusijos imperatoriui Aleksandriui II, protojerėjus Antonas Pščolko jam pasakojo, kad Petras I šiai cerkvei perdavė saugoti mūšyje prieš švedus paimtas vėliavas, kurias Čartoriskis išsivežė į Pulavus. Tačiau, anot E. Tiškevičiaus, visiškai užmiršo, kad Piatnicos cerkvė kartu su vėliavomis sudėgė dar XVIII a. viduryje, o Čartoriskis į Vilnių atvyko tik 1804 m. (Žr.: E. T. [Tyszkiewicz E.], *Archeologia na Litwie ...*, s. 6.).

subūręs neformalų sambūrį, vadinamąjį *Rumiancevo būrelį*, į kurį įėjo virš penkiasdešimties entuziastų mokslininkų: senienų tyrėjų, archyvarų, bibliotekininkų, istorikų, užsiėmusių įvairaus pobūdžio šaltinių paieška, jų kaupimu ir tyrimais³⁸. N. Rumiancevo aplinkoje gimė ir buvo populiarinama Tėvynės muziejaus idėja bei konkretūs jo įkūrimo projektai³⁹. Tad natūralu, kad įgyvendinant šiuos ketinimus, dėmesys buvo atkreiptas ir į naująsias imperijos gubernijas, taip pat ir buvusią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją.

Ieškant eksponatų būsimam muziejui, o kol kas asmeninei N. Rumiancevo kolekcijai, Vilniaus švietimo apygardoje buvo pasinaudota Vilniaus universitetu, jo kuruojama švietimo struktūra, ryšiais, profesūra. Paveikiant universiteto administraciją, rūpintasi leidimų senienų paieškoms, archeologiniams tyrimams išdavimu N. Rumiancevo proteguojamiems tyrėjams⁴⁰. Kaip vienas aktyviausių N. Rumiancevo valios ir pavedimų vykdytojų iš universiteto profesorių išsiskyrė rusų kalbos ir literatūros profesorius Ivanas Loboika⁴¹, beje, ne tik rinkęs informaciją apie senienas Lietuvoje, bet ir tarpininkavęs Dionizui Poškai, kai šis dovanavo savo surinktas lietuviškas senienas N. Rumiancevui. Taip pat pasitelkti ir dabartinės Baltarusijos teritorijoje gyvenę vietiniai tyrinėtojai, tokie kaip vienas iš „Vakarų Rusijos“ ideologų, stačiatikių šventikas Vitebske ir Gomelyje Ivanas

³⁸ Румянцевский кружок, *Российская музейная энциклопедия*, Москва, 2001, т. 2, с. 152.

³⁹ 1817 m. bibliografas Frydrichas Adelungas žurnale *Сын Отечества (Tėvynės sūnus)* publikavo Rusijos tėvynės muziejaus (*Российский Отчественный музей*) projektą, pagal kurį, muziejuje kaupiami daiktai turėtų atspindėti Rusijos ir jos tautų istoriją nuo seniausių laikų, šalies gamtos turtus, ekonomiką, meną, taip pat šiame muziejuje turėtų būti kaupiama ir nacionalinė biblioteka bei archyvas. 1821 m. tame pačiame žurnale šią idėją išplėtojo bibliotekininkas ir N. Rumiancevo sekretorius Burchardas Henrikas Vichmanas, apeliuodamas į imperatorių Aleksandrą I, muziejui jis siūlė suteikti Aleksandro vardą (*Alexandrinum*). Šiame projekte jis pateikė ir nemažai rinkinių kaupimo, saugojimo bei tyrimo rekomendacijų. Iš dalies šios idėjos buvo realizuotos 1831 m. Sankt Peterburge įkuriant Rumiancevo muziejų. Plačiau žr.: *Музейное дело России...*, с. 71–73.

⁴⁰ Pavyzdžiui, N. Rumiancevui atkakliai prašant, laikinai einantis Vilniaus universiteto rektoriaus pareigas Johanas Lobenveinas 1816 m. Kremenecio gimnazijos mokytojui Ignacijui Oldakovskiui, kartu su kitais, išdavė leidimą ieškoti senovės paminklų. Žr.: *Wiadomość o zyciu i pracach uczonych ś. p. Ignacego Oldakowskiego, Dziennik Wileński*, 1822, t. 1, nr 1, s. 21.

⁴¹ Apie I. Loboikos asmenį ir veiklą Vilniuje, jo ryšius su N. Rumiancevu, plačiau žr.: Griškaitė R., Ivanas Loboika istorijoje ir istoriografijoje, *Lietuvos istorijos metraštis. 2009 metai. 1*, Vilnius, 2010, p. 89–126.

Grigorovičius, 1824 m. Maskvoje išleidęs *Белорусский архив древних грамот (Baltarusijos senųjų dokumentų archyvą)*⁴², Gardino archeografas ir senienų kolekcininkas Antanas Glebavičius, parašęs studiją apie Lietuvos didįjį kunigaikštį Vytautą⁴³ bei nuo 1823 m. dirbęs N. Rumiancevo sekretoriumi ar žymus to meto slavų etnografijos ir archeologijos tyrinėtojas Zorijanas Dolenga Chodakovskis (Adomas Čarnockis), skatinant jų tyrimus bei remiant juos finansiškai⁴⁴. Beje, ir pats N. Rumiancevas Gomelio dvare paveldėtame iš tėvo, kuriį pastarasis gavo dovanų iš imperatorės Jakaterinos II po pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1772 m., suformavo pirmąjį šiame krašte archeologijos rinkinį, kurio pagrindą sudarė numizmatika, o taip pat jame buvo kaupiami reti dokumentai, rankraščiai, senos ir retos knygos⁴⁵.

Tad natūralu, kad imperinių ir slavofiliškų grafo N. Rumiancevo paskatų nulemtas senienų paieškų ir tyrimų šalyje mecenavimas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją suvokiant kaip integralią Rusijos imperijos dalį, nebuvo besąlygiškai priimtas patriotiškai nusiteikusių Vilniaus universiteto profesorių ar krašto inteligentijos. Galbūt todėl su tam tikru atsargumu buvo žiūrima ir į krašto senienas, dovanojamas Vilniaus universitetui.

Apskritai XIX a. pradžioje dar būdingas ryškus diduomenės dominavimas paveldo kaupimo srityje, formuojant savo asmenines kultūros ir meno kolekcijas. Antai Vilniaus universiteto profesorius, istorikas Ignotas Onacevičius, aprašydamas savo 1822 m. kelionę po Gardino guberniją, mini aplankęs Ščiorsuose Chreptavičių, Derečine ir Ružanuose Sapiegų, Diatlove Soltanų ir eilę kitų didikų dvarų, kuriuose sukauptos turtingos bibliotekos ir šeimos archyvai, tačiau kaip istorikas dėmesį atkreipia tik į čia saugomus rankraščius ir dokumentus, nevardindamas kolekcionuojamų rinkinių⁴⁶. O tokių rinkinių būta, ir ne tik Gardino gubernijoje, bet visoje buvusioje Lietuvos

⁴² *Белорусский архив древних грамот*, Москва, 1824, ч. 1, 148 с.

⁴³ Hlebowicz A., *Krótki rys życia Witolda w. x. Litewskiego*, Wilno, 1821, 122 s.

⁴⁴ Каханойскі Г., *Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI–XIX стст.* ..., с.25–36.

⁴⁵ Ten pat, p. 25–26.

⁴⁶ Plačiau žr.: Kowkiel L., *Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie w pierwszej połowie XIX wieku*, Kraków, 2005, s. 86–87.

Didžiosios Kunigaištystės teritorijoje. Oginskiai, Tyzenhauzai, Tiškevičiai, Kosakovskiai, Pliateriai, Pšezdzeckiai ir kiti didikai bei bajorai savo dvaruose kaupė meno, kultūros objektus ar šeimos relikvijas⁴⁷, nors, tiesa, vietiniam paveldui – *krašto senienoms*, formuojant šias kolekcijas didesnis dėmesys nebuvo rodomas, tačiau šie dvarų rinkiniai niekada neišaugo į tokius stambius privačius dvarus-muziejus, kokie nuo XIX a. pradžios kūrėsi Lenkijoje.

Su aristokratijos pomėgiu kolekcionuoti buvo glaudžiai susijusi ir mecenatystė. Užsakydami ir finansuodami mokslininkų vykdomas istorinių šaltinių ir paminklų, meno kūrinių paieškas bei tyrimus, turtingi mecenatai šių mokslinių kelionių metu įgytomis kultūros vertybėmis papildydavo savo kolekcijas. Mecenatystės tradicija buvo gyva ir Lietuvoje, tačiau XIX a. pradžioje tokių stambių mecenatų, kaip minėti Nikolajus Rumiancevas ar Adomas Kazimieras ir Adomas Jurgis Čartoriskiai⁴⁸, besidominčių buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldu, nebuvo. Galbūt kažkiek į juos lygiavosi ne tik bibliofilas, bet kartu ir aktyvus *krašto senienu* kolekcininkas, minėtasis Tadas Čackis, konkuravęs su Vilniaus švietimo apygardos globėju Adomu Jurgiu Čartoriskiu ne tik švietimo srityje, bet ir ieškant bei kaupiant vietos istorijos paminklus.

XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais Vilniaus periodikoje pasirodė ne viena publikacija aprašanti senienas ar aktualinanti tiek Lietuvos, tiek ir kitų kraštų paveldą, tačiau išskyrus pavienius atvejus visuomenėje tai nesusilaukė platesnio atgarsio. Apskritai vyravo nuostatos, kurias vizituodamas Lietuvos mokyklas, užfiksavo jau minėtas P. K. Bogušas: *važinėdamas išilgai ir skersai po visą Lietuvą, jau tuomet visur besidomėdamas klausinėjau, ar kur nors kokio paminklo, rankraščio ar galop kokio lietuviško dokumento nerasiu? Visur tik susidūriau su visišku nežinojimu, abejingumu, kokiu tai protų*

⁴⁷ Išsamiai buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos dvaruose XIX a. kaupiamą paveldą yra aprašęs lenkų istorikas Romanas Aftanazy. (Žr.: Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej ...*, t. 1–11.).

⁴⁸ Plačiau mecenato ir kliento santykiai bei XIX a. pradžios mecenatystės ypatumai atskleisti istoriko Arvydo Pacevičiaus publikacijoje, analizuojančioje Žemaičių kanauninko Stanislovo Čerskio mokslinę kelionę po Vakarų Europą 1819–1821 m. ir jo susirašinėjimą su Adomu Jurgiu Čartoriskiu. Žr.: Pacevičius A., Stanislovo Čerskio kelionė po Vakarų Europą 1819–1821 m., *Kultūrologija*, Vilnius, 2003, t. 10, p. 218–232.

*sustabarėjimu ir požiūriu, kad neverta rūpintis dalykais, kurie neduos naudos*⁴⁹. Ši dėmesio stoka krašto paveldui liudijo tebevyraujantį visuomenės tradicinį požiūrį į senus daiktus: įprastus, niekuo neišsiskiriančius, turinčius tik utilitarinę funkciją kasdienės aplinkos objektus. *Senienos* visuomenėje dar nebuvo suvokiamos, kaip vertingi ir reikšmingi daiktai tautos ar valstybės istorijos pažinimui ar kaip tam tikri atminties ženklai ir simboliai. Tai išraiškingai iliustruoja ir Gabrielės Giunterytės-Puzinienės aprašytas nutikimas 1828 m. Šemetavo dvare (Užnerio apskritis), jo savininkui Aleksandriui Sulistrovskiui pasikvietus cirko trupę: *Jaunasis dvarininkas visai pametė galvą ir nieko negalėjo atsakyti tai svetimšalių gaujai. Atvėrė jiems savo namų lobyną, o šeimos relikvijos, taurės ir dubenys, kuriuos ilgus šimtmečius rinko ištisos kartos ir iš kurių jo senelis vaišino kunigaikštį Poną Mylimąjį [...] kaipmat iš anūko ir proanūkio rankų pereidavo į nevertas svetimšalių rankas! Už kiekvieną švelnesnį žodelį, už kiekvieną gražesnę tostą, už kiekvieną meilesnį žvilgsnį ar šypsni paneli Adelaidei atitekdavo vertingos taurės, turkiški balnai, lenkiški pakinktai, kardai ir skeptrai, kuriuose tie prasčiokai žžiūrėjo tik brangiųjų metalų ir akmenų vertę, prasčiokai, įpratę imti, kad leistų! Su siaubu į tai žžiūrėjo kaimynai, su ašaromis – senieji tarnai, negalintys sustabdyti ponaičio, kuris, apsvaigęs dvigubai – nuo vyno ir nuo meilės, švaistė šeimos ir krašto paminklus*⁵⁰.

Aptarus šiam laikotarpiui būdingas politines ir kultūrinės veiklos sąlygas bei vyravusias visuomenės nuostatas paveldo objektų atžvilgiu, galime teigti, kad XIX a. pradžioje Lietuvoje kultūros paveldo reikšmė ir svarba dar nebuvo visuotinai suvokta ir išreikšta įkuriant juo besirūpinančią instituciją: muziejų ar mokslo draugiją, o Vilniaus universiteto, kaip įstaigos, galinčios tapti tokiu krašto paveldo kaupimo, aktualinimo ir sklaidos centru, veiklą nutraukė jo uždarymas 1832 m. Apskritai šiuo laikotarpiu, nepaisant pavienių atvejų, *senienų* kaip krašto istorinio ir kultūrinio palikimo suvokimas dar tik

⁴⁹ Ks. Bohušo laiškas Ad. K. Čartoriskiiui (1808), Maciūnas V., *Lituanistinis sąjūdis...*, p. 309.

⁵⁰ Giunterytė Puzinienė G., *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose ...*, p. 110–111.

formavosi, o Vilniaus universiteto aplinkoje gimusios kraštotyros iniciatyvos ėmė įsikūnyti tik nuo XIX a. 5-ojo dešimtmečio.

I. 2. *Antikvarizmas ir jo institucionalizavimas: tarpsukiliminis laikotarpis*

Po 1830–1831 m. sukilimo buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės, vadintos „nuo Lenkijos prijungtomis gubernijomis“, išgyveno intensyvią „lenkų pradų naikinimo“ politikos įgyvendinimą: krašto administravimo centralizavimą, unifikavimą ir glaudesnę integraciją į imperines struktūras bei vietinės bajorijos juridinį, ekonominį ir politinį suvaržymą. Įgyvendinant šią politiką, krašto kultūros ir švietimo sistema patyrė daug represijų ir pertvarkų. Buvo uždarytas ne tik Vilniaus universitetas, bet ir XIX a. 4-ame dešimtmetyje Vilniuje įkurtos ir trumpai veikusios Medicinos ir chirurgijos akademija ir Romos katalikų dvasinė akademija; likviduota Vilniaus švietimo apygarda. Mokyklose įvestas dėstymas rusų kalba, uždaryta ar užsidarė pačios vidurinės ir vienuolynų išlaikomos pradžios mokyklos, o mokymo programose Lenkijos ir Lietuvos istoriją pakeitė Rusijos istorijos dėstymas. Knygų leidyba tiek lenkų, tiek ir lietuvių kalbomis nebuvo draudžiama, tačiau iki tol buvusi gausi Vilniaus periodika, plačiai ir išsamiai aptarinėjusi įvairius kultūros, istorijos klausimus, įtraukusi skaitytojus domėtis savo krašto savitumu bei savo krašto paveldo pažinimu, nustojo eiti, užleisdama vietą 1834 m. pasirodžiusiam dvikalbiam oficiozui *Литовский вестник* / *Kuryer Litewski* (*Lietuvos kurjeris*), 1841 m. pervadintam į *Виленский вестник* / *Kurjer Wileński* (*Vilniaus kurjeris*)⁵¹. Tad šie posukiliminiai suvaržymai slopino ir XIX a. pirmajame ketvirtyje užgimusias bendros kultūrinės saviraiškos, kraštotyrynės veiklos užuomazgas.

⁵¹ Plačiau apie imperatoriaus Nikolajaus I įgyvendinamą švietimo ir kultūros politiką posukiliminėje Lietuvoje žr.: Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Carų valdžioje...*, p. 69–78.

Visuomenės kultūrinė veikla, kaip ir dėmesys istorinės Lietuvos paveldui, pradeda atsigaivinti tik XIX a. 5 deš., tačiau jau nebe turėtomis sąlyginės kultūrinės autonomijos, o esant griežtesnėms vietinės rusų administracijos kontrolės aplinkybėmis. Atgimstančiam bajorijos susidomėjimui krašto praeitimi ir jos palikimu, ko gero didžiausios įtakos turėjo 1835–1841 m. pasirodęs istoriko Teodoro Narbuto devynių tomų veikalas *Dzieje narodu litewskiego (Lietuvių tautos istorija)*, kaip ir 1841 m. Juozapo Ignacijaus Kraševskio pradėtas leisti visuomeninis periodinis mokslo ir literatūros žurnalas *Athenaeum*, kuriame ištisą dešimtmetį buvo aktyviai diskutuojama Lietuvos istorijos klausimais, aptarinėjami šaltiniai ir krašto paveldas. XIX a. 5 deš. greta spausdinamų Mykolo Balinskiego, Juozapo Jaroševičiaus, Liudviko Adomo Jucevičiaus, Juozapo Ignacijaus Kraševskio mokslinių Lietuvos istorijos tyrimų, pradedamos publikuoti ir kraštotyrinės Mykolo Gadono, Liudviko Adomo Jucevičiaus, Eustachijaus Tiškevičiaus, Adomo Honorio Kirkoro, Vladislovo Sirokoslės, Teodoro Triplino ir kt. studijos, kuriose atkreipiamas dėmesys ir į provincijoje esančius istorijos bei kultūros paveldo objektus.

Taip pat atsirado ir nauja paveldo aktualinimo bei populiarinimo forma – litografijų rinkiniai. 1833 m. Vilniuje Juozapas Ozemblovskis, įsteigęs savo litografijos dirbtuvę, be leistų religinio turinio estampų, knygų iliustracijų, sukūrė ir išleido nemažai istorinių bei to meto kultūrai ir mokslui nusipelnusių asmenų portretų, architektūros ir istorijos objektų litografijų, ypač išsiskyrė jo peizažiniai Vilniaus miesto ir apylinkių vaizdai, o 1843 m. išleido tokių vaizdų albumą *Widoki miasta Wilna i jego okolic (Vilniaus miesto ir jo apylinkių vaizdai)*, tituliniame lape subtiliai pavaizdavęs Aušros Vartus. 1846 m. J. Ozemblovskis planavo išleisti keletą Vilniaus mieste esančių antkapinių paminklų litografijų sąsiuvinį, tačiau šios idėjos neįgyvendino⁵². Visuomenėje ypač išpopuliarėjo kur kas meniškiau ir tobuliau atlikti, nuo 1846 m. Jono Kazimiero Vilčinskio Paryžiuje pradėti spausdinti grafikos lakštai ir jų serija

⁵² Gasiūnas V., *XIX amžiaus Lietuvos grafika*, Vilnius, 2007, p. 113–123.

Album de Wilna (Vilniaus albumas), kurioje buvo fiksuojami Lietuvai reikšmingų asmenų portretai, architektūros ir istorijos paminklai, istoriniai įvykiai, bajoriškos buities scenos, Vilniaus miesto vaizdai, o taip pat ir krašto kultūros paminklai⁵³. Konkrečiai krašto senienoms buvo skirtas ir J. K. Vilčinskio 1858–1860 m. išleistas *Vilniaus archeologijos muziejaus* albumas, kuriame net keli to meto dailininkai 40-yje grafikos lakštų pavaizdavo VSM eksponatus⁵⁴.

XIX a. viduryje kilęs visuomenės susidomėjimas *senienomis*, kaip savotiškas atsakas į amžiaus pradžios universiteto profesorių raginimus domėtis savo kraštu, įgavo naują bruožą – demokratiškumą. Senienos ir nauja, iki tol mažai patirta kolekcionavimo aistra apėmė įvairias visuomenės grupes: nuo kunigaikščio, grafo iki smulkaus provincijos bajorėlio, tapdama savotiška to meto mada. Dažno bajoro garbės, saviraiškos, pasididžiavimo ar tam tikro savęs įteisinimo visuomenėje reikalu tapo turėti nuosavą senienų rinkinį, tačiau retas kuris jų ėmėsi kryptingo ir sistemingo kolekcionavimo. Privačiuose rinkiniuose būta visko: nuo šeimos relikvijų, egzotiškų kraštų senienų iki vietinių krašto retenybių ar archeologinių radinių, o patys rinkiniai, balansuodami ties laikinumo riba, eidami iš rankų į rankas ar visai išnykdami iš to meto kultūros horizonto, dar tik įgavo kontūrus, tam tikrą apibrėžtumą. Tai vaizdžiai iliustruoja ir A. H. Kirkoro laiškas J. I. Kraševskiui, kuriame užsimenama apie Barysavo apskrityje rastą sidabrinę statulėlę, kurią turi *kažkoks bajorėlis, Čechovičius, žmogus tamsus, bet didelis senienų mėgėjas, laiko ją po raktu ir netgi žmonai nerodo. Šis keistuolis iškasinėjo daug milžinkapių. Vargšas, bet pasiryžęs rizikuoti paskutiniu, kad įsigytų senienų. Kalbama, kad turi pilnas skrynias įvairių daiktų*⁵⁵.

Pasirodžius T. Narbuto *Lietuvių tautos istorijai*, jau pirmajam šio veikalo tomui, skirtam lietuvių mitologijai, istorikas sulaukė ne vieno susidomėjusio krašto praeitimi bajoro laiško. Šioje korespondencijoje su

⁵³ Ten pat, p. 165–183.

⁵⁴ Wilczyński J. K. (pub.), *Muzeum Archeologiczne w Wilnie ...*, [1858–1860].

⁵⁵ Cit. pagal: Stolzman M., *Nigdy od ciebie miasto ...*, s. 54.

dideliu užsidegimu aprašomos jų pačių rastos ar iškastos senienos, kaupiami rinkiniai, dalijamasi iš lūpų į lūpas perduodamomis žiniomis apie apylinkėse *ariant lauką* ar *griaunant pastatą* atrastus auksinius, sidabrinus ar žalvarinius senovės lietuvių paminklus, kurie patys, dažniausiai jau išnykę nebūtyje: *išlydyti ir parduoti žydams*, funkcionavo tik, kaip legendos apie senovės lietuvių didybę. Dalį šių pasakojimų T. Narbutas panaudojo paskutiniame savo veikale, 1856 m. išspausdintame istorinių apybraižų rinkinyje – *Pomniejsze pisma historyczne (Mažesnieji istorijos raštai)*. Kūrinyje mes sužinome apie Ukmergės apskrities dvarininką Karolį Kozakovskį, kuris kasinėdamas apylinkėse esantį Obelių kapinyną, radęs gausybę įvairių radinių, triumfuodamas jį vadina *lietuviškąja Pompėja*, o savo radiniais mielai dalijasi su kitais Ukmergės apskrities kolekcininkais: Adomu Žageliu, Sesickiu, Juozapu Pomarnackiu⁵⁶. Istorinėje apybraižoje apie kapuose randamas ašaruves T. Narbutas mini tokius archeologinius radinius savo rinkiniuose turėjusius Oskierką, Martyną Ceplinskį ir Jurgį Pliaterį⁵⁷. Tačiau tai buvo ne vieninteliai to meto *senienų mylėtojai*, kurie kaupė įvairaus turinio rinkinius ar susirašinėjo su žymiuoju istoriku. Beje, ir pats T. Narbutas rinko įvairias lietuviškas senienas, savo rinkinį dažnai su pasididžiavimu vadindamas *Lietuvos muziejumi*⁵⁸.

⁵⁶ Narbutt T., *Pomniejsze pisma historyczne ...*, s. 222–223.

⁵⁷ Ten pat, p. 4–5.

⁵⁸ Paties Teodoro Narbuto aprašytą jo Šiaurių dvaro rinkinį sudarė senoviniai lietuviški paminklai (apie 200 vienetų, kurių didžioji dalis – archeologiniai radiniai, taip pat garsūs lietuvių dievo Kovo stabas bei keletas istorinių senienų: 1725 m. kompasas dovanotas žymaus astronomo Martyno Počobuto istoriko seneliui Ignacijui Narbutui, 1812 m. tautinės gvardijos šovininė, raudono marmuro gabalas nuo spėjamo Lietuvos karaliaus Mindaugo kapo antkapio, spėjamo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių skeptro kopija ir kt.), numizmatika (virš 300 monetų ir medalių, tarp kurių yra ir reti, 1794 m. Tado Kosciuškos sukilimo vyriausybės spausdinti popieriniai pinigai), portretai (18 tapybos darbų, raizinių ir piešinių; iš jų įdomesni: LDK kunigaikščio Algirdo senovinio portreto tapyta kopija, Vladislovo Petrusevičiaus 1851 m. pagal senus paveikslus perpieštas LDK kunigaikščio Vytauto portretas, Vytauto žmonos Onos portretas atliktas emalės technika ant skardos, iš Baltstogės Branickių rinkinių, Lenkijos karaliaus ir LDK kunigaikščio Jogailos atvaizdo litografija bei istoriko giminaitės Julijos Narbutaitės-Łobarzewskos, vėliau ištekėjusios už Rusijos liaudies švietimo ministro Aleksandro Šyškovo, portretas, tapytas Marcello Bacciarelli), gamtamokslio rinkinys, didelis rankraščių rinkinys (apie tris tūkstančius dokumentų) ir gausi biblioteka. Plačiau žr.: [Narbutt T.], *Spisanie Museum w Szawrach, LMAVB RS*, f. 18, b. 185/1, 23 l.

XIX a. pradžioje Žemaitijoje, kilusio lituanistinio sąjūdžio įtakoje, susirūpinta ne tik lietuvių kalba, jos raštijos ir literatūros puoselėjimu, lietuvių praeities ir tautosakos tyrimais, gal ir ne taip plačiai, tačiau domėtasi ir krašto paminklais. 1840 m. L. A. Jucevičiaus parengtame publikavimui žemaičių kultūros veikėjų biografinio sąvado rankraštyje *O uczonych żmudzinach (Mokyti žemaičiai)*, kuris buvo išleistas tik 1975 m. lietuvių kalba⁵⁹, aptariamos dvidešimt dviejų asmenų biografijos ir jų mokslinė bei kultūrinė ar lituanistinė veikla. Tarp šių biografijų minimos ir kelių bajorų, besidomėjusių lietuviškomis senienomis, gyvenimo ir kūrybinės veiklos apybraižos. Tai Raseinių apskrities mokyklų garbės globėjas Mykolas Chlevinskis, Kražių gimnaziją praturtinęs numizmatikos ir fizikos rinkiniais⁶⁰; Salantų dvarininkai Leopoldas ir jo sūnus Albertas Gorskiai, kurie *sukaupė gana didelę biblioteką, sudarytą iš rečiausių ir geriausių veikalų, tarp kurių buvo ir puikiausi Elzevirų istoriniai leidiniai; įsteigė Salantuose numizmatikos kabinetą*⁶¹; Raseinių apskrities žemės teismo sekretorius Dionizas Poška, kuris *visur rinko rūpestingai savo tėvų žemės senienas ir kaupė jas didžiuliame savo ažuole Baublyje*⁶²; Šiaulių apskrities žemės teismo asesorius Jonas Prekeris, kuris *kiekvieną valandėlę, laisvą nuo sunkios tarnybos, skiria Lietuvos senienų tyrinėjimams, kuriems sukauptė daug medžiagos*⁶³; Raseinių apskrities dvarininkas Leonas Uvainis, parašęs svarbų krašto istorijai veikalą *Lietuvos numizmatika*⁶⁴ bei Raseinių apskrityje gimęs Edvardas Volmeris, kuris aptariamuoju metu buvo karštai atsidėjęs filologijai ir Lietuvos senienų tyrimams⁶⁵.

Visuomenėje išaugusį krašto praeičiai ir paveldo objektams neabejingą inteligentijos sluoksnį atskleidžia ir grafo Konstantino Tiškevičiaus 1857 m. pasistatytu laivu atlikta mokslinė kelionė Neries upe, kurios metu, dabartinės

⁵⁹ Apie šio L. A. Jucevičiaus veikalo parengimą 1840 m. ir tolimesnį rankraščio likimą plačiau žr.: Lukšienė M., Raudeliūnas V., Įvadas, Jucevičius L., *Mokyti žemaičiai*, Vilnius, 1975, p. 5–24.

⁶⁰ Jucevičius L., *Mokyti žemaičiai...*, p. 41–42.

⁶¹ Ten pat, p. 70–71.

⁶² Ten pat, p. 116–119.

⁶³ Ten pat, p. 119.

⁶⁴ Ten pat, p. 171.

⁶⁵ Ten pat, p. 186.

Vakarų Baltarusijos ir Rytų Lietuvos teritorijoje, jis sutinka ne vieną provincijos kolekcininką. Milčioje – dvaro savininką Ordinecą, mėgėją rinkti senienas ir senovės legendas⁶⁶ bei Dūkšte – kunigą Dembinskį, ne tik išpuoselėjusį Dūkštų bažnyčią, bet ir turėjusį keletą senienų, iš jo paties kasinėtų apylinkės pilkapių⁶⁷. Kernavėlės dvare K. Tiškevičius apžiūrėjo dailės rinkinį, kurį sudarė *Lietuvos dailininko Kanuto Rusecko* darbai, o šios kolekcijos šeimininkas buvo tikras mūsų dailininko brolis [...], tikras Lietuvos bajoras⁶⁸ bei Paparčiuose, su dailininku Antanu Zaleskiu, jis aplankė pastarojo dėdės Martyno Zaleskio *gražią jo italų mokyklos senųjų paveikslų galeriją* ir nusistebėjo jo *nepaprastai turtingu ir vieninteliu jau dabar Lietuvoje senojo saksų porceliano rinkiniu*⁶⁹. Mikališkyje, žymusis archeologas ir šios ekspedicijos vadovas bendrauja su gydytoju Minkausku, kuris *turi nedidelį retenybių rinkinį – vieną kitą etruskų daiktelių, šiek tiek senojo saksų porceliano dirbinių, iš kurių vertas dėmesio puodelis su dangteliu. Jo taurėje nutapytas medaliono formos Stanislovo Augusto biustas, o aplinkui įrašas: „Stanislaus Augustus Rex“.* *Lėkštės dugne atversta knyga, šalia jos teisingumo simbolis su iškeltu pirštu, laurų vainikas ir visa atributika, reiškianti įsimintiną 1791 metų teisės aktą. Tas puodukas šiandien jau reta seniena, kuriomis anuomet buvo žymimas tas didingas šalies aktas. [...] Šiam puodukui Minkauskas parinko atitinkamą sidabrinį šaukštuką, kurį pirmą sykį čia pamačiau. Jame buvo iškilus kunigaikščio Juozapo Poniatovskio portretas*⁷⁰.

Tai toli gražu ne visi to meto Lietuvos kolekcininkai, nes tiek T. Narbutas, tiek L. A. Jucevičius ar K. Tiškevičius visų pirma atkreipė dėmesį į tuos rinkinius, kurie buvo aktualūs jų pačių moksliniams interesams. Kiek dar buvo tokių senienų mėgėjų, kaip jau minėtas Čechovičius, kurie tyliai ir per daug nesigarsindami kaupė įvairiausius rinkinius. Ar tokių, kurie iš savo šeimos, giminės relikvijų, papildydami jas įvairiomis krašto senienomis,

⁶⁶ Tiškevičius K., *Neris ir jos krantai...*, p. 43-45.

⁶⁷ Ten pat, p. 238–241.

⁶⁸ Ten pat, p. 251–252.

⁶⁹ Ten pat, p. 272.

⁷⁰ Ten pat, p. 159–160.

formavo savo garbingos bajoriškos praeities liudijimą, kuris nebuvo aktualus to meto istorikams. Pasak lenkų istorikės Małgorzatos Stolzman, analizavusios Vilniaus kultūrinį gyvenimą tarpsukiliminiu laikotarpiu, tuo metu ypač pagausėjo straipsnių spaudoje, turtėjo namų kolekcijos bei išaugo susirašinėjimas, kuriame bičiuliai dalijosi savo pasiekimais ieškant krašto senienų, ar sukurtomis, kartais net neįtikėtinomis hipotezėmis, naujai formuluojamomis teorijomis, o didelių pastangų dėka įgytos iškasenos ar jų atliejos keliaudavo daugybę varstų pas tuos, kurie buvo vertinami kaip geriausi šio reikalo žinovai⁷¹.

XIX a. viduryje augant visuomenės susidomėjimui istorija bei praeities objektais, pradėjo formotis ir vietinė krašto antikvarinė rinka. J. K. Vilčinskis, garsėjęs kaip aktyvus antikvaras, kaupęs asmeninę dailės kūrinių kolekciją, dalyvaudamas vietinės senienų rinkos sandoriuose, parduodamais istoriniais objektais aprūpindavo ir kitus. 1849 m. laiške savo bičiuliui, kolekcininkui bei vienam iš didžiausių *Vilniaus albumo* rėmėjų, Konstantinui Świdzińskiui, J. K. Vilčinskis rašė: *pas mus dabar ypač prabudo potraukis krašto senienoms, vos tik kas pasirodo, tučtuojau nuperkama*⁷², bei priduria, kad kalbamuoju metu Vilniuje parduodama Pinsko brigados karininko auksuota šovininė už 10 dukatų⁷³. Kitame tų pačių metų laiške J. K. Vilčinskis mini lenkišką balną, apkaltą auksuota sidabro skarda ir inkrustuotą akmenimis kartu su puoštomis kamanomis ir pakinktais, parduodamus už 50 dukatų bei lenkiškus šarvus su įrašu *Virtuti militari* – už 100 sidabro rublių⁷⁴, o 1850 m. informuoja apie Vilniuje parduodamą puikią Stanislovo Augusto miniatiūrą ir Jono Kazimiero Čartoriskio medaljoną, už kuriuos pardavėjas prašo po 20 dukatų už kiekvieną⁷⁵. Panašių žinių apie rinkoje esančias ir parduodamas senienas nemažai yra ir kituose J. K. Vilčinskio laiškuose K. Świdzińskiui – kaip ir apskritai, visoje to meto epistolinėje *senienų mylėtojų* literatūroje.

⁷¹ Stolzman M., *Nigdy od ciebie miasto...*, s. 53.

⁷² List 11. Wilczyński do Świdzińskiego, 12 VIII 1849, Jaworska J., *Album Wileńskie i jego wydawca Jan Kazimierz Wilczyński ...*, s. 391.

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ List 5. Wilczyński do Świdzińskiego, 20 III 1849, *ten pat*, s. 389.

⁷⁵ List 21. Wilczyński do Świdzińskiego, 16 IX 1850, *ten pat*, s. 393.

Tad Lietuvoje susiformuoja ne tik antikvarinė krašto senienų rinka, bet ir kyla tam tikras antikvarizmo, kaip vieno iš kraštotyros rezultatų, sąjūdis. Antikvarizmas – reiškiny, kuris nebuvo vien tik paprastas atsitiktinis senienų kolekcionavimas, neturint aiškių ir apibrėžtų vertybinių kriterijų; tad tuo pačiu ir domėjimasis senienomis bei jų interpretavimas Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje nebuvo ir istorijos mitologizavimas, kaip teigia lenkų istorikė Małgorzata Litwinowicz-Droździel, analizavusi šio laikotarpio Lietuvos istorijos naratyvus⁷⁶. Antikvarizmas – tai veikiau specifinis santykis su praeitimi, jos objektais, sąmoningas siekis ne tik kaupti, saugoti bei gėrėtis praeities daiktais, tačiau juos klasifikuojant, atributuojant, analizuojant, kaupiant papildomą informaciją, pažinti juos ir jų pagalba rekonstruoti praeitį⁷⁷, o istorijos mitologizavimas – tai jau istorikų prerogatyva; antikvarų (*senienų mylėtojų*) tikslai buvo kur kas kuklesni: *suprasti* praeities daiktus.

XIX a. Lietuvos visuomenę apėmęs nuoširdaus smalsumo bei mėgavimosi *krašto senienomis* jausmas, noras suvokti jų reikšmę, dažnai sustiprintas patriotinėmis emocijomis, ne tik išugdė ir subūrė platų kolekcininkų mėgėjų – *senienų mylėtojų* tinklą, tačiau suformavo ir šios srities

⁷⁶ Litwinowicz-Droździel M., *O starożytnościach litewskich ...*, 228 s. Autorės išsakyta mintis ypač, akcentuota aptariant T. Narbuto *Lietuvių tautos istoriją*, – kad antikvarizmas: domėjimasis *lietuviškomis senienomis* ir išskirtinai pagoniškosios Lietuvos stabais paveikė to meto Lietuvos istorijos interpretavimą, ją mitologizavo – nėra pagrįsta. T. Narbuto *Istorijos* pirmasis tomas, skirtas lietuvių mitologijai pasirodė 1835 m., kuriame aprašyta ne viena dešimtis lietuvių dievų ir dievybių bei religinio garbinimo objektų. Kiek vėliau, 1843 m. rašydamas recenziją E. Tiškevičiaus knygai *Rzut oka na źródła archeologii krajowej* T. Narbutas mini tik tris konkrečius lietuvių dievų status rastus Lietuvoje: dievo Kovo skulptūrėlę, esančią jo kolekcijoje ir kitus du – mūsų jau anksčiau minėtus Perkūno ir Mildos status, rastus Kaune (žr.: Narbut T., Uwagi nad dziełem: „Rzut oka na źródła Archeologii krajowej [...]“⁶, *Tygodnik Petersburski*, 1843, nr 25, s. 157.). Tad paskata ir pagrindinis šaltinis, kuriuo naudojosi T. Narbutas rašydamas savo *Istoriją* buvo vis tik ne senienos – senovės lietuvių stabai, o rašytiniai šaltiniai: Jano Dlugošo, Motiejaus Strijkovskio, Aleksandro Gvanjino, Jano Lasickio, Kristupo Hartknocho ir daugelio, daugelio kitų darbai. Beje, ir savo asmeninėje senienų kolekcijoje, kurią glaustai pristatėme kiek anksčiau, T. Narbutas teturėjo vienintelę dievo Kovo statulėlę ir akmenį – fetišą. Senovės lietuvių dievų statulų „atradimų“ gausa sietina jau su XIX a. 6 deš., VSM veikla. Tad dažnai, turint išankstinį požiūrį į reiškinius, o ne bandant juos suprasti ir pažinti, bet kokie istorijos demitologizavimai virsta tik dar vienu nauju mitu. Randamų neidentifikuotų skulptūrėlių interpretacijas, to meto visuomenės jų suvokimą plačiau aptarsime kiek vėliau, kitame šio darbo skyriuje, o Małgorzatos Litwinowicz-Droździel darbą išsamiai yra aptarusi istorikė Reda Griškaitė (žr.: Griškaitė R., Lietuviškoji kvadrada, arba apie mūsų XIX amžiaus mitografus, *Darbai ir dienos*, 2011, t. 55, p. 235–255.).

⁷⁷ Sweet R., *Antiquaries: the discovery of the past in eighteenth-century Britain*, London, 2004, p. 15–16.

žinovų, autoritetų „elitą“, deklaravusį senienų tyrimo mokslines paskatas, t. y. tuos, kurie ne tik kasinėjo krašto pilkapius ir senovės gyvenvietes, bet kartu kūrė ir formavo tolimesnę naujo mokslo – archeologijos raidą. Būtent šio „elito“ atstovų ir ypač grafo Eustachijaus Tiškevičiaus, istoriografijoje vadinamo pirmuoju Lietuvos archeologu⁷⁸, pastangomis buvo suvienytos tiek *senienų mylėtojų*, tiek ir „mokslininkų“ pajėgos bendram kultūriniam ir paveldosauginiam darbui XIX a. viduryje.

XIX a. viduryje, lyginant su XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais, ženkliai keičiantis visuomenės požiūriui į senienas, o pastarosioms vis drąsiau integruojantis į kultūrinę krašto apyvartą, formavosi suvokimas, kad krašto senienų kaupimą, jų interpretavimą ir populiarinimą privačioje erdvėje būtina pakelti į kur kas platesnį viešą, visuomeninį ir kartu labiau mokslinį lygį. Tam, beje, klostėsi ir palankus politinis klimatas. 1855 m. Rusijos imperatoriumi tapus Aleksandriui II, šalyje prasidėjo „liberalinis atšilimas“, kurio metu buvo siekiama reformuoti valstybės gyvenimą ir administravimą. Šis „atšilimas“ palietė ir Lietuvą, liberalizuojant po sukilimo įvestus suvaržymus vietinei bajorijai bei stabdant patį „lenkų pradų naikinimo“ krašte projekto įgyvendinimą⁷⁹. Tad išsilavinusios krašto visuomenės lūkesčiai sutelkti paveldosauginės ir mokslinės pastangos buvo realizuoti 1855 m., Vilniuje, įkuriant pirmąją Lietuvoje oficialią, Liaudies švietimo ministerijos kontroliuojamą, tačiau vietinės inteligentijos kuriamą ir puoselėjamą visuomeninę instituciją: muziejų ir mokslo draugiją.

VSM ir prie jo veikusi VLAK, kaip svarbiausias XIX a. vidurio mokslo ir kultūros bei paveldo globos, tyrimo ir sklaidos židinys Lietuvoje, susilaukė didelio istorikų dėmesio. Įvadinėje šio darbo dalyje aptartose gausiose lietuvių, lenkų, baltarusių, rusų mokslininkų studijose išsamiai analizuojami VSM ir VLAK kūrimosi, veiklos, organizaciniai bei likvidavimo aspektai, aptariamas ir tuometis politinis kontekstas šalyje bei vietinės administracijos požiūris į šias

⁷⁸ Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija ...*, p. 42–55.

⁷⁹ Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R., *Lietuvos istorija: VIII tomas, I dalis: Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius, 2011, p. 213–214.

organizacijas, tad čia plačiau neaptarsime visų muziejaus kūrimosi peripetijų, jo veiklos ar likvidavimo. Juolab kad ir šio darbo tolesnėse dalyse paliesime kai kuriuos su šia visuomenine organizacija susijusius klausimus, kaip, pavyzdžiui, kaupiamo paveldo pagrindu kuriama bendra kultūrinė tapatybė.

Trumpiau norėtusi stabtelti tik prie vieno steigimo aspekto – imperinės administracijos požiūrio į būsimą muziejų ir mokslo draugiją, ir tai padaryti aptariant visos to meto Rusijos imperijos formuojamos paveldo globos politikos kontekste. Galbūt tai padės aiškiau atsakyti ir į klausimą, ar Rusijos valdžios sprendimą steigti muziejų Vilniuje diktavo tik XIX a. 6-ojo dešimtmečio „liberalinis atšilimas“, ar buvo ir kitos, istoriografijoje iškeltos prielaidos, kad Vilniuje muziejus buvo įkurtas siekiant iš krašto visuomenės surinkti senosios Lenkijos–Lietuvos valstybės praeitį menančias relikvijas į vieną vietą tam, kad po to viską būtų galima iš jos atimti⁸⁰. Tai, kad susiklosčius tam tikroms aplinkybėms taip galėjo nutikti, VSM kūrėjams bylojo nesena praeitis – Varšuvos mokslo bičiulių draugijos kolekcijų, Vilniaus universiteto turtų ar konfiskuotuose privačių asmenų dvaruose kauptų rinkinių likimas. Beje, tik įsisteigus VSM, viena iš jo veiklos krypčių būtent ir buvo senosios Lenkijos–Lietuvos valstybės paveldo paieška Rusijos imperijos institucijose. Tad ar muziejaus įkūrimas Vilniuje galėjo būti tikslingas ir iš anksto suplanuotas šalies centrinės administracijos veiksmas, kuriuo siekta konfiskuoti vietinį paveldą?

XIX a. viduryje, kaip ir amžiaus pradžioje, Rusijos imperijoje paveldo globa ar muziejinė veikla, kaip tam tikra savarankiška kultūrinės veiklos sritis, turinti apibrėžtus metodus ir struktūrą, valstybės mastu dar nebuvo išskiriama ir susiformavusi. Kaip nurodo istorikė Nastazija Keršytė, Sankt Peterburge, šalies paveldo globai buvo įsteigtos 1834 m. Imperatoriškoji archeografijos komisija, o – 1859 m. Imperatoriškoji archeologijos komisija, tačiau jos buvo pavaldžios skirtingoms ministerijoms, be to, neturėdamos aiškios struktūros, nepajėgė visoje imperijoje koordinuoti ir valdyti kultūros paveldo globos

⁸⁰ Aleksandravičius E., *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais ...*, p. 37–39.

proceso⁸¹. Tačiau jau nuo XIX a. 4-ojo dešimtmečio galime konstatuoti tam tikrą visuomenės, o ne valdžios aktyvumą steigiant muziejus, veikiau daugiau stichiškai pradantį formuotis muziejų tinklą visoje imperijoje. Pagrindiniai šių muziejų iniciatoriai ir kūrėjai buvo įvairios naujai besikūriantys ar esančios mokslo draugijos. Taigi Rusijos imperijoje XIX a. viduryje jau veikė kelios dešimtys mokslo įstaigų ir mokslo draugijų muziejų, pavyzdžiui, Mokslo akademijos ir Dailės akademijos muziejai Sankt Peterburge, Maskvos, Sankt Peterburgo, Kijevo universitetų muziejai, Odesos istorijos ir senienų draugijos muziejus, Kerčės senienų muziejus, Rygos Pabaltijo provincijų istorijos ir senienų draugijos muziejus, Revelio (Talino) Estijos literatūros draugijos muziejus, taip pat ir vienas pirmųjų viešųjų muziejų Rusijoje – 1831 m. įkurtas Rumiancevo muziejus⁸². Be abejo, šie naujai besisteigiantys muziejai buvo Liaudies švietimo ar Imperatoriškųjų rūmų ministerijų žinioje, tačiau kokios nors vieningos, koordinuojančios paveldo globą politikos šalies mastu nebuvo. Centrinės valdžios leidimas steigti muziejus Sankt Peterburge, Maskvoje bei kituose istoriškai rusiškuose ar slaviškuose miestuose tarsi dėsningas ir suprantamas, kaip, beje, ir Juodosios jūros pakrantėje besikuriantys muziejai, kur tyrėjus (Rusijos mokslininkus) viliojo gausus prabangiais radiniais buvusių antikinių miestų ir skitų palaidojimų paveldas. Tačiau kur kas įdomesnė Rusijos valdžios pozicija ir politika besikuriančių muziejų atžvilgiu etniškai skirtinguose vakariniuose imperijos pakraščiuose: Pabaltijo gubernijose (dabartinė Latvija ir Estija), Šiaurės Vakarų krašte (buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija), kaip ir prie imperijos 1809 m. prijungtoje Suomijos Didžiojoje Kunigaikštystėje ar Lenkijos Karalystėje, kuri po 1830–1831 m. sukilimo neteko atskiros valstybės statuso.

Tiek dabartinėje Estijoje, tiek Latvijoje muziejų organizavimo iniciatyva priklausė politiškai dominuojančiai etninei Pabaltijo vokiečių grupei, kurios kuriamų muziejų tikslas buvo puoselėti teritorinę tapatybę ir reprezentuoti

⁸¹ Keršytė N., Lietuvos kultūros paveldo globos, organizuotos carinės Rusijos XIX amžiaus antroje pusėje, aspektai ..., p. 3.

⁸² *Музейное дело России...*, с. 73–86.

regiono, kaip vieno iš daugelio plačios Rusijos imperijos provincijų, istoriją⁸³. Jau minėto Revelyje 1842 m. įsteigto Estijos literatūros draugijos muziejaus, 1864 m. reorganizuoto į *Estijos provincijos muziejų (Estländische Provinzial-Museum)*, įstatuose buvo pažymima *skatinti visapusišką mūsų tėvynės pažinimą per jos istorijos, meno, gamybos, technikos ir gamtos tyrimus*⁸⁴, o šios draugijos moksliniai interesai ir muziejuje pristatomas paveldas reprezentavo išimtinai Pabaltijo vokiečių kultūrą. Kiek kitaip situacija klostėsi jau mūsų minėtame, dar nuo 1802 m. veikusiame Dorpato universiteto muziejuje. Istoriko F. Kruses, aktyviai pradėjusio krašto archeologinius tyrimus, inicijuoto susidomėjimo senąja etninių estų kultūra ir gausėjančio archeologinio paveldo pagrindu, universiteto muziejus 1843 m. buvo reorganizuotas į *Centrinį Tėvynės senienų muziejų (Central-Museum vaterländischer Alterthümer)*, kuriame buvo kaupiamas ne tik baltvokiečių, bet ir estų kultūrinis paveldas. Taip pat Dorpate 1838 m. susibūrė Estijos mokslo draugija, kurios vienas iš tikslų buvo įsteigti *Estijos muziejų*, o šios draugijos nariais, skirtingai nei Revelio Estijos literatūros draugijos nariais, galėjo būti ne tik Pabaltijo vokiečiai, bet ir etninių estų inteligentija. 1860 m. šie du Dorpato muziejai susijungė į vieną *Tėvynės muziejų (Das vaterländische Museum)*⁸⁵.

Latvijoje svarbus kultūrinės veiklos centras buvo Ryga. Būtent čia, miesto tarybos sprendimu dar 1773 m. buvo įkurtas pirmasis muziejus, kai savo gausius mokslo, meno ir istorinių senienų rinkinius miestui padovanojo gydytojas Nikolaus von Himzel⁸⁶. Taip pat Rygoje 1834 m. buvo įkurta

⁸³ Kuutma K., National Museums in Estonia, *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 239. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064

⁸⁴ Cit. pagal: Kuutma K., National Museums in Estonia..., p. 235.

⁸⁵ Ten pat.

⁸⁶ Ķencis T., Kuutma K., National Museums in Latvia, *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 499. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064

Rusijos Pabaltijo provincijų istorijos ir senienų draugija (Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands), aktyviai įsijungusi į viso Pabaltijo regiono baltvokiečių istorijos ir kultūros tyrimus, paveldo kolekcionavimą. Šios draugijos įsteigto muziejaus nuostatuose buvo pabrėžiama, kad bus kaupiamos išskirtinai su bažnytine ir valstybine istorija susijusios krašto senienos⁸⁷. 1815 m. Mintaujoje (Jelgavoje), vietinės vokiečių diduomenės pastangomis įkurta Kuršo literatūros ir mokslo draugija, kuri greta dėmesio Pabaltijo vokiečių kultūrai, vykdė ir archeologinius tyrimus, žvalgė ir aprašė archeologinius paminklus, rinko atsitiktinius radinius ne tik tuometinėje Kuršo, bet ir Kauno gubernijose. Radinių saugojimui ir jų studijavimui nuo 1818 m. veikė draugijos įsteigtas *Kuršo provincijos muziejus (Museum der Provinz Kurland)*⁸⁸. Beje, 1869 m., gyvendamas Biržuose, šios draugijos garbės nariu buvo išrinktas Eustachijus Tiškevičius⁸⁹.

Natūralu, kad šių Estijos ir Latvijos muziejų statutai bei numatytos veiklos kryptys, kaip ir kaupiamos senienos niekuo neprieštaravo oficialiajai Rusijos imperijos ideologijai, netgi, priešingai, jai tarnavo, atskleisdami vienos iš daugelio Rusijos provincijų įvairovę. Taip pat žinant centrinės valdžios palankumą baltvokiečių kultūrinėms aspiracijoms dėl jų demonstruojamos ištikimybės ir lojalizmo bei jų įtakos imperatoriškajame dvare, muziejų steigimas Pabaltijo gubernijose neturėjo jokių kliūčių.

Labai panašiai, beveik identiškai, o tuo pačiu ir „ideologiškai korektiškai“ skambėjo ir VSM įstatai: rinkti senovės daiktus *reprezentuojančius Vakarų Rusijos krašto istoriją* ir jų pagalba kraštą tyrinėti ne tik istoriškai, *bet ir prekybiniu, pramoniniu, gamtotyriiniu, žemės ūkio ir statistiniu požiūriais*⁹⁰. Be abejo, norint gauti valdžios leidimą muziejaus steigimui, įvardinti jį *Lietuvos muziejumi*, kaupiančiu Lietuvos Didžiosios

⁸⁷ Устав общества истории и древностей остзейских губерний, Рига, 1834, с. 8.

⁸⁸ Vasiliauskas E., Kuršo provincijos muziejus ir Šiaurės Vidurio Lietuva, *Žiemgala*, 2010, Nr. 1 (25), p. 7.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ Ustawa o Muzeum Starożytności i tymczasowej Archeologicznej Kommissji w Wilnie, *Pamiętniki kommissji archeologicznej Wileńskiej / Записки Виленской археологической комиссии*, Wilno, 1856, cz. 1, s. 1.

Kunigaikštystės paveldą, koku jį visi neoficialiai vadino, buvo neįmanoma, o muziejus kaupiantis *Vakarų Rusijos krašto* plačiai deklaruojamą paveldą (ne tik istorinį) buvo priimtinas ir centrinei valdžiai, nors Vilniaus muziejaus steigimo atveju buvo ilgakai dvejeta⁹¹. Tad galime teigti, kad XIX a. viduryje Rusijos administracijos politika kuriamų muziejų atžvilgiu tiek Pabaltijo gubernijose, tiek ir Vakarinėse gubernijose buvo vienoda: kontroliuoti regionuose dominuojančių visuomenės grupių kultūrinių aspiracijų raišką, pastarosioms neperžengiant lojalumo ir oficialiosios ideologijos ribų.

Kitokią poziciją Rusijos administracija užėmė Suomijos Didžiosios Kunigaikštystės, kuri turėjo ir tam tikrą autonominį statusą, atžvilgiu. Čia, kaip atsvara dominavusiai švedų įtakai, Rusijos valdžios buvo remiami suomių nacionaliniai siekiai, tad ir viešos diskusijos *Tautos muziejaus* steigimo klausimu kilo dar XIX a. 5-ajame dešimtmetyje, skirtingai nei Pabaltijo ir Vakarinėse imperijos gubernijose, kur buvo kalbama tik apie *Krašto* ar *Tėvynės* muziejų steigimo būtinybę. Nuo 1840 m. Helsinkio universitete atidarytas *Etnografijos muziejus (Etnografisk Museum)*, 1846 m. įkurtas Suomijos meno draugijos muziejus bei, jau kiek vėliau, 1870 m. įsteigtas Suomijos senienų draugijos muziejus – buvo tos suomių institucijos, kurios rūpinosi tipišku ir tradiciniu tautos senienų, meno objektų, atspindinčių šalies charakterį kolekcionavimu ir propagavimu⁹².

Tuo tarpu Lenkijos Karalystėje krašto senienų kolekcionavimo ir muziejų steigimo pobūdis buvo gana specifiškas. Čia galbūt dėl Rusijos imperinės politikos ir ideologijos bei nesenos Varšuvos mokslo draugijos muziejaus likimo patirties, skirtingai nei visame Vidurio ir Rytų Europos regione ar Rusijos imperijos vakariniuose pakraščiuose, kaip tam tikros

⁹¹ Provincijos muziejaus Vilniuje įkūrimo projektą, jo iniciatorius grafas Eustachijus Tiškevičius generalgubernatoriui įteikė 1848 m., tačiau VSM įstatai imperatoriaus Aleksandro II buvo patvirtinti tik 1855 m. balandžio 29 d. Plačiau žr.: Tautavičius A., Pirmieji sumanymai įsteigti Vilniuje muziejų ..., p. 43–44.

⁹² Pettersson S., National Museums in Finland, *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 266–276. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064

tautinių ir patriotinių jausmų puoselėjimo institucijos, formavosi ir dominavo privačių asmenų kaupiamos kolekcijos–muziejai, kurie buvo prieinami visuomenės apžiūrai. Be jau minėtų XIX a. pradžios aristokratijos atstovų kuriamų muziejų, visuomenei duris atvėrė Działyńskių, Zamoyskių, Raczyńskių, Krasinskių, Przewdzieckių ir kitų didikų muziejai⁹³. Pastebėtina, kad Lietuvoje, nepaisant artimų socio-politinių ir kultūrinių ryšių su Lenkija, tokie patriotiniai privačių dvarų rezidencijų muziejai nesusiformavo, bent jau tokios apimties ir pobūdžio. Lenkijos Karalystėje vienintelis institucinis, Rusijos imperatoriaus Aleksandro II įsaku patvirtintas, vietinės administracijos valdomas ir kontroliuojamas viešas muziejus buvo 1862 m. Varšuvoje prie Vyriausiosios mokyklos įkurtas Dailių menų muziejus. Šio muziejaus formavimosi pradžioje rinkinių pagrindą sudarė išskirtinai užsienio dailininkų meno kūriniai, o jo misija buvo grynai estetinių potyrių tenkinimas⁹⁴. Tik taip, deklaruojant estetinius tikslus, o ne krašto praeitį buvo galima gauti palankų Rusijos valdžios sprendimą kurti muziejų bei apsidrausti nuo galimai Varšuvos mokslo bičiulių draugijos likimo. Vėliau, 1918 m. Lenkijai atgavus nepriklausomybę, šis muziejus tapo Varšuvos nacionaliniu muziejumi.

XIX a. lenkų muziejų „meka“ tapo Krokuva, po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų atitekusi Austrijos imperijai ir ilgą laiką turėjusi laisvojo miesto statusą. Tačiau Habsburgų monarchijos sudėtyje tiek politinės visuomeninės, tiek ir kultūrinės raiškos sąlygos buvo žymiai liberalesnės lyginant su Rusijos imperija. Krokuvoje nuo 1816 m. veikė Imperatoriškoji karališkoji mokslo draugija ir prie jos esantis Senienų muziejus, kurio rinkiniai tapo XIX a. antroje pusėje formuojamo Krokuvos nacionalinio muziejaus pagrindu. Apskritai, lyginant kultūrinės veiklos, o tuo pačiu ir krašto paveldo bei muziejinės sklaidos sąlygas Austrijos ir Rusijos imperijose, reikėtų pabrėžti, kad jos iš esmės skyrėsi. Austrijos imperijoje buvo palaikoma nevokiškų Austrijos teritorijų politinė autonomija bei kultūrinė veikla, kaip

⁹³ Żygulski Jun., Z., *Muzea na świecie...*, s. 63.

⁹⁴ Mazan K., *National Museums in Poland...*, p. 680–683.

atsvara Vokietijos susivienijimo planams, inkorporuojant vokiškąją Austriją⁹⁵. To pavyzdys – 1802 m. Budapešte įkurtas Vengrijos nacionalinis muziejus⁹⁶, 1818 m. Prahoje – Patriotinis muziejus Čekijoje (nuo 1848 m. Čekų muziejus)⁹⁷, o panašūs *nacionaliniai* muziejai, kaip tipiškai Austrijos imperijos krašto muziejai susikūrė Grace (1811), Brno (1817), Liublianoje (1821) ir Insbruke (1823)⁹⁸. Tuo tarpu Rusijos imperijoje patvaldinis režimas griežtuose imperinės ideologijos rėmuose laikė ir kontroliavo visą kultūros ar mokslo draugijų veiklą.

Čia reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad VSM ir prie jo veikusi VLAK nuo pat įsikūrimo palaikė glaudžius mokslinius ryšius su Austrijos imperijos nevokiškų kraštų mokslo draugijomis, ypač Krokuvos ir Prahos mokslininkais: keitėsi leidiniais ir eksponatais bei jų kopijomis, diskutavo mokslo klausimais, o mokslininkus rinkdavo savųjų draugijų garbės nariais. Tačiau be grynai mokslinio aspekto Vilniaus periodikoje publikuojant išsamias Krokuvos mokslo draugijos⁹⁹ ar Čekų muziejaus Prahoje¹⁰⁰ kūrimosi ir veiklos apžvalgas, buvo formuojama visuomenės nuomonė apie kitokį, laisvesnį ir savarankiškesnį kultūrinės saviorganizacijos ir kultūrinės veiklos modelį.

Grįžtant prie anksčiau mūsų minėto klausimo dėl galimo slapto Rusijos valdžios ketinimo konfiskuoti vietos mokslo draugijų muziejuose sukauptą krašto kultūros ir istorijos paveldą, turime atkreipti dėmesį į tą aplinkybę, kad vakariniuose imperijos pakraščiuose buvo uždarytas (oficialiai –

⁹⁵ Plačiau žr.: Būčys Ž., Pivoras S., Pirmasis viešas muziejus Lietuvoje ..., p. 70–71.

⁹⁶ Apor P., National Museums in Hungary, *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 404–407. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064

⁹⁷ Apor P., National Museums in the Czech Republic, *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 205–207. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064

⁹⁸ Meijer-van Mensch L., Mensch van P., From disciplinary control to co-creation – collecting and the development of museums as praxis in the nineteenth and twentieth century, *Encouraging collections mobility – a way forward for museums in Europe*, Helsinki, 2010, p. 35.

⁹⁹ Łepkowski J., Przegląd czynności oddziału archeologii i sztuk w C.-K. Towarzystwie Naukowym Krakowskiem, *Teka Wileńska*, Wilno, 1858, nr 3, s. 332–357.

¹⁰⁰ Rittersberg L., Muzeum Czeskie w Pradze, *Teka Wileńska*, Wilno, 1858, nr 4, s. 273–285.

reorganizuotas) tik vienintelis VSM, o jo rinkiniai nusavinti (visuomeninės organizacijos sukauptas paveldas buvo perimtas valstybės). Didžioji šių rinkinių dalis, kaip ideologiškai neatitinkanti oficialiosios Rusijos imperijos politikos, t. y. *svetima šiam lietuviškai rusiškam kraštui savo lenkiška tautybe*¹⁰¹, 1868 m. buvo išvežta į Maskvą, į Rumiancevo muziejų. Tad tokį Vilniaus muziejaus likimą, praėjus dešimtmečiui nuo jo įkūrimo, veikiau apsprendė ne iš anksto suplanuoti režimo veiksmai, bet situacija susidariusi po 1863–1864 m. sukilimo: imperinei administracijai buvusį VSM regint kaip krašto visuomenės istorinės savimonės ir patriotinių nuostatų puoselėjimo šaltinį.

Muziejus iš tiesų buvo populiarus ir gausiai lankomas krašto visuomenės. Per savo veiklos dešimtmetį VSM ir VLAK buvo iškiliausia ir vienintelė mokslo ir kultūros institucija ne tik Vilniuje, bet ir visoje Lietuvoje, vienijusi to meto inteligentiją bendram moksliniam ir švietėjiškam darbui. Inicijuoti ir rengti archeologiniai, istorijos, gamtamokslio bei kiti pažintiniai krašto tyrimai, publikuoti istorijos šaltiniai ir moksliniai darbai, aktyviai įtraukiant išsilavinusią Lietuvos visuomenę, kaupias buvusios valstybės istoriją atspindintis paveldas, o šių institucijų narių nuveikti darbai tapo pavyzdžiu bei inspiravo XIX a. pabaigos Lietuvos intelektualų kultūrinės ir mokslinės veiklos kryptis.

I. 3. *Paveldo raiška tarp pagrindžio ir propagandos posukiliminiu laikotarpiu*

Po 1863–1864 m. sukilimo prasidėjęs aktyvus prievartinis vietinės administracijos „rusų pradų atkūrimo“ doktrinos įgyvendinimas, politinės ir ekonominės represijos, kultūros rusifikavimas buvo didžiulis smūgis krašto visuomenei, iki tol turėtai kultūrinei saviraiškai ir sąlyginiam kultūrinės veiklos

¹⁰¹ *Дневник заседаний комиссии для разбора, приведения в известность и надлежащий порядок предметов, находящихся в Виленском музее древностей ...*, с. 2.

savarankiškumui. Kaip pažymi istorikas Darius Staliūnas, „1863–1864 m. sukilimo numalšinimas žymi esmingą Rusijos tautinės politikos posūkį link aiškiau išreikštos ne rusų diskriminacijos ne tik Lietuvoje ir Baltarusijoje, bet ir kituose vakariniuose imperijos pakraščiuose“¹⁰². Uždrausta spausdinti bet kokius leidinius lenkų ir lietuvių kalbomis lotyniškais rašmenimis; suvalstybtas ir surusintas mokyklų tinklas; apribota ir suvaržyta Katalikų Bažnyčios, kaip dominuojančios visuomenės dvasiniame ir kultūriniame gyvenime, veikla; uždrausta vietinei inteligentijai įsidarbinti savame krašte; Vilniuje uždarytas VSM ir likviduota VLAK – vieninteliai iki tol buvę svarbiausi krašto visuomenės kultūros ir mokslo židiniai. Imperinės valdžios rusifikacinė politika palietė ir konkrečiai *senienų*, kaip tautos ar tėvynės paveldo įsisąmoninimo, muzealizacijos ir sklaidos procesą. Bet kokia tolimesnė oficiali krašto paveldo sklaida, muziejinė veikla ir jos organizavimas iki pat XX a. pradžios buvo perimta iš vietinės visuomenės ir sutelkta rusų valdininkų, muziejus mačiusių kaip imperijos ideologijos sklaidos ir švietimo įrankius, rankose¹⁰³. Apskritai menotyrininkės Jolantos Širkaitės žodžiais tariant: „valdžios politika nubrėžė aiškią ribą XIX a. Lietuvos kultūroje, už kurios ėjo keletas juodų dešimtmečių“¹⁰⁴.

Pirmaisiais posukiliminiais metais vietos visuomenėje vyravo nusivylimas ir pesimistinės nuotaikos bei savotiška rezignacija. Didžioji dalis inteligentijos ar aktyvių buvusios VLAK narių buvo eliminuoti iš bet kokios viešos kultūrinės veiklos, ar ištremti į Rusijos imperijos gilumą, kaip sukilimo dalyviai, ar patys emigravo iš šalies, o aktyviai funkcionavusi antikvarinė krašto senienų rinka, nostalgiskai liudijusi didingus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus, buvo uždrausta. Tačiau greta besikuriančių oficialių valstybinių paveldo globa užsiimančių institucijų, kaip tam tikra alternatyva, privačioje erdvėje, pavienių asmenų buvo puoselėjamas dėmesys krašto paminklams, o jau nuo XIX a. 9-o dešimtmečio, iš pradžių emigracijoje,

¹⁰² Staliūnas D., *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius, 2009, p. 465.

¹⁰³ Keršytė N., *Lietuvos muziejai iki 1940 metų ...*, p. 77.

¹⁰⁴ Širkaitė J., *Dailės mecenatystė Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje ...*, p. 219.

pogrindyje ir nelegaliai pradeda formuotis krašto paveldu besirūpinantys ir neformalūs visuomenės sambūriai, glaudžiai susiję su tautiniais judėjimais šiame Rusijos Šiaurės Vakarų krašte. Tad šiuos paskutiniuosius XIX a. nepilnus keturis dešimtmečius glaustai apžvelgsime šios priešpriešos: paveldo kaip vienos iš imperinės propagandos priemonių ir paveldo kaip visuomenės tapatybės išraiškos, kontekste.

Tarp visų posukiliminiu laikotarpiu Lietuvoje veikusių paveldo globa besirūpinusių valstybinių institucijų, ko gero, svarbiausia buvo 1867 m. prie Vilniaus viešosios bibliotekos atidarytas VSM, kuriame *išvalius rinkinius nuo visa ko nereikalingo, neatitinkančio tiesioginės muziejaus paskirties, jam buvo sugražinta mokslinė istorijos reikšmė*¹⁰⁵.

Tad šio muziejaus pagrindą ir sudarė likusi Vilniuje buvusio E. Tiškevičiaus VSM rinkinio dalis, o per visą tolimesnį veiklos laikotarpį muziejus naujais įsigijimais pildėsi menkai, išskyrus pavienius atvejus ir rusų valdininkų dėmesį, – nebebuvo to visuotino visuomenės užsidegimo ir tokios dovanojamų eksponatų gausos. Remiantis 1885 m. muziejaus katalogu, beveik visi archeologijos, etnografijos, mitologinių daiktų, ginklų ir ginkluotės, spaudų, atmintinų daiktų ir retenybių skyrių eksponatai bei didžioji senienų skyriaus rinkinio dalis buvo tie patys, dar 1855–1865 m. E. Tiškevičiaus VSM įsigyti muziejiniai objektai¹⁰⁶.

Iki muziejaus uždarymo buvusią turtingą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės dailės kolekciją, reprezentavusią įžymių asmenų galeriją ir reikšmingus istorinius įvykius ar siužetus, pakeitė Rusijos imperatorių, imperijos valdininkų ir Stačiatikių Bažnyčios hierarchų portretai. Taip pat specialiai muziejui iš Sankt Peterburgo meno akademijos buvo atsiųsta ir keliolika Vakarų Europos ir Rusijos dailininkų peizažinės tapybos pavyzdžių, kaip antai tokiais pavadinimais: *Vidurdienio gamtovaizdis su iškirstu mišku, Vaikai miške saulei leidžiantis, Gamtovaizdis su karve, Peizažas*

¹⁰⁵ *Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке ...*, с. VII.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 272.

su baltu arkliu, Dvi karvės, Ožka, Banda, Karvių grupė ant skardžio saulei leidžiantis ir pan.¹⁰⁷.

Be abejo, estetinio lavinimo prasme tokio siužeto darbų eksponavimas muziejuje galbūt ir buvo geriau, negu visai nieko, tačiau istoriografijoje šio posukiliminio muziejaus veikloje kartais bandoma išvelgti ir teigiamų, pozityvių aspektų teigiant, kad „nepaisant didžiarusiškos propagandos, muziejus dėl jame išryškėjusios tikslųjų mokslų ir technikos tematikos, o taip pat dėl antropologinių bei etnografinių motyvų tapo panašus į daugybę to meto muziejinių įstaigų, savo kolekcijas grindusių pozityvizmo principais“¹⁰⁸. Tačiau čia minimi antropologijos ir etnografijos rinkiniai buvo pradėti kaupti ne po 1863–1864 metų sukilimo, o surinkti ir net atskira paroda eksponuoti dar 1862 m. E. Tiškevičiaus VSM. O posukiliminio muziejaus ekspozicijoje keičiamų naratyvų tikslas kaip tik ir buvo „ištrinti“ visuomenėje vyravusį patriotinį nusiteikimą, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijos puoselėjimą bei visuomenei reikšmingos istorinės atminties diskursą. Kitas klausimas, į kurią visuomenės dalį orientavosi pats muziejus ir kam buvo adresuojama jo ekspozicija. Posukiliminis muziejus, kurio tikslas buvo konsoliduoti vietinę visuomenę nauju „rusų pradų atkūrimo“ doktrinos ideologiniu pagrindu, krašte, galbūt išskyrus vietinės administracijos valdininkus ir kariškius, buvo nepopuliarus: be privalomų gimnazijų mokinių ir kareivių apsilankymų, didesnio visuomenės dėmesio nesulaukė.

Muziejaus darbuotojų dėmesys krašto paveldui, jo aktualinimas ir tyrimai, išskyrus tik stačiatikiškos ar rusų kultūros paveldo objektus, buvo menkas. Tokio susidomėjimo krašto paveldu nebuvimą atspindi ir rinkinių priežūra, kuri nebuvo tinkama, ne išimtis buvo ir stambios eksponatų vagystės. Rinkiniai buvo niokoti ir grobstomi tiek kuriantis muziejui 1866 m.¹⁰⁹, tiek ir jau XX a. pradžioje, kai 1902 m. buvo pastebėtas ne vienerius metus trukęs numizmatikos eksponatų grobstymas, inventoriaus knygų falsifikavimas bei

¹⁰⁷ Ten pat, p. 268–269.

¹⁰⁸ Mulevičiūtė J., Uždrausti paminklai ..., p. 56–57.

¹⁰⁹ Mulevičiūtė J., Uždrausti paminklai..., p. 54.

buvo pasigesta virš 300 eksponatų¹¹⁰. Tad ir muziejinės veiklos prasme, nepaisant valdininkiškos išorinės paradinės pompastikos – leistų katalogų ir vadovų po muziejų, atnaujintų ekspozicinių vitrinų, posukiliminis muziejus Vilniuje buvo savotiška muziejaus ir jo misijos devalvacija ir ko gero, bene vienintelis toks aktyviai brukamos imperinės ideologijos, propagandinis muziejus visame šiame regione.

Tai iliustruoja ir 1898 m. buvusio Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo paminklo pastatymo Vilniuje proga išleista brošiūrėlė, kurioje rašoma: *kas nori savo akimis pamatyti, kokia kalba kreipdavosi į savo tautą lietuvių kunigaikščiai, tas gali nueiti į Vilniaus senienų muziejų ir apžiūrėti ištisą eilę raštų. [...] užeikite į muziejų ir pažiūrėkite į antkapinį akmenį, kuris stovi prie įėjimo. Jame jūs perskaitysite kilmingo rusų stačiatikio vardą ir pavardę, kurio giminė dabar tapo katalikiška*¹¹¹. *Apie visą tai rašo istorija: skaitykite ją ir jūs daug ką sužinosite; tai atvers jums akis ir išmokys pažinti – kas yra paprastos liaudies draugas ir kas priešas. Mylėkite rusų mokyklą – ji aklą padarys reginčiu ir parodys visiems tiesų kelią*¹¹².

1884 m. muziejaus vedėju paskyrus Fiodorą Pokrovskį, muziejaus mokslinė veikla kiek atsigavo ir suaktyvėjo, konkrečiai buvo skirtas didesnis dėmesys vietiniam archeologijos paveldui, kuris skirtingai nei istorijos paminklai, nebuvo taip plačiai išnaudojamas oficialiosios ideologijos propagandos. Šis suaktyvėjimas didele dalimi buvo susijęs ir su IX-uju Rusijos archeologų suvažiavimu Vilniuje 1893 m. bei pasiruošimu jam. Ta proga buvo parengta anketa rinkti žinioms apie archeologijos paminklus, kuri išsiuntinėta vietinės administracijos valdininkams ir mokytojams. Pats F. Pokrovskis aktyviai tyrė Rytų Lietuvos pilkapius, 1892 m. išleido didelio

¹¹⁰ Byla „Dėl pastatų Vilniaus senųjų aktų centriniam archyvui ir Viešajai bibliotekai su muziejumi pastatymo“, *Rusijos valstybinis istorijos archyvas Sankt Peterburge*, f. 733, ap. 145, b. 459, l. 202–279.

¹¹¹ Tekste turimas omenyje Lahoisko Tiškevičių linijos pradininko Vasilijaus sūnaus Eustachijaus Tiškevičiaus, mirusio 1557 m. antkapinis paminklas, kurį 1858 m. VSM steigėjas, grafas Eustachijus Tiškevičius atsivežė iš Lahoisko ir padovanojo muziejui. Paminkle įrašas buvo senąja slavų kalba. Tiškevičių giminė beveik iki XVI a. pabaigos buvo stačiatikiai. Plačiau žr.: Tyszkiewicz E., *Groby rodziny Tyszkiewiczów ...*, s. 8–9.

¹¹² *Памяти графа Михаила Николаевича Муравьева (ко дню открытия ему памятника в г. Вильне 8 ноября 1898 г.)*, Вильно, 1898, 19–20 с.

formato leidinį apie VSM su archeologinių radinių fotografijomis¹¹³, o bene pats reikšmingiausias jo darbas – parengti Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijų archeologinių paminklų žemėlapiai, kurie išleisti 1893–1899 metais¹¹⁴. Visa tai turėjo teigiamos įtakos tolimesnei archeologijos mokslo raidai Lietuvoje, tačiau krašto paveldas iki tol vadintas *lietuviškomis senienomis*, įvardinamas jau Šiaurės Vakarų krašto ar *lietuviškai rusiškoms senienomis* (rus. *литовско-русские древности*).

XIX a. antroje pusėje Lietuvoje be VSM prie Vilniaus viešosios bibliotekos, veikė dar kelios organizacijos, kurių vienas iš tikslų buvo dėmesys krašto paveldui. Tai 1867 m. Vilniuje įkurtas Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos padalinys – Šiaurės vakarų skyrius, kuris jo steigimo iniciatoriaus – Vilniaus švietimo apygardos globėjo Ivano Kornilovo sumanymu turėjo pakeisti uždarytą VLAK ir vykdyti archeologinius, etnografinius, statistinius, geografinius tyrimus bei krašto kultūros paveldo objektų kaupimą ir jų apsaugą. Tačiau vangiai funkcionavęs, Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyrius savo veiklą nutraukė 1876 m., nors oficialiai nebuvo uždarytas. Per šiuos kelerius jo veiklos metus (draugiją išimtinai sudarė rusų tautybės asmenys: kariškiai, vietinės administracijos valdininkai, rusiškų liaudies mokyklų mokytojai ir inspektoriai), daugiau dėmesio skirta geografijos bei statistinių duomenų kaupimui, o paveldo globos ir apsaugos srityje iš esmės nieko nenuveikta. Tik 1910 m. šios draugijos skyriui atnaujinus veiklą, kuri tęsėsi iki 1915 m., žymiai išaugo susidomėjimas krašto archeologija, etnografija bei folkloru: publikuoti straipsniai, rengtos archeologinės, etnografinės ekspedicijos, rūpintasi archeologinio paveldo apsauga¹¹⁵.

XIX a. 7-ame dešimtmetyje Sankt Peterburge, centrinės valdžios kabinetuose ieškant būdų, kaip kontroliuoti Šiaurės Vakarų krašto istorinių

¹¹³ *Виленский музей древностей. Объяснительный текст к фотографическим снимкам, заменяющий собой также путеводитель по Музею*, Вильна, 1892, 68 с.

¹¹⁴ Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija ...*, p. 128–133.

¹¹⁵ Plačiau žr.: Tamulevičienė E., Rusijos geografų draugijos Šiaurės Vakarų krašto skyrius (1867–1915), *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, t. 4: *Mokslo draugijos Lietuvoje*, Vilnius, 1979, p. 32–65; Ilgiewicz H., *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku ...*, s. 189–230.

rašytinių šaltinių paieškas, kaupimą ir publikavimą, atgimė archeografijos komisijos idėja (tokia komisija Vilniuje veikė 1842–1843 m.)¹¹⁶, tad 1864 m. ši idėja ir buvo realizuota įsteigiant Vilniaus archeografijos komisiją, jos pirmininku paskiriant buvusios VLAK aktyvų narį Pavelą Kukulniką, tiesa neilgam, jo pareigas netrukus perduodant lojalesniems ir patikimesniems valdžios vykdomai politikai valdininkams. Pagrindinis šios komisijos tikslas buvo Vilniaus centriniame archyve atrinkti ir publikuoti senuosius Šiaurės Vakarų krašto istoriją atspindinčius dokumentus, žinoma, tokius, kurie neprieštarautų vykdomai „rusų pradų atkūrimo“ politikai. Per visą savo veiklos laikotarpį, iki 1915 m., Archeografijos komisija išleido 39 tomus tokių dokumentų rinkinių – *Aktų*¹¹⁷, tačiau jos dėmesys buvo rodomas tik krašto rašytiniam palikimui ir jo publikavimui, o ne *krašto senienoms*.

Fragmentiškai, surengiant kelias pavienes ekspedicijas, Šiaurės Vakarų krašto paveldu – išskirtinai stačiatikiškos kultūros objektais, domėjosi ir centrinė Rusijos imperijos paveldo globos institucija – Imperatoriškoji Rusijos archeologijos draugija Sankt Peterburge¹¹⁸.

XIX a. antroje pusėje kilęs susidomėjimas lietuvių etnografiniu paveldu nemaža dalimi buvo įtakotas ir kintančių mokslinių interesų bei diegiamų naujų paveldo kaupimo metodų centrinėse Rusijos imperijos mokslo draugijose. Po 1860 m. Rusijos mokslo visuomenė pasiūlė naują rinkinių komplektavimo metodą – aktyviai rinkti paveldo objektus imperijos regionuose organizuojamų mokslinių ekspedicijų metu. Šis metodas turėjo pakeisti iki tol dominavusį pasyvų rinkinių kaupimą įsigijant paveldo objektus iš privačių kolekcininkų, dovanotojų ar aukotojų¹¹⁹. Etnografinių rinkinių kaupimo idėja buvo padiktuota paties etnologijos mokslo formavimosi, atkreipusio dėmesį ne tik į tautos papročių ir tautosakos tyrimus, bet ir į tautos kasdienės gyvensenos ypatybes, ką turėjo liudyti „tipiški“, o ne išskirtiniai, gražūs ar reti, tradicinės

¹¹⁶ Chartanowicz M., Karczmarz G., Komisje archeograficzne i archeologiczne wileńskie w latach 1842–1915 ..., s. 969–970.

¹¹⁷ Ten pat, p. 972.

¹¹⁸ Keršytė N., Lietuvos kultūros paveldo globos..., p. 4–6.

¹¹⁹ Fišman O., Kondratjeva O., Lietuviškojo rinkinio „Senoji Lietuva“ sudarymo istorija, *Senoji Lietuva*, p. 21–22.

valstietiškosios kasdienės kultūros pavyzdžiai. Rusijos imperijoje tokio pobūdžio paveldo kaupimą centrinė administracija toleravo ne tiek dėl noro *ugdyti ir šviesti liaudį*, kiek dėl ideologinių, propagandinių motyvų – pademonstruoti imperiją kaip daugiatautę valstybę, neišskiriant vienos tautos dominuojančios padėties.

Bene pirmasis bandymas praktikoje įgyvendinti naujus tautotyros metodus ir etnografinių rinkinių kaupimo būdus buvo 1867 m. Maskvoje surengta Pirmoji Rusijos imperijos tautų etnografinė paroda. Lietuvoje į parodos organizatorių raginimą rinkti krašto tautų etnografinę medžiagą atsiliepė vietinės administracijos valdininkai: kunigaikštis Vladimiras Čerkaskis, Ukmergės karinio dalinio vadas N. Blau, Šiaulių apskrities valstybės tarnautojas N. Krameris, Raseinių apskrities valstybės tarnautojai N. Malininas, V. Isajevas, J. Grigorjevas, eksponatų rinkėjas Zapesošnas; iš vietinės visuomenės atstovų į šį raginimą atsiliepė tik Trakų apskrities bajorų maršalas kunigaikštis Romualdas Giedraitis bei Eustachijus Tiškevičius¹²⁰. Parodai surinkta medžiaga buvo tipiškai vietinės valstietiškosios kultūros pavyzdžiai: dėvimi rūbai ir aprangos detalės, apavas, papuošalai, darbo įrankiai, rūkymo reikmenys, muzikos instrumentai, stalo įrankiai, trobesių maketai bei lietuvių valstiečių fotografijos¹²¹. Žinant posukilimines krašto visuomenės nuotaikas bei tai, kad parodos organizatorių kreipimasis ir instrukcija rinkti medžiagą parodai buvo adresuota vietinei administracijai, kurios dauguma buvo rusų tautybės asmenys, natūralu, kad tarp vietinės krašto inteligentijos šios parodos rengimas nesusilaukė didesnio susidomėjimo. Šiuo atveju E. Tiškevičiaus dalyvavimas parodoje nebuvo kažkas tai netikėto. Jis nuo 1865 m. buvo vienu iš parodos organizatorių – Imperatoriškosios gamtotyros, antropologijos ir etnografijos mėgėjų draugijos tikrasis narys. O šios draugijos, veikiančios prie Maskvos universiteto, Antropologijos skyriaus direktorius Dmitrijus Soncovas nuo 1859 m. buvo ir aktyvus VLAK narys-bendradarbis, teikęs žinias apie įvairiose Rusijos institucijose saugomą

¹²⁰ Korolkova L., Lietuvių liaudies kultūra Pirmojoje Rusijos etnografijos parodoje, *ten pat*, p. 39.

¹²¹ Ten pat, p. 39–40.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldą bei Vilniaus muziejui dovanojęs ne vieną eksponatą. Tad ir E. Tiškevičiaus dalyvavimas šioje parodoje, tai dar jam esant VSM ir VLAK pirmininku, užsimezgsio mokslinio bendradarbiavimo tąsa, juolab, kad ir pačios parodos idėja gimė kiek anksčiau, prieš 1863–1864 m. sukilimą.

Į šios Pirmosios Rusijos imperijos tautų etnografinės parodos rengimą aktyviai įsitraukė ir E. Tiškevičiaus brolis Konstantinas, tuo tikslu 1866 m. vasarą Ihumeno apskrityje surengęs mokslinę antropologinę ekspediciją. Jos metu surinktą, tiesa, kiek kitokio pobūdžio (archeologinę, o ne etnografinę) medžiagą: pilkapiuose iškastų mirusiųjų kaulų ir rastų dirbinių kolekciją kartu su parengtu antropologinės rekonstrukcijos albumu 1867 m. išsiuntė į Maskvą¹²².

Imperinės valdžios toleruojamas ir skatinamas domėjimasis etnografiniu paveldu sudarė tinkamas sąlygas kitai, iš valstietijos kilusiai lietuvių inteligentijos kartai aktualinti etnografinį paveldą kaip savosios tapatybės pagrindą. Platesni ir išsamesni vietinės kultūros bei krašto paveldo tyrimai ir šių tyrimų rezultatų sklaida, daugiausia etnografijos ir archeologijos srityse, pradėti tik XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje labiau pavienių, besidominčių Lietuvos praeitimi ar kultūra asmenų iniciatyva. Tiesa, nemaža jų dalis buvo taip pat ir paveldo globa besirūpinančių institucijų – Imperatoriškosios Rusijos archeologijos, Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijų Sankt Peterburge ar kitų mokslo draugijų nariai. Tuo metu lietuvių etnografijos medžiagą – tautosaką, papročių ir buities aprašus rinko, ją tyrė ir publikavo Silvestras Baltramaitis, Povilas Matulionis, Mečislovas Davainis Silvestraitis, Eduardas Volteris¹²³, o archeologinius krašto paminklus kasinėjo Tadas Daugirdas, Vandalinas Šukevičius, Juozas Žiogas, Liudvikas Kšivickis bei minėtasis

¹²² Griškaitė R., *Konstantinas Tiškevičius ir Neris, arba Kelionė ir Knyga ...*, p. 128–134.

¹²³ Plačiau žr.: Milius V., *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija: XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė*, Vilnius, 1993, p. 8–27.

Eduardas Volteris¹²⁴, o tokių krašto senovei ir tradicijoms neabejingų mokslininkų būta ir daugiau.

Apskritai vietinė krašto visuomenė į Rusijos mokslo įstaigas ir jas atstovaujančius ne lietuvių kilmės asmenis žiūrėjo rezervuotai: su nepasitikėjimu ir įtariai. Antai 1876 m. Antanas Baranauskas savo bičiuliui laiške minėdamas latvių kilmės Julijaus Kuznecovo renkama etnografinę medžiagą Lietuvoje, rašė: *Vaikštinėjo dvejus metus po Lietuvą Юлий Петрович Кuzнецов siųstas от Русского Географического Общества, bet jo lietuvininkai bijojosi. Tai ne tiek jisai nuo žmonių, kiek nuo kunigų (Juszkiewicz, Mieżyłowicz i. k.) reikalingus sau daiktus ir žinias surankiojo*¹²⁵. Panašiai buvo sureaguota ir į minėto IX-ojo Rusijos archeologų suvažiavimo rengimą Vilniuje 1893 m.: *Vilniuje įsteigta dabar yra archeologiškoji komisija, dėl surinkimo į Rusų rankas senoviškų Lietuvos dalykų, supirkimo jų nuo Lietuvių. Šiokiū budu stengias nuo Lietuvių atimti visus ženklus jų senovės augštos kultūros*¹²⁶.

XIX a. pabaigoje atkreiptas didesnis dėmesys į privačius kolekcininkus, aktualinamas jų rinkiniuose kaupiamas paveldas. 1889 m. Vilniaus spaudoje pasirodė E. Volterio straipsnis, kuriame jis aprašė Tado Daugirdo, Zigmunto Gliogerio, Vandalino Šukevičiaus sukauptas krašto archeologinių radinių kolekcijas, taip pat paminėjo tokio pobūdžio rinkinį turėjusį Carlą von Schmithą bei numizmatiką kaupiantį Liucijaną Moračevskį¹²⁷. XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje į viešumą išeina ir daugiau kolekcininkų, kaupiančių ne vien tik archeologijos paminklus. Turtingus meno ir kultūros paveldo, tarp jų ir *lietuviškų senienų* bei šeimos relikvijų rinkinius, turėjo bei juos gausino Vaitkuškio dvaro savininkas Stanislovas Kosakovskis, Siesikų dvaro savininkas Dmitrijus Daugėla, Pašušvyje – Antanas Zaborskis, Tyzenhauzų sukauptas turtingas Rokiškio ir Pastovių dvarų kolekcijas

¹²⁴ Plačiau žr.: Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija ...*, p. 115–158.

¹²⁵ Cit. pagal: Milius V., *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija ...*, p. 14.

¹²⁶ Iš Lietuvos, *Varpas*, 1893, Nr. 2.

¹²⁷ Вольтер Э., Археологические коллекции частных лиц в Северо-Западном крае, *Виленский вестник*, 1889, №. 269.

paveldėjo Pšezdzeckiai¹²⁸, garsinosi ir kiti dvarininkai, kaip aistringi meno kolekcininkai, o ir dažno bajoro dvare buvo su meile saugomos, nors ir negausinamos šeimos relikvijos, meno dirbiniai, kultūros vertybės.

XIX a. pabaigoje, kaip reikšmingas kultūrinės veiklos centras vietinei inteligentijai, turįs senas tradicijas, ėmė atsigauti ir Vilnius, kurio kultūrinis ir meninis gyvenimas suaktyvėjo, darėsi įvairesnis. Nuo 1893 m. kartu su Varšuvos dailininkais imtos rengti dailės parodos, iš kurių savo reikšme išsiskyrė 1897 m. paroda. Šioje parodoje greta Krokuvos ir Varšuvos dailininkų buvo eksponuojami tiek senųjų, tiek to meto Lietuvos dailininkų darbai plačiai atspindėję Vilniaus dailės mokyklą ir jos XIX a. pabaigos tendencijas – idealizuotą Lietuvos praeities vaizdavimą, neieškant novatoriškų saviraiškos formų¹²⁹. Šių parodų rengimas, jų aptarinėjimas vietinėje spaudoje skatino aktyvesnį kultūrinį darbą, įtraukiant į jį ir visuomenę.

Vietos kolekcininkai ne tik skolindavo savo rinkinius organizuojamoms laikinoms parodoms, bet ir patys rengdavo savo rinkinių parodas, o dažnas kolekcininkas jo rinkiniais besidominčius asmenis mielai įsileisdavo ir į savo namus. Vieną turtingiausių to meto dailės rinkinių Vilniuje turėjo kolekcininkas ir meno mecenatas grafas Ignas Korvinas-Milevskis, sukaupęs žymiausių amžininkų: Lenkijos, Miuncheno, Lietuvos meno mokyklų auklėtinių darbus, juos viešai eksponavęs, specialiai tam Vilniuje pastatytuose rūmuose¹³⁰. Tarp vilniečių savo gausiais rinkiniais garsėjo ir Antanas Brodovskis, kaupęs įvairaus pobūdžio senienas, retenybes, taikomojo meno dirbinius, archeologinius radinius, numizmatiką, gamtos objektus, o 1906 m. įsteigęs privatų muziejų, visuomenei suteikė galimybę šiuos rinkinius viešai apžiūrėti ir vertinti¹³¹. Tuo metu Vilniuje savo rinkiniais taip pat garsėjo Bernardinų ir Šv. Rapolo bažnyčių zakristijonas Antanas Šutinas, sukaupęs

¹²⁸ Plačiau žr.: Žilėnas V., Lietuvos kolekcininkai, *Kultūros istorikas, muziejininkas Vincas Žilėnas*, p. 113–152.

¹²⁹ Širkaitė J., Dailės mecenatystė Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje ..., p. 236–241.

¹³⁰ Laučkaitė L., Privačios meno kolekcijos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Vilniuje ..., p. 31–34.

¹³¹ Plačiau apie A. Brodovskio kolekciją ir jos likimą žr.: Шишанов В., Музей и нумизматическая коллекция А. Р. Бродовского, *Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 150-mečiui: Vilnius, 2006*, Vilnius, 2010, p. 107–118.

didžiausią Jono Kazimiero Vilčinskio *Vilniaus albumo* litografijų rinkinį, rinkęs Alfredo Riomerio keramikos dirbtuvės dirbinius, archeologinius radinius bei įvairias krašto senienes¹³². Panašaus pobūdžio, krašto istorinį paveldą reprezentuojančius rinkinius kaupė Liucijonas Uzembla, Mykolas Eustachijus Brenšteinas, Albertas Liudvikas Zoštautas, Vladislovas Zahorskis, Tadas Stanislovas Vrublevskis, jau minėtasis L. Moračevskis¹³³ ir daugelis kitų krašto praeičiai ir jos paminklams neabejingų vilniečių.

Tad galime teigti, kad XIX a. paskutinįjį dešimtmetį vietos visuomenėje atgimsta susidomėjimas praeitimi, senąja kultūra, o tai skatino ne tik ieškoti, kaupiti ir aptarinėti šio paveldo liekanas, bet ir esamomis sąlygomis vienyti bendram kultūriniam, paveldo globos bei apsaugos darbui. 1898 m. Vilniaus advokato Stanislovo Bulharovskio ir inžinieriaus Bronislovo Muravskio iniciatyva buriasi vietos inteligentija, 1899 m. įkurdama nelegalaus ir neformalaus kraštotyrinio, paveldosauginio pobūdžio draugiją – *Archeologijos ratelį*, žinomą dar *Senienų ir tautotyros mėgėjų draugijos* pavadinimu¹³⁴. Draugijai, beveik nuo pat įsikūrimo pradžios, vadovavo V. Šukevičius, o tarp jos narių buvo tokie žinomi vilniečiai, kaip Kazimieras Podernia, Stanislovas Jarockis, Liudvikas Čarkovskis, Boleslovas Ruseckas, T. Vrublevskis, L. Uzembla, V. Zahorskis. Pagrindinis *Archeologijos ratelio* narių rūpestis buvo krašto paminklų priežiūra: siekta apsaugoti Trakų pilies griuvėsius, tvarkyti pavieniai paminklai Rasų kapinėse. Draugija savo narių savišvietai kaupė biblioteką, o 1901 m. jos iniciatyva Vilniuje buvo išleista V. Šukevičiaus studija *Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy (Priešistorinės Lietuvos archeologijos bruožai)*¹³⁵. 1907 m. Vilniuje kuriantis legalioms mokslo ir meno draugijoms, *Archeologijos ratelis* nutraukė savo veiklą.

¹³² Žilėnas V., Lietuvos kolekcininkai ..., p. 135–137.

¹³³ Ten pat, p. 113–152.

¹³⁴ Plačiau žr.: Zasztowt L., Wileńscy miłośnicy „starożytności“ w latach 1899–1914 ..., s. 259–284; Ilgiewicz H., *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa, 2008, s. 123–165.

¹³⁵ Zasztowt L., Wileńscy miłośnicy „starożytności“ w latach 1899–1914 ..., s. 267–268.

Šiame visuotiniame Vilniaus privačių rinkinių kontekste bene labiausiai išsiskyrė rusų kariškio, aktyvaus rusifikacijos politikos šalininko, M. Muravjovo muziejaus Vilniuje steigimo iniciatoriaus, o taip pat ir poeto bei dailės mylėtojo Aleksandro Žirkevičiaus kaupiama rusų dailininkų: Iljos Repino, Ivano Aivazovskio, Fiodoro Vasiljevo, Ivano Šiškino, Vasilijaus Vereščaginno ir kt. tapybos kolekcija¹³⁶. Greta rusų dailės, A. Žirkevičius domėjosi ir stačiatikių bažnytiniu menu, krašto senienomis bei archyvinio paveldu, nemažai šių muziejinių vertybių dovanavo valstybiniam VSM, M. Muravjovo muziejui bei kariniam muziejui, įkurtam Vilniaus karininkų namuose. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje A. Žirkevičius, uolų imperijos patriotą, neramino vietinės administracijos prarandama krašte kultūrinės veiklos kontrolė bei atgimstanti visuomenės saviraiška¹³⁷. O vienoje iš publikacijų, aptardamas minėto A. Brodovskio privačią kolekciją, išreiškė ir bendrą, didesniosios rusų valdininkijos dalies požiūrį į vietinės inteligentijos siekius kaupti savosios praeities palikimą: *kodėl šie daiktai neatsidūrė kad bent ir vyriausybiniam muziejuje prie Vilniaus viešosios bibliotekos? [...] Ar ne metas apskritai, privačius muziejus, tokius kaip p. Brodovskio, perduoti griežtai vietinių mokslinių archyvinių komisijų kontrolei [...]?*¹³⁸

Nors XIX a. paskutinįjį dešimtmetį rusifikacinės politikos šalininkai ėmėsi aktyvios propagandos: 1898 m. Vilniuje pastatytas paminklas M. Muravjovui bei atidarytas jo vardo muziejus, publikuojami leidiniai aukštinantys buvusio generalgubernatoriaus veiklą Vilniuje, tačiau buvo juntamos tam tikros oficialiosios valdžios politikos švelnėjimo apraiškos bei vykdomos tautinės ir kultūrinės politikos krizė. Anot D. Staliūno: „nekyla didesnių abejonių, jog imperijos valdžia nepasiekė daugelio tų politinių tikslų, kuriuos ji buvo užsibrėžusi po 1863–1864 m. „maišto“. Valdžios požiūriu, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje civilizacine ir kultūrine prasme lenkai ir toliau dominavo

¹³⁶ Laučkaitė L., Privačios meno kolekcijos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Vilniuje ..., p. 30.

¹³⁷ A. Žirkevičius ypač karštai ir griežtai savo požiūrį, kritikuodamas vietinę administraciją dėl nerangumo ir kultūrinės įtakos krašte praradimo, išdėstė knygoje: Жиркевич А., *Сонное царство великих начинаний (к столетнему юбилею дня рождения Ивана Петровича Корнилова)*, Вильна, 1911, 206 с.

¹³⁸ Cit. pagal: Шишанов В., Музей и нумизматическая коллекция А. Р. Бродовского ..., p. 109.

Lietuvoje ir Baltarusijoje [...] Vadinamoji depolonizacinė politika kai kur atnešė priešingus rezultatus¹³⁹.

Tad ir paskutiniaisiais XIX amžiaus metais didžioji Lietuvos visuomenės dalis, modernėdama ir tapatindamasi bei tuo pačiu besiskaidydama etniniu pagrindu, pogrindyje ar emigracijoje, o ne besiremmdama oficialių valstybinių paveldo globa beisrūpinančių institucijų kuriamais krašto istorijos pasakojimais, pradeda konstruoti savo istorinius naratyvus, tam pasitelkdama ir paveldo objektus. To išdava – XX a. pradžioje etniniu pagrindu besikuriančios meno ir mokslo draugijos bei jų formuojami kultūros paveldo rinkiniai-muziejai. Tokiu atskaitos tašku, pradedančiu naują paveldo suvokimo ir sklaidos epochą ir tuo pačiu užbaigiančiu XIX amžių, galime sąlyginai įvardinti 1907 m., kai Rusijos imperijos valdžiai atsisakius „rusų pradų atkūrimo“ politikos, „legalizuojasi“ – įsikuria net kelios mokslo ir meno draugijos kaupiančios ir aktualinančios krašto paveldą. Tais, 1907 m. Vilniuje įsisteigia Mokslo ir meno muziejaus draugija, Mokslo bičiulių draugija, Lietuvių mokslo draugija, Lietuvių dailės draugija, o 1908 m. ir Vilniaus dailės draugija.

Apibendrinant šiame skyriuje analizuotą visuomenės paveldosauginės savimonės formavimąsi ir raidą XIX a. Lietuvoje, galime teigti, kad ji buvo stipriai veikiama Rusijos imperijos vykdomos politikos buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos atžvilgiu. Esant liberalesnėms šios politikos sąlygoms, suaktyvėdavo ir vietinės visuomenės kultūrinė veikla, dėmesys krašto paveldui, kolektyvinės atminties ir patriotizmo puoselėjimas, pasitelkiant tam *krašto senienas*. Atsižvelgiant į tai, visuomenės paveldosauginės savimonės formavimosi prasme, XIX amžių Lietuvoje sąlyginai galime suskirstyti į tris chronologinius etapus: krašto paveldo objektų kaip kolektyvinės atminties ženklų ir tapatybės simbolių suvokimo ir

¹³⁹ Staliūnas D., *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų ...*, p. 473.

aktualinimo užuomazgos (1803–1832 m.); antikvarizmo sąjūdis (XIX a. 5-ąs deš.–1865 m.) ir *krašto senienu* sklaida oficialiosios imperinės politikos įprasmintų paveldo reikšmių kontekste (1865–1907 m.).

II. Muzeologinių sąvokų kaita XIX a. Lietuvoje

II. 1. Paveldo apibrėžtys: tarp „senienos“ ir „paminklo“

Nūdienos muzeologijoje visuotinai pripažinta sąvoka *paveldas* ar tokios, šiuolaikinėmis konotacijomis skambančios apibrėžtys kaip *muziejinis objektas*, *eksponatas*, *muzealija*¹ nebuvo vartojamos XIX amžiuje. Tam, ką mes dabar suvokiame ir apibrėžiame kaip materialųjį paveldą, to meto visuomenė išreikšti turėjo savo žodžius su savomis prasmėmis. Tiesą sakant, vieningos sąvokos kolekcionuojamiems kultūros ir istorijos objektams įvardinti ir nebūta, nes dar tik pradėdant suvokti praeities daiktus ne vien tik kaip materialines vertybes ar keistenybes, bet ir kaip istorinės atminties ženklus, kito ir pats paveldo apibrėžimas bei jo turinys. Galime teigti, kad XIX a. Lietuvoje vyravo dvi lygiavertės, dažnai net kaip sinonimai kultūros paveldą įvardinančios apibrėžtys: *senienos* (lenk. *starożytności*, *antyki* rus. *древности*) ir *paminklai* (lenk. *pamiątki*, *pomniki* arba *zabytki*, rus. *памятники*). Šiandienos mokslinėje apyvartoje bei viešajame diskurse šios sąvokos dažniausiai yra priešpastatomos viena kitai. Senienos – tai nenaudojami, beverčiai, nesuprantami, užmiršti ir nereikalingi daiktai, dažnai šioms prasmėms suteikiant menkinantį ar pašėpiantį atspalvį. Priešingybė tam yra paminklai – dėl prisiminimų ar informacinių, simbolinių prasmų reikšmingi, vertingi bei gražūs daiktai, tuo pačiu esą ir mokslinio tyrimo objektai². Pastarasis suvokimas nuo XX a.

¹ Šiuolaikinėje muzeologijoje pagrindines vyraujančias *paveldo* bei *muziejinio objekto* sąvokas išsamiai yra aptarę prancūzų muzeologai André Desvallées ir François Mairesse. Plačiau žr.: Desvallées A., Mairesse F., *Key Concepts of Museology*, Paris, 2010, p. 39–42, 61–64.

² Lietuvių kalbos žodyne viena iš *senienos* pateikiamų reikšmių yra *senas muziejinis daiktas* (žr.: *Lietuvių kalbos žodynas*, [interaktyvus], Vilnius, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/startas.htm>), tačiau tipišką dominuojantį šių dienų požiūrį į senienas ir muziejines vertybes iliustruoja interneto dienraštyje *Bernardinai.lt* publikuoti Kęsto Kirtiklio samprotavimai apie muziejus: *Muziejinis – tai ne vien meninis ar senovinis daiktas. Itin dažnai tai kažkas beviltiškai pasenusio, neturinio didelės vertės dabarčiai, visiškai nepritaikomo, kažkas įdomaus nebent kaip koks kuriozas, keistenybė*. Žr.: Kirtiklis K., *Apie muziejus*, [interaktyvus], *Bernardinai.lt*, 2011-06-24. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-06-24-kestas-kirtiklis-apie-muziejus/64920>

antrosios pusės Lietuvoje formavo tokias disciplinas kaip paminklosauga, muziejininkystė. Todėl svarbu išsiaiškinti ką reiškė ir kaip kito sąvokų *senienos*, *paminklai* samprata bei turinys XIX a. Lietuvoje.

Aptariant sąvokos *senienos* genezę Lietuvoje, jos kilmę reiktų sieti su *antikvarizmu* – išskirtiniu susidomėjimu praeities daiktais: jų kaupimo, tyrimo, registravimo, aprašymo bei analizavimo reiškiniu, kuris XVIII a. Vakarų ir Šiaurės Europoje pasiekė savo apogėjų. Jau nuo XVI a. antikvarai, besidomintys praeitimi, senuoju menu, o neretai ir tiesiog įdomiais, išskirtiniais ar egzotiškais daiktais, kaupiantys ir viešai pristatantys senienų rinkinius visuomenei, buvo įprastas ir šioje Europos dalyje vis labiau populiarėjęs reiškinys. Tai skatino kolekcininkus ir senienų žinovus dalintis su kitais savo sukauptomis žiniomis bei informacija apie naujai randamus ar rinkiniuose saugomus retesnius egzempliorius, o tuo pačiu tapo paskata kurtis senienų kolekcionavimo ir išsaugojimo draugijoms. Istorinių daiktų „kabinetų“ ir meno galerijų tinklas, dengęs visą Vakarų Europą, leidžiami katalogai, informaciniai žinynai bei didelis apsišvietusios visuomenės susidomėjimas senove ir antikvarizmu leidžia teigti, kad būtent XVI–XVIII a. privatus kolekcionavimas Europoje tapo reiškiniu, dariusiu reikšmingą poveikį europiečių mentalitetui, savęs ir pasaulio suvokimui bei formavusiu patį kultūros paveldo suvokimą³. Tačiau to meto Lietuva buvo tiek randamo, tiek ir kaupiamo bei saugomo kultūros paveldo aktualinimo paraštėse, o pavienės ir išskirtinai aristokratijos kaupiamos kolekcijos, tokios kaip, pavyzdžiui, Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaro, Radvilų, Sapiegų ar kurio nors kito Lietuvos didiko, labiau reprezentavo kaupiančiojo socialinį statusą, jo galią ir autoritetą, o ne žingeidumą senovės daiktams. Lietuvoje tam tikras antikvarizmo užuomazgas galime įžvelgti tik nuo XIX a. pirmosios pusės.

Anglų istorikė Rosemary Sweet, analizavusi antikvarizmą ir jo įtaką XVIII a. Didžiosios Britanijos intelektinei kultūrai, pažymi, kad istoriografijoje nuolat pabrėžiamas istorijos kaip mokslo poveikis XVIII a. kultūrai ir jos

³ Pomian K., Kolekcjonerstwo i filozofia, *Archiwum historii filozofii i myśli społecznej*, 1975, t. 21, s. 29–32.

tolesniems pokyčiams, bet mažai kreipiama dėmesio į antikvarizmą. Tačiau būtent šis reiškinys to meto istorikams suteikė naują šaltinį „istorinei tiesai“ nustatyti – materialųjį paveldą, praeities objektus, kurie iki tol nebuvo įtraukti į istorijos pasakojimo apyvartą. Antikvarizmas pakeitė ir patį požiūrį į šaltinius bei jų vertinimą ir jau XIX a. pradžioje iš antikvarų empirizmo atstovai perėmė daugelį su moksline verifikacija susijusių metodų. Sistemingas duomenų kaupimas ir kritiškas jų vertinimas, lyginamoji analizė ir tyrimo tarpdalykiškumas bei tikėjimas, kad duomenys objektyviai atspinti praeitį; kaip ir lokaliaios šeimos, bendruomenės, krašto, kasdienybės istorijos studijos – visa senienų tyrėjai taikė dar iki užgimstant moderniam istorijos mokslui⁴.

XIX a. pradžioje *senienos* samprata Lietuvą pasiekė būtent tada, kai antikvarizmo paveiktas kito pats istorijos mokslas. Tai iliustruoja 1817 m. Vilniaus universiteto filosofijos mokslų magistrui Liudvikui Sobolevskiui parengta instrukcija dėl jo mokslinės kelionės į užsienį. Joje rašoma, kad *senienų mokslininkui* (lenk. *uczonego antykwaryusza*) [...] *vienintelis jo mokslų objektas ir tikslas yra pažinimas ir išaiškinimas senovės, tiek kaip visumos, tiek ir atskirais jos aspektais. Klasikinių senovės tautų kalbos, geografija, istorija, mitologija, politika, mokslai, menai ir amatai, teisė, papročiai ir įpročiai sudaro plačią erdvę jo mokslui. Literatūra ir senovės menas, viskas, kas mums yra likę rašto, pieštuose ar kitaip padarytuose paminkluose* (lenk. *pomnikach*), *tarnauja jam pakaitomis, tiek kaip medžiaga mokymuisi ir savo žinių pritaikymui, tiek ir kaip neišsemiamas šaltinis gausinant ir įtvirtinant savąjį mokslą*⁵.

Sprendžiant pagal šios instrukcijos turinį ir rašymo stilių, galima numanyti, kad jos autorius buvo Vilniaus universiteto profesorius Gotfrydas Ernestas Grodekas. Eruditas, puikus klasikinės filologijos žinovas, jis vienas pirmųjų iškėlė neliteratūrinių paminklų, t. y. *senienų* – dailės, numizmatikos,

⁴ Sweet R., *Antiquaries: the discovery of the past in eighteenth-century Britain ...*, p. XIII–XXI.

⁵ [Groddeck G. E.], Instrukcja dla Pana Ludwika Sobolewskiego magistra filozofii, przeznaczonego z uniwersytetu imperatorskiego wileńskiego w uczonej podróż do cudzych krajów, w oddziale literatury i sztuk pięknych ułożona a przez radę uniwersytecką przyjęta i za potwierdzeniem kuratora do wypełnienia podana w lipcu 1817 roku, *Dziennik Wileński*, 1817, t. 6, nr 33, s. 248.

epigrafikos, archeologijos objektų – tyrimo svarbą ir reikšmę studijuojant klasikinę filologiją, ir pats ėmėsi jų analizės ir interpretavimo⁶. G. E. Grodekas taikydamas naujoviškus mokslinio tyrimo metodus ir dėstymo metodiką darė didelį poveikį apskritai visai to meto Vilniaus mokslinei minčiai⁷. Daugumos istorikų, analizavusių Vilniaus universiteto veiklą XIX a. pirmoje pusėje, nuomone, būtent Gotfrydo Ernesto Grodeko, Joachimo Lelevelio ir Ignoto Onacevičiaus mokslinės pažiūros suformavo savitą istorikų mokyklą⁸, ugdžiusią visuomenės susidomėjimą praeitimi, o „istoriografijos raidos požiūriu [...] buvo lūžis, šaltinio panaudojimą padaręs istorijos mokslo alfa ir omega“⁹.

Tačiau XIX a. pradžioje išsilavinusiai visuomenės daliai dar tik atkreipiant dėmesį į paveldo svarbą ir reikšmę, žodis *senienos* nebuvo vartojamas kaip aiškiai apibrėžtas terminas. Jis buvo suvokiamas plačiame ir bendrame tiek senovinio daikto turinio, paskirties, tiek ir jo istorinės epochos, geografinių ribų prasmės kontekste, o paties žodžio reikšmė nebuvo siejama išskirtinai su Antikos pasaulio paveldu. Tad nors Jonas Rustemas Vilniaus universitete studentus piešimo ir tapybos mokė piešiant *antikinius daiktus, tai yra senovines figūras* (lenk. *antyków czyli figur starożytnych* – paryškinta mūsų)¹⁰, lygiai taip pat, tais pačiais žodžiais buvo įvardinami ir *paminklai bei rytietiškos senienos* (lenk. *pomniki i antyki wschodnie* – paryškinta mūsų), saugomos ir eksponuojamos Sankt Peterburgo Azijos muziejuje¹¹.

⁶ Szantyr A., Działalność naukowa Godfryda Ernesta Grodka, *Z dziejów filologii klasycznej w Wilnie*, Wilno, 1937, s. 262–285.

⁷ Lukšienė M., *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius, 1985, p. 121–125.

⁸ Šidlauskas A., *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 1986, p. 29–36.

⁹ Gudavičius E., Simono Daukanto studentiškas etninės tapatybės modelis. Paradigminių parametrų susidarymo aplinkybės ir ištakos daugiatautės Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos tradicijų rakurse, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius, 2008, p. 300.

¹⁰ Ogłoszenie lekcyy w Imperatorskim Uniwersytecie wileńskim od dnia 1 września roku 1823 do 30 czerwca roku 1824, dawać się mających, z poruczenia Rektora i Senatu Akademickiego, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1823, t. 3, nr 9, s. 125.

¹¹ Wiadomości literackie. Uniwersytety, akademije, zakłady naukowe i towarzystwa uczone, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1821, t. 2, nr 7, s. 348–350.

To meto vilnietiškoje periodikoje *senienomis* (lenk. *starożytności*) įvardinama: tvarkant Imperatoriškosios Sankt Peterburgo mokslų akademijos rinkinius aptiktas ant vario lentelės išraižytas Smolensko užėmimo topografinis žemėlapis bei Vatikano bibliotekos įsigytos Egipto mumijos ir kiti egiptietiški dirbiniai¹², kaip ir Oršos apylinkėse rastas Monomacho anūko paminklinis akmuo¹³, Mandeure (Prancūzija) akmens kasyklose atkastas romėnų teatras¹⁴ ar Labūnavoje iškasti senoviškos lietuvių ginkluotės likučiai¹⁵.

Tad *senienomis* apskritai galėjo būti laikytas bet koks praeities objektas, nepriklausomai nuo istorinės epochos, kada jis buvo sukurtas ar geografinės kilmės vietos. XIX a. pradžioje paveldo apibrėžtys ir jo prasmės dar tik formavosi, įgaudamos vis labiau ryškėjančius, sąvokos ribas siaurinančius kontūrus.

Taip pat spaudoje ar privačioje korespondencijoje greta minėtų *senienos* (lenk. *starożytność, antyk*) ir *paminklo* (lenk. *pamiętka, pomnik, zabytek*) sąvokų XIX a. pirmoje pusėje kartais lygiaverčiai buvo vartojamos ir *meno dirbinio* (lenk. *kunst, sztuka*), *retenybės* (lenk. *rzadkości, osobliwości*) ar *įdomybės* (lenk. *ciekawości*) sąvokos tokiems pat vienarūšiams praeities daiktams apibūdinti. Antai Vilniaus universiteto bibliotekoje greta medalių ir monetų kolekcijos kaupas įvairių muziejinių objektų rinkinys, amžininkų įvardinamas *retenybių* (lenk. *osobliwości, rus. редкостю*) rinkiniu¹⁶, ar pavyzdžiui, 1817 m. žurnale *Dziennik Wileński* Pranciškaus Paškevičiaus iš vokiečių kalbos verstame danų profesoriaus Gregerso Otto Begtrupo pasakojime apie Angliją minima, kad *namų rakandai, kaip ir papuošalai – ypač karališki, tuo atkreipia į save didelį dėmesį, nes juose užtikti galima tikrus senienų* (lenk. *antyków*), *šlifuočių akmenų, skulptūrų, bareljefų, mozaikos dirbinių ir paveikslų lobius. Turtingi anglai jau du šimtmečius keliauja į Italiją ir belgų kraštus, daugybę senienų* (lenk. *starożytności*) *iš jų atsiveždami, kad*

¹² Wynalazki, odkrycia i rozmaiłości naukowe, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1821, t. 3, nr 9, s. 127–128.

¹³ Starożytności krajowe, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1818, t. 2, nr 10, s. 394–395.

¹⁴ Odkrycia starożytności, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1820, t. 3, nr 11, s. 356.

¹⁵ Posiedzenia akademickie i publiczne Uniwersytetu imperatorskiego Wilenskiego w roku 1816 i 1817, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1817, t. 6, nr 36, s. 659.

¹⁶ Pacevičius A., Mecenatystės slėpiniai ..., p. 203–204.

dabar net didelis klausimas: ar Italija, ar Anglija didesnius šių retenybų (lenk. osobliwości) turtus turi? Gaila tik, kad šie brangūs rinkiniai po visą Anglijos kraštą išsibarstę ir daugiausia užmiesčio dvaruose užtinkami. Kituose gi kraštuose šie meno dirbiniai (lenk. dzieła sztuki) viešuose kabinetuose, sostinėse saugomi¹⁷.

Nuo XVI a. antrosios pusės Europoje kuriantis meno ir retenybų galerijoms, juose kaupiamus objektus įvardinti *retenybės* ar *įdomybės* terminu dėl jų keistumo, išskirtinumo ar egzotiškumo buvo įprasta¹⁸, tačiau plintant Apšvietos epochos idėjoms, kintant kolekcionavimo pobūdžiui ir rinkinių turiniui šiuos terminus keitė *senienos* ar *paminklo* sąvokos. Tad ir XIX a. Lietuvoje *retenybėmis* bei *įdomybėmis* dažniau buvo įvardinami asmeninį kaupiančiųjų pasimėgavimą ir pasipuikavimą senovės daiktais bei diletantiškumą išreiškę privatūs rinkiniai, kurių turinį *labiau niekučiais, nei kabinetų daiktais pavadinti būtų galima* ir kurie *mokslui buvo visiškai nulis bei jokios naudos ar pagalbos tyrėjui¹⁹.*

1807–1814 m. lenkų leksikografas, kalbotyrininkas ir bibliotekininkas Samuelis Bogumiłus Lindė Varšuvoje publikavo vieną stambiausių ir fundamentaliausių to meto lingvistikos veikalų – *Słownik języka polskiego (Lenkų kalbos žodynas)*, kuris sukėlė didžiulį susidomėjimą ir ženkliai paveikė to meto Lenkijos ir Lietuvos mokslinę visuomenę. Į šį pirmąjį aiškinamąjį lenkų kalbos žodyną buvo įtraukti ir abu mus dominantys žodžiai, tiek *senienos*, tiek ir *paminklai*, nurodant jų su paveldu koreliuojančias reikšmes. Antai žodžio *senienos* (lenk. *antyk, starożytności*) reikšmė iliustruojama tokiais pavyzdžiais: *seniena* (lenk. *antyk*) – *bet koks senovės paminklas* (lenk. *zabytek*)²⁰; *senienomis* (lenk. *starożytnościami*) *mėgaujasi antikvarai²¹*, o žodžiams *paminklas* (lenk. *pamiątka, pomnik, zabytek*) taip pat pasirinkti atitinkami paaiškinimai. *Paminklas* (lenk. *pamiątka*) – *kieno nors atminimo*

¹⁷ Paszkiewicz F., O sposobie życia w Anglii, a w szczególności o życiu wiejskiem. Wyjątek z podróży pana Begtrupp Duńczyka, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1817, t. 6, nr 31, s. 32.

¹⁸ Waidacher F., *Bendrosios muzeologijos metmenys*, Vilnius, 2007, p. 67–69.

¹⁹ E. T. [Tyszkiewicz E.], *Archeologia na Litwie ...*, s. 7.

²⁰ Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1807, t. 1, cz. 1 (A–F), s. 20.

²¹ Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1812, t. 5 (R–T), s. 407.

ženklas, bet koks daiktas, kuris mums primena kažką iš praeities, kaip antai akmuo paguldytas ant kapo, įrašas, užrašas, stulpas, knygos ir etc.²² Paminklas (lenk. pomnik) – monumentas atminčiai ar atminimui pastatytas, išsaugotas ko nors atminimas. [...] Apžvelgiame garbingos senovės paminklus (lenk. pomniki starożytności)²³. Paminklas (lenk. zabytek) – buvusių įvykių liekanos [...]. Italai senovės paminklų (lenk. zabytków starożytnych) tiekia daugiau nei visa Europa, daugiausia juos iškasdami ir tuo daugiau mokslą plėsdami²⁴.

Remiantis šiais S. B. Lindės pateiktais pavyzdžiais galėtume dayti išvadą, kad jo sudarytame žodyne *senienos* ir *paminklo* žodžių reikšmės dar nėra griežtai moksliskai apibrėžtos bei nefiksuojuama kokia nors ryški jų prasmų takoskyra ar juo labiau priešara. Tačiau galime išskirti tris tam tikrus šių žodžių semantinius skirtumus. *Senienos* (lenk. antyk, starożytności) – tai apskritai bet kokie seni, senoviniai daiktai, nesuteikiant jiems jokių papildomų reikšmių. *Paminklai* (lenk. pamiątki, pomniki) – daiktai siejami tiek su asmeniniais, krašto, tautos ar valstybės prisiminimais, atmintimi, o *paminklas* (lenk. zabytek) – žodis, kuriuo daugiau akcentuojamas senovinių daiktų, kaip praeities asmeninių ar kolektyvinių vertybių palikimas dabarties kartoms, t. y. tuo pačiu ir paveldėjimas.

S. B. Lindės žodynas tapo paskata atsigręžti į tautos kalbą, ir ne tik lenkų. Lietuvių kultūrininkui Dionizui Poškai tai buvo stimulus ir parankinė knyga kuriant savąjį lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodyną, kuris, deja, nebaigtas ir nesutvarkytas liko rankraštyje²⁵. Apskritai XIX a. pirmoje pusėje kilęs susidomėjimas lietuvių kalba, kaip pagrindiniu tautos tapatumo ir saviraiškos elementu, kaip esmine ir besiskiriančia nuo kitų tautų mąstymo išraiška bei prasmų kūrimo įrankiu, skatino lietuvių kultūrinio sąjūdžio atstovus ją puoselėti kaupiant tautosaką, rašant savo veikalus lietuviškai bei norminant pačią kalbą. Tad ir lietuvių kalbos žodyno kūrimo baruose D. Poška nebuvo

²² Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1811, t. 2, cz. 2 (P), s. 618.

²³ Ten pat, p. 897.

²⁴ Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1814, t. 6 (U–Z), s. 604.

²⁵ Vanagas V., *Dionizas Poška ...*, p. 129–156.

vienišas, kone kiekvienas to meto lietuvių kultūrininkas buvo mažuma ir leksikografas, juo labiau, kad žodyno poreikis iš tiesų buvo didelis. Mūsų nagrinėjamame kontekste reikšmingos ir įdomios yra Simono Daukanto paveldo apibrėžtys pateiktos jo rengtuose žodynuose²⁶, kuriuose jis bene pirmasis lietuviškai formulavo *senienos* ir *paminklo* sampratą.

1838 m. Sankt Peterburge S. Daukantas išleido Charleso Françoiso L'Homondo lotyniškai parašytą *Epitome Historiae Sacrae* (*Šventosios istorijos santrauka*) kartu publikuodamas ir šiame kūrinyje esančių žodžių lotynų–lietuvių kalbų žodynėlį, kuriame pateikiamas *monumentum* (*paminklas*) vertimas į lietuvių kalbą – *mînaône*²⁷. Lotyniško žodžio *antique* (*senienos*), kaip ir jo lietuviško atitikmens nėra šiame *Zodrodyje*, nes ir paties žodžio nebuvo C. F. L'Homondo kūrinyje. S. Daukantas savo rengtame Didžiajame lenkų–lietuvių kalbų žodyne pateikia lenkiškų žodžių *pamiątk*, *pomnik* ir *zabytek* lietuviškus atitikmenis, kur *pamiątk* ir *pomnik* yra jau minėtas žodis *minawone*²⁸, o *zabytek* jo verčiamas kaip *palakas*²⁹. Šiame žodyne prie lenkiškų vokabulų *starożytnik*, *starożytność*, *starożytny* jis nepateikė jokie lietuviško atitikmens³⁰ (Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas liko nebaigtas

²⁶ Simonas Daukantas buvo parašęs lotynų–lietuvių, lietuvių–lotynų ir du lenkų–lietuvių kalbų žodynus, iš kurių pirmasis buvo publikuotas 1838 m. Sankt Peterburge. Po 1842 m. jis rašė lietuvių–lotynų žodyną, kuris liko nebaigtas. Pirmąjį lenkų–lietuvių kalbų žodyną, vadinamąjį Mažąjį žodyną, S. Daukantas rašė po 1838 m. remdamasis 1815 m. publikuotu Jono Litvinskio trikalbiu lenkų–lotynų–prancūzų kalbų žodynu. Savo stambiausią leksikografinį darbą, vadinamąjį Didįjį lenkų–lietuvių kalbų žodyną, kurio prototipas buvo Stanisława Ropelewskio lenkų–prancūzų kalbų žodynas (1842–1847), S. Daukantas rašė 1850–1856 m., tačiau šis jo darbas, taip pat, kaip ir Mažasis žodynas, liko nebaigtas. S. Daukanto Didysis žodynas išleistas tik 1993–1996 m. Plačiau apie S. Daukantą kaip leksikografą ir jo rengtus žodynus žr.: Subačius G., Simono Daukanto žodynai, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1. Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990, p. 20–32.; Subačius G., Simono Daukanto Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas, *Simono Daukanto raštai: Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas: a–m* (parengė G. Subačius), Vilnius, 1993, t. 1, p. 8–54.

²⁷ [Daukantas S.], *Zodrodys toie kningelieie essontiu zodiù*, Petropoli, 1838, p. 25.

²⁸ *Simono Daukanto raštai: Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas: n–p* (parengė G. Subačius), Vilnius, 1995, t. 2, p. 224, 300.

²⁹ *Simono Daukanto raštai: Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas: r–ž* (parengė G. Subačius), Vilnius, 1996, t. 3, p. 308.

³⁰ Ten pat, p. 148.

rengti), tačiau panašios reikšmės žodžiai *antyk* ir *antykwarz* išversti kaip *senowis* ir *senowżinis*³¹.

Šiuose S. Daukanto rašytuose žodynuose pateikiamas tik lotyniško ar lenkiško žodžio vertimas į lietuvių kalbą neaiškinant bei neilustruojant jo pavyzdžiais, tačiau duoti lietuviški atitikmenys *minawone*, *palakas*, *senowis* liudija mūsų anksčiau minėtus reikšminius skirtumus apibrėžiant praeities daiktus ir bandymą tai įvardinti lietuvių kalba. O šiuos S. Daukanto vartojamus lietuviškus žodžius galėtume iliustruoti pavyzdžiais iš jo paties korespondencijos Teodorui Narbutui. Tad *minawone* – tai Kazimiero Jogailaičio laikų Vilniaus miesto planas, jo savininko Ukmergės apskrities bajoro Vincento Veisenhofo (Weissenhof) laikytas didelės vertės paminklu (*pomnik*)³²; džiuginantis T. Narbuto sumanymas rinkti tautos paminklus (*pamiątki*) ir juos skelbti pasauliui³³. *Palakas* – Lietuvos herbas Aušros Vartuose, kaip paskutinis tautos ženklo paminklas (*zabytek*)³⁴. *Senowis* – Eustachijaus Tiškevičiaus knygelė apie Lietuvos senienes (*starożytnościach*)³⁵.

S. Daukanto rengti žodynai, kaip ir privatus susirašinėjimas liudija jį vartojus kelis žodžius-sąvokas (tiek lenkiškai, tiek ir jų atitikmenis lietuviškai) įvardinant ar apibūdinant praeities daiktus, tačiau jo lietuviškai rašytuose Lietuvos istorijos darbuose jam priimtinausia ir artimiausia bei ko gero vienintelė vartota forma buvo: daikto, kaip tautos senovės liekanos (paveldo) apibrėžtis. Gana išraiškingai tokia paveldo samprata atsiskleidžia jo 1822 m. parašytame, tačiau tik 1929 m. pirmą kartą publikuotame veikalė *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*, kuriame jis rašo: [...] *idant galietum dar pažynty palaykus tos tautos ant žeme ar žemie szenden tebesanczius, kurius daug kartu atsytynk rasty: idant neżynowas nedaritum tayıp, kaip winas (:giedziuos warda mynawoty:) radys gyley žemie spiżiaus sztaba pawiedy i koky tynay garsy Wieszpaty arba kariowedy, niekam nepasysakys i warpa jy sulidyna; kursay*

³¹ *Simono Daukanto raštai: Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas: a–m* (parengė G. Subačius), Vilnius, 1993, t. 1, p. 68.

³² 1843 m. birželio 29 d. S. Daukanto laiškas T. Narbutui, *Laiškai Teodorui Narbutui...*, p. 356–357.

³³ 1843 m. rugsėjo 19 d. S. Daukanto laiškas T. Narbutui, *ten pat*, p. 438.

³⁴ 1843 m. birželio 29 d. S. Daukanto laiškas T. Narbutui, *ten pat*, p. 361.

³⁵ 1843 m. rugsėjo 19 d. S. Daukanto laiškas T. Narbutui, *ten pat*, p. 441.

*kad butum kytims wirams parodys, but galiejys deszymtys warpu nulidynty du kartu didesniu, už tą manta kurę butum nu ju gawys už toky brangy palayka. – Reyk žynoty, jog niėkėlyys szejp weyzent, skatykelys ýszkastas, gelžgalelys ar kulýs iwayrus su balsiemis, tay ira: lyteromys, diel žmogaus winog žynówa ira brangesniu dayktu, ne kayp kely szymtay musztu arba raudonuju (paryškinta mūsų)³⁶. Tad toks XIX a. pirmoje pusėje S. Daukanto formuluojamas kultūros paveldo, kaip tautos palikimo suvokimas įtakojo ir dominavo XIX a. antros pusės – XX a. pradžios lietuvių tautinėje kultūrinėje tradicijoje bei kalbinėje vartosenoje: *surinkęs apstingai sudavaditos moksliszka medegos isz liekanu savo tautos Lietuvoje [...] musu senoviszku mitu, pasaku, sekmiu*³⁷; *musų sentėvių [...] brangios palaikos kaip antai: piningai, indos, ginklai, drabužei*³⁸; *dar svarbesnias mūsų senovės liekanas [...] tai seni, amžių dulkėmis apskretę dokumentai, be kurių nei vienos tautos kulturiška istorija negal apsieiti*³⁹.*

Grįžtant prie *senienos* ir *paminklo* sąvokų aptarties, galime teigti, kad nuo XIX a. vidurio *senienomis*, kaip neutralėse ir tuo pačiu tarsi mokslinės sąvoka, labiau buvo linkstama apibrėžti grynai archeologinio paveldo objektus. Anot populiaraus to meto Vladimiro Dalio parengto ir 1863–1866 m. publikuoto pirmojo aiškinamojo rusų kalbos žodyno: *archeologija – mokslas apie senienas apskritai* (rus. *археология, наука о древностях вообще*)⁴⁰. Ar panašiai *archeologiją*, *senienas* aiškinusio, tiesa jau pačioje XX a. pradžioje leisto lenkų kalbos žodyno, kurio vienas sudarytojų buvo iš Lietuvos kilęs etnografas bei kalbotyrininkas Janas Karłowiczius. Jame rašoma, kad *archeologija – mokslas apie senovinius paminklus* (lenk. *zabytkach*) *ir papročius, seną praeitį*⁴¹, o *seniena* (lenk. *starożytność*) – *senovinis daiktas*,

³⁶ Daukantas S., *Darbay senuju Lituwiiu yr Žemaycziu 1822* (spaudai paruošė V. ir M. Biržiškos), Kaunas, 1929, p. 5.

³⁷ J. Bs. [Basanavičius J.], Kningos apie Lietuvą, *Aušra*, 1883, Nr. 8–10, p. 274.

³⁸ M–ž–s. [Didžiulis S. ?], Dėlko ir kaip turime rankioti savo tautos dvasiszkus veikašus?, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1892, Nr. 5, p. 33.

³⁹ A. J. [Jakštas A.], Rinkime senus dokumentus!, *Žinyčia*, 1900, Nr. 2, p. 78.

⁴⁰ Даль В., *Толковый словарь живого Великорусского языка* (современное написание слов) [interaktyvus], Републикация выполнена на основе I издания (1863–1866), 2008–2009. Prieiga per internetą: <http://slovardalja.net/>

⁴¹ Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1900, t. 1 (A–G), s. 53.

tolimos praeities paminklas (lenk. *zabytek*)⁴². Visų pirma siekta apskritai aiškiau suformuluoti paties senovinio daikto, kaip vertybės, kaip tam tikro reikšmingo to meto visuomenei simbolio ar mokslo tyrimo objekto, sampratą, o pačių žodžių *senienos*, *paminklai* vartojimui buvo teikiama kur kas mažesnė reikšmė, dažnai juos naudojant sinonimiškai, apibrėžiant tą patį kultūros ar istorijos paveldą.

Tokį sinonimiškumą akivaizdžiai iliustruoja ir tas faktas, kad pirmasis viešas muziejus Lietuvoje buvo pavadintas Senienų muziejumi (lenk. *Muzeum Starożytności*, rus. *Музей Древностей*). Aktyvus muziejaus kūrėjas ir puoselėtojas Adomas Honoris Kirkoras savo kalboje, pasakytoje 1856 m. Vilniuje atidarant muziejų, aptardamas archeologijos mokslo reikšmę, minėjo, kad *dar visai neseniai **senienų*** (lenk. *starożytności*, rus. *древностей*) *rinkimas buvo laikomas tik pramoga, o nemokšiškas ir abejingumas švenčiausius mums **paminklus*** (lenk. *pomniki*, rus. *памятники*) *išnaikino. [...] Laimei, šie laikai jau praėjo. **Senienų*** (lenk. *starożytności*, rus. *древностей*) *tyrimai tapo amžiaus poreikiu. Nūnai visos tautos atsisuko į praeitį, savo protėvių gyvenimo pažinimą, o ieškantis ir išsaugantis praėjusių amžių **paminklus*** (lenk. *pamiętki*, rus. *памятники*) *tyrėjas, visuomenės akyse tapo vertu pagyrimo ir paskatinimo (paryškinta mūsų)*⁴³. Tačiau tai nereiškia, kad muziejuje buvo kaupiami nūdienos supratimu išimtinai tik archeologiniai radiniai, senienomis lygiai taip pat buvo įvardinamas ir visas krašto, buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, istorijos bei kultūros paveldas ar apskritai bet koks kitas galimas kolekcionavimo objektas.

1858 m. rusų kalba išleistame VSM kataloge išsamiausiai pristatyti archeologijos rinkinio (rus. *археологическая коллекция*), kurį sudarė dešimt skyrių, eksponatai⁴⁴. Tačiau pagal dabartinį supratimą tik keturių skyrių medžiaga: mitologiniai daiktai, daiktai rasti kapuose ir mūšių vietose,

⁴² Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1915, t. 6 (S–Ś), s. 400.

⁴³ Kirkor A. H., *Znaczenie i postęp archeologii w naszych czasach*, *Pamiętniki komisji archeologicznej Wileńskiej*, Wilno, 1856, s. 25.

⁴⁴ Киркор А. Г., *Перечневый каталог предметов в Виленском музее древностей ...*, 21 с.

Skandinavijos kapuose rasti daiktai, akmeniniai ginklai, – galime laikyti grynai archeologijos objektais. Kitų šešių skyrių (pirmųjų krikščionybės amžių daiktai, metaliniai ginklai, šaunamieji ginklai, karinė ginkluotė, įvairūs smulkūs daiktai iš Berezinos ir kitų 1812 m. mūšių vietų, įvairūs atmintini daiktai) muziejinės vertybės didžia dalimi yra ne žemėje randami ar iškasami objektai, o dvaruose iš kartos į kartą perduotos ir kaautos istorinės šeimos relikvijos, kurios liudijo ne tik konkrečios giminės svarbą ir reikšmę istorijoje, bet tuo pačiu, patekusios į muziejų, galėjo iliustruoti ir visos tautos istoriją.

Apskritai to meto archeologija buvo plačiai suvokiama mokslo disciplina, apimanti ne vien tik iškasamus ar žemėje randamus daiktus, bet kartu nagrinėjanti ir kitų sričių, kaip antai, istorijos, archeografijos, antropologijos, literatūros, dailės, architektūros pažinimo objektus⁴⁵. Tuo pačiu ji atliko ir besiformuojančios muziejininkystės funkcijas: atributavo, dokumentavo ir aiškino praeities daiktus. Anot lenkų mokslininko Leszeko Zasztowto, tuometinis *mokslo apie senienas* (lenk. *starożytnictwo*) terminas buvo archeologijos sinonimas⁴⁶, o pati archeologija tarsi pretendavo užimti tą vietą, kurią iki XIX amžiaus pradžios užėmė antikvarizmas, tačiau skirtingai nuo antikvarizmo, įsitraukdama į bendrą mokslų sistemą, o ne likdama jo paraštėse.

1853–1854 m. *Gazeta Warszawska* (*Varšuvos laikraštis*) puslapiuose pasirodė poeto Vladislovo Sirokoplės (Liudviko Kondratovičiaus) publikacijų (laiškų) ciklas aptariantis privačius Vilniaus senienų rinkinius. Pirmajame laiške jis rašė: [...] *jeigu norime pažinti tautą ar epochą, turime pirma įsigilinti į tūkstantį pavienių detalių: literatūros istorija, meno istorija, karo istorija, tikėjimo istorija, papročių istorija, tautų tarpusavio santykių istorija – tai vienos didelės istorijos knygos atskiri skyriai, būtini ir nedalomi nuo visumos, kaip portrete piešiama kakta, akių išraiška, lūpų šypsena, veido spalva ir linija; kaip šiais bruožais perteikiame piešiamo žmogaus išraišką ir amžių, taip studijuodami pavienius tautos atsitikimus nubrėžiame jos individualumą ir*

⁴⁵ Kulikauskas P., Zabiela G., *Lietuvos archeologijos istorija ...*, p. 7.

⁴⁶ Zasztowt L., Wileńscy miłośnicy „starożytności“ w latach 1899–1914 ..., s. 260.

amžių istorijoje. Ir čia yra, tiesą sakant, archeologijos vieta, jau ne kaip žaisliuko, ne kaip keistos aistros, o kaip mokslo, didelio ir puikaus⁴⁷.

XIX a. viduryje, archeologijai formuojantis kaip atskirai mokslo disciplinai, privačiuose rinkiniuose bei muziejuose kaupiamas kultūros paveldas vis dažniau apibrėžiamas kaip krašto, tėvynės senienos (lenk. *starożytności krajowe*) ar tiesiog, lietuviškos senienos (lenk. *starożytności litewskie*), o savo turiniu jos apėmė tiek proistorės, tiek ir istorinių laikų palikimą. Muziejus pradedamas suvokti kaip ta vieta, kur šis paveldas gali būti išsaugotas ir pristatytas visuomenei, pateikiant vienokias ar kitokias mokslines jo interpretacijas. Tad *senienos* tampa ne vien tik pavienių kolekcininkų *žaisliuku* ar *aistra*, bet ir besiformuojančios muziejininkystės, kaip tam tikros mokslinės disciplinos tyrimo objektu, t. y. *muziejine vertybe*. Anot to paties V. Sirokomlės, *idant senienų rinkiniai* (lenk. *zbiory starożytności*) *atitiktų savo tikslą, pirminė sąlyga yra akivaizdumas – aprašai, piešiniai, galimybė apžiūrėti žinovui ir pašaliečiui*⁴⁸.

Tik nuo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios konkretėjant archeologijos bei kitų mokslinių disciplinų sampratai, kinta ir paties tyrimo objekto suvokimas bei apibrėžtys. XIX a. antroje pusėje pradėtoje publikuoti Samuelio Orgelbrando *Encyklopedja powszechna (Visuotinė enciklopedija)*, kurią po jo mirties, nuo 1872 m. tęsė jo sūnūs, *paminklo* ir *senienos* sąvokoms suteikiamos mokslinės reikšmės, vyraujančios kone visą XX amžių. Paminklai šioje enciklopedijoje apibrėžiami, labiau išryškinant jų kaip nekilnojamojo kultūros paveldo supratimą: *paminklas* (lenk. *pomnik*) (*monumentas*) – *meno kūrinys, įprastai didesnės apimties, pastatytas svarbaus įvykio ar garsaus asmens atminčiai. Šiam tikslui naudojamos meno rūšys: architektūra, skulptūra ir tapyba*⁴⁹. Senienoms paliekama tik antikinio pasaulio ar konkrečios tautos proistorės objekto reikšmė: *senovė* – *visuotinėje istorijoje vadinamas*

⁴⁷ Syrokomla W., Listy o zbiorach archeologicznych w Wilnie. I. Archeologija jak zabawka, jako namiętność i jako nauka, *Gazeta Warszawska*, 1853, nr 333.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Orgelbrand S., *Encyklopedja powszechna z ilustracjami i mapami*, Warszawa, 1902, t. 12 (od Polska do Rohan), s. 182.

laikotarpis nuo seniausių laikų iki tautų kraustymosi epochos arba iki vakarų Romos imperijos nuosmūnio 476 m. Tikslėse „senovės“ reikšme vadiname taip pat kiekvienos atskiros tautos pirmąją istoriją, o konkrečios tautos „senienomis“ (lenk. *starożytnościami*) (*antiquitates, archeologija*) – tautos paminklus iš seniausios epochos⁵⁰.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad lietuviškoje kalbinėje tradicijoje pats žodis *senienos* nebuvo populiarus ir plačiai vartotas istoriniam paveldui apibrėžti taip, kaip tarkim lenkų ar rusų kalbose. Tai nemaža dalimi buvo sąlygota mūsų jau minėto nuo XIX a. pirmosios pusės prasidėjusio lietuvių kalbos norminimo, kur vietoj *senienos* buvo pasirinkta kita apibrėžtis – *senovės liekana* arba *palikimas*. Antai ir pirmame „Aušros“ numeryje, įžanginiame straipsnyje, kuriame formuluojamas tautinio atgimimo *credo*, Jonas Basanavičius apibrėžia ir tai, kas turi būti suvokiama kaip tautos paveldas: *wisa musu gimine (tauta) turetų atminti ir pažinti praejusi laiką [...] Musu tad ipatingiausias ir didžiausias rupestis bus duoti pažinti musu broliams Lietuwoj nusidawima senowes gadines ir weikalu musu garbingu sentewiu [...] mes ne užsimirszime rinkti ir apraszineti wisokius lietuwiszkus senowes paminklus ir liekanas (kas liko), isz kuriu galima pažinti giwenimą, budą, dabą, senowiszką tikibę musu seneliu. To delei rinkejai dainu, pasaku ir tt. paminklu pagal wertibę ir swarbumą ras musu laikrasztije wietos sawo darbams (paryškinta mūsų)*⁵¹. Pažymėtina ir tai, kad nuo XIX a. antrosios pusės, kartu su tautiniu atgimimu, į paveldo sąvoką įtraukiamas ir ypač išskiriamas bei akcentuojamas etnografinio (valstietiškosios kultūros) nematerialaus kultūros paveldo elementas: dainos, pasakos, sakmės ir, kas ypač svarbu, ne tik parodomas bendras susidomėjimas tokio pobūdžio paveldu, bet ir skatinimas jį rinkti, kaupiti ir saugoti.

Etnografinio paveldo, ne tik *dvasiszku tautos turtu*, bet ir *medžiagiszku sentėwių rankdarbystes palaikų* kaupimas drauge su lietuvių kalbos

⁵⁰ Orgelbrand S., *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, Warszawa, 1903, t. 14 (od Sowa do Tzschirner), s. 59.

⁵¹ B. [Basanavičius J.], *Priekalba, Aušra*, 1883, Nr. 1, p. 6–7.

puoselėjimu vyrauja visoje to meto nelegalioje lietuvių periodikoje kaip vienas pagrindinių leitmotyvų. Tokias paskatas vainikuoja 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje pristatomas lietuvių etnografinės medžiagos rinkinys, ko gero, pirmasis kryptingai sukauptas tokio pobūdžio rinkinys to meto Lietuvoje.

Tad natūralu, kad tik XX a. atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, tarpukariu, formuojantis nacionalinėms mokslų disciplinoms ir jų moksliniam žodynui, archeologija įvardinama, kaip *senovės kultūros tyrinėjimo mokslas iš materialinių senovės liekanų, daugiausia meno, ne iš rašto palikimų arba senovės pažinimas iš jos materialinių liekanų-paminklų ir radinių*⁵², o besiformuojančiai Lietuvos muziejinkystės mokyklai, *senienos* ir *paminklo* sąvokų takoskyra jau yra ryški, matomas ir savotiškas jų supriešinimas. XX a. 4-ajame dešimtmetyje užsimezgas diskusijai dėl muziejaus misijos, jo vietos visuomenėje Paulius Galaunė, polemizuodamas su Jonu Vileišiu, tą aiškiai įvardina: *mes Lietuvoje dar neturime beveik nė vieno muziejaus, kuris visiškai atitiktų savo uždavinius: būtų gyva organizacinė įstaiga, o ne „senienų sandėlis bei jų negyvas katalogas“*⁵³.

Apibendrinant šį poskyrį, galime teigti, kad XIX a. pirmoje pusėje Lietuvos visuomenė sąvokas *senienos* (lenk. *starożytności*, *antyki*, rus. *древности*) ir *paminklai* (lenk. *pamiętki*, *pomniki* arba *zabytki*, rus. *памятнику*) vartojo sinonimiškai, tam pačiam kultūros ir istorijos paveldui apibrėžti. Tai atspindi ir neišgryninti bei nesukonkretinti jų apibrėžimai. Pats paveldas buvo suvokiamas ne tik kaip bet koks rinkiniuose kaupiamas praeities objektas, bet daugiau, kaip reikšmingo ir vertingo to meto visuomenei krašto, tėvynės ar tautos istorinio palikimo liudijimas. Istorinio paveldo įvardinimas *senienomis* (lenk. *starożytności*, *antyki* rus. *древности*), užgimęs kaip antikvarizmo ir archeologijos mokslo formavimosi išdava, lietuvių kalbinėje

⁵² K. Jb. [Jablonskis K.], Archeologija, *Lietuviškoji enciklopedija*: t. 1 (A – Atskalūnas), Kaunas, 1933, p. 937.

⁵³ Galaunė P., Kaip tvarkyti Lietuvos muziejai, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 5 (57), p. 101.

tradicijoje nors ir vartotas, tačiau nebuvo populiarus, šį žodį keičiant *palikimu* ar *senovės liekanomis*. Nuo XIX a. antrosios pusės vis aiškesnė tapo apibrėžimų *senienos* ir *paminklai* takoskyra: paminklais įvardinant daugiau nekilnojamojo kultūros paveldo objektus, o senienomis – archeologijos, senovės istorijos ir kultūros objektus. Tačiau tuo pačiu paveldo samprata, ypač XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, jau apima ir naujas vietinio etnografinio, dvasinės ir žodinės kultūros paveldo reikšmes.

II. 2. „Rinkinys“ versus „muziejus“

Sąvokos *muziejus* (lenk. *muzeum*, rus. *музей* arba *музей*), *rinkinys* (lenk. *zbiór*, rus. *собрание*) ar *kabinetas* (lenk. *gabinet*, rus. *кабинет*) apsišvietusios Lietuvos visuomenės vartotos jau nuo pat XIX a. pradžios apibrėžti vietai, kurioje kaupiami ir reprezentuojami gamtos ar žmogaus sukurti objektai ir kuriuos galima apžiūrėti. Tai liudija ir jau minėto S. B. Lindės žodynas, kuriame žodis *muziejus* yra paaiškintas, kaip *meno dirbinių rinkinys, kabinetas, susijimų vieta praleisti laiką besidomint menu ir mokslais*⁵⁴. Taip pat šiame S. B. Lindės žodyne pateikiama ir kita muziejaus reikšmė – *Mūzų šventovė*⁵⁵. Tačiau muziejus nebuvo ta vieta, kurioje rinktasi vien tik grožėtis menu: jo kūriniais ar dirbiniais. Europoje nuo XVIII a. antrosios pusės kuriantis muziejams, juose kaupiami objektai nemaža dalimi buvo tapatinami ir su praeitimi, t. y. *senienomis* (tiek estetinio pasigėrėjimo, tiek ir bet kokio kitokio suvokimo ar pažinimo tikslais), o pats muziejus buvo suvokiamas kaip konkreti institucija, kaupianti ir viešai eksponuojanti tokius objektus⁵⁶.

Bandytas žvilgtelėti į žodžio *muziejus* etimologiją, ieškant šio reiškinių paaiškinimo, neduos mums atsakymų į rūpimus klausimus. Žodis *muziejus* yra

⁵⁴ Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1809, t. 2, cz. 1 (M–O), s. 168.

⁵⁵ Ten pat.

⁵⁶ Silvén-Garnert E., Objects in the World and Objects in Museums, *Nordisk Museologi*, Umeå, 1995, no. 2, p. 124.

kilęs iš graikiško žodžio *mouseion* (mūzų šventovė) ir perimtas iš senovės graikų Apšvietos epochoje, kai Europoje Antika išgyveno savo renesansą, ja buvo žavimasi atkartojant antikinio gyvenimo formas. Pats žodis *muziejus* buvo žinomas ir vartotas Europoje ir anksčiau, tačiau nauja jo prasmė pradeda plisti nuo XVIII a. vidurio, pirmiausia siejant su Apšvietos epochai būdingu mokslo sureikšminimu bei prie aukštojo mokslo įstaigų kuriamais mokslo tyrimo instrumentų ir priemonių bei pasaulio pažinimo objektų kabinetais – *muziejais*. Prie šios pirminės XVIII a. antroje pusėje *muziejaus* suvokties išpopuliarinimo kontinentinėje Europoje nemažai prisidėjo ir Paryžiuje įsikūrusi įtakingiausia, vienijusi „apsišvietusios“ Europos elitą, masonų ložė, pavadinta devynių antikinių mūzų garbei *Les Neuf Soeurs (Devynios seserys)*. Ši ložė 1780 m. Paryžiuje įkūrė viešą Apolono draugiją, netrukus pervadintą *Muziejumi*, kurios tikslas buvo skatinti įvairių su menu ir pramone susijusių mokslų pažangą, išskirtinai propaguoti eksperimentinio mokslo pasiekimus, išmokyti visuomenę naudotis mašinomis ir įvairiomis pasaulio pažinimui skirtomis mechaninėmis priemonėmis. Čia taip pat buvo skaitomi fizikos ir chemijos, matematikos ir anatomijos kursai, kaip įvadas į menų ir pramonės mokslus⁵⁷. Tad šiame Paryžiaus *Muziejuje*, vėliau pervadintam *Licėjumi*, buvo suformuoti Apšvietos epochai būdingi visuomenės aukštojo mokslo švietimo sistemos pagrindai, greit išpopuliarinę visoje to meto Europoje, tuo pačiu populiarindami ir mokslo tyrimo priemonių kabinetus – *muziejus*. Tokia pirminė *mokslo šventovės*, o ne paveldo saugyklos suvoktis labiau atsispindi ir minėtoje S. B. Lindės žodyne pateiktoje *muziejaus* žodžio reikšmėje.

Tokio turinio kabinetai, įvardinti *muziejais* veikė ir Vilniaus universitete nuo XVIII a. antrosios pusės⁵⁸, tačiau šiuose kabinetuose-muziejuose saugomi ir įsigijami daiktai neliudijo kažkada tai buvusios realybės, praeities, o buvo tik mokslo priemonės ir įranga, turinti utilitarinę pasaulio ir tuo metu egzistuojančios realybės pažinimo funkciją. Tad ir šie Vilniaus universiteto

⁵⁷ Mackey A. G., *Encyclopaedia of Freemasonry*, Chicago, New York, London, 1924 (revised edition), vol. 2, p 710–711.

⁵⁸ Plačiau žr.: Keršytė N., *Lietuvos muziejai iki 1940 metų ...*, p. 37–47.

kabinetai-muziejai, nors ir įvardinami tuo pačiu *muziejaus* žodžiu, nevadinti muziejais tiek XIX a., tiek ir nūdienos *muziejaus* supratimu. Tai buvo muziejus – *mokslo šventovė*, o ne muziejus – paveldo saugykla.

Muziejus kaip paveldo saugykla – modernėjančios visuomenės paveldosauginės savimonės išraiškos produktas. Lygiagrečiai su muziejumi *mokslo šventovės* sklaida, Europoje nuo XVIII a. antrosios pusės kinta ir paveldo objektų suvokimas, jiems suteikiama reikšmė mokslų sistemoje bei siekis tai aktualinti visuomenėje steigiant ir įkuriant viešas visuomenines paveldosaugos institucijas – *muziejus*.

Tačiau pats kolekcionavimas, daiktų kaupimas – reiškinys būdingas žmonijai įvairiose jos epochose, o rinkinių apibrėžtis, jų organizavimą bei pateikimo formą apsprendė tos epochos visuomenei būdingas pasaulio suvokimas. Amžių bėgyje patys rinkiniai buvo vadinami įvairiai, skyrėsi jų turinys, struktūra, pobūdis. Tačiau tik Apšvietos epochoje *muziejus* gimsta kaip reiškinys, pirmiausia kaip iki tol kauptų privačių rinkinių institucionalizuota forma. Tad nuo XVIII a. antrosios pusės *muziejus* – tai institucija, skirta rinkti, tirti ir rodyti žmogaus ir jo aplinkos objektus. Tokia paveldo komunikacijos forma Europoje, vėliau išplitusi ir visame pasaulyje, dominuoja iki pat XX a. antrosios pusės.

Kita vertus, šių paveldo globa besirūpinančių institucijų kūrimo tikslas buvo Apšvietos epochai būdingas tikėjimas žmonijos tobulėjimu ir šio progreso siekis, rūpinantis visos visuomenės švietimu, žinių sklaida ir mokslo pažanga. Todėl viešumas buvo kita svarbi muziejaus, kaip institucijos funkcionavimo sąlyga. Kaip liudija Krzysztofo Pomiano, Susanos Pearce ar Eileanos Hooper-Greenhill tyrimai⁵⁹, Vakarų Europoje jau nuo XVI a. įvairūs privatūs rinkiniai žinomi *kabinetų*, *kamerų* ar *galerijų* pavadinimais, visuomenėje buvo populiarūs ir lankomi. Nuo XVIII a. antros pusės besiformuojantys muziejai nuo pastarųjų skyrėsi ne tik savo institucionalizuotu

⁵⁹ Pomian K., *Collectors and curiosities: Paris and Venice 1500–1800*, Cambridge, 1990, 348 p.; Pearce S. M., *On collecting: an investigation into collecting in the European tradition*, Routledge, 1995, 440 p.; Hooper-Greenhill E., *Museums and the Shaping of Knowledge*, Routledge, 1992, 232 p.

statusu, bet ir platesniu viešumu, kuris buvo suprantamas ne tik kaip muziejuje besilankančiųjų rato fizinis išplėtimas įtraukiant asmenis iki tol negalėjusius ar nenorėjusius juose lankytis dėl savo socialinio statuso ar kitų priežasčių, bet visų pirma kaip visuotinė žinių, mokslo pasiekimų sklaida visuomenėje, tam tikra visuomenės švietimo ir lavinimo forma. Ir, kaip jau užsiminėme anksčiau, pagrindinė muziejų rinkinių turinį formuojanti idėja tapo istorijos pažinimas ir su tuo susijusios daiktų funkcijos, o pagrindiniai kolekcionavimo objektai – praeities daiktai⁶⁰.

Kitas gana svarbus pirmųjų XVIII a. antroje pusėje – XIX a. pirmoje pusėje besikuriančių muziejų bruožas, kuris iki šiol istoriografijoje nebuvo labiau akcentuotas ir išsamiau aptartas, į kurią didesnę dėmesį atkreipė tik nyderlandų muzeologai Léontine Meijer-van Mensch ir Peteris van Menschas – tai šių muziejų visuomeniškumas, jų priklausymas visuomenei. Pirmieji muziejai, kaip įvairių kultūros, meno ar mokslo draugijų muziejai buvo valdomi ir administruojami bei kuriami ir plėtojami pačios visuomenės, jos apsišvietusios dalies atstovų⁶¹. Tad ir pirmųjų muziejų rinkinių kaupimo, sklaidos ar bet kokios kitos veiklos iniciatyva priklausė pačiai visuomenei, o kaupiamo paveldo pagalba visuomenė kūrė jai aktualius kolektyvinės atminties, tapatybės naratyvus. Tik nuo XIX a. antrosios pusės muziejai tampa valstybės išlaikomomis ir administruojamomis institucijomis, išreiškiančiomis valstybės kultūrinę politiką, paveldo suvoktis ir interpretacijas bei ideologiją, o kai kuriais atvejais atlikdamos ir propagandos priemonės funkcijas. Apibendrinant galime tarti, kad nuo XVIII a. antrosios pusės formuojasi ir XIX a. dominuoja muziejus – vieša visuomeninės draugijos valdoma institucija, kaupianti, tirianti, komunikuojanti ir eksponuojanti žmogaus ir jo aplinkos istorinius materialinius objektus pagrindiniam tikslui – savos praeities pažinimui ir to meto visuomenės švietimui. Pirmasis viešas muziejus buvo 1759 m. Londone įkurtas Britų muziejus.

⁶⁰ Silvén-Garnert E., *Objects in the World...*, p. 124–125.

⁶¹ Meijer-van Mensch L., van Mensch P., *From disciplinary control to co-creation – collecting and the development of museums as praxis in the nineteenth and twentieth century ...*, p. 34–36.

Tad jau kuriantis pirmiesiems muziejams akivaizdžiai matoma skirtis tarp privataus rinkinio ir kolektyvinio (visuomeninio) rinkinio ir jo išraiškos – muziejaus. *Muziejus* pirmiausia siejamas su visuomeniškumu, tam tikra forma ir struktūra bei pastovumu, o *rinkinys* įprastai suprantamas kaip privatus ir aistringas veiksmas. *Muziejus* suvokiamas kaip institucija, išreiškianti profesionalumą ir bešališkumą, pažįstant ir interpretuojant kaupiamus objektus, kai tuo tarpu *privatus kolekcininkas* visuomet išreiškia asmeninius interesus bei asmeninį požiūrį į kaupiamus objektus⁶². Ir tik institucionalizuoti rinkiniai nustoja sukelti atsitiktinumo ir laikinumo ratę, tapdami bendro, visuomeninio pažinimo objektais.

Pačia bendriausia prasme sąvoka *rinkinys* yra universali, ja galima apibrėžti bet ką, kas yra kaupiama, renkama ir tai gali būti ne tik muziejinio ar artimo jam pobūdžio rinkinys, bet ir, pavyzdžiui, eilėraščių, vardų, įstatymų ar pan. rinkinys⁶³. Nūdienos muzeologinėje literatūroje dėl rinkinio sąvokos universalaus pobūdžio ir bendresnio vartojimo yra išskiriamos kelios *rinkinio* sąvokos konotacijos: tai *muziejaus rinkinys*, kaip muziejaus-institucijos veiklos misija ir šaltinis, ir bet kokios kitokios rūšies *privatus rinkinys*, kuris yra glaudžiai susijęs su asmenine kolekcininko raiška, jo veiksmiais bei kaupiamais objektais⁶⁴. Taigi pirmoji iš šių apibrėžčių ir nusako rinkinio institucinį pobūdį, o antroji – privatų kolekcionavimą.

Šis privataus ir viešo rinkinio sugretinimas mūsų tyrime gali efektyviai išryškinti XIX a. Lietuvos visuomenės kaupiamo kolektyvinio paveldo ir privačių rinkinių suvokimo bei interpretacijų skirtumus. Tai mes plačiau aptarsime kitose šio darbo dalyse, čia didesnę dėmesį skirdami konkrečiai *privataus rinkinio* ir *muziejaus* suvokimų analizei. Viešajame XIX a. Lietuvos diskurse vartotos abi – *muziejaus* ir *rinkinio* – sąvokos. Kaip liudija to meto periodika ar amžininkų liudijimai, ši privataus rinkinio ir viešo visuomeninio

⁶² Thomas N., Licensed Curiosity: Cook's Pacific Voyages, *The cultures of collecting* (edited by J. Elsner and R. Cardinal), Cambridge, 1994, p. 116.

⁶³ *Lietuvių kalbos žodynas*, [interaktyvus], Vilnius, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/startas.htm>

⁶⁴ Desvallées A., Mairesse F., *Key Concepts of Museology ...*, p. 26–28.

muziejaus skirtis buvo suvokiama ir reflektuojama to meto visuomenės. Antai Liudvikas Adomas Jucevičius aprašydamas Varnių seminariją mini, kad *salė, kur vyksta paskaitos seminaristams, vadinama – ponas Dievas, težino kodėl – muziejumi, yra papuošta visų žemaičių vyskupijos vyskupų portretais, pradedant pirmuoju, Motiejumi Vilniečiu, ir baigiant pastaruoju, maloningai ganančiu mūsų avidę*⁶⁵. Aleksandras Pšezdzeckis, aptardamas krašte privačiuose rinkiniuose kaupiamus vietos dailininkų meno kūrinius, viliasi, kad jie ateityje sudarys *tautos muziejaus* (lenk. *Muzeum narodowe*) pagrindą⁶⁶. Galime minėti ir eilę kitų to meto autorių publikacijų, kuriose aiškiai suvokta ir išreikšta šių dviejų apibrėžčių skirtis. Tad toliau pamėginsime paanalizuoti šios *privataus rinkinio – muziejaus* skirties suvoktį veikiau XX–XXI a. bei šiuo pagrindu konstruojamus nūdienos istorinės atminties pasakojimus, aptardami konkrečiai Dionizo Poškos Baublio pavyzdį, tuo pačiu paliesdami ko gero tebeaktualų ir šiandien – pirmojo muziejaus Lietuvoje klausimą.

Tad pirma trumpai pažvelkime, kaip istoriškai formavosi požiūris į D. Poškos kaupiamus rinkinius. XIX a. pabaigoje, 1884 m. *Aušroje*, Mečislovas Davainis-Silvestraitis rašė: *Pradžioje musu amžiaus giveno Žamaitijoje juokdaris, visu milimas bajoras – rasztininkas, lietuviszkas dainius, Dijonizas Poszka. [...] Jis buvo negana rasztininku, bet ir tirinētoju senoviszkuju daliku Žamaitijoje: ardē jisai nevieną kalną jeszkodamas senoviszku liekanu, ir radęs ar jas kraudavo savo klētelėje, padaritoje sodne tēviszkēs Bardžiu-Bijotu isz kamēno garsingo ažuolo Baublio, ar siuntinējo mokintam lenkui Tadeuszui Czackiui*⁶⁷. Panašiai, D. Pošką kaip privatų kolekcininką bei jo kaupiamą rinkinį – *kolekcija (rinkiniu)* vadina ir jo amžininkas, vienas to meto autoritetingiausių senienu žinovų, istorikas Teodoras Narbutas, pasak kurio, *Poška ištrūnijusio ažuolo kamiene įrengęs kabinetą* (lenk. *gabinet*) *laiko retų senienu kolekciją* (lenk. *zbiory rzadkości starożytnych*) *ir istorijos veikalus*

⁶⁵ Jucevičius L. A., Žemaičių žemės prisiminimai ..., p. 399.

⁶⁶ Przewdziecki A., Galeria obrazów Postawska, *Athenaeum*, Wilno, 1842, t. 2, s. 194.

⁶⁷ Vėversis [Davainis-Silvestraitis M.], Apie Dijonizą Poszką, *Aušra*, 1884, Nr. 1–3, p. 11.

apie krašto praeitį⁶⁸. Net ir Simonas Stanevičius ar Kajetonas Nezabitauskis, ar bet kuris kitas amžininkas, rašęs apie D. Poškos rinkinius vienareikšmiškai juos vadina – *retenybių rinkiniu* (lenk. *zbiór osobliwości*).

Po D. Poškos mirties 1830 m., jo sukauptos senienos, vykdant testatoriaus valią buvo išdalintos įvairioms institucijoms. Kaip bylojo D. Poškos surašytas testamentas: *Kražių gimnazinei mokyklai [...] dovanuju ir visam laikui atiduodu numizmatas, t. y. senovės pinigus ir medalius, taip pat dalį senoviškų ginklų, kuriuos per visą savo gyvenimą kruopščiai surinkau*⁶⁹, o taip pat *Vilniaus universiteto profesorių ir kavalierių maloningą Janą Lobjką įsakmiai prašau ir įpareigoju pas jį esantį įvairių senovės ginklų, šarvų bei kitų riterinių dalykų rinkinį pagal rejestrą atiduoti visiems laikams Vilniaus imperatoriškajam universitetui*⁷⁰. O savo bičiulius Steponą Puzyrevskį ir Vincentą Sasnauskį įpareigojo pasirūpinti nupjauto ažuolo kamienne įrengtomis altanomis: *pavedu Bardžiuose pastatytas altanas – vieną iš Baubliu vadinamo ažuolo, kitą mažesnę, irgi iš ažuolo gabalo, kartu su visa biblioteka, įpareigodamas, kad jie savo nuožiūra altanas su jose esančiais daiktais arba vietoje paliktų, arba, jeigu laikas jų nesunaikins ar nesugadins, ir jos būtų vertos perkelti, atiduotų viešoms vietoms, o knygas išskirstytų ir, priklausomai nuo jų vertės, vienas paliktų namuose, kitas atiduotų Kražių mokyklai*⁷¹. Tad, kaip matyti iš šio testamento, pats D. Poška Baublį įrengė ir jį suvokė ne kaip muziejų, t. y. erdvę skirtą viešam kaupiamų rinkinių apžiūrėjimui, bet kaip altaną, kaip tam tikrą asmeninės erdvės vietą, savotišką darbo kabinetą, kuriame D. Poška praleisdavo nemažai laiko atsidėjęs savo literatūriniais bandymams. O joje laikomos *senienos*, Antikos dievybių ir literatų bei istorinių asmenybių: nuo Lenkijos karalių iki Rusijos imperatorių, portretai, tarnavo kaip dalis interjero, kaip tam tikras kūrybinio įkvėpimo šaltinis ar jausminis

⁶⁸ Narbutt T., *Dzieje starożytne narodu litewskiego ...*, s. 192–193.

⁶⁹ Cit. pagal: Vanagas V., *Dionizas Poška ...*, p. 45.

⁷⁰ Ten pat, p. 45–46.

⁷¹ Ten pat, p. 46.

fonas, D. Poškai *liūdesio valandą suteikęs paguodą ir atvangą*⁷². Beje, panašus kaupiamų rinkinių išstatymas savo darbo kabinetuose, bibliotekose buvo įprastas dažno to meto *senienų mylėtojo* dvarelyje. D. Poškos atveju – neįprastas pats darbo kabinetas, biblioteka.

Tad dėl vieno, muziejų charakterizuojančių elementų – institucijos, Baublio atveju tarsi ir nekiltų jokių abejonių. Tai altana, kurioje neįprastai ir originaliai išstatytas kaupiamas privatus rinkinys, o žinant tikslią ažuolo nukirtimo datą bei jo atgabenimo į dvarelį aplinkybes, D. Poška niekada pats neteigė šiuo veiksmu įsteigęs muziejų. Privatiems rinkiniams būdingą laikinumą, jų tolimesnį likimą apsprendžiantys paveldėtojų suvokimai, tikslai ir norai, D. Poškos rinkinio atveju iliustruoja ir tai, kad praėjus šimtmečiui nuo ažuolo nukirtimo, 1912 m. Baublį apžiūrėjęs kultūros istorikas Mykolas Eustachijus Brenšteinas, jame rado tik šešias *senienas* iš XIX a. pradžioje garsėjusio D. Poškos rinkinio: grandininius šarvinius marškinius, šalną, tris šarvus, sudarytus iš antkrūtinio ir nugarinės dalies, didelį geležinį patrankos sviedinį ir kelis suakmenėjimus⁷³. Iki šio M. Brenšteino apsilankymo Bardžių dvarelyje, to meto Lietuvos visuomenės suvokime D. Poška ir jo rinkinys – kolekcininkas, kaupias *retų senienų kolekciją*.

1934 m. M. Brenšteinas, beje, pats kilęs iš Žemaitijos, nuo Telšių, pirmasis parašęs išsamią monografiją apie D. Pošką, teigė, kad Baublys – *mažas žemaitiškas Sibilės šventovės analogas, pirmasis Žemaitijoje tokios rūšies miniatiūrinis tautinis muziejus* (lenk. *Muzeum Narodowe*)⁷⁴. Pats M. Brenšteinas muziejaus sąvoką ko gero labiau vartojo, turėdamas omenyje lenkiškąją muziejinę tradiciją ir specifiką – privačių aristokratijos rinkinių-muziejų raidą bei tuo norėdamas sugretinti D. Poškos rinkinį su garsiuoju, taip pat XIX a. pradžioje, Lenkijoje, Pulavuose kaupu Čartoriskių rinkiniu bei konkrečiai išryškinti šiems abiems rinkiniams būdingą patriotinį tautinį turinį,

⁷² Poška D., Atsakymas į klausimą, kurį iškėlė Šviesusis Dauggalis Jonas Lobjka, Vilniaus universiteto profesorius ir kavalierius, savo moksliniame straipsnyje apie Žemaičių kunigaikštijos milžinkapius ir kitas to krašto senienas, Poška D., *Raštai ...*, p. 531.

⁷³ Brensztejn M., *Dionizy Paszkiewicz ...*, s. 58–59.

⁷⁴ Ten pat, p. 52.

nes toliau aptardamas D. Poškos rinkinį, pabrėžia, kad *tai nebuvo vieningo, vienaarūšio charakterio rinkinys. Surinkti Dionizo ir sunėšti jam draugų ir kaimynų, daiktai sudarė mėgėjišką „retenybių kabinetą“ (lenk. gabinet osobliwości)*⁷⁵.

Tad nuo XX a. pirmosios pusės D. Poškos Baublyje kauptam rinkiniui prigijo *muziejaus* sąvoka. Tarpukariu, 1936 m. išleistoje istoriko Adolfo Šapokos redaguotoje *Lietuvos istorijoje*, skyriuje aprašančiame tautinį Žemaitijos bajorų sąjūdį XIX a. pradžioje, skaitome, kad [...] *buvo renkamos senienos ir seni istoriniai dokumentai, o D. Poška savo Baubly įtaisė net senienų muziejų*⁷⁶. Šis D. Poškos rinkinio įvardijimas muziejumi buvo sąlygotas veikiau ne tik ir ne tiek sinonimiškai vartojamų sąvokų, kiek nulemtas ideologinių jaunos, etninės lietuvių valstybės nuostatų (beje, tokia šio rinkinio interpretacija buvo priimtina ir vėliau, XX a. antroje pusėje). Europoje veikiant XIX a. „tautų pavasario“ idėjoms ir kuriantis nacionaliniams muziejams, Lietuvoje tokio dar nebuvo, o XIX a. viduryje Vilniuje veikęs vienintelis Senienų muziejus, dėl jo dominuojančios kultūrinės orientacijos į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldą, jaunos tautinės Lietuvos valstybės ideologijai nelabai tiko. Tuo tarpu D. Poška, kaip vienas aktyviausių lituanistinio sąjūdžio Žemaitijoje veikėjas, jo tautiškai patriotinės nuostatos ir kaupiami rinkiniai – visa tai buvo tinkamas kontekstas, leidęs sureikšminti Baublius ir suteikti jiems nominalų muziejaus statusą. Tačiau pačiu muziejumi, tiksliau jo likučiais – ažuolo kamienu Baubliu bei iki Pirmojo pasaulinio karo praktiškai dingusiais visais D. Poškos rinkiniais – tarpukaryje nebuvo tinkamai rūpinamasi. Muziejus čia buvo įkurtas tik 1949 metais. Tokia D. Poškos rinkinio kaip muziejaus suvoktis dominuoja ir šiandien, o 2012 metai paskelbiami *Muziejų metais*, nes *minimas pirmojo viešo 1812 metais įkurto Lietuvos muziejaus – Dionizo Poškos Baublių 200 metų jubiliejus*⁷⁷.

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ Šapoka A. (red.), *Lietuvos istorija* (fotografuotinis 1936 m. leidinio leidimas), Vilnius, 1989, p. 456.

⁷⁷ LR Seimo nutarimas dėl 2012 metų paskelbimo muziejų metais, [interaktyvus], Vilnius, 2010 m. balandžio 29 d. Nr. XI-797. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=371176

Tad trumpai aptarkime ir kitą, muziejų charakterizuojantį bruožą – viešumą bei visuomeniškumą. Privačių, dvaruose kaupiamų rinkinių lankymas bei apžiūrėjimas buvo įprasta XIX a. visuomenės saloninio gyvenimo sudėtinė dalis. Apie tai byloja ir gausi to meto memuaristika. D. Poška nebuvo išimtis, jis pats mielai priimdavo visus atvykusius apžiūrėti *šio žemės stebuklo*, bet nebuvo jokių garantijų, kad atvykęs į Bijotus, priviliotas Baublių garso, eilinis lankytojas galės apžiūrėti ir ten sudėtas senienas. Tiesiog tuo metu pats dvarelis savininkas galėjo būti kur nors išvykęs asmeniniais ar tarnybos reikalais ar, paprasčiausiai, užsiėmęs ūkio darbais, t. y. šio rinkinio lankymas nebuvo kažkaip tai specialiai reglamentuotas, kaip tai yra įprasta muziejaus-institucijos atveju.

D. Poškos kaupiami rinkiniai nebuvo ir netapo tokiu to meto kultūros lobynu ar centru, traukusių krašto mokslininkus, menininkus ir literatus, kokiais XIX a. pradžioje buvo Čartoriskų Pulavų rinkiniai Lenkijoje ar Chreptavičių rinkiniai ir biblioteka Ščiorsuose. Bardžių dvarelis traukos centras buvo neregėto dydžio ir legendomis apipintas ažuolo kamienas, kurį aprašė kone kiekvienas to meto autorius rašęs apie D. Pošką. Bene vieni pirmųjų čia lankęsi Prancūzijos imperatoriaus Napoleono Didžiosios armijos kareiviai taip pat atkreipė dėmesį ne į D. Poškos sukauptus rinkinius, o į tai, *kad savo šalyse, šiltesnėse už mūsų, tokio dydžio ažuolo nesą matę*⁷⁸. Provinciali kasdienybės rutina ir monotonija nelepino visuomenės reginiais. Bet koks įvykis, reiškinys išeinantis iš įprastumo ribų, dar pasodrintas pasakojimų bei gaudų, kėlė visuomenės susidomėjimą. Tad ir to meto visuomenėje daugiau sklido garsas apie ažuolą Baublį ir keistuolį jo savininką, nei apie jo rinkinius. Antai, D. Poškos žemietis, kunigas Antanas Savickis, D. Poškai dedikuotose eilėse, rašė:

Troba turi, dielko giweni anžuole?

Tinaj siedi, dumoji, raszaj ir guli.

Anžuole budinka padares ne lowia

⁷⁸ Poška D., Atsakymas į klausimą, kurį iškėlė Šviesusis Dauggalis Jonas Lobjka ..., p. 529.

*Sena svieta dajktus surinkes sukrowia [...]
Imk kitus budus, kitejp giwenima wesk.
Jej pabengsi tajp giwenima ne lowes,
Kajp Dijogenes atejsi ant tos szłowes,
Pakoł giwas busi daug apkalbu datirsi,
Diel darbun tokiun, ir mires neb-nuomirsi.
Nes taj ira jau negražu, ir ne dajlu,
Pałajka suprasi, ir bus didej gajlu⁷⁹.*

Prie D. Poškos rinkinių išgarsinimo to meto visuomenėje bene svariausiai prisidėjo minėtasis Ivanas Loboika, Kajetonas Nezabitauskis ir Mykolas Balinskis. Pirmieji du išsamiai D. Poškos rinkinį aprašė 1823 m. *Dziennik Wileński* puslapiuose⁸⁰. O Mykolas Balinskis dar 1818 m. šbravcų savaitraštyje *Wiadomości Brukowe (Gatvės žinios)* rašytoje satyroje, skaudžiai pasišaipęs iš jo suvokimu diletantiškai naivaus senovės garbinimo ir to garbinimo objekto – Baublio, pavadinęs jį *qžuoliniu muziejumi*⁸¹, tuo tarsi pradėjęs šio savaitraščio puslapiuose straipsnių ciklą nukreiptą tiek konkrečiai prieš D. Poškos, tiek ir apskritai prieš bet kurio kito *senienų mylėtojo* entuziastingą *lietuviškų senienų* paieškų pomėgį. Tiesa, pats D. Poška bandė apsiginti nuo šių pašaipų 1826 m. išspausdindamas straipsnį *Dziennik Warszawski (Varšuvos dienraštis)* puslapiuose⁸².

Išsamiai D. Poškos kauptą rinkinį yra aptarę ir pabandę jį rekonstruoti tiek minėtasis M. Brenšteinas, tiek ir literatūros istorikas Vytautas Vanagas, tad čia tik trumpai aptarsime tokio gausaus „keleta dešimčių, o gal ir per šimtą muziejinių vienetų“⁸³ rinkinio, tarp kurių be archeologinių radinių būta ir virš šešiasdešimt vienetų grafikos lakštų, keletas gipsinių biustų bei virš 200

⁷⁹ Cit. pagal: Grinius K., Kunigas Antanas Savickis, *Lietuvių tauta*, 1908, kn. 1, d. 2, p. 255–256.

⁸⁰ Łoboyko J., Groby Olbrzymie na Żmudzi i inne zabytki starożytności tego kraju, z rękopismu rossyyskiego, *Dziennik Wileński*, 1823, t. 2, nr 6, s. 145–157.; Niezabitowski K., Krótki spis niektórych starożytnych zabytkow, znajdujących się w zbiorze obywatela prowincyi Żmudzkiey Dionizego Paszkiewicza pisarza ziem ptu. Rossieńskiego, *Dziennik Wileński*, 1823, t. 2, nr 6, s. 157–161.

⁸¹ Usztartytois Mokitinis [Balinskis M.], Apey iszkałba sudyne mokslas, *Wiadomości Brukowe*, 1818, nr 101, s. 179.

⁸² Paszkiewicz D., O Dębie „Baublisie“ w Bordziach, *Dziennik Warszawski*, 1826, nr 4, s. 37–46.

⁸³ Vanagas V., *Dionizas Poška ...*, p. 109.

vienetų biblioteka⁸⁴, galimybes eksponuoti Baublyje. Erdvėje, kuri, ko gero buvo ne didesnė nei 25 m²,⁸⁵ iš kurios dar reiktų „išmesti“ dviejų langų ir durų „nenaudingą“ plotą ir kurioje dar tilpo stalas, kanapa ir krėslas, o sienos buvo išmargintos D. Poškos „sieninės“ poezijos. Žinoma, kad tokį eksponatų kiekį nūdienos supratimu išeksponuoti tokioje nedidelėje erdvėje buvo fiziškai neįmanoma, tad tikėtina, kad didžioji šio rinkinio dalis buvo saugoma sukrauta dėžėse ir ištraukiama tik apsilankius smalsautojams, o kita dalis buvo saugoma greta stovinčioje antroje ažuolinėje altanoje ar buvo išdėliota dvarelis patalpose.

D. Poškos požiūrį į kaupiamą rinkinį, kaip asmeninį, privatų rinkinį, o ne puoselįjamus tikslus kurti viešą visuomenei aktualų kolektyvinį Lietuvos muziejų, liudija ir tas faktas, kad 1825 m. įkalbėtas I. Loboikos, jis dvi *lietuviškų senienu* dėžes (ko gero didžioji jo turėto archeologijos rinkinio dalis) dovanojo grafo Nikolajaus Rumiancevo kuriamam Rusijos imperijos muziejui. Tokį jo poelgį Simonas Stanevičius 1836 m. laiške Tedorui Narbutui taip apibūdino: *retenybių rinkinį* (lenk. *zbiór osobliwości*), *matyt dėl tos priežasties, kad propheta in sua patria non laudatur* (liet. vertimas *savo šalyje pranašu nebūsi*), *į tolimas šalis išsiuntė*⁸⁶. Pats D. Poškos rinkinys, po jo mirties išblaškytas po įvairius rinkinius, išnyko iš to meto kultūrinės apyvartos ir viešojo diskurso. Prisimintas buvo tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tautinio judėjimo įtakoje bei reflektuojant muziejinę veiklą Lietuvoje.

Apibendrinant galime tarti, kad apsišvietusios Lietuvos visuomenės *muzejiaus* (lenk. *muzeum*, rus. *музей* arba *музей*) ir *rinkinio* (lenk. *zbiór*, rus. *собрание*) ar *kabineto* (lenk. *gabinet*, rus. *кабинет*) sąvokos vartotos jau nuo XIX a. pradžios. Tačiau skirtingai nuo *rinkinio* ar *kabineto*, kurie buvo siejami

⁸⁴ Brensztejn M., *Dionizy Paszkiewicz ...*, s. 51.

⁸⁵ Baublio erdvės išmatavimus pateikia: Brensztejn M., *Dionizy Paszkiewicz ...*, s. 57.; Vanagas V., *Dionizas Poška ...*, p. 106.

⁸⁶ 1836 m. balandžio 16 d. Simono Stanevičiaus laiškas Teodorui Narbutui, *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/7, l. 285.

su privačia kolekcija, formuojama kolekcionuojančiojo idėjos ir asmenybės raiškos pagrindu, *muziejus* buvo suprantamas kaip vieša ir institucionalizuota, pagal tam tikrus mokslinius kriterijus tvarkomo kolektyvinio (visuomeninio) rinkinio išraiška. Šiame poskyryje plačiau analizuojamas XIX a. pirmosios pusės lituanistinio sąjūdžio veikėjo D. Poškos kauptas *senienų* rinkinys Bardžių dvarelyje. Šis rinkinys buvo žinomas ir lankomas to meto visuomenės, tačiau labiau dėl jame stovinčios neįprastos altanos, vadintos Baubliu, kuri buvo įrengta išpūdingo dydžio nupjauto ąžuolo kamiene. Dėka to, tiek Baublys, tiek ir D. Poškos *senienų* rinkinys susilaukė dėmesio ir to meto periodikoje. XIX a. pradžioje D. Poška, kaip ir Pranciškus Ksaveras Bogušas, Teodoras Narbutas ar eilė kitų, buvo pirmieji atkreipę dėmesį į *lietuviškų senienų* svarbą pažįstant Lietuvos istoriją, o jo kaupiamų rinkinių reikšmę to meto visuomenei galėtume išreikšti Eustachijaus Tiškevičiaus žodžiais, kad *jau anuomet mūsų krašte pradėjo rasti įsitikinimas, kad mūsų praeitis nėra mitologija ir gali užimti savo vietą bendroje viso pasaulio senovę tiriančių mokslų šeimoje*⁸⁷. Tad D. Poškos Baublyje kaupto rinkinio atveju galime tarti, kad tiek XIX a., tiek ir nūdienos *muziejaus* sampratos prasme, jis neatitinka esminių, muziejų kaip visuomeninę instituciją charakterizuojančių elementų, tačiau būdamas vienas pirmųjų privačių, išskirtinai *krašto senienų* rinkiniu, populiarino šios rūšies paveldą bei aktualino jo svarbą ir reikšmę visuomenėje, netgi tam tikra prasme prisidėjo prie tautos muziejaus idėjos Lietuvoje formulavimo XIX a. viduryje.

⁸⁷ E. T. [Tyszkiewicz E.], *Archeologia na Litwie ...*, s. 8.

III. Paveldosauginis sąmoningumas XIX a. Lietuvoje: kolektyvinės atminties ir tapatybės konstravimas

XIX amžius Europoje – tai *tautų prabudimo*, tautinių valstybių kūrimosi metas. Tad ir kiekvienos konkrečios tautos istorija ir palikimas, praeities interpretacijos ir tradicijos puoselėjimas tampa vienu svarbiausių elementų, padedančių gimstančiai tautinei visuomenei suvokti save kaip savitą etninę bendriją ar tautą, besiskiriančią nuo šalia egzistuojančių visuomenių. Šių istorinę savastį pabrėžiančių elementų pagalba buvo ir yra kuriami tautinės savivokos vaizdiniai bei pagrindžiamas vidinio bendrumo jausmas.

Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje kilęs antikvarizmas prisidėjo prie praeities daiktų aktualinimo, įgaudamas kartu ir kraštotyrinio sąjūdžio pobūdį. Tai darė ženkliai įtaką visuomenės kuriamoms bendroms praeities interpretacijoms, o tuo pačiu ir visuomenės, kaip tautos, suvokimui. Mėginant kurti bendras tapatybes, savus simbolius, atminties ženklus, buvo būtina naujai aktualinti, sunorminti ir įteisinti visą pakitusį šių praeities daiktų – *senienų* – prasminį kompleksą, kadangi naujoms mentaliteto vertybėms rasti yra svarbus ne koks nors pavienis faktorius, jo atsiradimas ar išnykimas, bet komunikacijos priemonėmis kuriamas, palaikomas ir perduodamas bendras tokių faktorių ir jų prasmų tinklas. Lietuvoje XIX a. viduryje tokia visuomenei aktualių *senienų* prasmų kompleksinio interpretavimo ir įteisinimo institucija tapo Vilniuje įkurtas VSM. Tad šiame skyriuje ir pamėginsime pažvelgti į VSM kaip bendrą paveldo reikšmių ir dominuojančių istorinių vaizdinių bei bendros tapatybės kūrėją, aptardami kaupiamiems paveldo objektams suteikiamas reikšmes ir jų pagalba konstruojamus muziejinius Lietuvos praeities naratyvus.

III. 1. „Krašto senienos“ muziejiniuose naratyvuose

1855 metų balandžio 29 d. imperatorius Aleksandras II patvirtino įsaką dėl VSM ir VLAK įsteigimo, tuo vainikuodamas šių institucijų įkūrimo

iniciatoriaus grafo Eustachijaus Tiškevičiaus kelerių metų pastangas ir pateisindamas krašto mokslo visuomenės lūkesčius turėti Lietuvoje pirmąjį viešą visuomeninį muziejų ir mokslo draugiją. Įstatai apibrėžė tokią šių institucijų misiją: *surinkti į vieną vietą senąsias knygas, aktus, rankraščius, monetas, medalius, ginkluotę, įrašus ir jų nuorašus, paveikslus, statulas ir kitus daiktus, liudijančius Rusijos Vakarų krašto istoriją, tuo išsaugant senovės paminklus ir suteikiant galimybę jais pasinaudoti tiriant kraštą ne tik istoriniu, bet ir prekybiniu, pramoniniu, gamtotyriniu, žemės ūkio ir statistiniu atžvilgiais*¹.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad šiuose įstatuose suformuluota tiesiog universalus profilio plačios bendramokslinės, švietėjiškos ir taikomosios-praktinės paskirties institucijų misija. Tačiau iš tiesų taip plačiai dėstomus interesus vienijo kitas bendras vardiklis – tai būsimų eksponatų priklausomybė Rusijos Vakarų kraštui, kuris bajoriškoje savimonėje vis dar reiškė buvusią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybę, taigi ir šio krašto praeities paminklus. Muziejaus ir komisijos veikla nebuvo susiaurinta vien tik iki specifinio mokslinio archeologinių iškasenų ar istorinių objektų kaupimo, aiškinimo ir reprezentavimo, bet turėjo platesnę visuomeninę edukacinę-didaktinę reikšmę. E. Tiškevičius, prisimindamas muziejaus kūrimo aplinkybes rašė, kad 1843 m. grįžus iš kelionės po Skandinavijos šalis jam galutinai susiformavo būsimo muziejaus vizija: *muzejus turėtų būti skirtas ne tik archeologijai, o turėtų tapti visko, kuo kraštas turtingas, tiek savo, tiek ir svetimo, provincijos rinkiniu, kad besimokantis jaunimas iš šių rinkinių galėtų pažinti savo kraštą ir jo praeitį*².

Tad ir pagrindinė, nors Įstatuose aiškiai neišskirta bei neakcentuota, muziejaus misija buvo kurti *Lietuvos istorijos šventovę*³, kuri turėjo žadinti *tautos šlovės meilę*⁴, t. y. kaupiamo, aktualinamo ir viešinamo paveldo pagalba puoselėti patriotinius visuomenės jausmus, skatinti ją domėtis buvusios

¹ Ustawa o Muzeum Starożytności i tymczasowej Archeologicznej Kommissyi w Wilnie ..., s. 1.

² E. T. [Tyszkiewicz E.], Archeologia na Litwie ..., s. 9–10.

³ Kirkoras A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes* ..., p. 229.

⁴ Przegląd miejscowy. Wilno, *Kuryer Wileński*, 1862, nr 39.

valstybės praeitimi. Būtent *Lietuvos muziejumi* (lenk. *Muzeum Litewskie*) ši institucija buvo minima ne tik ją kūrusių – Eustachijaus Tiškevičiaus, Adomo Honorio Kirkoro, Teodoro Narbuto, Mikalojaus Malinovskio ir kt. privačioje korespondencijoje, bet ir dažno to meto Lietuvos inteligento laiškuose. Antai dailininkas Kanutas Ruseckas 1855 m. rugpjūčio 23 d. laiške savo sūnui Boleslovui rašė: [...] *Kaip matau, tai tu dar nieko nežinai apie Lietuvos muziejų. Dabartinis caras patvirtino jo projektą. Prezidentu paskirtas Eustachijus Tiškevičius. Jam atiduota senoji universiteto aula, kuri dabar atnaujinama. Vestibiulyje jau išdėlioti senieji herbai, ginklai, šarvai, portretai (paryškinta mūsų)*⁵. Tačiau kuriant muziejų tikėtis, kad imperinės administracijos bus leista, taip kaip buvo leista Pabaltijo gubernijose besikuriantiems muziejams, oficialiai suteikti muziejui *Tėvynės* o gal būt net ir *Lietuvos* muziejaus pavadinimą, buvo neįmanoma. Šie žodžiai turėjo pernelyg didelį patriotinį užtaisą. Juolab, kad kaip pažymi istorikė Zita Medišauskienė, analizavusi cenzūrą Lietuvoje XIX a. viduryje, jau nuo ketvirtojo dešimtmečio pabaigos, spausdinti pateiktuose rankraščiuose buvo išbraukiamas žodis *tėvynė* (lenk. *ojczyzna*) pakeičiant jį neutralėsiu žodžiu *kraštas* (lenk. *kraj*)⁶. Tad ir 1855 m. balandžio 29 d. imperatoriaus Aleksandro II įsaku buvo patvirtintas iš pirmo žvilgsnio tarsi neutralus, nekeliantis jokių asociacijų su buvusia valstybe pavadinimas – *Senienų muziejus Vilniuje* (rus. *Музей Древностей в Вильне*, lenk. *Muzeum Starożytności w Wilnie*), kuris iš karto tiek privačiai, tiek ir viešai imtas vadinti *Vilniaus senienų muziejumi*. Vilniaus kaip istorinio ir kultūrinio simbolio išryškinimas muziejaus pavadinime ko gero nebuvo atsitiktinis, nes bajoriškoje savimonėje Vilnius – Lietuvos sostinė, visuomet buvo siejamas su buvusiu valstybingumu, o ne tik šiaip kokiu nors eiliniu provincijos ar gubernijos centru⁷.

Kurti *Lietuvos istorijos šventovę* – E. Tiškevičiaus supratimu reiškė ne vien tik apsaugoti nuo pražūties krašto senienas, jas kaupiant muziejuje, bet tuo

⁵ Cit. pagal: Drėma V., *Kanutas Ruseckas*, Vilnius, 1996, p. 212.

⁶ Medišauskienė Z., *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas, 1998, p. 190–191.

⁷ Pivoras S., *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida...*, p. 52–53.

pačiu ir muziejaus pastangas keisti visuomenės požiūrį į namuose saugomas senas relikvijas, kurios štai ir vėl galėjo tapti reikšmingomis, ištraukiant jas į dienos šviesą ir nuo jų nuvalant ne tik tikras, bet ir istorinės atminties dulkes⁸.

Kurti *Lietuvos istorijos šventovę* – tuo pačiu reiškė ir šių vietinės visuomenės dovanojamų šeimos relikvijų bei senienų pagalba papasakoti jai artimą, savą ir suprantamą Lietuvos praeities pasakojimą. Todėl muziejuje kaupti rinkiniai turėjo perteikti ne bet kokį, o specifinį tautiškai ir patriotiškai angažuatą istorinį pasakojimą, kuris turėjo leisti *Rusijos Vakarų krašto* gyventojams pasijusti savita, svarią istorinę praeitį turinčia bendruomene, leisti jiems apsibrėžti ir puoselėti savą istorinę ir tautinę-patriotinę tapatybę. Akivaizdu, kad ši „povandeninė“ muziejaus misijos dalis buvo sėkmingai įgyvendinta, nes praėjus dešimtmečiui nuo muziejaus įkūrimo vietinė administracija jo atstovus apkaltino *kėsmais sukurti krašte lotyniškai lenkiškos praeities panteoną*⁹ ir tai tapo pretekstu reorganizuoti (faktiškai likviduoti) muziejų.

Išlikę muziejuje kauptų rinkinių aprašymai, amžininkų interpretacijos padeda atskleisti, kokios konkrečios muziejinių vertybių reikšmės buvo išryškinamos ir aktualinamos, kokie istoriniai pasakojimai jomis buvo išsakomi bei tuo pačiu, kokia bendra kultūrinė atmintis buvo formuojama visuomenėje. Šie VSM kaupiamų ir eksponuojamų rinkinių pagalba kurti Lietuvos istorijos naratyvai išliko paveikūs ir po muziejaus uždarymo, o nuo XIX a. antrosios pusės tapo svarbūs ir besiformuojančiai lietuvių etninei tapatybei apibrėžti.

Tam tikras charakteringiausias būsimo VSM istorinio pasakojimo gaires bei būsimos ekspozicijos eskizą, galime įžvelgti 1854 m. rusų kalba išleisto veikalo *Iszrynkimaj isz Giwenima ir Apraszima Letuwiu*¹⁰ priešlapyje įdėtoje vinjetėje – savotiškoje „ekspozicinio plano vizualizacijoje“. Nors publikuojant

⁸ Przegląd miejscowy. Wilno, *Kuryer Wileński*, 1862, nr 55.

⁹ *Дневник заседаний комиссии для разбора, приведения в известность и надлежащий порядок предметов, находящихся в Виленском музее древностей, ...*, с. III.

¹⁰ Toks pavadinimo vertimas į lietuvių kalbą yra pateiktas šios knygos tituliniam puslapyje: *Черты из истории и жизни литовского народа*, Вильно, 1854, 151 с.

šį leidinį VSM oficialiai dar nebuvo atidarytas, tačiau jo idėja jau sklاندė viešojoje erdvėje: muziejaus iniciatorius E. Tiškevičius, 1846 m. Vilniuje įkūręs savo privatų muziejų, nuo 1848 m. vietinės administracijos bei Sankt Peterburgo ministerijų kabinetuose derino viešo muziejaus steigimo projektus¹¹, o šio leidinio sudarytojai – Adomas Honoris Kirkoras, Vladislovas Sirokomlė ir Pavelas Kukolnikas buvo pagrindiniai būsimo muziejaus „strategai“ ir aktyviausi bendradarbiai.

Minėtos knygos vinjetė – tai Vincento Dmochovskio piešinio chromolitografija Hippolyte Moulin'o litografuota Paryžiuje Joseph'o Lemercier'o spaustuvėje. Tikėtina, kad šio piešinio litografavimu rūpinosi dar vienas būsimas aktyvus muziejaus bendradarbis – Jonas Kazimieras Vilčinskis, kuris jau nuo 1846 m. bendradarbiavo su šia spaustuve publikuojant *Vilniaus albumą*. Piešinyje vaizduojami garbingą Lietuvos praeitį menantys architektūros paminklai, imaginaciniai istorinių asmenų atvaizdai ir įvairūs autentiškus radinius atkartojantys archeologiniai artefaktai (didžioji jų dalis vėliau tapo VSM eksponatais), o šias *lietuviškas senienas* paaiškina ir papildo didesniąją knygos dalį sudarantis aprašymas su komentarais ir pateikiamu plačiu istoriniu kontekstu.

Štai, piešinio centre pavaizduotas didingas ažuolas, kurio viršūnėje ovaliniuose laurų vainikų rėmuose įkomponuoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir Lietuvos didžiosios kunigaikštienės bei Lenkijos karalienės Barboros Radvilaitės portretai, o centre tarp jų – Vytauto Didžiojo monograma. Po ažuolu pavaizduotas sėdintis meškos kailiu apsigaubęs lietuvių karys su ietimi ir lanku su strėlėmis, o greta jo ant žemės guli kiti to meto ginkluotės ir buities daiktų pavyzdžiai. Iš abiejų šonų ir apačioje šiuos įvaizdžius supa pavaizduoti Lydos, Medininkų, Krėvos, Trakų pilių griuvėsiai, Pilies kalnas ir Aukštutinės pilies bokšto bei Radvilų rūmų griuvėsiai Vilniuje, Vilniaus bernardinų bažnyčios bokštas, Mikalojaus bažnyčia ir Piatnicos cerkvė Vilniuje. Visą piešinį rėmina iš archeologinių radinių: segių, smeigtukų,

¹¹ Tautavičius A., *Vilniaus senienų muziejus ir archeologijos komisija ...*, p. 14.

antkaklių, kaklo vėrinių, akmeninių kirvukų, skydo umbų, kirvių ir alebardų sudarytas ornamentas. Jo apačioje įkomponuota dievo Perkūno skulptūrelė, o šonuose – dievo Kovo figūrėlės atvaizdai.

Šioje knygos vinjetėje gana akivaizdžiai perteikiama muziejaus steigimo iniciatoriams svarbi simbolinė Lietuvos praeitį ženklinančių vaizdinių interpretacija, o tuo pačiu ir netiesiogiai atsiskleidžia būsimo muziejaus rinkinių pobūdis ir turinys, per kurį norima apibrėžti krašto visuomenei aktualaus ir jos istorinei atminčiai reikšmingo paveldo kontūrus. Tai senosios, *kažkada galingos* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldas. V. Dmochovskio piešinyje galima išskirti keturis pagrindinius (ir figūratyviai vaizduojamus, ir numanomus) perteikiamo istorinio pasakojimo elementus: ikirikščioniškoji Lietuva (archeologiniai radiniai, karys ir senieji lietuvių dievai), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija (pilys, rūmai ir Katalikų Bažnyčios maldos namai¹²), reikšmingiausi praeities tautos herojai (Vytauto ir Barbaros Radvilaitės atvaizdai) bei visus juos apjungianti bajoriškosios savigarbos ir patriotiškumo aura.

Tokia schematiška Lietuvos istorijos pasakojimo struktūra, atkartota stambiose teminėse ekspozicijos dalyse su daugybe potėmių, dominavo ir VSM ekspozicijoje. Galbūt pilnai to neatspindi esamas vienintelis bendras muziejaus ekspozicijos vizualus atvaizdas¹³, kuris daugiau perteikia paties muziejaus idėją bei viziją – didingą ir pagarbią „mūzų šventovės“ visumą –, o ne skrupulingą rinkinių pobūdį. Tačiau būtent tokią Lietuvos istorijos pasakojimo struktūrą kur kas išsamiau, nors taip pat nepilnai, atskleidžia ir reprezentuoja du VSM skirti leidiniai. Tai 1858–1860 m. J. K. Vilčinskio

¹² Vinjetėje vaizduojami vieninteliai stačiatikių maldos namai – Piatnicos cerkvės griuvėsiai Vilniuje, A. H. Kirkoro siejami daugiau su konkrečia šios cerkvės istorija, o ne stačiatikybės sklaida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Remdamasis T. Narbuto nuomone, jis perpasakoja legendą apie tai, kad šioje vietoje stovėjusi senovės pagonių lietuvių šventykla skirta dievui *Ragučiui* (iš čia ir kilo cerkvės pavadinimas). Taip pat akcentuoja, kad ji pastatyta didžiojo kunigaikščio Algirdo žmonos, Vitebsko kunigaikštienės Marijos rūpesčiu bei aprašo Rusijos imperatoriaus Petro I lankymosi šioje cerkvėje istoriją. Žr.: *Черты из истории и жизни литовского народа ...*, c. 15–16.

¹³ Žametas A. (dail.), Bašeljė Š. (litogr.), Vilniaus muziejaus archeologijos salė, *Album Wileńskie*, I ser., 4 sąs., [1857–1858 ?].

leistas *Vilniaus archeologijos muziejaus* albumas¹⁴, sudarytas iš muziejaus eksponatų atvaizdų (keturiasdešimties grafikos lakštų) ir 1858 m. A. H. Kirkoro parengtas muziejaus rinkinių katalogas¹⁵. Šių dviejų leidinių reikšmingumą pabrėžė ir istorikė Reda Griškaitė, kurios nuomone, „iš tikrųjų tie iš pirmo žvilgsnio visai skirtingi darbai [...] tarytum sudarė (galėjo sudaryti) dvi vieno leidybinio sumanymo dalis: istorinę ir meninę, iliustracinę. Jeigu šių dviejų ryškių asmenybių pastangos būtų buvusios suvienytos [...] turėtume visais atžvilgiais puikų Lietuvos istorijos paminklų albumą“¹⁶.

Taip pat verta atkreipti dėmesį ir į kiek kitokio pobūdžio gausiai iliustruotą knygą – Konstantino Tiškevičiaus mokslinės kelionės Nerimi aprašymą¹⁷. Knyga bei pati kelionė tiek jos rengėjų, tiek ir visuomenės buvo suvokta būtent VSM veiklos ir uždavinių įgyvendinimo kontekste, o ne kaip smalsumo genamo aristokrato-mokslininko išskyla. Su K. Tiškevičiumi kartu plaukusio dailininko Marcelino Januševičiaus uždavinys buvo fiksuoti kelionės albume regimus krašto archeologinius, architektūrinius, istorijos ar gamtos paminklus bei sutinkamų valstiečių tipus ir jų aprangą, darbo įrankius. Didelė šių piešinių dalis vėliau tapo K. Tiškevičiaus knygos iliustracijomis, o prie šio jau leidybinio projekto – knygos ir Neries žemėlapiu iliustracijų parengimo, prisidėjo ir dar du K. Tiškevičiaus bičiuliai dailininkai: Antanas Zaleskis ir Artūras Bartelis. Kaip tik vietinė etnografinė medžiaga, galbūt mažiau pristatoma pačioje VSM ekspozicijoje, buvo išsamiai nušviesta ir išryškinta K. Tiškevičiaus kelionės knygoje: tiek liaudies papročių ir buities aprašais, surinktos tautosakos ir dainų pavyzdžiais, tiek ir iliustracine medžiaga, o titulinį knygos lapą puošė vinjetė, kurioje šalia kelionės organizatoriaus K. Tiškevičiaus portreto, jo bendražygių atvaizdų, kelionės laivų flotilės, kastuvų ir archeologinių radinių, tolumoje boluojančios kaimo sodybos fone buvo pavaizduotas būrys krašto valstiečių.

¹⁴ Wilczyński J. K. (pub.), *Muzeum Archeologiczne w Wilnie / Musée Archéologique à Wilno ...*, [1858–1860].

¹⁵ Киркор А. К., *Перечневый каталог предметов в Виленском музее древностей ...*, 21 с.

¹⁶ Griškaitė R., *Necrolithuanica, arba dėl Carlo von Schmitho vietos Lietuvos archeologijos istorijoje ...*, p. 78.

¹⁷ Tyszkiewicz K., *Wilija i jej brzegi ...*, 362 s.

Šie ir kiti VSM leisti leidiniai buvo, viena vertus, būsimoms ateities kartoms paliktas atminties ženklas, kuris dabar mums leidžia suprasti muziejaus kūrėjų potroškius, idėjas, siekius, istorijos bei paveldo suvokimą, o, antra vertus, tai buvo muziejaus brandumo, reprezentatyvumo įrodymas to meto visuomenei, iki tol mažai kam reikalingų senienų aktualinimas, suteikiant joms bendrakultūrinės vertes.

Tačiau bet kurio muziejaus paskirtis visų pirma yra rodyti daiktus, o ne pateikti aprašomąją medžiagą. Taigi, ko gero, ir to meto visuomenė VSM labiausiai vertino kaip išskirtinio regiono vietą, kurioje galima pasibūti ir „pabendrauti“ su daiktais, pajauti juos, o sausokų kataloginių įrašų studijavimas, kaip ir visais laikais, buvo paliktas tuo suinteresuotiems specialistams. VSM ekspozicija, nors ir įrengta pagal visus to meto mokslo kanonus, nebuvo tik „mokslų šventovė“ su savo klasifikacinėmis sistemomis, išskirtais reiškinių gyvavimo periodais, bet visų pirma bylojo apie patį daiktą, taip atsakydama į savasties beiėškančios visuomenės lūkesčius. Todėl čia buvo rodomi „savi“, „pažįstami“ daiktai; daiktai su kuriais visuomenė galėjo tapatintis, kaip „savos“ kultūrinės atminties ar kasdienės aplinkos dalis.

Būtent dėl šios priežasties VSM įgijo *mūsų praeities paminklų šventovės* (paryškinta mūsų)¹⁸ aurą ir būtent taip buvo žinomas ir dėl to populiarus visuomenėje. Tai liudija ir jo lankomumas, nors vieni, patys savaime lankytojų skaičiai yra nebylūs, tačiau lyginant juos, kad ir su bendru Vilniaus miesto gyventojų skaičiumi, jie tampa iškalbingesni. Remiantis istoriko Egidijaus Aleksandravičiaus sudaryta muziejaus lankomumo lentelė, kurią atsižvelgdami į kitus šaltinius papildėme, galime tarti, kad muziejuje kasmet apsilankydavo vidutiniškai virš aštuonių tūkstančių lankytojų (nuo mažiausio lankytojų skaičiaus 1861 m. – 6.151, iki didžiausio apsilankiusiųjų kiekio 1857 m. – 11.800)¹⁹. Tuo metu, XIX a. 6-ajame dešimtmetyje Vilniuje

¹⁸ Kirkoras A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes ...* p. 226.

¹⁹ VSM lankytojų statistinė lentelė pateikta: Aleksandravičius E., *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais ...*, p. 44–45. Remiantis 1858 m. sausio 11 d. VLAK metinio posėdžio protokolu, galime pateikti pilną muziejaus lankytojų skaičių, papildant duomenimis, kurių istorikui E. Aleksandravičiui nepavyko rasti, t. y. pateikti lankytojų skaičių už visus 1856 m. (nuo

gyveno apie 60.000 gyventojų, o 1858 m. gyventojų revizijos duomenimis visoje Vilniaus gubernijoje buvo virš 800 tūkstančių gyventojų, panašus gyventojų skaičius buvo ir Gardino gubernijoje, kiek didesnis – virš 900 tūkstančių, – buvo Kauno gubernijos gyventojų skaičius²⁰. Be abejo, pagrindiniai muziejaus lankytojai buvo vilniečiai, tačiau nemažą lankytojų dalį sudarė ir Vilniuje besilankantys, iš provincijos dvarų ir dvarelių atvykę bajorai. Žinant, kad muziejus visuomenės lankymui buvo atidarytas tik kartą per savaitę keturias valandas, galime daryti prielaidą, kad jis pagal to meto sąlygas iš tiesų buvo populiarus ir mėgiamas.

Tačiau kur kas įdomiau ir išraiškingiau muziejaus svarbą ir reikšmę visuomenei atskleidžia pačių lankytojų refleksijos. Štai viena jų:

Mano seserėnas nuvedė mane vieną dieną į muziejų. Tikrai nesitikėjau, kad taip gražu bus ir kad tiek daug įdomių ir įsimintinų daiktų taip greitai pavyko surinkti. Šlovė už tai ponui Eustachijui Tiškevičiui, kuris ir buvo šio įdomumo kūrėjas. [...] Didelės čia taip pat garbės nusipelno piliečiai ir visa mūsų provincija, kuri taip stropiai į fundatoriaus balsą atsiliepė kasdien šiuos rinkinius gausinti. Apžiūrinėjau net tris valandas ir tai tik didesnes įdomybes, nes jei viską pamatyti ir sužinoti, kas ką reiškia, tai ir visos dienos, o galbūt ir dviejų per mažai. Kokie senoviniai baldai mūsų etmonų ir karvedžių! Kokie įdomūs portretai! O kokios paukščių iškamšos viršutinėje salėje, kaip gyvi! Nuostabu²¹, – taip muziejų apibūdino jame apsilankęs žinomas istorikas Mykolas Balinskis, kuris tuo pačiu nepraleido progos įgelti ir savo „bičiuliui“ Teodorui Narbutui, ekspozicijoje pamatęs pastarojo rašalinę.

Tačiau ir menčiau išsprusios, mažiau istorijos mokslais besidominčios bajorijos sąmonėje VSM formuojami savosios praeities atminties diskursai

muziejaus atidarymo dienos), o ne tik iki liepos 1 d. bei taip pat nurodyti 1857 m. duomenis, kurie nebuvo įtraukti (Žr.: *Pamiętniki Wileńskiej Archeologicznej komisji / Записки Виленской археологической комиссии*, Wilno, 1858, nr 1, 27 s. 3.). Tad VSM lankytojų statistika būtų tokia: 1856 m. (nuo balandžio 17 d.) – 7.151 lankytojas; 1857 m. – 11.800 (8.559 vyrai ir 3.241 moteris); 1858 m. (be keturių vasaros mėn.) – 4.031 (2.940 vyrų ir 1.091 moteris); 1859 m. – 7.470 (5.218 vyrų ir 2.252 moterys); 1860 m. – 9.048 (6.647 vyrai ir 2.401 moteris); 1861 m. – 6.151 (4.790 vyrų ir 1.361 moteris); 1862 m. – 10.360 (8.140 vyrų ir 2.220 moterų); 1863 m. – 6.884 (5.395 vyrai ir 1.489 moterys); 1864 m. – 7.482 (6.054 vyrai ir 1.428 moterys).

²⁰ Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R., *Lietuvos istorija ...*, p. 141–142, 79.

²¹ [Baliński M.], Listy z nad brzegów Krozenty, *Gazeta Warszawska*, 1860, nr 279, nr 280.

buvo reikšmingi ir paveikūs. Antai 1856 m. muziejuje lankęsis vienas bajoras rašė E. Tiškevičiui: *pamokos, kurias patyriau lankydamas šį nuostabų muziejų, verčia mane prisidėti nors ir menkute dalimi prie šio didžiai kilnaus darbo. Todėl mano apsilankymo atminčiai dovanoju du kardus ir knygą*²². Kitas bajoras iš Ukmergės apskrities tais pačiais metais muziejui adresuotame laiške rašė: *didžiai maloni man, neabejotinai ir kiekvienam iš mano brolių, buvo žinia apie įkurtą Vilniuje mokslo draugiją, kurios tikslas yra apsaugoti nuo amžino praradimo Lietuvos (lenkų k. rašytame laiške įrašyta forma – Lietuwy) paminklus. Kuris iš mūsų nesutiks, nors pačiomis menkiausiomis savo galimybėmis, padėti tokiam pagirtinam ketinimui?*²³

Visuomenei VSM buvo „savas“, liudijęs jos pačios prisiminimus, vertybes, o tuo metu didžioji *Rusijos Vakarų krašto* gyventojų dalis suvokė save lietuviais. Lietuviais – kultūrinės, istorinės tradicijos, o ne etninės priklausomybės prasme. Tad ir muziejaus kuriamas istorijos pasakojimas arba tai, kaip tai suprato visuomenė, buvo Lietuvos istorijos pasakojimas. Šiuo požiūriu galbūt keistai atrodytų minėti Rusijos imperijos administracijos kaltinimai VSM, uždarant jį, dėl jo *lenkiškumo*, tačiau tai neturėtų būti suprantama etnine šio žodžio prasme. Lenkija, lenkiškumas nebuvo kažkaip išskirtinai adoruojamas muziejuje, o tik kai kuriais aspektais pristatomi bendros istorijos reikšmingiausi prisiminimai: įvykiai ar faktai. *Lenkiškumas* VSM visų pirma sietinas ne su etnine saviidentifikacija, o su istorinės atminties ir kultūrinės tradicijos formavimu bei tuo pačiu valstybinio (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prasme) patriotizmo skatinimu krašto visuomenėje. Tai iliustruoja jau kiek vėliau, 1882 m. A. H. Kirkoro bandymas paaiškinti ar reabilituoti *lenkiškumą* tiek vietinės visuomenės, tiek ir vietinės posukiliminės administracijos akyse. Rusų kalba leistame daugiatomiame, gausiai iliustruotame leidinyje *Vaizdingoji Rusija*, dalyje skirtoje Lietuvai, A. H. Kirkoro apybraižą *Lietuvos švietimas ir liaudies kūryba* puošia viena iškalbinga vinjetė

²² 1856 m. gegužės 16 d. Liudviko Michalovskio laiškas Eustachijui Tiškevičiui, *VUB RS*, f. 46, b. 1, l. 38.

²³ 1856 m. balandžio 11 d. Mykolo Rozeno laiškas Eustachijui Tiškevičiui, *ten pat*, l. 31.

pristatanti Lietuvai svarbius asmenis. Jos centre pavaizduotas Adomas Mickevičius, o aplink jį: Mikalojaus Malinovskio, Stanislovo Moniuškos, Eustachijaus Tiškevičiaus, Petro Skargos, Ignacijaus Chodzkos, Vladislavo Sirokoplės, Antano Eduardo Odineco, Martyno Počobuto, Jono Sniadeckio, Motiejaus Strijkovskio ir Teodoro Narbuto portretai bei vinjetės apačioje Lietuvos herbas – Vytis²⁴. Šią apybraižą A. H. Kirkoras užbaigia tokiais žodžiais: *Tačiau su Lenkija susilieusių tautų nei intelektualinis pajėgumas, nei dvasios tvirtybė, charakteris, ištvermė nenukentėjo; atvirksčiai, šiomis savybėmis lenkams jie ne tik niekada nenusileido, bet dažnai juos net pranokdavo. Per tris šimtmečius, kai tautas siejo bendras likimas, visose gyvenimo srityse geriausi, žymiausi žmonės dažniausiai būdavo kilę iš Lietuvos ir Baltarusijos. Pakanka prisiminti iš netolimų laikų Kosciuškos (kilęs iš Gardino gub.), Reitano (Minsko gub.), Naruševičiaus (Pinsko apskr.), Nemcevičiaus (Gardino gub.), Mickevičiaus (Naugarduko apskr.), Kraševskio (Gardino gub.) vardus²⁵. Iš kitos pusės, nors gal ir paradoksalu, tačiau Lietuvos ir Lenkijos „išsiskyrimas“ (Abiejų Tautų Respublikos žlugimas), „garbingų laikų“ nostalgija, buvo tarsi tam tikra paskata krašto visuomenei atsigręžti į save, domėtis savo kilme, praeitimi, istorija bei puoselėti tai kaip tradiciją ir atmintį tiek, kiek tai leido oficiali Rusijos imperijos vykdoma politika. Tačiau, be abejo, tai nebuvo pagrindinė susidomėjimo krašto istorija prielaida.*

Grįžtant prie mūsų anksčiau išskirto schematinio VSM „ekspozicinio plano“ struktūros keturių pagrindinių sudedamųjų dalių (ikirikščioniškoji Lietuva, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija, reikšmingiausi praeities tautos herojai, bajoriškoji savigarba ir patriotiškumas) bei jų reprezentavimo pačioje muziejaus ekspozicijoje, ko gero, išskirtiniai istorinės atminties formavimo prasme buvo ikirikščioniškosios Lietuvos pasakojimą kuriantys paveldo objektai.

²⁴ Kirkoras A. H., *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*, Vilnius, 1995, p. 97.

²⁵ Ten pat, p. 114.

Šis Lietuvos proistorės pasakojimas buvo kuriamas grynai archeologijos objektais, t. y. kapinyuose, piliakalniuose, gyvenvietėse archeologinių kasinėjimų metu sukauptais arba atsitiktinai iškasamais daiktais. Tačiau iš pirmo žvilgsnio toks paveldas nebuvo tos senienos, kurios visuomenėje žadintų asmeninius prisiminimus ar tėvų, senelių bei prosenelių atminimą. Tai nebuvo artimi, pažįstami ir suprantami daiktai, o viso labo žemėje randami ar iškasami nematyti, keisti, nebylūs ir nepažįstami daiktai. Jie negalėjo žadinti kokių nors aiškių prisiminimų, būti kažkokios konkrečios atminties ženklai ar simboliai – šie daiktai viso labo galėjo kelti pagarbą, nusistebėjimą ar tiesiog būti ignoruojami. Tad šiuo atveju gal ir neatrodys keista, kad, tarkim, *prelatas Grosmanis, vienas iš anuometinių sendaiktininkų, savo mokslo rinkinyje, kur skoninga netvarka sudėti įvairiausi rakandai, turėjo keletą aukojamųjų akmens plaktukų ir, juokdamasis iš pasitenkinimo, kuris akis badė skurdžia pasaulėjauta, rodė kiekvienam, jog nuovokiai davęs tam daiktui paskirtį: įstatęs į skylės žvakes, ir štai žvakidė*²⁶.

Muziejaus erdvėje, siekiant šiuos žemėje iškastus daiktus suvokti kaip tam tikrus atminties ženklus bei įtraukti į konkretų Lietuvos proistorės pasakojimą, buvo būtina suteikti jiems prasmes. O tam reikėjo juos gebančių interpretuoti įrankių: specifinių mokslinių žinių.

Tiek pačiam E. Tiškevičiui, kurį drąsiai galime vadinti Lietuvos archeologijos tėvu, tiek ir daugumai kitų aktyvių VSM narių, archeologija tapo vienu svarbiausių mokslų praeičiai pažinti. Mokslu, kuris žingeidžiam tyrėjui, *kai jis kastuvėliu atkapsto seniausiųjų laikų kapą, kai rūdžių sugrauzta geležis, sudūlėję įrankiai, papuošalai prabyla protėvių balsu iš anapus ir atskleidžia seniai išnykusių ikikrikščioniškų kartų gyvenimą ir papročius [...] argi šie nebylūs senovės liudytojai nepažadins vaizduotės ir neatskleis tų išnykusių kartų gyvenimo paslapčių!*²⁷

Tik tokiu mokslo „priverstiniu“ būdu šie nebylūs daiktai įgyja bendresnę prasmę, tampa suvokiami visuomenei. Tad VSM eksponuojama

²⁶ Tiškevičius K., *Neris ir jos krantai ...*, p. 32.

²⁷ Kirkoras A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes ...* p. 235.

*daugybė daiktų ir daiktelių rastų mūsų pilkapiuose, piliakalniuose, olose, pilių ir bažnyčių griuvėsiuose: šarvai, skydai, ietys, kardai, berdyšiai, kirviai, durklai, strėlės, balnakilpės – pateiks jums senovės lietuvių, slavų, variagų, kryžiuočių ir totorių ginkluotės bei ginklų vaizdinį, o ašaruvės, žiedai, segės, grandinėlės, apyrankės, karoliukai, antkaklės, urnos, puodynės – parodys jums kasdienį gyvenimą ir senųjų šio krašto gyventojų meno išsivystymo lygį*²⁸.

Tačiau pats archeologijos mokslas XIX a. viduryje dar formavosi kaip mokslinė disciplina ir buvo suvokiamas ne tik siaura po žeme glūdinčių praeities paminklų tyrimo prasme, bet ir kaip mokslas, apskritai tyriantis senienas, t. y. ši sąvoka apėmė ir bendrąją archeologiją, ir numizmatiką, ir gliptiką ir paleografiją²⁹. Tad ir 1858 m. A. H. Kirkoro parengtame muziejaus kataloge visas muziejaus rinkinys, išskyrus numizmatikos, dailės ir gamtamokslio kolekcijas, įvardintas *archeologijos kolekcija*, neišskiriant archeologinių radinių ir istorijos paminklų, o juos kartu grupuojant į smulkesnius skyrius³⁰. Taip pat ir kasmetinėse muziejaus ataskaitose buvo pateikiamas bendras visos archeologijos kolekcijos turimų eksponatų skaičius, neįvardinant atskirai istorijos paminklų skaičiaus³¹, nors toks istorijos – *atmintinų daiktų* (lenk. *osobliwości*, rus. *достопамятностей*) skyrius, kuriam turėjo vadovauti P. Kukolnikas, muziejaus kūrimosi pradžioje buvo numatytas³².

Šių, jau kitokio pobūdžio senienų – *atmintinų daiktų* – pagrindu buvo formuojamas kitas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos – pasakojimas. Skirtingai nei archeologijos paminklai, šie istorijos paminklai jau „kalbėjo“ visuomenei suprantama kalba: aiškiomis ar lengvai nuspėjamomis reikšmėmis; jie buvo „savi“, tad ir „kalbantis“ su jais galėjai pasidalinti asmeniniais, šeimos prisiminimais ar atsiminimais apie valstybei svarbius įvykius, juolab kad panašūs daiktai, bylojantys garbingą šeimos istoriją, kabojo

²⁸ Kirkor A. H., *Znaczenie i postęp archeologii w naszych czasach ...*, s. 38.

²⁹ Tyszkiewicz E., *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuk i rzemiosł ...*, s. 8–9.

³⁰ Киркор А. К., *Перечневый каталог предметов ...*, с. 1–21.

³¹ Plačiau žr.: Aleksandravičius E., *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais ...*, p. 52–53 (3 lentelė. Archeologijos komisijos muziejaus rinkinių augimas).

³² *Pamiętniki komisji archeologicznej Wileńskiej ...*, s. 10.

dažno bajoro salone ar puikavosi namų kabinete, atlikdami tą pačią atminties saugojimo ir puoselėjimo funkciją. Tad visuomenei šios senienos buvo savaime suprantami istorijos atminties ženklai. Į tai atkreipė dėmesį ir A. H. Kirkoras, glaustai pristatydamas VSM viename iš savo straipsnių: *galop atskiras skyrius daiktų, įkūnijančių istorinius prisiminimus, atvers jums ne taip senas žymių žmonių ir įvykių istorijas*³³.

Rekonstruojant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją, muziejaus salėje išskirtinė vieta buvo skirta portretams – reikšmingiausiems praeities tautos herojams. Jau mūsų minėtame 1854 m. publikuotame V. Dmochovskio piešinyje išskirti Vytauto ir Barbaros Radvilaitės atvaizdai, kaip tautinį vyriškumą ir moteriškumą išreiškiantys simboliai. Šios „ekspozicinio plano“ dalies vizualizacijos nuosekliai buvo laikomasi ir VSM ekspozicijoje, šioms asmenybėms suteikiant iškilų ir sektinų tautos herojų įvaizdį: *jei veiklumo ir vyriškos šlovės atvaizdas Lietuvoje visais laikais bus Vytautas, tai tauriausių ypatybių ir nuotakos žavingumo atvaizdas bus Barbora Radvilaitė*³⁴.

Įdomu, jog VSM steigėjų užrašuose analizuojant įvairius muziejaus kūrimo bei organizavimo uždavinius buvo keliamas klausimas, ar galima muziejuje kabinti Lenkijos karalių ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kunigaikščių portretus, pradedant Vytautu? O jei taip, tai iš kur gauti Vytauto portretą³⁵? Portretą VSM vis tik įsigijo: 1856 m. muziejaus užsakymu jį nutapė Jonas Zenkevičius pagal originalą, kadaise buvusį Bresto augustijonų vienuolyne, funduotame paties Vytauto Didžiojo³⁶. Beje, kiek anksčiau, 1853 m., E. Tiškevičiaus iniciatyva buvo atstatytas Vytauto Didžiojo antkapinis paminklas Vilniaus arkikatedroje.

Panašus sumanymas įamžinti Barbaros Radvilaitės atminimą Vilniaus arkikatedroje kilo 1862 m., o šiai idėjai paremti E. Tiškevičius kreipėsi į visuomenę. Vilniaus skulptorius Henrikas Dmochovskis buvo sukūręs du

³³ Kirkor A. H., Znaczenie i postęp archeologii w naszych czasach ..., s. 38.

³⁴ Przegląd miejscowy. Wilno, *Kuryer Wileński*, 1862, nr 39.

³⁵ Svarstymai įrengiant Senienų muziejų, *VUB RS*, f. 46, b. 1, l. 280.

³⁶ Janonienė R., Neskelbtas katalogas ..., p. 72. Šioje publikacijoje pateikiamas 1856 m. V. Sirokomlės sudaryto VSM paveikslų, piešinių ir raižinių sąrašo sutrumpintas vertimas į lietuvių kalbą. Originalas saugomas *LLiMA*, V. Sirokomlės fonde.

Barboros Radvilaitė paminklo modelius, taip pat pora modelių buvo atsiuntę ir Berlyno skulptorius Johannas Friedrichas Drake³⁷. Šie modeliai buvo saugomi ir eksponuojami VSM, tačiau pati idėja liko nerealizuota prasidėjus 1863–1864 metų sukilimui. Vsi dėlto Muziejus turėjo ir tapytą Barboros Radvilaitės portretą, kurį eksponavo, bei keletą grafikos lakštų su jos atvaizdu.

Tačiau VSM buvo eksponuojami ne tik šių dviejų asmenų, kaip tautos vyriškumo ir moteriškumo simbolių, atvaizdai, bet ir buvo kuriama didžiulė „tautos didžiavyrių“ galerija, turėjusi įamžinti buvusią valstybės istoriją ir kartu tapti bajoriškiosios savigarbos bei pasididžiavimo objektu. Iš Vilniaus miesto magistrato ir buvusių Vyskupų rūmų buvo perimtos, nors ir nepilnos, Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių tapytų portretų (apie 50 vnt.) kolekcijos³⁸. Tiesa, vienoje iš jų buvo virš dešimt ikiunijinės Lenkijos karalių portretų, tačiau tai veikiausiai nesimbolizavo kryptingo VSM *lenkiškumo*, tiesiog įsigyjant rinkinius jie būdavo pilnai perimami, nedarant kokios nors išankstinės atrankos.

Kitą šio „tautos herojų panteono“ dalį sudarė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinėje istorijoje ar kultūroje (pavyzdžiui, Vilniaus universiteto istorijoje) svarbų vaidmenį suvaidinusių didikų portretų galerija (apie 60 vnt.). Tai Mykolo Oginskio, Antano Tyzenhauzo, Prano Bukatos, Kazimiero Leono Sapiegos, Jono Karolio Chodkevičiaus, Simono Kosakovskio, Motiejaus Dogelio, Stanislovo Varševickio, Petro Skargos, Martyno Počobuto, Jono Sniadeckio, Jono Znoskos, Zacharijaus Nemčevskio, Adomo Mickevičiaus, Jono Damelio bei Radvilų ir Tiškevičių giminių atstovų ir eilės kitų nemažiau nusipelnusių istorijai asmenų tapyti portretai³⁹.

Šią istorinio portreto galeriją praplėtė ir papildė *rinkinys raižinių, piešinių, graviruotų varinių skardos lakštų, medžio raižinių, darytų savojo krašto menininkų arba susijusių su krašto istorija žmonių, kurį sudaro 3101*

³⁷ J. O. [Obst J.], O pomnik Barbary Radziwiłłówny, *Litwa i Ruś*, 1912, t. 3, z. 1, s. 60–61.

³⁸ Žilėnas V., Senienų muziejus 1855–1863 m. ir 1863–1915 m., *Kultūros istorikas, muziejininkas Vincas Žilėnas ...*, p. 155–156.

³⁹ Generalgubernatoriaus M. Muravjovo laikais išvežtų į Rusiją ir dabar įvairiuose Rusijos muziejuose saugomų eksponatų aprašymas, *LNM*, ap. 3, b. 59, l. 113–127.

*ekspوناتas*⁴⁰. Kasmet gausėjantis VSM meno rinkinys buvo išties didelis⁴¹, tačiau jis nebuvo formuojamas ir reprezentuojamas kaip meno galerija, kaip vieta, skirta estetiniam pasigėrėjimui ar meniniam suvokimui lavinti. Meno kūriniai VSM ekspozicijoje buvo vertinami ir laikyti reikšmingais visų pirma tiek, kiek liudijo istoriją. Apskritai, XIX a. vidurio dailėje, anot menotyrininkės Rūtos Janonienės, „net paprastas gamtovaizdis galėjo byloti apie vaizduojamoje vietovėje kadaise vykusius mūšius ar kitus svarbius istorinius įvykius, priminti su konkrečia vietoje susijusius žymius istorinius asmenis ar užfiksuoti ypač vertingus senosios architektūros paminklus. Taip miestų ar dvarų vaizdai tapdavo tarsi užšifruotomis istorijos iliustracijomis ir joms iki galo suprasti reikėjo papildomų, su vaizduojamu objektu susijusių istorijos žinių“⁴².

Konstruojant muziejinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos naratyvus, ekspozicijoje remtasi ryškiai išreikštą bendrą istorinę atmintį turinčiomis senienomis – *atmintiniais daiktais*. Tokiais kaip, pavyzdžiui, kardas su Vytimi ir įrašu *tegyvuoja aukščiausia bajorijos valdžia (Wiwat Najwyższa Władza Szlachty)*, stiklinė taurė su Augusto III biustu ir įrašu *tegyvuoja karalius Augustas III (vive le Roy Augustus III)*, Trakų vaivadijos vėliava su Vytimi ir įrašu *Žygimantas III iš Dievo malonės Lenkijos karalius Lietuvos didysis kunigaikštis (Sigismundus III Dei Gratia Rex Poloniae Magnus Dux Lituaniae)*, spaudas su Rusijos imperijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbais bei įrašu *Vilniaus universiteto antspaudas (Sigillum Universitatis Wilnensis)*, akmeninė plokštė su Vytimi ir dauguma dauguma kitų⁴³. Pats muziejaus istorinis pasakojimas nebuvo paremtas kokiu nors iš anksto apibrėžtu siužetiniu, teminiu ar chronologiniu planu, į kurį buvo būtina

⁴⁰ Kirkoras A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes ...* p. 247–248.

⁴¹ Plačiau VSM dailės rinkinį ir jo likimą yra analizavusi Natalija Mizerniuk bei paskelbusi VSM dailės rinkinio eksponatų, išvežtų į Maskvos Rumiancevo muziejų, sąrašą, kurio originalas saugomas Rusijos valstybinės bibliotekos archyve. Žr.: Mizerniuk N., *Z historii muzeum starożytności w Wilnie ...*, s. 605–656.; Mizerniuk-Rotkiewicz N., *Muzeum Starożytności w Wilnie: Historia i rekonstrukcja zbiorów malarstwa i grafiki*, praca doktorska, cz. 1, Warszawa, 2007, VUB RS, f. 76, b. 4860/1, 2.

⁴² Janonienė R., Lietuvos istorijos fragmentai Verkių peizažuose, *Menotyra*, 2002, Nr. 2(27), p. 37.

⁴³ Generalgubernatoriaus M. Muravjovo laikais išvežtų į Rusiją ..., l. 17, 20, 25, 47, 108.

įtraukti konkretų eksponatą, daiktai patys diktavo ir pasakojo savąsias istorijas, o bendrasis pasakojimas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija, kaip tik ir reiškėsi per eksponatus. Šio pasakojimo sustiprinimui buvo išryškinamos vienos ar kitos daikto reikšmės, savybės, tik tam tikri daikto „istorinės atminties“ aspektai, svarbus norimai istorijai papasakoti. Kaip antai, 1856 m. Teresei ir Klementinai Narbutaitėms dovanojus didelį šeimos relikvijų rinkinį, tarp kurių buvo ir kelios stiklinės taurės su išraižytais Narbutų, Sapiegų, Čartoriskių herbais, naudotos per jų senelių Tado Narbuto ir Katerinos Viaževičiūtės vestuves 1785 m.⁴⁴, VSM buvo akcentuojami ir išryškinami būtent taurėse išraižyti bajorų herbai, kaip bajoriškosios savigarbos ir patriotizmo ženklas, o ne konkretus įvykis – vestuvės, kuriam šios taurės ir buvo skirtos⁴⁵.

Apibendrinant galime tarti, kad VSM *lietuviškų senienų* pagalba buvo kuriami šio krašto visuomenei aktualūs, reikšmingi ir ją vienijantys bendri istorijos naratyvai, o visų svarbiausias buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją pristatantis pasakojimas. Eksponuojamas paveldas krašto visuomenei buvo atpažįstamas ir artimas, nes tai buvo daiktai su kuriais visuomenė galėjo tapatintis kaip *savos* kultūrinės atminties ar kasdienės aplinkos dalimi. Reikšmingo visuomenei paveldo pateikimas, išsaugant jos prisiminimus, buvo ne tik tautos praeities pagerbimas, bet kartu ir indėlis užtikrinant tautos gyvavimą ateityje.

III. 2. *Lietuvių mitologijos objektai ir tautinis tapatumas*

Grafas Eustachijus, nuo jaunystės besidomintis praeitimi, pražilo ir paseno prieš laiką. Negražių veido bruožų, ties smilkiniais tarsis kokie ragai styrančių susisukusių plaukų, jis buvo panašus į kažkokį indų dievuką, o kai

⁴⁴ Daiktų, dovanotų grafui Eustachijui Tiškevičiui, jo įkurtam muziejui Vilniuje, sąrašas sudarytas Teresės ir Klementinos Narbutaičių 1856 m., *VUB RS*, f. 46, b. 1, l. 52–53, 56–57.

⁴⁵ Киркор А. К., *Перечневый каталог предметов ...*, с. 19–20.

dar iki kaklo užsisagstydavo fraką ir pradėdavo šokti valsą su panele Natalija de Nevė, vilkinčia juoda suknia ir avinčia juodomis kojineis, tai tos poros gal ir Gėtė nebūtų atsisakęs panaudoti savo „Fauste“⁴⁶. Taip VSM steigėją E. Tiškevičių savo prisiminimuose apibūdino žinoma XIX a. Lietuvos rašytoja Gabrielė Giunterytė-Puzinienė. Dėl tokios savo išvaizdos, erudicijos ir pomėgio istorijai, grafas saloniniuose susiėjimuose ne vieno bičiulio nepiktai būdavo pavadinamas senovės dievuku, o, kad ir jis pats nestokodamas sveiko humoro ir sąmojo gebėjo pasišaipyti iš savęs, liudija ir tai, jog vienoje jo vizitinių kortelių greta vardo ir pavardės buvo pavaizduotas šelmiškas velniūkštis⁴⁷.

Tačiau be abejo, ne VSM įkūrėjo išvaizda lėmė to meto tyrėjų didžiulį susidomėjimą krašte randamomis „dievų“ skulptūromis ir tai, kad 1858 m. išleistame muziejaus kataloge pirmasis jo skyrius buvo būtent *Daiktų, turinčių mitologinę reikšmę* skyrius, o pirmuoju numeriu jame įrašytas eksponatas – dievo Perkūno skulptūrėlė⁴⁸.

Ko gero viena pagrindinių tokio XIX a. vidurio Lietuvos inteligentijos išskirtinio dėmesio krašto mitologijai priežasčių – savosios tautinės tapatybės paieškos, tautinės savimonės formavimosi užuomazgos. Lietuvos bajorijoje tradiciškai dominuojant savęs kaip lietuvio – LDK piliečio – savivokai, neperžengiant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės istorijos ribų, tautiškumui apibrėžti vien tik *garbingos* Kunigaikštystės istorijos nepakako, buvo būtina *protėvių veiduose ieškoti ne grožio, o panašumų*⁴⁹. Teodoro Narbuto žodžiais tariant, tik *mitologija yra raktas seniausiai tautų istorijai pažinti*⁵⁰, tad ir klausimas apie „lietuviškus dievus“ iš esmės buvo klausimas „iš kur mes kilę“, „kas mes tokie esame“ ir „kuo mes skiriamės nuo kitų tautų“. Žinomo baltų mitologijos tyrėjo Gintaro Beresnevičiaus nuomone, XIX a. pradžioje prasidėję lietuvių mitologijos tyrimai ir rekonstrukcija bei jos

⁴⁶ Giunterytė Puzinienė G., *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose ...*, p. 242.

⁴⁷ Eustachijaus Tiškevičiaus vizitinė kortelė, *LMAVB RS*, f. 31, b. 1460, l. 2.

⁴⁸ Киркор А. К., *Перечневый каталог ...*, с. 1–2.

⁴⁹ Киркор А. Н., *Znaczenie i postęp archeologii w naszych czasach ...*, s. 38.

⁵⁰ Narbutas T., *Lietuvių tautos istorija*, 1992, p. 54.

pagrindu kuriama ideologija, pagrindžianti valstybės istoriją, „galėjo būti priimama tautiškam identitetui stiprinti“⁵¹. VSM aplinkoje pagoniškų dievybių pavidalu aktualinama lietuviškoji mitologija buvo tarsi nuosekli šio proceso tąša.

Tik mitologija kartu su talkinančia jai archeologija galėjo atsakyti į tautos kilmės, savasties klausimus, kuriuos pagrįsti ir iliustruoti buvo būtini materialūs objektai – protėvių garbinti *stabai*. Būtent VSM XIX a. viduryje ir tapo tokia „senųjų Lietuvos dievų“ kolekcionavimo, interpretavimo bei visuomenės informavimo apie šiuos radinius vieta. Muziejaus ekspozicijoje puikavosi naujai rasti lietuviškų dievybių pavyzdžiai, o aktyviose mokslinėse diskusijose aktualinami primiršti anksčiau rasti lietuvių dievų stabai. Kaip antai, suabejota ankstesniame šio darbo skyriuje mūsų jau minėtos 1818 m. Kaune rastos skulptūrėlės ir Varšuvos mokslo bičiulių draugijos narių identifikuotos, kaip indų dievuko atvaizdas, atributavimu. VSM bendradarbių teigta, kad Kauno stabas veikiausiai buvo vis tik lietuvių dievo Perkūno atvaizdas. Tiesa, būta ir kitų versijų: dar 1836 m. laiške istorikui Teodorui Narbutui Ignacijus Petrikovskis iš Kauno rašė, kad ši sėdinčio su mitra ant galvos ir rankoje laikančio tris žuvis žmogaus figūra, radus ją, sieta su Kauno miesto dievo personifikacija, kur trys žuvis simbolizavo Nemuną, Viliją (Nerį) ir Nevėžį⁵². XIX a. viduryje aktyviai buvo bandoma surasti šį stabą Sankt Peterburge, į kurį buvo išvežti Varšuvos mokslo bičiulių draugijos rinkiniai, tikintis, kad pavyks jį aprašyti ar perpiešti bei tuo pačiu nustatyti tikrąją šio stabo tapatybę⁵³. Taip pat XIX a. viduryje Joachimo Lelevelio⁵⁴, Juozapo

⁵¹ Beresnevičius G., Lietuvių ir lenkų istoriografija apie lietuvių mitologiją XIX a. pirmoje pusėje. Mitologinės tradicijos įtaka lietuvių identiteto formavimuisi, *Literatūra*, 2006, Nr. 48 (5), p. 25.

⁵² 1836 m. sausio 21 d. Ignacijaus Petrikovskio laiškas Teodorui Narbutui, *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/4, l. 154. Tuose pačiuose Kauno Perkūno namuose XVIII a. pab. buvo rasta ir alavinė moters skulptūrėlė, kuri sieta su deivės Mildos (Veneros) atvaizdu.

⁵³ Šio *dievuko* paieškas Sankt Peterburge mini Juozapas Ignacijus Kraševskis knygoje apie priešistorinę slavų ir lietuvių kultūrą. (Kraszewski J. I., *Sztuka u slowian ...*, s. 313–314.). Taip pat 1836 m. istorikas Leonas Rogalskis iš Varšuvos Teodorui Narbutui rašė, žadėdamas pasinaudoti savo ryšiais Sankt Peterburge, kad būtų leista apžiūrėti ir aprašyti šį stabą (1836 m. gegužės 7 (19) d. Leono Rogalskio laiškas Teodorui Narbutui, *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/4, l. 161.), o 1853 m. Adomas Honoris Kirkoras susirašinėja su informuotais asmenimis Sankt Peterburge, domėdamasis, kur yra saugoma Kauno skulptūrėlė (1853 m. lapkričio 11 d. Adomo Honorio Kirkoro laiškas Teodorui Narbutui, *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/13, l. 689.).

Ignacijaus Kraševskio⁵⁵ bei kitų tyrėjų studijose prisimintas, naujai aptariamas ir interpretuojamas XVIII a. antrojoje pusėje išgarsėjęs Meklenburgo žemėje rastas didelis skulptūrėlių lobis, vadinamasis Prilvico radinys, kuriame buvo įžvelgiami ir senovės prūsų ar lietuvių stabai⁵⁶.

Būtent VSM veiklos dešimtmečiu, tiek intensyviai kasinėjant krašto archeologijos paminklus, tiek „ištraukiant“ neidentifikuotas skulptūrėles iš antikvarinės rinkos, vyko aktyviausios XIX a. lietuviškų stabų paieškos, o rastų artefaktų pagrindu buvo suformuotas menamas senosios Lietuvos dievų panteonas. Vietinei administracijai 1865 m. uždarius VSM, nutrūksta ir iki tol buvę gausūs tokio pobūdžio atradimai. Tyrėjos Pranės Dundulienės minimi tokių radinių atvejai XIX a. 7–8 deš.⁵⁷ buvo daugiau pavienio, o ne visuotino susidomėjimo rezultatas, ir patys radiniai jau nebuvo taip viešai bei plačiai aktualinami. Tai liudija ir 1885 m. VSM katalogas, kuriame išvardinti tik tie patys 6-ame dešimtmetyje sukaupti eksponatai, tiesa, jau abejojant ir iki tol buvusiu muziejaus mitologijos skyriaus skulptūrėlių atributavimu⁵⁸.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad toks Vilniaus muziejaus rinkinius formuojančių tyrėjų ypatingas susidomėjimas krašto pagoniškosios mitologijos objektais buvo išskirtinis regione, o muziejaus mitologijos kolekcija, amžininkų vertinimu, buvo turtingiausia, lyginant su kitų muziejų tokio

⁵⁴ Lelewel J., *Cześć bałwochwalcza sławian i Polski*, Poznań, 1857, s. 60–63.

⁵⁵ Kraszewski J. I., *Sztuka u słowian ...*, s. 287–311.

⁵⁶ 1768 m. vokiečių spaudoje pasirodė informacija apie atrastą legendinį senovės vakarų slavų miestą-šventovę Retrą (Rhetra, Radegost). Ši žinia rėmėsi Neubrandenburgo gydytojo Hempelio pranešimu apie Prilvico (Prillwitz) kaime (Meklenburgo žemė) rastą didelį, keliasdešimties bronzinių žmonių ir gyvūnų figūrėlių lobį, tarp kurių būta ir skulptūrėlių su runų įrašais ir žodžiu Rhetra. Anot šio lobiaus radimo legendos, laikotarpiu nuo 1687 m. iki 1697 m. (tiksliai data nėra nežinoma) Prilvico kaimo pastorius Samuelis Friedrichas Sponholzas, Tolenco ežero pakrantėje, kasdamas duobę medžiams sodinti, rado du didelius metalinius indus pilnus figūrėlių. 1697 m. mirus pastoriumi, jo žmona visą šį radinį pardavė juvelyrui Palcke. Keisto atsitiktinumo dėka pastarojo juvelyro dukrą vedė kitas Sponholzas, minėto pastoriaus brolio anūkas, o po šio mirties radinį paveldėjo jo sūnus juvelyras Jacobas Ernstas Sponholzas. Pastarojo motiną lankydamas gydytojas Hempelis ir sužinojo apie šį radinį. Pasklidusi žinia apie šį lobį, nors ir iš karto buvo suabejota jo autentiškumu, tarp tyrinėtojų sukėlė didelį dėmesį, kuris neatslūgo ir XIX a. pirmojoje pusėje. Rastos figūrėlės tapatinamos su slavų dievų stabais. Kai kurie tyrėjai šiame stabų rinkinyje manėsi atpažinę ir lietuvių dievų stabus bei prūsiškus ar lietuviškus įrašus runomis.

⁵⁷ Dundulienė P., *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius, 1990, p. 161–162.

⁵⁸ *Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке, ...*, с. 45–51.

pobūdžio rinkiniais⁵⁹. Antai, 1842 m. Dorpato universiteto profesoriaus, vieno žymiausių to meto Pabaltijo gubernijų archeologų bei senienu žinovų Friedricho Krusės išleistame išsamiaame Estijos, Livonijos ir Kuršo senienu sąvade *Necrolivonica*⁶⁰ pateikti vos poros ten rastų pagonišku skulptūrėlių, ir tai senovės graikų ir romėnų, atvaizdai bei keturios pagonišku aukojimo vietų iliustracijos⁶¹. Panašios šių gubernijų muziejų bei proistorės tyrėjų nuostatos, vietinę ikirikščioniškąją mitologiją paliekančios už mokslinės žiūros lauko, vyrauja ir XIX a. antrojoje pusėje⁶². Ne ką kitaip buvo ir kituose gretimuose kraštuose. Krokuvoje, tenykščio Imperatoriškosios karališkosios mokslo draugijos muziejaus religinių senienu rinkinyje, kurį sudarė dvidešimt du eksponatai, didžioji dalis buvo ankstyvosios krikščionybės liturginiai reikmenys, kryželiai, kinų bei senovės Egipto dievybių ir amuletų atvaizdai ir tik viena slavų dievo – Sventovito – skulptūra⁶³. Šiame Krovuvos muziejuje taip pat buvo ir kelios lietuvių dievų skulptūrėlių atliejos, kurias kartu su keliais lietuviškų dievybių raižiniais 1857 m. dovanojo A. H. Kirkoras, o atliejas slavų stabų, saugomų Čekų muziejuje, – E. Tiškevičius⁶⁴.

Daryti kituose muziejuose ar privačiuose rinkiniuose saugomų reikšmingų eksponatų kopijas, keistis jomis – to meto muziejinkystės, kolekcionavimo mada. Nemažai tokių gipsinių atliejų turėjo ir VSM, o lietuviškų stabų kopijų eksponavimas svetur reprezentavo lietuviško paveldo ypatumus, atliko tam tikrą jo aktualinimo ir sklaidos funkciją. Pirmojoje Lenkijos Karalystėje senienu ir meno kūrinų parodoje Varšuvoje 1856 m. greta kitų senienu iš Lietuvos buvo pristatytos statulėlės iš Boleslovo Podčasinskio rinkinio: Žemaitijoje, ežero dugne rasto ir Teodoro Narbuto

⁵⁹ Киркор А. К., Святovitъ, *Записки Виленской археологической комиссии ...*, с. 15.

⁶⁰ Plačiau apie F. Krusės leidinį *Necrolivonica* ir jo įtaką to meto Lietuvos senienu tyrinėtojams žr.: Griškaitė R., *Necrolithuanica, arba dėl Carlo von Schmitho vietos Lietuvos archeologijos istorijoje ...*, p. 63–73.

⁶¹ Kruse F., *Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements*, Dorpat, 1842, tab. 21, 36, 67.

⁶² Plačiau žr.: Būčys Ž., Pivoras S., *Pirmasis viešas muziejus Lietuvoje ...*, p. 66–71.

⁶³ Łepkowski J., *Przegląd czynności oddziału archeologii i sztuk ...*, s. 347.

⁶⁴ Ten pat, p. 354.

rinkiniuose saugomo lietuvių dievo *Pikele* stabo kopija⁶⁵, Vilniaus pilies kalne rastos ir A. H. Kirkoro rinkinyje saugomos meškos (Žemaitijos herbo) skulptūrėlės kopija bei trys Adomo Pliaterio Švėkšnoje rastų egiptietišku statulėlių kopijos⁶⁶. 1858 m. tokio pat pobūdžio parodoje Krokovoje buvo eksponuojama *daugybė gipsinių atliejų, vaizduojančių slavų dievukus iš Prahos ir Vilniaus muziejų*⁶⁷. Tai veikiausiai bus ta pati, mūsų minėta A. H. Kirkoro ir E. Tiškevičiaus gipsinių kopijų dovana Krokuvos muziejui.

Grįžtant prie VSM mitologijos rinkinio aptarimo, reikia pažymėti, kad jį sudarė apie 50 eksponatų (1862 m. Mykolo Tiškevičiaus muziejui dovanotas virš 200 vienetų egiptietišku dievų skulptūrėlių ir amuletų rinkinys buvo įtrauktas į kitą, naujai formuojamą Etnografijos kolekciją). Minėto 1858 m. VSM katalogo *Daiktų, turinčių mitologinę reikšmę* skyriuje išvardintos įvairių dievybių skulptūrėlės, jų kopijos bei kiti mitologinio pobūdžio objektai, kurių didžioji dalis rasta buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje⁶⁸. Tai tolimų tautų ir kultūrų stabai bei mitinės būtybės: mongolų, kinų dievukų skulptūrėlės rastos Polocko ir Minsko gubernijų žemėse; senovės Sirijos deivės Astartės statulėlė, rasta Adolfo Kobylinskio Naugarduko apskrityje; senovės Egipto dievybių figūrėlės, iškastos grafo Adomo Alfredo Pliaterio Švėkšnos dvare ir jų atliejos⁶⁹; romėniška legendinio piemens Faustulo, išauklėjusio

⁶⁵ Kataloge klaidingai nurodyta T. Narbuto turėta dievybė. Istorikas savo rinkiniuose teturėjo vienintelio senovės lietuvių dievo *Kovo* stabą. Žr.: [Narbutt T.], Spisanie Museum w Szawrach, *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/1, 23 l.

⁶⁶ *Katalog wystawy starożytności i przedmiotów sztuki*, Warszawa, 1856, s. 33–37.

⁶⁷ Siemieński L., *Przegląd wystawy starożytności i zabytków sztuki*, Kraków, 1858, s. 14.

⁶⁸ Katalogo pirmajame skyriuje *Daiktai, turintys mitologinę reikšmę* pateikiama keturiasdešimt sunumeruotų pozicijų, tačiau pačių eksponatų išvardinta daugiau – 47 vienetai. Taip yra todėl, kad kai kuriose pozicijose vienu numeriu įrašytos kelios skulptūrėlės, kaip pavyzdžiui: Nr. 3. *Gipsinės slavų Perūno atliejos, kurių vienas originalas yra Sankt Peterburge grafo Uvarovo senienu rinkinyje, o kitas Čekų muziejuje Prahoje [...]* (Žr.: Киркор А. К., *Перечневый каталог...*, c. 1–2).

⁶⁹ 1852 m. grafas Adomas Alfredas Pliateris, kuriam tuo metu tebuvo septyniolika metų, Švėkšnoje kasinėdamas pilkapius, iškasė septynias egiptietiškas skulptūrėles. Šis savo kilme ir atsiradimo aplinkybėmis neįprastas Lietuvai radinys netrukus Juozapo Ignacijaus Kraševskio buvo įtrauktas į mokslinę apyvartą ir susilaukė daugelio to meto istorikų aiškinimų ir vertinimų. Dvi skulptūrėlės, kurias A. Pliateris dovanojo J. I. Kraševskiui, pastarojo buvo perduotos VSM, kuriame taip pat buvo ir kitų penkių figūrėlių gipsinės kopijos. Paslaptingasis Švėkšnos radinys domino ir vėlesnius tyrėjus, kurių dauguma linko šį radinį vertinti kaip klastotę. Aldonos Snitkuvienės nuomone, šis radinys – tai autentiškos senovės Egipto skulptūrėlės, veikiausiai Adomo Pliaterio tėvo Stepono užkastos pilkapyje, kaip paskata sūnui domėtis archeologija. Plačiau žr.: Snitkuvienė A., *Lietuva ir senovės Egiptas XVI a. pab. – XXI a. pr. ...*, p. 72–74.

Romos įkūrėjus, skulptūrinė kompozicija, kurios viena dalis (piemuo) buvo rasta Minsko priemiestyje Komorovkoje, o kita (vilkė) – Vilniaus Pilies kalno požemiuose. Kataloge dar paminėta sėdinčio senio su Dovydo karūna figūrėlė iš dramblio kaulo, irgi rasta ten pat Pilies kalne, bei įvairiose vietose rasti neidentifikuoti stabai. Kitą, atskirą gana didelę mitologinių objektų grupę sudarė slavų dievų Perūno, Sventovito ir kitų dievybių skulptūrėlių kopijos, kurios buvo užsakytos ir padarytos pagal originalus, saugomus Čekų muziejuje Prahoje, Krokuvos Imperatoriškosios karališkosios mokslo draugijos muziejuje bei privačiame grafo Aleksejaus Uvarovo rinkinyje Sankt Peterburge⁷⁰. Šie slavų mitologijos objektai muziejuje buvo kaupiami kaip artima lyginamoji medžiaga lietuvių mitologijos paveldui.

Tačiau neabejotinai patys svarbiausi ir reikšmingiausi muziejaus mitologinių daiktų skyriuje buvo, kaip tada manyta, lietuviškų dievų ir dievybių panteoną reprezentuojantys eksponatai. Tai *svarbiausias eksponatas* – Juozapo Ignacijaus Kraševskio muziejui dovanota Kernavėje rasta bronzinė Perkūno skulptūrėlė. Dvi karo dievo Kovo figūrėlės, iš kurių viena rasta Pinsko apskrityje ir muziejui padovanota Mečislovo Slizenio, o kita – privačiame T. Narbuto rinkinyje esančios skulptūrėlės, rastos netoli Kražių, Burokų dvaro laukuose, gipsinė kopija. Dvarininkės Sidalijos Neveravičiūtės-Svidienės Bogdanovo dvare (Vileikos apskritis) rastas ir muziejui padovanotas stabas – išminties deivės Praurimės skulptūra. Stabas, vaizduojantis moterį su iškeltomis rankomis – lietuvių vaidilutės personifikacija, iš E. Tiškevičiaus rinkinių. Meilės deivės Mildos, driežo, lietuvių garbinamo, kaip namų dievybės Gyvatės, meškos (Žemaitijos herbo) skulptūrėlės iš tos pačios, anksčiau minėtos Vilniaus Pilies kalno požemiuose rastų eksponatų grupės, kurią muziejui perdavė A. H. Kirkoras⁷¹. Taip pat daktaro Julijono Ticijaus dovanota akmeninė nežinomos statulos koja, rasta Šv. Jokūbo kapinėse

⁷⁰ Киркор А. К., *Перечневый каталог ...*, с. 1–2.

⁷¹ Ten pat.

Vilniuje, kuri, pasak A. Kirkoro, veikiausiai priklausė kuriam nors Lietuvos dievui, kadangi pagonybės laikais šioje vietoje buvo šventas dievų šilas⁷².

Vilniaus muziejaus narių-bendradarbių susidomėjimas mitologinės reikšmės objektais neišblėso ir vėliau. 1859 m. Vladislovas Sirokomlė muziejui perdavė kaukazietišką stabą, kurį jam dovanojo žinomas archeologas ir slavų mitologijos tyrinėtojas Tadas Volianskis⁷³, 1860 m. Matvejus Gusevas pateikė Krokuvoje 1846 m. rasto neišaiškinto akmeninio stabo piešinį ir aprašymą⁷⁴ bei tais pačiais metais jis, grįžęs iš Kionigsbergo, VLAK posėdyje perskaitė pranešimą apie Rytprūsiose rastą gintarinę figūrėlę su runų įrašais, identifikuojamą kaip slavų dievas Černobogas, žadėdamas muziejui pateikti šios skulptūros kopiją⁷⁵.

Paskata XIX a. viduryje Lietuvoje ieškoti savosios senosios religijos liudijimų buvo tuo pačiu metu kilusi panašaus pobūdžio paminklų „atradimų“ banga kituose kraštuose, kaip antai, didelį visuotiną susidomėjimą ir gausias diskusijas lenkiškoje spaudoje sukėlęs bei inspiravęs ne vieną mokslinę studiją 1848 m. Zbručo upėje (Podolėje) rastas slavų *dievų dievo* Sventovito stabas, kurio kopija puošė ir VSM ekspoziciją. Sventovito stabo ir panašių stabų atradimas žadino vietinių *senienų mylėtojų* karštą kolekcininkiską aistrą, užsidegimą rasti kažką panašaus čia, Lietuvos žemėje, kur *bandą ganantys piemenys iškasdavo iš smėlio arba rasdavo paviršiuje žiedelių ir kitokių krašto gamtmeldžių vartotų bronzinių puošmenų*⁷⁶.

Iš kitos pusės, toks krašto kolekcininkų dėmesys vietiniams pagoniškiems stabams didele dalimi buvo inspiruotas „lietuvių mitologijos tėvo“⁷⁷ Teodoro Narbuto išsamaus Lietuvos dievų, dievybių ir kitų religinio garbinimo objektų „sąvado“, kuriame skrupulingai ir išsamiai buvo suregistruotos, aptariamoms ir apibūdinamos visos iš rašytinių šaltinių žinomos

⁷² Kirkoras A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ...*, p. 235.

⁷³ 1859 m. spalio 11 d. VLAK posėdžio protokolas. VLAK protokolų knyga 1858–1865 m., *VUB RS*, f. 13, b. 234, l. 42.

⁷⁴ 1860 m. vasario 18 d. VLAK posėdžio protokolas, *ten pat*, l. 53.

⁷⁵ 1860 m. spalio 11 d. VLAK posėdžio protokolas, *ten pat*, l. 65.

⁷⁶ Tiškevičius K., *Neris ir jos krantai ...*, p. 253–254.

⁷⁷ Vėlius N., Teodoras Narbutas – lietuvių mitologijos tyrinėtojas, T. Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 1992, t. 1, p. 18.

senovės lietuvių dievybės⁷⁸. Šis T. Narbuto pirmasis *Lietuvių tautos istorijos* tomas XIX a. vidurio mokslininkui tapo gan svarbiu parankiniu moksliniu įrankiu – savotišku katalogu identifikuojant ir interpretuojant krašte randamas statulėles. T. Narbuto įtaka mokslui, kaip ir visuomenės kultūrinėms nuostatoms ar tautinei savimonei, tiek tuo metu, tiek ir XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje buvo reikšminga, nepaisant jau tuomet gana gausios jo darbų kritikos. Tai liudija, kad ir 1904 m. Mečislovo Davainio-Silvestraičio spaudoje pateikta žinutė: *13 (26) Lapkričio suėjo 40 metų nuo Teodoro Norbuto Lietuvos istoriko mirties. Tą dieną Vilniaus lietuviai apvaikščiojo ir už jo dūšią užpirko mišes Šv. Jono bažnyčioje. Svarbiausias ir didžiausias jo veikalas „Dzieje Litvy“ šale Simano Daukanto veikalų teikia mums kuodaugiaus medžiagos mūsų istorijai ir senovės tikėjimui tirinėti*⁷⁹.

Be abejo, kalbant apie XIX a. lietuvių mitologijos tyrimus, neįmanoma apeiti T. Narbuto asmens ir jo darbų, nors tarp rašiusių šia tema jis nebuvo vienišas. Tai ir Joachimo Lelevelio, Dionizo Poškos, Juozapo Jaroševičiaus, Simono Daukanto, Liudviko Adomo Jucevičiaus, Juozapo Ignacijaus Kraševskio bei eilės kitų to meto tyrėjų darbai. Tačiau T. Narbuto veikalai ir konkrečiai jo požiūris į šaltinius susilaukė ir susilaukia išskirtinio dėmesio ir nevienareikšmio vertinimo istoriografijoje, kuri anot istorikės Redos Griškaitės: „ir toliau pasidalijusi į dvi priešingas stovyklas“⁸⁰. Aptariant VSM kauptus pagoniškus stabus, T. Narbutui ko gero būtų sudėtinga klijuoti didžiausio falsifikatoriaus etiketę, kadangi muziejaus senųjų dievų panteoną kūrė kiti: provincijos kolekcininkai, tiek neidentifikuotas figūrėles, o taip pat ir jas interpretavę muziejaus bendradarbiai, daugiausia A. H. Kirkoro asmenyje. T. Narbutui teko garbaus, autoritetingo žinovo, *Lietuvos istorijos Nestoro*⁸¹ vaidmuo, o jo autoritetu, patarimais iš šalies ir buvo remiamasi identifikuojant statulėles.

⁷⁸ Narbut T., *Dzieje starożytnie narodu litewskiego ...*, 484 s.

⁷⁹ M. D.-S. [Davainis-Silvestraitis M.], Teodoras Norbutas, *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 3, p. 30.

⁸⁰ Griškaitė R., *Lietuviškoji kvadriada, arba apie mūsų XIX amžiaus mitografus ...*, p. 248.

⁸¹ 1859 m. birželio 12 d. VLAK posėdžio protokolas, *VUB RS*, f. 13, b. 234, l. 33.

1856 m. gegužės 11 d. VLAK posėdyje buvo nutarta prašyti draugijos narius, tarp jų ir Teodorą Narbutą, aktyviai įsijungti į komisijos veiklą atsiunčiant jai savo parengtus mokslinius straipsnius⁸². T. Narbutas buvo paprašytas aprašyti muziejuje saugomą mitologijos rinkinį, o 1857 m. vasarą, šią, jo jau parengtą publikaciją buvo ketinama išleisti antrame Komisijos *Užrašų* tome, kuris deja, taip ir nebuvo publikuotas⁸³. Tačiau jo pateikta informacija, muziejuje saugomų stabų identifikacija buvo pasinaudota A. H. Kirkorui rengiant 1858 m. muziejaus katalogą. O nepublikuotame, tačiau išlikusiame T. Narbuto straipsnio *Apie lietuvių stabus* rankraštyje (ar veikiau juodraštyje) aptariami devyni muziejaus mitologijos skyriuje saugomi eksponatai–skulptūrėlės: Perkūnas, Kovas, Milda, Astartė, mongolas, Faustulas, Odoakras, vaidilutė ir akmeninė kokios tai dievybės koja bei įžangoje nusakoma tokių objektų mokslinio pažinimo svarba: *kritiškai nusiteikęs archeologas turi būti susipažinęs su kitur rastais paminklais, kad galėtų atskirti tikrus radinius nuo klastotės ir kad atpažintų, kur vietinės, o kur atvežtinės retenybės*⁸⁴.

Šie „senosios Lietuvos stabai“, XIX a. viduryje suvokti kaip neįkainojami raritetai, nūdienos vyraujančioje mokslinėje apyvartoje – nieko verti „falsifikatai“. Tačiau teigti, kad VSM nariai falsifikavo tokios rūšies radinius, taip pat būtų nekorektiška. Į muziejų patekusių figūrėlių autentiškumas nekelia abejonių, bent jau tos dalies, kuri yra išlikusi ir pasiekusi mus – visos jos yra senesnės praeities, o ne XIX a. vidurio meistrų dirbiniai, tačiau į to meto *senienų mylėtojo* rankas patekusios jau be savo turėtos pirminės prasmės ir reikšmės, kaip keisti, nesuprantami, bevardžiai daiktai. Jų paskirtį, reikšmę, simboliką buvo ištrynęs laikas. To meto muziejinininko tikslas ir buvo suvokti, pažinti šiuos daiktus, suteikti jiems vienokią ar kitokią idėjinę reikšmę, šitaip juos įprasminant ir susiejant su

⁸² Posiedzenie piąte (d. 11 Maja 1856 roku), *Pamiętniki kommissji archeologicznej Wileńskiej* ...,s.50.

⁸³ Przegląd miejscowy. Wilno, *Kuryer Wileński*, 1857, nr 85.

⁸⁴ Narbutt T., Opisanie wizerunków bogów i ludzie historycznie pamiętnych, w Muzeum wileńskiem znajdujących się (Szawry, 31 sierpnia 1856), *LMAVB RS*, f. 9, b. 2012, 1 l.

kuriamais tautos atminties naratyvais. Tad šiuo atveju galime kalbėti tik apie skirtingas šių daiktų suvoktis, to laiko idėjinį foną atitikusias jų interpretacijas.

To meto mokslininko žiūrą į *senienas* kaip mokslo objektą, mokslinio tyrimo principus gana emocionaliai, tačiau taikliai išreiškė V. Sirokomlė: *Senovės Lietuvos miestus užmaršties pelenai užklojo dar labiau, nei Herkulanumą ir Pompėją uždengė ugnikalnio pelenai. Laimingas archeologas ten kastuvu atkasa visą mamutą su kaulais ir oda, šventyklą ar net virtuvę. Tyrėjas ten atverčia tautos namų gyvenimo lapą. Kad suprastum praeitį, ten pakanka turėti gerus akinius. O mūsų archeologas privalo turėti Kiuvjė protą ir poeto širdį, kad iš plytgalio, iš pentinų formos atspėtų, kitaip sakant, nujaustų tautos epochą, suprastų žmogaus, prie kurio sutrūnijusių griaučių surado šiuos pentinus, širdį. Kokie gi istorijos duomenys? Kokias išvadas darome iš to ką atradome? Trupinėliai tiktai, tik menkos nuotrupos! Jokiu būdu nepavyks susieti jų vienos su kita be kruopščių istorijos studijų, be vaizduotės ugnelės, be meilės cemento⁸⁵.*

Toki savitą požiūrį į istoriją, mitologiją ir archeologinius radinius galima priskirti Romantizmui ir tarsi tuo viską paaiškinti. Vis dėlto, būtina turėti omenyje, kad identifikuojant skulptūreles visų pirma buvo siekiama rekonstruoti jų pirmines prasmes, kurias diktavo esamos žinios, mokslas, V. Sirokomlės žodžiais tariant, *Kiuvjė protas* ir *kruopščios istorijos studijos*. Tačiau tam, kad būtų galima atkurti šių daiktų prasmes bei jas interpretuoti, vien esamų mokslo žinių nepakako, todėl šį išnykusį, rašytiniuose šaltiniuose fragmentiškai teatspindėtą pagoniškosios Lietuvos laikotarpį, iš kurio šie daiktai ir buvo kilę, buvo mėginama suvokti įsijaučiant, įsigyvenant į pačią epochą, anot V. Sirokomlės, apjungiant *poeto širdį, nuojautą, vaizduotę* ir *meilę*. Tai iš esmės ir paaiškina, kodėl šie daiktai ne tik objektyviai, bet ir idėjine, interpretacine prasme nelaikytini falsifikatais ar klastotėmis.

Nūdien racionalumu grįstas pažinimas ir kitais principais paremtas mokslas yra nuvainikavęs šiuos menamus senosios Lietuvos dievų stabus. Tai

⁸⁵ Sirokomlė V., *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą ...*, p. 139–140.

skulptūrėlės su visai kitomis prasmėmis, nieko bendro neturinčiomis su lietuvių mitologija. Šiandienos supratimu, neidentifikuotų skulptūrėlių prasmės buvo ne atkurtos, o sukurtos XIX a. muziejininko-interpretatoriaus, kuris tais menamais konstruktais nuoširdžiai tikėjo. Todėl užsiimti šių XIX a. dominavusių reikšmių demitologizavimu nėra prasminga. Šis kelias nepaaiškintų to meto dominuojančių Lietuvos istorijos naratyvų. Siekiant eksponatų pagalba suprasti VSM pasakojamą *lietuvių tautos senovės istoriją*, žymiai svarbiau paanalizuoti, kaip ir kodėl buvo kuriamos būtent tokios šių daiktų prasmės, juolab, kad buvo žinomos ir kitos prasminės šių daiktų interpretacijos.

Pati reikšmingiausia VSM saugota lietuvių mitologijos relikvija buvo pagrindinė lietuvių dievų panteono figūra – Perkūno skulptūra rasta Kernavėje. Ši bronzinė statula ir jos vaizdinys buvo paveikūs ne tik XIX a., bet ir XX a., kai net dominuojant abejonėms ar kitokiai šios statulos interpretacijai, viešojoje populiariojoje erdvėje ji buvo aktualinama būtent kaip lietuvių dievo Perkūno skulptūra. Ši konkreti Kernavės skulptūra tapo ikirikščioniškosios lietuvių kultūros simboliu ir pasididžiavimo ja vaizdiniu, savotišku pagoniškosios Lietuvos „prekės ženklu“.

Antai XIX a. pabaigoje, bene pirmą kartą posukiliminėmis rusifikacinėmis Lietuvos istorijos interpretacijos sąlygomis, Rusijos imperijos oficialiaja rusų kalba leidžiamame daugiatomyje leidinyje *Живописная Россия (Vaizdingoji Rusija)* gan atsargiai ir subtiliai A. H. Kirkoro buvo pabandyta reabilituoti kai kuriuos Lietuvos istorijos vertinimus bei „atstatyti istorinę tiesą“⁸⁶. Šiame leidinyje publikuotoje lietuvių kalbai ir mitologijai skirtoje A. H. Kirkoro apybraižoje Kernavės skulptūra apibūdinta kaip *vienas iš puikiausių iki šiol žinomų statų [...] labai meniška bronzinė trijų verškų aukščio Perkūno statula, rasta netoli Vilniaus, Kernavėje. Griaustinio ir žaibo dievas pavaizduotas barzdoto, ūsuoto sėdinčio senio pavidalu; dešiniojoje rankoje jis laiko žaibų strėles, kairiosios sulenktame delne padaryta nedidelė*

⁸⁶ *Живописная Россия*, т. 3, ч. 1–2: *Литовское полесье; Белорусское полесье*, Санкт Петербург, 1882, 490 с.

*skylutė, į kurią, spėjama, buvo įkišamas akmeninis plaktukas*⁸⁷. Šis A. H. Kirkoro tekstas apie lietuvių mitologiją iliustruotas būtent tik šios Kernavės skulptūros dviem atvaizdais (iš priekio ir iš nugaros).

XX a. šios Perkūno statulos vaizdinys iš grynai mokslinio naratyvo persikelia ir į naują jam – grožinės literatūros sritį, taip formuojant lietuvių *Griaustinio ir žaibo* dievo vaizdinį ne tik siaurame mokslininkų rate, bet ir platesniame visuomenės suvokime. Antai, žinomo archeologo Petro Tarasenkos 1939 m. parašytoje nuotykinėje istorijos populiarinimo apysakoje jaunimui *Perkūno šventykloje* ši Kernavės Perkūno skulptūra tampa pagrindiniu objektu, apie kurį rutuliojasi visa intriguojanti siužetinė pasakojimo linija. Knygoje taip pat pateiktas ir šios skulptūros piešinys⁸⁸.

Mokslinėse XX a. diskusijose ši Kernavės skulptūrėlė taip pat nusipelnė didelio archeologų, etnologų, istorikų dėmesio. Ji ne tik buvo lietuvių mitologijos rekonstravimo simbolis, bet ir tapo paskata nustatyti tikrąją šio daikto tapatybę. Lenkų archeologas Włodzimierz Antoniewiczus 1930 m. išreiškė nuomonę, kad tai romėnų dievo Jupiterio atvaizdas arba vėlyvesnė jo replika⁸⁹. Kiek vėliau, 1963 m. rusų archeologas Vladislovas Darkevičius teigė, kad *tik žvilgtelėjus į daiktą akivaizdu, kad tai viduramžių romaniškosios aplinkos dirbinys* ir identifikavo jį kaip XIII a. pirmojoje pusėje Saksonijoje pagaminto bažnytinio kandeliabro papuošimo dalį bei išskėlė prielaidą, kad kandeliabras su kitais bažnytiniais reikmenimis buvo atvežtas į Livoniją iš Saksonijos (šio krašto riteriai sudarė didžiąją kalavijuočių ordino narių dalį) vienai iš statomų ten bažnyčių, kurią karingi lietuviai galėjo apiplėšti ir taip ši skulptūrėlė atsidūrė jų pagoniškoje šventykloje⁹⁰. Lietuviškoje istoriografijoje pastarojo archeologo nuomonę XX a. 8-ajame dešimtmetyje įtvirtino Adolfas Tautavičius⁹¹. Tačiau ir nūdienos mokslinėje literatūroje buvusi šios statulėlės

⁸⁷ Kirkoras A. H., *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų ...*, p. 38.

⁸⁸ Tarasenska P., *Perkūno šventykloje*, Kaunas, 1939, 140 p.

⁸⁹ Antoniewicz W., *Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej, Wilno i ziemia Wileńska*, t. 1, Wilno, 1930, s. 112.

⁹⁰ Даркевич В. П., О так называемом «идоле Перкуна» из Кернова, *Советская археология*, Москва, 1963, № 4., с. 221–224.

⁹¹ Tautavičius A., *Archeologiniai radiniai ir paminklai, Kernavė*, Vilnius, 1972, p. 41–42.

kaip dievo Perkūno reikšmė nėra galutinai ištrinta ir užmiršta, o vis primenama kaip vyravusi XIX a. išsilavinusios visuomenės sąmonėje bei kaip tam tikra paties daikto istorijos dalis⁹².

Šiuose statulėlės suvokimo ieškojimuose verta atkreipti dėmesį į tai, kad abi minėtas kitokias šio eksponato interpretacijas: romėnų dievas Jupiteris arba žvakidės papuošimo dalis, – kuo puikiausiai žinojo ir patys VSM bendradarbiai, tačiau sąmoningai pasirinko kitą, su lietuvių mitologija susietą – dievo Perkūno – reikšmę. Tai liudija 1858 m. vasarą užsimezgusi gana trumpa, bet gyva mokslinė diskusija tarp VSM bendradarbių ir Hanoverio krašto istorijos draugijos narių. VSM nariui Matvejui Gusevui lankantis Hanoveryje ir apžiūrint vietinius archeologijos rinkinius, jam buvo parodyta figūrėlė labai panaši į Vilniaus muziejuje saugomą Kernavės Perkūno skulptūrą. Hanoverio krašto istorijos draugijos sekretoriaus Einfeldo nuomone, tai buvo *viena iš atsitiktinių figūrų, lygiai kaip ir kiti panašūs žmonių, kartais ir gyvūnų atvaizdai, paprastai puošę senovinius bažnytinius sietynus. Tačiau ponas Einfeldas neatmeta galimybės pripažinti jį prastu griausmavaldžio Jupiterio atvaizdu*⁹³. Dar tris panašias figūreles M. Gusevas matė ir pas tenykštį antikvarą Hahną. Be abejo, kad ši M. Gusevo žinia, kuri buvo perskaityta VLAK posėdyje, susilaukė gana vienareikšmės VSM narių reakcijos: *toks Hanoverio archeologų spėjimas niekuo negali būti patvirtintas*⁹⁴. Argumentacijai buvo pasitelktas visas žinomas šio Europos regiono ikikrikščioniškų stabų istorinis lyginamasis arsenalas: nuo Prilvico slavų, tarp jų ir lietuvių dievybių radinio iki Prahos muziejuje saugomų Perūno stabų, kurių dvi kopijas turėjo ir Vilniaus muziejus. Matyt, šie vokiečių istorikų samprotavimai ir jų išsakytos abejonės skatino kelti klausimus ir dėl viso muziejuje sukaupto esą lietuvių dievų panteono ir drauge su juo kruopščiai

⁹² Luchtanas A., Kernavė – litewska Troja, *Kernavė – litewska Troja: Katalog wystawy ze zbiorów Państwowego Muzeum-Rezerwatu Archeologii i Historii w Kernawé (Litwa)*, Warszawa, 2002, s. 16. Šio katalogo kataloginėje dalyje skulptūrėlė įvardinta taip: „Perkūno“ statulėlė – *kandeliabro detalė* (s. 172).

⁹³ Posiedzenie Kommissyi Archeologicznej Wileńskiej, dnia 11 czerwca 1858, *Kuryer Wileński*, 1858, nr 48.

⁹⁴ Ten pat.

atkuriamų ir puoselėjamų senosios lietuviškosios mitologijos ir kultūros konstruktų. Tad natūralu, kad kitokios Kernavės skulptūros tapatybės suvoktys tuo metu buvo tiesiog neįmanomos ir tokia vokiečių tyrėjų pasiūlyta šio radinio atribucija buvo atmesta.

Apskritai, apie VSM susibūrusių inteligentų reakcija turbūt kitokia ir negalėjo būti, nes Perkūno ir kitų lietuvių dievų stabai jiems buvo ne mitas, o realybė. Tai nebuvo vien tik grynai mokslinis ginčas, tai buvo visų pirma savosios lietuviškos tapatybės gynimas, nes kaip rašė Konstantinas Tiškevičius, kuris, tiesa, buvo kiek nuošaly nuo šio aktyvaus dievų stabų galvosūkių sprendimo, *mokslas dabar yra ta nekalta priemonė, o sykiu ir ta veiksminga spyruoklė, kuri skatina žmogų viešai, visiškai teisėtai ir ramiausiai kalbėti apie šalį, davusią jam gyvybę. Niekas nuoširdžiau, instinktyviu, sakyčiau, įkvėpimu savo šalies šitaip nemyli, kaip lietuvis. Kitiems, pavyzdžiui vokiečiams, žemė tėra įnagis turtams eksploatuoti. Iš menkos ir nederlingos gimtosios žemės jis be gailesčio ir graudulio kraustosi į svetimą, geresnę, į tą, kuri jam daugiau duoda pelno. O lietuvis savąją žemę myli širdimi – ji jam yra tarsi dievaitė*⁹⁵.

Tiek XIX a., tiek ir XX a. aktyviai beišskant šios Kernavės statulos tapatybės, nebuvo atkreiptas didesnis dėmesys į jos radimo aplinkybes. Įprastai teigiama, kad skulptūrėlė XIX a. viduryje buvo rasta ant (arba netoli) vieno iš Kernavės piliakalnių⁹⁶. Tačiau nei 1840 m. čia pilkapius tyręs E. Tiškevičius, nei 1857 m. piliakalnius kasinėjęs V. Sirokomlė, nei galop 1858 m. savo kelionės Nerimi metu Kernavėje lankęsis Konstantinas Tiškevičius – nei vienas iš jų savo Kernavės aprašymuose nieko apie čia rastą Perkūno stabą nėra minėję⁹⁷.

V. Sirokomlei ir K. Tiškevičiui aprašant savo buvimo Kernavėje įspūdžius, Perkūno statulėlė jau turėjo būti žinoma, ne jos atvaizdas pirmąkart

⁹⁵ Tiškevičius K., *Neris ir jos krantai ...*, p. 30.

⁹⁶ Tautavičius A., *Archeologiniai radiniai ir paminklai...*, p. 41; *Kernavė – litewska Troja ...*, s. 172.

⁹⁷ E. hr. T. [Tyszkiewicz E.], *Kiernów i Troki. 1840, Tygodnik Petersburski*, 1840, nr 80, s. 446–448.; Sirokomlė V., *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą ...*, p. 138–150.; Tiškevičius K., *Neris ir jos krantai ...*, p. 257–267.

publikuotas 1849–1850 m. J. K. Vilčinskio *Vilniaus albumo* II serijos 3 sąsiuvinio tituliniam lape kartu su kitomis lietuviškomis senienomis. Taip pat Perkūnas buvo pavaizduotas ir jau minėto 1854 m. rusų kalba išleisto veikalo *Iszrynkimaj isz Giwenima ir Apraszima Letuwiiu* vinjetėje, pieštoje V. Dmochovskio. Tačiau A. H. Kirkoras šioje knygoje pateikdamas piešinyje vaizduojamų senienų išaiškinimą, irgi neužsimena apie šios skulptūrėlės radimvietę ar radimo aplinkybes, nors, aptardamas kitus vaizduojamus archeologinius radinius, tai nurodo⁹⁸.

VSM šią Perkūno skulptūrėlę 1856 m. dovanojo Juozapas Ignacijus Kraševskis, – apie tai, tą pačių metų birželio 26 d. muziejaus steigėją E. Tiškevičių informuoja A. H. Kirkoras⁹⁹, neužsimindamas apie šios skulptūros radimo aplinkybes. Tiek publikuotame, tiek rankraštiniame aukotojų sąrašė, prie šios J. I. Kraševskio dovanos Kernavė taip pat nėra paminėta¹⁰⁰, tačiau 1858 m. A. H. Kirkoro sudarytame muziejaus kataloge jau skaitome: *Perkūnas [...] rastas žemėje, netoli Vilniaus, Kernavėje*¹⁰¹. Tad kas ir kaip rado šį Perkūno stabą Kernavėje? Dar 1854 m., prieš patenkant skulptūrelei į muziejų, tą bandė išsiaiškinti A. H. Kirkoras, užklaudamas paties J. I. Kraševskio apie radinį¹⁰², tačiau pastarasis jam galėjo atsakyti tik tiek, ką pats vėliau paaiškino ir savo knygoje: *viena įdomiausių lietuviškų bronzinių skulptūrėlių, šiuo metu rašančiojo nuosavybė, yra Perkūnas, apie kurio kilmę neturiu jokios žinios, išskyrus tai, kad Lietuvoje, kape turėjo būti rastas*¹⁰³, bei priduria, kad anksčiau skulptūrėlė buvo J. K. Vilčinskio nuosavybė, o dabar jau perduota VSM. Tai, kad J. I. Kraševskiui konkrečiai šios skulptūrėlės radimo vieta ir aplinkybės nebuvo žinomos, patvirtina ir jo dienoraštis, kuriame yra 1851 m. kovo 17 d.

⁹⁸ *Черты из истории и жизни литовского народа ...*, c. 8–10.

⁹⁹ 1856 m. birželio 26 d. Adomo Honorio Kirkoro laiškas Eustachijui Tiškevičiui, *LMAVB RS*, f. 31, b. 1460, l. 128.

¹⁰⁰ Spis dobrowolnych ofiar dla Wileńskiego Muzeum Starożytności, od dnia 1 Stycznia do 11 Czerwca 1856 roku, *Pamiętniki komisji archeologicznej Wileńskiej ...*, s. 54.; Ofiary dla Muzeum Starożytności od 11 stycznia do 11 lutego 1856 r., *VUB RS*, f. 46, b. 1, l. 326.

¹⁰¹ Киркор А. К., *Перечневый каталог...*, c. 1.

¹⁰² 1854 m. rugsėjo 5 d. Adomo Honorio Kirkoro laiškas Teodorui Narbutui, *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/13, l. 677.

¹⁰³ Kraszewski J. I., *Sztuka u słowian ...*, s. 315–316.

įrašas apie gautą bronzinę Perkūno skulptūrėlę iš J. K. Vičinskio¹⁰⁴. Tad, kilus krašto *senienų mylėtojų* susidomėjimui šiuo radiniu, buvo kreiptasi į pirmąjį žinomą šio stabo savininką. Kaip rašo T. Narbutas savo VSM mitologijos skyriaus eksponatų apžvalgoje: *kada ir kieno rasta figūrėlė – neaišku, tik pirmasis jos savininkas p. Vilčinskis prisiminė, kad Kernavėje iškapstyta buvo*¹⁰⁵. Pats J. K. Vilčinskis Vilniuje labiau garsėjo kaip aktyvus antikvaras supirkinėjęs senienas, o ne archeologas, tad ir šią figūrėlę veikiausiai jis ne kasinėjimų metu rado, bet įsigijo iš kažko vietinėje senienų rinkoje. O kaip antikvaras, jis turėjo puikiai žinoti, kad daikto vertė labai priklauso nuo turimos visos informacijos apie daiktą, taip pat ir žinių apie jo radimo vietą bei aplinkybes, tačiau perleisdamas šią skulptūrėlę J. I. Kraševskiui apie tai net neužsiminė.

Daiktams suteikiamų prasmių aspektu yra įdomi ir anksčiau minėta A. H. Kirkoro kolekcija – Vilniaus Pilies kalno požemiuose rastas įvairių figūrėlių radinys¹⁰⁶. Tai moters, senio, driežo, meškos, vilkės skulptūrėlės bei muzikos instrumento dalis. Be abejo, kad šios figūrėlės vienaip ar kitaip buvo siejamos su lietuvių mitologija, o sukurtos šio radinio litografijos, išskyrus moters – deivės Mildos statulėlę, reprezentavo VSM mitologijos skyrių J. K. Vilčinskio leistame *Vilniaus archeologijos muziejaus* albume. Toks palyginus didokas pagoniškų stabų radinys vienoje vietoje – išskirtinis ir bene vienintelis buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, tarsi savotiška sumažinta Prilvico radinio replika – turi savo gana logišką paaiškinimą. Prilvice rastų senovės slavų dievybių stabų kilmė, to meto tyrėjų nuomone, buvo kronikose aprašytas ir XI a. sunaikintas svarbiausias vakarų slavų miestas-įtvirtinimas ir religinis centras Retra. Toks senovės lietuvių

¹⁰⁴ kovo 17 d. (šeštadienis) [...] nuo Vilčinskio atkeliavo Perkūno skulptūrėlė, gauta Lucke, labai įdomus lietuvių bronzos dirbinys, spėju tik, kad tai originalas, juolab, kad jo kilmės nežinau. (Kraszewski J. I., *Pamiętniki*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972, s. 270.).

¹⁰⁵ Narbutt T., *Opisanie wizerunków bogów ...*, l. 3.

¹⁰⁶ A. H. Kirkoro turėto rinkinio aprašas yra išlikęs ir saugomas Lietuvos valstybiniame istorijos archyve (Zbiór archeologicznych zabytków Adama Honorego Kirkora, Wilno, 1854, *LVI*A, f. 1135, ap. 11, b. 22.). Taip pat savo turėtą privačią kolekciją, dovanotą VSM (ne tik mitologinės reikšmės objektus, bet ir archeologinius radinius), jis išsamiai ir atskiru poskyriu yra aprašęs *Pasivaikščiojimuose po Vilnių*, aptardamas muziejaus rinkinius (Kirkoras A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ...*, p. 245–247.).

politinis ir religinis centras Gediminaičių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, be abejo, buvo Vilnius. Tad ir radinys Pilies kalne, kur kadaise stovėjo Lietuvos kunigaikščių pilis, ko gero, kitaip ir negalėjo būti interpretuotas, tik kaip senovės lietuvių statbų rinkinys.

Tikslesnė šių skulptūrėlių radimvietė sieta su Vilniaus Pilies kalne buvusios šv. Martyno bažnyčios požemiais, kur, kaip manyta, prieš tai stovėjus pagonių šventyklą¹⁰⁷. Tačiau tikslinant radimo vietą, kyla tam tikrų abejonių. 1858 m. VSM kataloge ar *Pasivaikščiojimuose po Vilnių* nurodoma, kad šios į muziejų patekusios skulptūrėlės yra iš A. H. Kirkoro rinkinio, tačiau jis pats ar kuris kitas to meto tyrėjas kasinėti kalne negalėjo dėl labai paprastos priežasties: nuo 1831 m. Vilniaus pilių teritorijoje buvo įrengta Rusijos armijos karinė tvirtovė. 1854 m. V. Sirokomlė, kuris tuo metu buvo ir šio rinkinio bendrasavininkas, nurodo konkrečias skulptūrėlių įsigijimo aplinkybes. Jo teigimu, skulptūrėlės buvo rastos *kažkur tai šventuose senovėje kalnuose ar Vilniaus pilių griuvėsiuose*, apie ką bylojo jas ten radusio Vilniaus garnizono kapitono inžinieriaus Jono Juchnevičiaus užrašai, kuris, deja, *tikslesnės vietas ir radimo aplinkybių nepaaiškino*¹⁰⁸. Po inžinieriaus mirties jo dukra šias skulptūrėles ir dovanavo tuo metu dar bičiuliams A. H. Kirkorui ir V. Sirokomlei¹⁰⁹. Skulptūrėlių suradimas Vilniaus pilių teritorijoje galbūt ir tikėtinas, juolab kad įrengiant tvirtovę 1831 m. čia buvo atlikti „stambūs žemės darbai: atitinkamai niveliuotas paviršius, iškasti berbetai aštuonioms didelio kalibro patrankoms ir rūšiai sviediniams ir parakui laikyti. [...] Kalno šlaitais nutiestas patogus kelias. Viršūnėje pastatytas medinis devynių patalpų namas tvirtovės administracijai“¹¹⁰, o ir vėliau čia kasmet vykdavo vienokio ar kitokio pobūdžio darbai. Tačiau 1853 m. rugsėjo mėn. (tikslī data nežinoma) E. Tiškevičius iš to paties J. Juchnevičiaus rinkinio įsigydamas esą Kasparo Bekešo kaukolę ir

¹⁰⁷ Kraszewski J. I., *Sztuka u słowian ...*, s. 319.

¹⁰⁸ Syrokomla W., Listy o zbiorach archeologicznych w Wilnie. VII. Posązek bogini Mildy świežo odszukany, *Gazeta Warszawska*, 1854, nr 178.

¹⁰⁹ Ten pat.

¹¹⁰ Drėma V., *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, p. 91.

kepurę, dėl jų radimvietės ar kitų priežasčių¹¹¹, matyt, turėjo tam tikrų abejonių, nes juos perdavusi našlė Ieva Malevskytė-Juchnevičienė kartu buvo surašiusi ir šių daiktų autentiškumą paliudijantį dokumentą¹¹².

Įdomu tai, kad žinant šių skulptūrėlių suradimo faktą Vilniaus pilių teritorijoje, jų reikšmių ieškota ikirikščioniškosios Lietuvos mitologijoje, net nebandyta sieti jų su pilies ar jau krikščioniškosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija. Tad ir driežo bei meškos figūrėlės, padarytos iš dramblio kaulo (anot T. Narbuto – iš mamuto), taip pat buvo tiesiogiai susietos su lietuvių mitologija. Driežas – tai lietuvių namų dievybė Gyvatė (*Giwojte*), nes ir *Strijkovskis aiškiai sako, kad Vilniuje, prie didžiosios Perkūno šventyklos, tokie šliužai buvo laikomi atskiroje koplyčioje*¹¹³. O meškos statulėlė – tai Žemaitijos herbas, tvirtintas prie vėliavos viršūnės arba dievybė, skirta nešioti pritvirtinta ant karties¹¹⁴. Bronzinė moters statulėlė – tai atvaizdas deivės Mildos, kurią A. H. Kirkorui ir V. Sirokomlei identifikuoti padėjo T. Narbutas, palyginęs ją su 1782 m. Kauno klebonijos pastato (vadinamosios Karališkosios karčemos) sienoje rastos užmūrytos skulptūros aprašu, kurį jam 1835 m. laišku atsiuntęs Kauno apskrities mokyklos mokytojas, emeritas Simonas Laurinavičius¹¹⁵. Šį spėjimą sustiprino ir padavimas, kad *Vilniaus Antakalnyje, Gedimino sode, buvusiam dabartinio šv. Petro vienuolyno vietoje, stovėjusi Mildos šventykla arba koplyčia*¹¹⁶.

¹¹¹ Abejonių E. Tiškevičiui, matyt, kėlė ir tai, kad tuo metu Vilniuje sklandė įvairios kalbos apie Kasparo Bekešo kaukolės suradimą, o ir E. Tiškevičius nebuvo pirmasis asmuo, įsigijęs šiuos radinius. Kanutas Ruseckas 1853 m. balandžio 11 d. laiške savo sūnui Boleslovui į Sankt Peterburgą rašė: *Netikėtai pateko į mano rankas Bekešo kaukolė ir kepurė, su kuria jis buvo palaidotas. Galbūt ir visam laikui liks.* Tačiau jau tų pačių metų birželio 27 d. laiške sūnui mini, kad *Bekešo kaukolę jau pardaviau* (Drėma V., *Kanutas Ruseckas ...*, p. 202–204.).

¹¹² Anot Ievos Malevskytės-Juchnevičienės, kuri perdavė Kasparo Bekešo kaukolę ir kepurę, 1838 m. gegužės 17 d. nuslinkus Bekešo kalno daliai, nugriuvo ir didelė bokšto (K. Bekešo kapo) dalis. Vilniaus garnizono kareiviams tvarkant nuolaužas buvo rasta ir jos vyrui, garnizono inžinieriui, atnešta atlasinė kepuraitė ir kaukolė, kurios neabejotinai turėjo būti iš K. Bekešo kapo. Plačiau žr.: Zasztowt L., *Wiadomość o grobie, pominku i niektórych szczątkach K. Bekiesza, Kwartalnik Litewski*, 1910, t. 2, s. 125–127.

¹¹³ Narbutas T., *Lietuvių tautos istorija ...*, p. 153.

¹¹⁴ Kraszewski I. J., *Listy do redakcji Gazety Warszawskiej, Gazeta Warszawska*, 1853, nr 283.

¹¹⁵ 1835 m. gruodžio 12 d. Simono Laurinavičiaus laiškas Teodorui Narbutui, *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/2.

¹¹⁶ Narbutas T., *Lietuvių tautos istorija ...*, p. 95.

Etnologas Rimantas Balsys, nagrinėjęs Mildos autentiškumo klausimus, akcentuoja, kad šiame laiške S. Laurinavičius mini deivės Veneros, o ne Mildos vardą ir tik T. Narbutas įvardina ją lietuvių deivės Mildos skulptūrėle¹¹⁷. Tačiau tiek T. Narbutui, tiek ir S. Laurinavičiui, kuris be šio Kauno radinio aprašo ir 1818 m. Kaune rastą Perkūno skulptūrėlę bei perrašydamas įrašą esantį Kauno Perkūno namuose: *Pars Romana – Pars Galia*, klausia istoriko: *ar tai nebus buvusios senovinės Perkūno šventyklos įrašas?*¹¹⁸; o taip pat ir kitiems lietuvių mitologija besidomintiems to meto šviesuoliams – tai *lietuvių Venera* (lenk. *Wenera litewska*) – ta pati meilės deivė, tik skirtingų tautų skirtingais vardais vadinama. Konkrečiai šią, Kaune rastą Mildos skulptūrą mini ir Dionizas Poška: *Meilės dievaitė vadinosi: egiptiečių Isis Superna, hebrajų, babiloniečių, chaldėjų – Astaroth, Astartė, graikų – Afroditė, skitų – Atrimpasa, romėnų – Venera, lietuvių ir žemaičių – Zizilija. [...] Tos mūsų dievaitės Zizilijos, arba Veneros, buvo rasta Kaune statula, sienoje, nišoje užmūryta. Šią kuo teisingiausia žinių esu paėmęs iš Kauno bažnyčios ir klebonijos inventoriaus, surašyto 1782 metais a. a. kunigo Pranciškaus Franckevičiaus*¹¹⁹. O šis kunigo P. Franckevičiaus liudijimas – tai tas pats šaltinis, kurį T. Narbutui nurodo ir S. Laurinavičius, perpasakodamas deivės Mildos–Zizilijos–Veneros atradimo ir sunaikinimo istoriją.

Grįžtant prie kitų Vilniaus Pilies kalno radinių – senio ir vilkės skulptūrėlių – būtina paminėti, kad jų reikšmės sietos su Antikos pasauliu. Ir tai atrodė savaime suprantama, kadangi lietuvių protėvius ne tik siejo *kraujo giminystė* su romėnais, bet *Graikijos ir senosios Romos dievai, išguiti iš pietų, persikėlė į Lietuvos kraštus ir, mokslo šviesą atnešdami, susitaikė su senovine vietos tikyba*¹²⁰. Sėdinčio senio su karūna figūrėlė – Herulų karaliaus Odoakro atvaizdas, o vilkė – romėniška legendinio piemens Faustulo ir vilkės,

¹¹⁷ Balsys R., Meilės deivės Mildos autentiškumo klausimu, *Logos*, 2009, Nr. 60, p. 151.

¹¹⁸ 1835 m. gruodžio 12 d. Simono Laurinavičiaus laiškas ..., *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/2.

¹¹⁹ Poška D., Apie senovės pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijose, *Raštai* ..., p. 353–355.

¹²⁰ Narbutas T., *Lietuvių tautos istorija* ..., p. 52.

išmaitinusios Romos įkūrėjus Romulą ir Remą, skulptūrinės kompozicijos dalis¹²¹.

Interpretacijų, reikšmių suteikimo aspektu įdomiausia būtent pastarosios – vilkės –skulptūrėlės identifikacija, kurios tapatybę iš pradžių buvo bandoma sieti su Gedimino sapnu¹²². Tačiau A. H. Kirkorui susirašinėjant su T. Narbutu, diskutuojant ir aptarinėjant šios vilkės skulptūrėlės galimą atributavimą ir paskirtį, buvo linkstama ją sieti su romėnų kultūra, kaip vilkės maitintojos, išmaitinusios Romos įkūrėjus, atvaizdu. Trūko tik piemens Faustulo... Šią versiją sužinojęs E. Tiškevičius, prisiminė prieš keletą metų, stilistiškai panašią žmogaus skulptūrėlę matęs Minsko kolekcininko Jurgio Kobylinskio rinkiniuose. *Tikras stebuklas!* – sujungus šias vilkės ir žmogaus skulptūrėles, A. H. Kirkoras džiaugsmingai rašė T. Narbutui dėkodamas *už tikrą pranašystę*, nes jos kuo puikiau tiko viena prie kitos, patvirtindamos pastarojo spėjimą, kad tai ištiesų piemens Faustulo ir vilkės skulptūrinė kompozicija¹²³.

O tokias keistas radimo aplinkybes, kai viena skulptūros dalis buvo rasta Vilniuje, o kita Minske, paaiškinti mėgino T. Narbutas. Šią skulptūrėlę, anot jo, VI a. grįždami iš Romos, su kitu karo grobiu parsivežė herulai. Skulptūrėlė ilgą laiką buvo saugoma Lietuvos didžiųjų kunigaikščių lobyne, o valdant Jonui Kazimierui, kai buvo sugriautos Vilniaus pilys, veikiausiai sulūžusios skulptūrėlės dalis – vilkė, – liko Vilniaus pilies griūvėsiuose, o kita dalis – piemuo, – buvo išvežta į Minską, kur vėliau, kaip nevertingas metalo gabalas buvo išmesta¹²⁴. 1806 m. Minsko priemestyje Komorovkoje, pelkėje, greta kažkada stovėjusios pilies mūro likučių ir buvo rasta ši skulptūros dalis. Ją turėjo Minsko mokyklos direktorius Piotras Ceysa, o po jo mirties atiteko Minsko kolekcininkui J. Kobylinskiui, kuris ją ir perdavė E. Tiškevičiui¹²⁵. Tokia tad buvo šios piemens Faustulo ir vilkės skulptūrinės kompozicijos

¹²¹ Kirkoras A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ...*, p. 245–246.

¹²² Kraszewski I. J., Listy do redakcji Gazety Warszawskiej, *Gazeta Warszawska*, 1853, nr 283.

¹²³ 1853 m. lapkričio 11 d. Adomo Honorio Kirkoro laiškas Teodorui Narbutui, *LMAVB RS*, f. 18, b. 185/13, l. 688.

¹²⁴ Narbutt T., Opisanie statuetki pasterza Faustulusa, *Gazeta Warszawska*, 1854, nr 42.

¹²⁵ Ten pat.

radimo legenda. Tai ištiesų buvo šimtmečio atradimas, savo istorija galėjęs konkuruoti ko gero net ir su Zbručo upėje rastuoju Sventovito stabu.

Minsko kolekcininką J. Kobylinskį ir jo rinkinį, E. Tiškevičius yra apibūdinęs taip: *buvo ten puikių daiktų, bet viešpatavusi tuometinė dvasia netroško mokslo; susirinkdavo pas jį valdininkai įprastai plepalams ir pasijuokimui, o jis iš prigimties sąmojingas ir linksmas, pasakojo jiems tokius stebuklus, nors pats jokio išsimokslinimo neturėjo, ir linksmo juos savo kabinetu, rodydamas, pavyzdžiui pašildyto alaus suakmenėjimą*¹²⁶. Tad veikiausiai Faustulo ir vilkės skulptūrinės kompozicijos dalies – piemens – „suradimą“ reiktų sieti konkrečiai su viena J. Juchnevičiaus kolekcija ir jos išdaliniu ar išpardavimu.

Beje, kilus susidomėjimui Faustulo skulptūrele, 1854 m. J. Kobylinskis Komorovkoje, toje pačioje vietoje, kurioje buvo rasta ši statulėlė, aptiko dar keletą lietuvių mitologijos simbolių. Vienas jų – fetišas (akmuo). Apie šį radinį Minsko kolekcininkas rašė E. Tiškevičiui, prie laiško pridėdamas ir to fetišo piešinį¹²⁷. Tokį lietuvių mitologijos objektą buvo aprašęs ir jo atvaizdą pateikęs tik vienintelis T. Narbutas 1835 m. išleistoje *Lietuvių tautos istorijoje*, o J. Kobylinskio piešinys – beveik tiksli T. Narbuto pateikto piešinio kopija. Dar vienas Komorovkoje rastas stabas, kuris kaip ir Faustulo skulptūrėlė pateko į VSM, buvo neidentifikuota stovinčios ant pjedestalo moters skulptūrėlė¹²⁸. XIX a. 7-ame dešimtmetyje Carlo von Schmitho rengtame *Necrolithuanica* rankraštyje perpiešta moters skulptūrėlė, kuri jo įvardinta kaip Milda, būtent ir yra šios Komorovkoje rastos neidentifikuotos moters skulptūrėlės atvaizdas, nors XIX a. vidurio senienų tyrinėtojai jos nesiejo su deivės Mildos skulptūra¹²⁹. Tad Jurgį Kobylinskį galime net įtarti siekus Minsko priemiesčiui Komorovkai „suteikti“ baltarusiškosios Retros ar Pompėjos vardą.

¹²⁶ E. T. [Tyszkiewicz E.], *Archeologia na Litwie ...*, s. 7.

¹²⁷ 1854 m. birželio 14 d. Jurgio Kobylinskio laiškas Eustachijui Tiškevičiui, *VUB RS*, f.46, b.1, l.63.

¹²⁸ Киркор А. К., *Перечневый каталог...*, с. 2.

¹²⁹ Schmith von C., *Necrolithuanica ...*, p. 260. Į tai dėmesį yra atkreipusi R. Griškaitė, žr.: Griškaitė R., *Carlas von Schmithas „Necrolithuanica“*. *Mythologia: komentarai, Necrolithuanica ...*, p. 158–159.

Pats E. Tiškevičius rezervuotai vertino tokį į VSM patenkančių daiktų „mitologizavimą“. Toleravo jį, tačiau nesivėlė į plačius svarstymus dėl jų mitologinės tapatybės, šią iniciatyvą perleisdamas artimiausiam bendradarbiui muziejuje – A. H. Kirkorui, kuriam tokios mitologijos minklės ir šarados, tarsi savotiški loginiai žaidimai, buvo prie širdies. Tik pastarojo keliamų mokslinių hipotezių ir entuziastingo noro prakalbinti *senienas* dėka, muziejaus ekspozicijoje senovės lietuvių stabai buvo ne vieniši, nes jos centre stovėjo ir slavų dievo Sventovito stabo kopija, parsivežta iš Krokuvos. Beje, šio vieno paslaptlingiausių to meto radinių užmintos mįslės A. H. Kirkorui ramybės nedavė ir vėliau. Praėjus beveik trisdešimčiai metų nuo šio stabo radimo, 1877 m. jis surengė ekspediciją į Zbručo upės apylinkes, tikėdamasis *patikrinti Sventovito skulptūros radimo faktą, tiksliai nustatyti vietą, kur jis konkrečiai buvo rastas, galimai apibrėžti vietą, kur galėjo stovėti Sventovito šventykla bei iš kur skulptūra galėjo būti nuversta į Zbručą, jei buvo nuversta*¹³⁰. Specialiai šiam tikslui iškviestų pagrindinių Sventovito stabo radimo liudininkų pagalba A. H. Kirkorui pavyko tiksliai nustatyti radimo aplinkybes ir lokalizuoti pačią radimvietę, paneigiant kai kurias tuo metu įsigalėjusias versijas. Tačiau nors ir pats jis nesąmoningai paminėjo faktą, tiesa, kuris iš pirmo žvilgsnio niekaip tiesiogiai nebuvo susijęs su Zbručo radiniu, bet kuris galėjo tapti raktu įmenant skulptūros mįslę, A. H. Kirkoras į tai neatkreipė didesnio dėmesio. Skulptūros, kaip slavų dievo Sventovito vaizdinys – buvo neginčijamas.

Bene didžiausias A. H. Kirkoro nuopelnas yra tas, kad jis, skatindamas atsitiktinai atrastas ir neatpažintas skulptūrėles tapatinti su ikikrikščioniškosios religijos dievybėmis ir taip pateisindamas jų išstatymą viešam apžiūrėjimui muziejaus ekspozicijoje, į šį reikalą įtraukdamas autoritetingą senolį T. Narbutą, jaunatviškai energingą M. Gusevą ir nepalikdamas abejingų kitų VLAK narių, prisidėjo kuriant *mūsų* protėvių kilmės, papročių ir mitologijos reikšmėmis perpintą pasakojimą.

¹³⁰ Kirkor A. H., Wyciecka na Podole Galicyjskie, *Kłosy*, 1877, t. 24, nr 624, s. 378.

XIX a. 5–6-ame dešimtmečiuose su dideliu užsidegimu ir moksliniu smalsumu kilęs susidomėjimas krašto pagoniškais stabais, po VSM uždarymo 1865 m. atslūgo ir tik kiek kitokiomis formomis, daugiau senosios Lietuvos dievų, mitologijos aktualinimu, o ne lietuviškų stabų rinkinio formavimu, ėmė reikštis XIX a. pabaigoje kartu su lietuvių tautiniu judėjimu.

Apibendrinant galime teigti, kad nepaisant šiandien abejotinų šių skulptūrėlių radimo istorijų ar nepagrįstų jų reikšmių interpretacijų, jų pagalba buvo atrandamas ir rekonstruojamas ištisas kultūrinis klodas, tautos pradžios mitas, pagrindžiantis jos dabarties egzistenciją ir tapatybę. Krašte randamos skulptūrėlės – *senųjų lietuvių dievų stabai* – to meto visuomenėje tapo svarbiu, tautinę tapatybę formuojančiu elementu, vienu iš simbolių, vizualiai išreiškusių tautos savastį ir išskirtinumą bei tuo pačiu kūrusių ir žymėjusių tam tikrą tradiciją, simbolinį ryšį su menamais protėviais.

IV. Laike ir erdvėje nutolęs *kitas* paveldas XIX a. Lietuvos muziejiniuose kontekstuose

Konkrečių kultūrų, bendruomenių, socialinių grupių, institucijų ar apskritai bet kokio socialinio kultūrinio fenomeno tapatybės apibrėžtis ir suvokimas susideda tarsi iš dviejų, vienas kitam opozicijoje esančių elementų, t. y. *savo* – viso to, kas yra atpažįstama ir įvardijama kaip kažkas bendra, artima ir tapatu tam, ką įvardiname savąją savastimi, vertybėmis, nuostatomis, tradicija, ir *kito* – to, kas suvokiama kaip skirtingumas ar priešingybė *savam*. Poreikis suvokti save per santykį su *kitu*, kultūriškai išskirti ir apibrėžti tai, kas yra *mes* ir tai, kas yra *jie*, bendras įvairioms žmonių bendruomenėms. *Kito* kultūros paveldo kolekcionavimą europinėje tradicijoje išsamiai yra analizavusi britų muzeologė Susan Pearce. Pasak jos, kolekcijos, kuriose sukaupta medžiaga reprezentuoja tai, ką europietiška savimonė įvardija kaip *kita* įvairiais jo pavidalais, tarnauja klasikinių europietiškų vertybių palaikymui. Tokia europietiškojo savitumo, kitoniškumo ir išskirtinumo apibrėžtis buvo formuluojama ne tik atstumiant, neigiant ar ignoruojant *kitą* paveldą, jo vertybes kaip *svetimą*, bet taip pat ir bandant pažinti ir paaiškinti *kitą*, įtraukiant jį į europietiško apmąstymo erdvę, suvokiant *kitą* kaip geografiškai nutolusią egzotiką ar laike nutolusį, kažkada buvusį *kitą*¹.

Šioje darbo dalyje aptarsime ir paanalizuosime, koks paveldas XIX a. Lietuvoje buvo suvokiamas kaip *kitas* ar *svetimas* paveldas to meto lietuviškajai tapatybei, kaip keitėsi ir ar keitėsi šis suvokimas, kokiomis prasmėmis ir kodėl *kitas* paveldas buvo aktualinamas viešojoje erdvėje.

¹ Pearce S., *On collecting: an investigation into collecting in the European tradition ...*, p. 308–351.

IV. 1. Antikos paveldas XIX a. Lietuvoje

LNK ekspozicijoje, pristatančioje VSM istoriją, dažno lankytojo dėmesį patraukia trys antikinės vazos. Vienus sužavi jose pavaizduotos mitologinės scenos, kitiems – tai į nebūtį nugrimzdusio antikinio pasaulio simbolis. Šios vazos – tai XIX a. Lietuvoje formuotų kolekcijų dalis.

Muziejuje Antikos rinkinys nėra didelis, be šių vazų saugoma dar apie pora dešimčių Antikos objektų. Negausūs rinkiniai ir kituose Lietuvos muziejuose ir tai savaime suprantama. Senovės Graikijos ar Romos laikais Lietuva buvo už šio antikinio pasaulio ribų. Tiesa, tam tikrų kontaktų su šiomis nutolusiomis civilizacijomis vis dėlto būta. Prekybinius ryšius liudija Lietuvoje, daugiausia jos vakarinėje dalyje, pajūryje randamos romėniškos monetos ar smulkūs romėniški dirbiniai ir jų detalės². Tačiau dabartinės Lietuvos teritorija nebuvo sudėtinė Romos imperijos dalis, o gana tolimas barbarų kraštas, besiskiriantis savo papročiais, kultūra, religija. Tad ir reikšmingesnio Antikos paveldo – meno dirbinių, skulptūros, papuošalų, vazų ar kitų buities daiktų – Lietuvoje nėra, o vietinės kolekcijos sukauptos atsivežant šiuos objektus iš kelionių į Viduržemio jūros pakrantę. Galima spėti, kad šios aplinkybės nemažai prisidėjo ir prie to, kad Lietuvoje niekada nebuvo kolekcininkų, sukaupusių dideles Antikos epochos kolekcijas, lyginant jas su Italijos, Prancūzijos ar kitų Vakarų Europos šalių rinkiniais. Todėl natūraliai kyla klausimas, kas buvo ir ką reiškė antikinis paveldas XIX a. Lietuvos visuomenei, kokiomis paskatomis buvo pagrįstas jo kaupimas ir eksponavimas privačiuose ar viešuose rinkiniuose, bei kuo šis paveldas svarbus Lietuvos kultūrai.

Dažnai žmogus sutapatinamas su jo daiktais, jo paties susikurta aplinka. Teigiama, kad žmogaus charakterį, jo vidinį pasaulį atskleidžia jį supantys daiktai. Tačiau patys daiktai neegzistuoja savaime ar dėl savęs. Jie egzistuoja tiek, kiek yra apmąstomi, kiek mums yra reikšmingi. Tuo pačiu ir kiekvienas

² Plačiau žr.: *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.*, Vilnius, 1972, 288 p.; Michelbertas M., *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum: Litauen*, Vilnius, 2001, 82 p.

daiktas turi savo istoriją. Šioje darbo dalyje plačiau aptarsime minėtas antikines vazas, kurios taip pat turi savo „istorinę atmintį“. Prieš patekdamos į muziejų, jos buvo konkretaus laikotarpio tam tikros žmonių grupės kultūrinės aplinkos dalis. Siekiant atsakyti į klausimą, kuo šios vazos buvo reikšmingos XIX a. Lietuvos visuomenei, nėra svarbus vien tik jų estetiškas vaizdas ar juo labiau jas gaminusio meistro suteikta prasmė, kur kas svarbiau yra išsiaiškinti tai, kas slypi šių vazų „istorinėje atmintyje“, jų XIX amžiaus kultūriniam vartojime. Anot muzeologo P. van Menscho, muziejinio objekto „kontekstinė tapatybė“, t. y. jo sąryšis su kultūrine aplinka iki patenkant į muziejų, tampant muziejine vertybe yra vienas svarbiausių muziejinio objekto informacinės struktūros aspektų, perteikiančių ne struktūrinės ar funkcines daikto savybes, bet jo naudotojo suteiktas reikšmes³. Daiktas be kultūrinio konteksto lieka nepažinus. Tad šioje darbo dalyje ir pamėginsime rekonstruoti šių konkrečių antikinių vazų „kontekstinę tapatybę“ ir per tai atsiskleidžiantį XIX a. Lietuvos visuomenės antikinio paveldo suvokimą.

Antikos kultūra – tai universalios kultūros modelis. Ja pradėta domėtis Renesanso epochoje. Tuo pat metu visoje Vakarų Europoje atkreiptas dėmesys ir į antikinį paveldą, tačiau jis daugiausia suvoktas kaip tobula forma reprezentuojančio meno išraiška. Antikos paveldas inspiravo žymiuosius to meto mąstytojus, menininkus. Šie procesai paveikė ir ištiso senovės graikų ir romėnų rinkinių tinklo susiformavimą. Dėl XVII a. Europoje vykusių lokalių karų šis antikinis pasaulis trumpam tarsis vėl grįžo į nebūtį – ten, iš kur jį prikėlė italų humanistai. Nuo XVIII a. antrosios pusės antikinės senienos, kuriomis jau buvo nustota domėtis, vėl tampa Europos kolekcininkų, antikvarų, muziejų dėmesio objektu⁴. XIX a. pradžioje susidomėta jomis plačiau ir Lietuvoje. Vienas iš archeologijos mokslo pradininkų Lietuvoje A. H. Kirkoras šį laikotarpį vadino *Archeologijos aušra*. [...] *Winckelmannas iš kapo prikėlė*

³ Mensch van P., *Towards a methodology of museology*, Zagreb, 1992, [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

http://www.muuseum.ee/et/erialane_areng/museoloogjaalane_ki/ingliskeelne_kirjand/p_van_mensch_toward/mensch15

⁴ Pearce S., The collecting process and the founding of museums in the sixteenth, seventeenth, and eighteenth centuries, *Encouraging collections mobility – a way forward for museums in Europe*, Helsinki, 2010, p. 27–31.

*praeiti, įkvėpdamas naują gyvenimą mirusiems ir iki tol nebyliems praeities paminklams*⁵.

Šis „mirusių paminklų prikėlimas“ nebuvo vien tik vaizdingas posakis ar archeologijos mokslo pradžia: Antikos kultūra neužsidarė siauruose mokslinių tyrimų rėmuose. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmoje pusėje Europa kartu su „mirusiais paminklais“ iš nebūties „iškasa“ ištisą antikinį pasaulį, kuris naujai apmąstomas, suvokiamas ir rekonstruojamas, giliai įsiskverbia į to meto kultūrą, kasdienę buitį, tampa tos epochos savastimi. Kaip pažymi kultūros tyrėjas Aleksandras Michailovas, mėgindami perprasti atsiveriančią senovę, to meto žmonės į suvokimo procesą intensyviai integruodavo ir patys save, savo prasmes ir suvokimo būdus, ir taip visur nematamai ir nesąmoningai mezgėsi sintezės mazgai tarp savo ir svetimo, naujo ir seno⁶. Šioje užsimezgsioje dviejų kultūrų sintezėje patys antikiniai daiktai prarado savo pirminę paskirtį ir funkcijas. Tai jau buvo nebe praktinio vartojimo daiktai: vazose nebeskiestas vynas, amforose nebenešiotas vanduo, o aliejinės lemputės nenaudotos keliui pasišviesti. Tai buvo tiesiog gražūs, estetizuoti daiktai, pripildyti naujų daiktų savininkų prasmių. Anot A. Michailovo, galima tarti, kad šie autentiški daiktai tam tikra prasme tarnavo XVIII–XIX a. sandūros buičiai, tačiau tai buvo ne tiesioginis organiškasis subuitinimas, o senienų pavertimas tik siaurai suvokiama buities puošmena, kai įvairių epochų kultūriniai elementai buvo paverčiami interjero akcentu, gyvensenos išoriniu stiliumi⁷. Tai buvo tarsi savotiškas istorizmas, tikėjimas, kad praeitis egzistuojanti pačių daiktų prigimtyje ir per daiktus gali būti perkeliama į dabartį kaip tam tikras ženklas ar simbolis.

1829 metais vokiškame žurnale anoniminis autorius rašė: *Prancūzijoje žmonės kūrė pasibaisėjimą keliančius dalykus iki tol, kol patys savęs neišsigando ir nublankę, nenusprendė atsigręžti tūkstantmetį atgal ir priklausyti senovei. [...] Ir kad pasikeitusiam pasauliui suteiktų išorinį veidą,*

⁵ Kirkor A. H., Znaczenie i postępowanie archeologii w naszych czasach ..., s. 26.

⁶ Михайлов А. В., Идеал античности и изменчивость культуры. Рубеж XVIII–XIX вв., *Быт и история в античности*, Москва, 1988, с. 226.

⁷ Ten pat, p. 234.

neramūs protai nusprendė papročius ir tradicijas slėpti senovės pavidalais. Tam reikėjo pažinties su antika. Pradėjo klausinėti mokslininkų, atsivertė senuosius foliantus, mokėsi kalbos ir istorijos, ir senovės žinios, nors ir paviršutiniškos, plito. [...] Prancūziškai graikiškos damos staiga nusimetusios nuo savęs kaustančius apdangalus, ir atjaunėję, nepanašios į save, dauguma labai gražių, apsireiškė prieš mus. [...] Ir kai tik namų šeimininkė įgavo kitą pavidalą ir tapo Aspazija, kambariams, papuošalams, rakandams – viskam priderėjo tapti antikiniu. [...] Lenkti krėslai, kanapos su drapiruotais užtiesalais – gražuolės išraiška buduare, – šalia jos lyra, pati ji, gulėdama ant pagalvėlių, svajoja apie jai nežinomas Sapfo dainas. Ši revoliucija, kaip ir ta pirmoji, iš pradžių įvyko Prancūzijoje. [...] Vietoj keturkampių stalų su tiesiomis kojomis ir spintų, panašių į dėžes, buvo galima išvysti apvalias marmurines plokštes, uždėtas ant kariatidės galvos, krėslus besiremiančius ant grifų, vazas ir indus pagal Kampanijos pavyzdžius, senuosius bareljefus ir etruskų vazų piešinius atkurtus sienų apmušaluose, porceliane, medžio drožiniuose. Kokybiškai atlietos žymiausių statulų kopijos, kartais originalūs antikos kūriniai vis dažniau ir dažniau puošė elegantiškas sales. [...] visi žmonės, ir mes, nepratę sugalvoti ką nors savarankiško, likome graikais forma ir rūbais, nors vidujai senai jau priklausėme kitai epochai⁸.

Tokia gyvenimo stilizacija, Antikos meno interpretacija ir antikinės pasaulėžiūros sklaida, tik galbūt ne tiek sodri, buvo būdinga ir XIX a. pirmos pusės Lietuvos visuomenei, tiksliau jos aristokratiškajai kultūrai, sekusiai Prancūzijos aukštuomenės mada. Dažno Lietuvos aristokrato dvaro interjerą puošė antikinės senienos: skulptūrėlės, vazos, lempelės ar stilizuoti antikiniai daiktai, o ir XIX a. pradžioje statomuose ar atnaujinamuose dvaruose buvo prisilaikoma panašių to meto interjero stilistikos madų. 1802 m. vienas žymiausių klasicizmo dailininkų Lietuvoje Pranciškus Smuglevičius naujai dekoravo Vilniaus universiteto, tuomet dar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiosios mokyklos, viešų posėdžių salę – Aulą.

⁸ Cit. pagal.: Михайлов А. В., Идеал античности и изменчивость культуры..., с. 242–243.

Viduramžių refektoriams būdingą dekorą paslėpė Antikos dvasia: *papuošė ją didingu aliejiniu paveikslu, kuriame pavaizduota Minerva ant Olimpo, vainikuojanti lauro vainikais mokslininkus, įeinančius arba jau įėjusius į šlovės šventyklą. Šis paveikslas su ornamentuotais, auksuotais rėmais pakabintas salės skliauto viduryje. Abipus šio paveikslo yra to paties dailininko piešiniai, vaizduojantys: šlovės genijų, skelbiantį nusipelnčius mokslui; darbą ir uolumą, ruošiančius mokslininkams vainikus; išminties skydą, apsaugantį pasišventusius mokslui. Be to, viršum įėjimo nedidelis alegorinis paveikslas vaizduoja du angeliukus, o tarp jų – mirusio kaukolę. Šioje salėje pusarkadės formos atbrailose, nusileidžiančiose prie sienų, pavaizduoti žolės spalvos biustai įvairių žymių senovės Graikijos ir Romos mąstytojų, t. y. abipus durų – Heraklito ir Aristotelio; kairėje pusėje – Euripido, Diogeno, Homero, Archimedo, Platono; dešinėje pusėje – Heziodo, Anakreonto, Pindaro, Plutarcho, Sokrato. To paties Smuglevičiaus drobėje tapytos jų galvos su kaklais, sutvirtintos vinutėmis, o patys biustai nupiešti ant sienos al fresco⁹.*

XIX a. pradžios Vilniaus periodikoje gausu Horacijaus, Anakreonto, Vergilijaus ir kitų Antikos literatų vertimų. T. Narbutas tuo metu rašė straipsnius apie senovės romėnų gyvenimą, o G. E. Grodekas publikavo rašinius klasikinės filologijos ir Antikinės visuomenės pasaulėžiūros temomis. Spaudoje buvo skelbiami kelionių po Italiją atsiminimai ir išpūdžiai, pristatomi naujausi atradimai, kasinėjant Pompėją ar Herkulanumą bei kitus senosios Romos ar Graikijos miestus.

Antikinės kultūros elementai užėmė svarbią vietą net ir mažiau pasiturinčio, į klasikinės Antikos tėvynę nuvykti negalinčio, tačiau išsilavinusio bajoro mąstymo erdvėje. Antika jam reiškė europinės kultūros pagrindą, jos ištakas. Antai, seno ažuolo kamiene Dionizo Poškos įsirengtoje altanoje, greta Rusijos monarchų ir Lenkijos karalių atvaizdų ar kasinėjant senuosius kapinynus atrastų lietuviškų senienų, kaip jis pats rašo, puikavosi *Jupiteris su žmona Junona, Neptūnas su žmona Amfitrija, Plutonas su žmona*

⁹ Kirkoras A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ...*, p. 230–231.

Prozerpina, Herkulis su žmona Hebe, Venera su savo sūnumi Kupidonu, Vulkanas, Marsas, Minerva, Cerera, Kibelė, Diana ir Merkurijus, dievų pasiuntinys, o Apolonas savo dieviškomis kanklėmis groja, Panas, miškų dievaitis, savo švilpynėle akompanuoja, visi dievai klausosi muzikos. Iš devynių mūzų – vienos šoka, kitos šokinėja. Kai kurie dievai geria – Bakchas iš didelio qsočio pilsto nektarą į nemažas taures, o raišas Ganimedas su silfais jas nešioja. Trys gracijos šlaksto balzamai dievus, o kitos sparnuotos dangaus dvasios, aukštai laikydamos rankose gėles virš stalo, apie kurį pirmieji dievai yra susėdę, juos vainikuoja¹⁰.

Apibendrinami, galime konstatuoti, kad Antikos kultūra ir pasaulėžiūra XIX a. pirmoje pusėje Lietuvoje buvo priimama natūraliai. Tai buvo suvokiama ne tik kaip epochos mada, bet ir visos kultūros, tuo pačiu ir lietuviškosios, pagrindas ir ištakos. Santykis su antikiniu pasauliu ir jo paveldu, nebuvo išreikštas kaip santykis su „svetimu“ ar „priešišku“. Antika natūraliai, organiškai įsiliejo į to meto lietuviškosios, kaip bendraeuropietiškos, tapatybės suvokimą. Vėliau santykis su antikinę kultūrą reprezentuojančiais daiktais keitėsi. Ši pakitusi požiūrį į antikinį paveldą atspindi ir skirtingos to meto Lietuvos kolekcininkų sukauptų kolekcijų ir muziejaus rinkinių formavimo tendencijos.

Grįžtant prie skyriaus pradžioje mūsų minėtų antikinių vazų, jų pavyzdžiu pamėginkime pažvelgti, kaip kito santykis su šiuo paveldu XIX a. viduryje. Reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad iš aptariamų trijų vazų, kurios buvo saugomos VSM, dviejų vazų atvaizdai buvo publikuoti ir aprašyti tik 1936 metais išleistame to meto Lenkijos antikinių vazų sąvade¹¹, tačiau nei tada, nei iki tol didesnio Antikos tyrinėtojų dėmesio jos nesusilaukė. Remdamiesi šiuo sąvadu bei kituose Europos muziejuose saugomais panašiais artefaktais, galime teigti, kad šios vazos pagamintos pietų Italijos Kampanijos regione IV a. pr. Kr.¹².

¹⁰ Poška D., Atsakymas į klausimą, kurį iškėlė Šviesusis Dauggalis J. Lobjka, *Raštai* ..., p.521–523.

¹¹ Bulanda E., Bulas K., *Corpus Vasorum antiquorum: Pologne: collections diverses (Varsovie, Wilanów, Poznań, Wilno etc.)*, Varsovie; Cracovie, 1936, s. 67–70.

¹² Plačiau žr.: Bernhard M. L., *Greckie malarstwo wazowe*, Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1966, 141 s.; Сидорова Н. А., Тугушева О. В., Забелина В. С., *Античная расписная керамика*,

Iš jų dvi vazos – tai raudonfigūriai varpo formos krateriai, kuriuose buvo laikomas vandeniui skiestas vynas. Ant vienos jų pavaizduota puotos scena: keturi jauni vyrai gulintys ant ilgo suolo priešais du mažus stalus ir jauna moteris grojanti fleita. Kitoje pusėje – sparnuota pergalės deivė Nikė stovinti tarp dviejų vyrų. Ant šio kraterio išlikę senojo inventoriaus numerio pirmi du skaičiai: 43. Ant kito kraterio pavaizduotas sėdintis kėdėje Dionisas kairėje rankoje laikantis taurę ir vainiką, o dešinėje – *tirsq*, lazda apvyniotą vynmedžio lapais. Greta stovi dvi menadės, Dioniso palydovės. Viena jų rankoje laiko *tirsq*, kita dešine ranka iš vyno ąsočio *oinochoe* pila vyną į Dioniso taurę, o kairėje rankoje laiko kibirėlį *situlq*. Už jos stovi altorius. Kitoje vazos pusėje pavaizduota kėdėje sėdinti moteris rankose laikanti dubenį su vaisiais, priešais ją stovi jaunuolis. Tarp jų – altorius. Trečioji vaza, tiksliau jos suklijuotos šukės, yra amfora hidrija, skirta vandeniui nešti. Ant jos šono išlikęs senasis inventoriaus numeris: 4336. Kadangi ši amfora suklijuota iš šukių, o kai kurių dalių trūksta, tad sunkiau apibūdinti ir joje pavaizduotus siužetus. Vienoje pusėje – stovinti moteris rankose laiko dubenį, o prieš ją prikluęs jaunuolis. Kitoje pusėje – du žmonės, iš kurių vienas sėdi rankose laikydamas dubenį.

Simboliška, kad minimos vazos į VSM pateko XIX a. viduryje, tuo metu, kai įsijautimą į Antiką, jos perkėlimą į nūdieną, žavėjimąsi ja keičia istoriškai pozityvus žvilgsnis. Antika jau egzistuoja tik savo istorinėje erdvėje, suvokiant ją kaip visų Europos tautų ir kultūrų pagrindą. XVIII a. antros pusės – XIX a. pirmos pusės tyrėjų dėmesys antikiniam paveldui buvo paskata mokslininkams atsigręžti į savo krašto, tautos senienas, inspiravo jų tyrimus.

VSM, kurio pagrindinis dėmesys formuojant rinkinius buvo krašto paveldas, palaipsniui išryškėjo naujos tendencijos, nors ir nebuvo dominuojančios – kaupti kitų tautų ar kultūrų, ne vien tik lietuviško paveldo objektus. Nors šiam paveldui nebuvo rodomas išskirtinis mokslinis dėmesys, tačiau jas kaupiant lygiuotasi į žymiausias to meto Europos muziejus bei siekta visuomenei suteikti galimybę apžiūrėti paminklus, kurie reprezentavo kitą,

Москва, 1985, 230 с.; Лосева Н. М., Сидорова Н. А., *Искусство Этрурии и древней Италии*, Москва, 1988, 304 с.

Lietuvai nebūdingą paveldą. O be minėtų vazų, į muziejų pateko ir dar keli antikos paminklai: tai daugiausia romėniškos monetos¹³, Vezuvijaus lavos fragmentai ir pelenai, dengę Pompėjos griuvėsius, Nikopolyje rasta auksinė graikiška diadema, Neapolio apylinkėse iškastas auksinis žiedas¹⁴, molinės lempelės ir kitos senienos iš Romos katakombų¹⁵ bei galimai romėniškos kilmės skulptūrėlė¹⁶. Tai buvo beveik ir visas antikinių objektų rinkinys tuomečiame VSM.

Lyginant su muziejuje saugota egiptika ar orientalistika: 1862 m. grafo Mykolo Tiškevičiaus muziejui dovanotu virš dviejų šimtų vienetų egiptikos rinkiniu¹⁷, tais pačiais metais muziejaus įsigyta kelių šimtų vienetų rytietiškų dirbinių kolekcija¹⁸, antikinio pasaulio paminklai – tai iš tiesų buvo menkas, daugiausia atsitiktiniai, o ne kryptingai sukauptas rinkinys. Todėl galima kelti mintį, kad antikinis paveldas, kaip potencialus muziejinių rinkinių objektas, Vilniaus muziejaus kūrėjų nebuvo išskirtinai sureikšminamas. Tą paliudija ir jau vėliau 1879 m. ir 1885 m. išleisti muziejaus katalogai, kur išvardinant senovės Romos ir Graikijos eksponatus, matome tik tuos pačius dar 1860–1864 m. įsigytus Antikos objektus¹⁹.

1879 m. VSM kataloge nurodyta, kad *tris dideles etruskų vazas dovanojo ponis M. Bučinskienė*²⁰. Apie kitas, muziejuje buvusias antikines vazas nemini nei šis, nei vėliau, 1885 m. išleistas muziejaus rinkinių katalogai. Ant vienos iš vazų išlikęs senasis inventoriaus numeris ir katalogo numeracija leistų tuo neabejoti, tačiau 1860 metų balandžio 11 dienos VLAK posėdžio protokole tarp aukojusių muziejui asmenų paminėta, kad Matilda Bučinskienė

¹³ 1860 m. balandžio 11 d. VLAK posėdžio protokolas, *VUB RS*, f. 13, b. 234, l. 57.

¹⁴ Pgl.: Matulytė M., Egzotika Vilniaus senienų muziejaus rinkiniuose, *Kultūrologija*, t. 11, Vilnius, 2004, p. 193.

¹⁵ Przegląd miejscowy. Wilno, *Kuryer Wileński*, 1860, nr 30.

¹⁶ Киркор А., *Перечневый каталог ...*, с. 2.

¹⁷ 1862 m. balandžio 11 d. VLAK posėdžio protokolas, *VUB RS*, l. 91.

¹⁸ *Spis przedmiotów ofiarowanych dla muzeum Wileńskiego przez niektórych mieszkańców miasta portowego Kronsztatu*, Wilno, 1862, 9 s.

¹⁹ Добрянский Ф., *Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке*, Вильна, 1879, с. 78.; *Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке*, Вильна, 1885, с. 84.

²⁰ Добрянский Ф., *Каталог предметов музея древностей ...*, с. 78.

dovanojo penkias antikines senienas: dvi ašaruves ir molinę lempelę iš Romos katakombų, marmurinę ranką iš Augusto mauzoliejaus bei amforos nuolaužas²¹, tačiau tarp jos dovanotų muziejui daiktų neminimos *didelės etruskų vazos*. Žinių, kad ji vazas dovanojo kitu metu, taip pat nėra. 1879 m. ir 1885 m. muziejaus katalogų sudarytojai veikiausiai neturėjo pilnos informacijos apie muziejų, po jo reorganizavimo likusius ir saugomus eksponatus, ir ko gero visas muziejuje esančias antikines vazas priskyrė M. Bučinskienei. Tad kas buvo šių *etruskų vazų* dovanotojas? Kokie nors kiti muziejui antikines vazas aukoję asmenys taip pat nėra žinomi.

Antikinių vazų muziejuje būta ir daugiau. Tai liudija VSM ekspozicijos litografija, išspausdinta Jono Kazimiero Vilčinskio *Vilniaus albume*. Joje pavaizduotos keturios vazos-krateriai, kurios tačiau visai nepanašios į mūsų minimas. Tad apie jas dovanojusį asmenį galime tik spėlioti. Galbūt tai ir Matildai Bučinskienei priklausę daiktai, tačiau nepilnai užfiksuoti 1860 m. aukotojų sąrašė ir neįtraukti į muziejaus katalogus. Tai rodo, kad apskritai galimybių įsigyti antikinių daiktų muziejus turėjo ir daugiau.

Viena iš labiausiai tikėtinų tokio įsigijimo galimybių – buvusio Vilniaus universiteto rinkiniai, kurio patalpose ir buvo įsikūręs VSM. Tai netiesiogiai liudytų ir žinutė, publikuota 1856 m. sausio 27 d. (vasario 8 d.) Varšuvos laikraštyje, informuojanti apie VSM atidarymą, kurioje be kita ko minima apie ekspozicijoje esančius *egiptietišką mumiją, raštus papiruse, etruskų vazas ir porfyrus*²². Muziejui eksponatus dovanoję asmenys kaip tik nuo 1856 m. pradžios ir pradedami registruoti muziejaus *Dovanų knygoje*, tačiau tarp jų nėra nei vieno aukojusio antikines senienas.

Vilniaus universitete būta *labai branginamų Romos ir panašių paminklų*²³. XIX a. pradžioje dalį savo rinkinių, tarp kurių būta ir *molinių tapytų indu*²⁴ universitetui dovanojo Lietuvos pakamaris grafas Mykolas

²¹ Przegląd miejscowy. Wilno, *Kuryer Wileński*, 1860, nr 30.

²² Muzeum Starożytności w Wilnie, *Gazeta Warszawska*, 1856, nr 36.

²³ Tiškevičius K., *Neris ir jos krantai ...*, p. 31.

²⁴ Posiedzenia naukowe i publiczne cesarskiego uniwersytetu Wileńskiego w roku 1819, *Dziennik Wileński*, 1820, t. 1, nr 4, s. 496.

Valickis. Taip pat ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris, vienas iš Edukacinės sistemos organizatorių Lietuvoje Joachimus Liutauras Chreptavičius nemažą savo rinkinių dalį skyrė universitetui²⁵. Jie abu savo Antikos senienų rinkiniuose turėjo ir antikinių vazų, bet ar jos pateko į universitetą, o vėliau ir į muziejų, nežinia. Beje, J. L. Chreptavičiaus sūnus Adomas vieną antikinę vazą-kraterį 1811 m. dovanojo nenustatytam asmeniui, veikiausiai vienam iš grafų Tiškevičių, kuri buvo saugoma Raudondvario antikinių senienų rinkinyje²⁶. Vilniaus universitetui Antikos paveldą dovanojo ir kiti šios mokslo šventovės mecenatai. Tai liudija ir universiteto bibliotekos dovanų knyga, tačiau joje kokios nors antikinės vazos neminimos²⁷.

Išpūdingą senovės graikų ir romėnų rinkinį (medaliai ir monetos, kamėjos ir gemos, skulptūros ir vazos bei buities daiktai) buvo surinkęs grafas Mykolas Tiškevičius. Tiesa, didžioji šio Antikos rinkinio dalis buvo sukaupta jau po 1865 metų ir saugoma Romoje, į kurią jis persikėlė ir gyveno iki pat savo mirties. Iki 1865 metų M. Tiškevičiaus aistra – senovės Egipto tyrimai, tačiau tai buvo plataus masto kolekcininkas, kurio akiratin, o tuo pačiu ir kolekcijon, antikinės senienos galėjo patekti ir anksčiau. Juolab kad 1862–1863 m. žiemą jis kasinėjo Neapolyje, kur tarp kitų antikinių daiktų rado ir vazų²⁸. Veikiausiai iš šių kasinėjimų M. Tiškevičius 1864 m. vasarą VSM dovanojo ir mūsų minėtą auksinį žiedą, rastą Neapolio apylinkėse, tačiau apie jo muziejui dovanotas antikines vazas žinių nėra. Keletą senovės Romos senienų jis dovanojo ir savo dėdei Benediktui Tiškevičiui, Raudondvario dvare jo kauptam senienų rinkiniui. Beje, ir patys Raudondvario dvaro Tiškevičiai, karta iš kartos, gausindami savo senienų kolekciją, ją nuolat papildydavo taip pat ir antikinėmis senienomis. 1907 m. dalis šios antikinių senienų ir egiptikos kolekcijos (105 vnt.) buvo perduota Vilniaus mokslo ir meno draugijos muziejui, vėliau pateko į Vilniaus mokslo bičiulių draugijos muziejų, o šiuo

²⁵ *Vilniaus universiteto istorija. 1579–1803*, Vilnius, 1976, p. 246–247.

²⁶ Snitkuvienė A., *Raudondvaris. Grafai Tiškevičiai ir jų palikimas ...*, p. 93.

²⁷ *Pamirštoji mecenatystė ...*, 320 p.

²⁸ Snitkuvienė A., XIX a. senovės Egipto tyrinėtojai ir kolekcionieriai Lietuvoje ..., p. 204.

metu saugoma Nacionaliniame Lietuvos dailės muziejuje²⁹. Tai, ko gero, didžiausias iki šių dienų Lietuvoje išlikęs Antikos paveldo rinkinys.

Grafas Konstantinas Tiškevičius savo Lahoisko dvare (Minsko gubernija, Barysavo apskritis) kaupiamoje senienų kolekcijoje, kuri amžininkams savo eksponavimo kultūra, įrengimu, sudarytu rinkinių katalogu kėlė tikro muziejaus įspūdį³⁰, taip pat turėjo *senovės romėnų (Etrusque) indų, iškastų Pompėjoje ir Herkulanume, rinkinį*³¹. Keletą daiktų iš šio gausaus rinkinio jis dovanavo VSM, tačiau, kad kartu su šia dovanota dalimi į muziejų pateko ir *etruskų indai*, muziejaus dokumentuose neužfiksuota. Senovės graikų ar romėnų kultūrą reprezentuojančių pavienių objektų būta ir daugelio kitų to meto Lietuvos kolekcininkų rinkiniuose, iš kurių formavosi Vilniaus muziejaus fondai.

Tad galime tik spėlioti, kam priklausė dvi minėtosios vazos-krateriai. Tiktai trečiosios vazos amforos-hidrijos kilmė tarsi nekelia abejonių. Kaip jau buvo minėta, amforos nuolaužas dovanavo Matilda Bučinskienė, o vazos restauravimu (suklijavimu) rūpinosi E. Tiškevičius. Tai netiesiogiai liudija ir šios vazos dugne esantis įrašas: *W Pamięci Założenia muzeum 1855 ro. Dano Pobite Kawłaki Przes. H. E. Tyskiewiczza Złożona Przesz Jana Ostrowskiego Wilno (Muziejaus įkūrimo 1855 m. atminčiai, grafo Eustachijaus Tiškevičiaus duoti sudaužyti gabalai. Surinkti Jono Ostrovskio. Vilnius).*

Tikslią vazų identifikaciją apsunkina ir tai, kad patiems VLAK nariams antikinės senienos nebuvo tiek aktualios, kiek, tarkim, lietuviškos senienos. Jos nebuvo taip plačiai viešai aptarinėjamos, kaip Lietuvos kapinyuose iškasami radiniai ar lietuviškų dievybių – Perkūno, Kovo, Mildos – stovylos.

Kas buvo pati dovanotoja Matilda Bučinskienė, kuri be minėtų Antikos paminklų VSM dar dovanavo Vilniaus pilies vartų karnizo nuolaužą, 1762 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininko Povilo Bžostovskio spaudą, 1766 m. Lietuvos vyriausiojo tribunolo spaudą, medalioną su Stanislovo

²⁹ Meilūnienė J., Antikinės keramikos rinkinys Lietuvos dailės muziejuje, *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis 2*. Vilnius, 1998, p. 145–146.

³⁰ Griškaitė R., *Konstantinas Tiškevičius ir Neris, arba Kelionė ir Knyga ...*, p. 48.

³¹ [Tyszkiewicz E., Tyszkiewicz K.], *Opisanie powiatu Borysowskiego ...*, s. 273.

Augusto biustu bei dvi knygas³²? Ar ji buvo žinoma to meto Lietuvos kolekcininkė, ar viena iš daugelio aukštuomenės damų, atsikračiusi namie dulkėjusiomis ir niekam, išskyrus muziejų, nereikalingomis senienomis? Trumpai apžvelgdami M. Bučinskienės asmenybės ir pasaulėžiūros bruožus, jos gyvenamąją aplinką, galėsime susidaryti apibendrintą to meto kultūrai neabejingos aukštuomenės moters vaizdą, o aptardami jos tėvo kolekciją, bendrais bruožais susipažinsime su įprastine tų laikų kolekcininko rinkinio sudėtimi.

XIX amžiuje moteris, kolekcionuojanti senienas, nebuvo visai jau netikėtas, nors ir ne toks jau dažnas reiškinys. Lenkijoje savo rinkiniais garsėjo minėta Izabelė Čartoriska, Elena Radvilienė, Izabelė Liubomirska, o ir VSM aukotojų sąrašuose aptinkame Henrikos Sabinos Rittersberg iš Čekijos, Vandos Ratinskaitės Kurovskos, Konstancijos Milošaitės Šukštienės³³ ar Teresės ir Klementinos Narbutaičių pavardės³⁴, kurios nebūdamos žymios kolekcininkės dovanojo muziejui pavienius daiktus.

Matilda Bučinskienė (Matylda Buczyńska z Güntherów, 1811–1867), saloninio gyvenimo korifėjų dėl jos vyro Mauricijaus Bučinskio dvare Bulkove (Vilniaus gubernija, Ašmenos apskritis) rengtų vakarų vadinta *Bulkovo fėja*, o Vilniaus vargšų – gailiaširdinga globėja, nors ir nesukaupusi turtingų rinkinių, mokėjo vertinti kultūrinį paveldą, kaip vieną svarbiausių faktorių apibrėžiant savąją tapatybę. Tai liudija aplinka, kurioje ji išaugo. Tokią tikros kolekcininkės žiūrą atspindi ir pavyzdžiui, faktas, kad ji iš tarno perpirko jos tėvų dvare Dabraulėnuose (Vilniaus gubernija, Ašmenos apskritis) gyvenusio ir dirbusio dailininko Kazimiero Bachmatavičiaus piešinių albumą³⁵.

Kilusi iš grafų Giunterių, M. Bučinskienė išaugo aristokratiškos dvasios kupinuose namuose, *kur ant sienų kabėjo Smuglevičiaus paveikslai, o ant stalų gulėjo albumai su Sirokomplės poezija. Namuose, kur tarp nebanalių pokalbių*

³² Przegląd miejscowy. Wilno, *Kuryer Wileński*, 1860, nr 30.

³³ Posiedzenie dnia 11 lutego 1858, *Pamiętniki Wileńskiej Archeologicznej komisji ...*, s. 19.; Spis dobrowolnych ofiar, *Pamiętniki komisji archeologicznej Wileńskiej ...*, s. 57.

³⁴ Daiktų, dovanotų grafiui Eustachijui Tiškevičiui, jo įkurtam muziejui Vilniuje, sąrašas sudarytas Teresės ir Klementinos Narbutaičių 1856 m. ..., l. 51–57.

³⁵ Giunterytė Puzinienė G., *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose ...*, p. 222.

ir šeimyninių darbų, persipynusių meniniais ir intelektualiais darbais, visuomet pilna žmonių³⁶. Tėvas Adomas Giunteris buvo aistringas kolekcininkas ir kultūros mecenatas. Motina Aleksandra Tyzenhauzaitė Giunterienė – išsilavinusi, mėgusi meną, *buvo Norblino ir Orlovskio mokinė, puikiai liejo akvarele, tapė aliejiniais dažais*³⁷. Įdomu pažymėti, kad Matildos krikštatėvis buvo vienos žinomiausių ir lankomiausių to meto Vilniaus senienų kolekcijų savininkas Juozapas Antanas Kosakovskis.

Matilda, įgijusi puikų išsilavinimą, negarsėjo moksle, mene ar literatūroje (jos jauniausioji sesuo Gabrielė – garsi to meto literatė), bet ir nebuvo užsidariusi šeimyniniuose, ūkiniuose reikaluose ar viena iš meilės intrigose skęstančių aukštuomenės damų. Visuomet trykštanti gyvybingumu ir išmone, ji mokėjo žavėtis ir tuo pačiu žavėjo kitus. *Tuo metu dideliame visų kaimynų nustebimui, Bulkove įsikūrė tikra mėgėjiška kapela. [...] ponia Matilda tik apie tokius siurprizus tegalvojo. [...] Ponia Matilda grojo fortepijonu, jos giminaitė ponia Piotrovska, nuolat gyvenanti Bulkove, iš lėto pradėjo pritarti fortepijonui sentimentalium čekanu, tačiau ši muzika buvo šiek tiek blanki, todėl ponui Mauricijui teko prisiminti kažkada tai turėtas smuiko pamokas, ir iš spintos, po ilgamečio įkalinimo, buvo ištrauktas altas. Ponas Žukovskis, kad nebūtų dykas, susirado šukas – trombonui imituoti. Susižinojęs apie tuos rinkinius pasirodymus, atbėgo asesorius su kvarta-viola, iškapstyta kur tai Svirskių chore, tylėjusią dešimt metų. Ką bekalbėti, tai jau buvo orkestras; skambėjo fortepijonas, grojo altas, dūsavo čekanas, verkė kvarta-viola, pūtė trombonas...*³⁸.

Kaip ir tėvų namuose, Mauricijaus ir Matildos Bučinskių dvare Bulkove ant sienų kabėjo giminės portretai, išdėlioti ant staliukų puikavosi grafikos darbai, spintose tvarkingai sudėtos gulėjo šeimos relikvijos. Tačiau Bučinskiai kaip kolekcininkai, sukaupę vienokio ar kitokio turinio rinkinius, nebuvo žinomi.

³⁶ Jankowski Cz., *Powiat oszmiański*, Petersburg, 1897, t. 2, s. 31.

³⁷ Giunterytė Puzinienė G., *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose ...*, p. 33.

³⁸ Jankowski Cz., *Powiat oszmiański ...*, s. 50–51.

Po vyro mirties, 1848 m. Matilda Bučinskienė vėl apsigyveno tėviškėje – Dabraulėnuose, o 1851 m. juos paveldėjo, kartu (po tėvo mirties 1854 m.) paveldėdama ir turtingą tėvo kolekciją, kuriai eksponuoti jis buvo pastatęs įspūdingą gotikinę koplyčią. Galime spėti, kad VSM jos dovanoti daiktai kaip tik ir buvo iš šio rinkinio.

Šį spėjimą logiškai pagrįstų to meto bajorijai būdingas muziejaus, kaip jos tapatybės, kultūrinių vertybių saugotojo ir reprezentuotojo vietos, suvokimas. Būtent bajorijos dovanos ir sudarė didžiąją VSM rinkinių dalį. Tokiu būdu vaikų neturėjusi M. Bučinskienė siekė įtvirtinti savo tėvo sukaupto kultūrinio palikimo įamžinimą. Šią mintį patvirtintų ir vienas iš jos dovanotų eksponatų – 1766 m. Lietuvos vyriausiojo tribunolo nario spaudas, kuris priklausė Matildos seneliui Mykolui Giunteriui³⁹.

Pats grafas Adomas Giunteris (Adam Günther von Hildesheim, 1782–1854) kokio nors savo rinkinio aprašo nėra palikęs. Tačiau, kaip mini A. H. Kirkoras, lankęsis Dabraulėnuose jau po grafo mirties, *radau čia įdomų šviesios atminties grafo Adomo Giunterio ranka rašytą asmenų sąrašą, kurie savo dovanomis koplyčių turtino. Čia yra vardai kunigaikštienės Izabelės Čartoriskos, grafo Karolio Pšezdeckio, grafo Augusto Bžostovskio, grafo Konstantino Pliaterio, grafo Juozapo Korvino Kosakovskio, Jono Gvalberto Rudaminos, Napoleono Mirskio, Stanislovo Chominskio, Mikalojaus Abramovičiaus, grafo Edvardo Mostovskio, grafo Adomo Chreptavičiaus, Ignacijaus ir Dominyko Chodzkų ir daugelio kitų*⁴⁰. Įdomu, ar tai buvo tik asmenų sąrašas, kurie savo dovanomis *koplyčių turtino*, ar kartu išvardintos ir pačios dovanos? Nors vien išvardintų asmenų, to meto aukštuomenės elito,

³⁹ Remiantis Maskvoje, N. Rumiancevo muziejuje, saugomų VSM spaudų rinkinio aprašu, galime identifikuoti, kad šis 1766 m. Minsko kadencijos Lietuvos vyriausiojo tribunolo nario spaudas priklausė Mykolui Giunteriui. Spaude pavaizduoti du, vienas virš kito herbai po karūnomis. Viršutiniame didesniajame herbe vaizduojamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbas Vytis, apatiniame mažesniajame keturių dalių herbe – Lenkijos erelis ir trijų įstrižų linijų herbas (Gunterių herbas). Herbų šonuose raidės: *M. G. / Ch. U. / B. W. / P. T. / G. W. / X. L.* Ratu įrašas: *Pieczenc: trybunahu: ghl: W. X. L. Kadencyi Minskiey na rok 1766.* (Žr.: Jodkowski J., Pieczęcie polskie w muzeum Rumiancowskiem w Moskwie, *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*, Kraków, 1910, nr 4, s. 63.; Generalgubernatoriaus M. Muravjovo laikais išvežtų į Rusiją ..., l. 50.)

⁴⁰ Jan ze Śliwina [Kirkor A. H.], *Wycieczka archeologiczna po gubernii Wileńskiej* ..., s. 241.

užtenka, kad suvoktume, jog tai buvo aristokratijos pasaulėjautą, skonį, tradicijas reprezentuojanti kolekcija.

Adomo Giunterio kolekcija, nors ir gausi, savo turiniu mažai kuo skyrėsi nuo daugelio to meto aukštuomenės kolekcijų, todėl galime tarti ją buvus tipiška. Ją sudarė dailės darbų ir ginklų rinkiniai, šeimos relikvijos, dovanos bei retenybės; *prie to pridėjus daugybę išstatytų po visus namus senovinių baldų, senienų, laikrodžių, rašomųjų staliukų, miniatiūrų, nereikia stebėtis, kad Dabraulėnų „muziejaus“ apžiūrėti suvažiuodavo iš tolimiausių šalies kampelių*⁴¹. Nors dauguma šių daiktų tebuvo tik interjero dalis, tačiau tai pilnai atitiko paties A. Giunterio, kaip kolekcininko siekius. Senovinių daiktų įtraukimas į interjerą buvo natūralus ir savaime suprantamas dalykas. Muziejų ekspozicijoms būdinga distancija su rodomais daiktais, t. y. pabrėžiama istorinė laiko perspektyva, negaliojo kolekcininkui. Senienoms jis suteikdavo savas prasmes, jausenas. Todėl, anot prancūzų sociologo Jeano Baudrillardo, senovinis daiktas yra manojo „aš“ ekvivalentas, aplink kurį organizuojamas visas likęs pasaulis⁴². Tokį aplink sukauptus autentiškus daiktus tiesiogine prasme kuriamo savojo pasaulio vaizdą iliustruoja A. Giunterio dukters Gabrielės atsiminimuose aprašytas Liudviko Paco apsilankymas Dabraulėnuose 1830 metais: *Žinovo akimis, o giminaičio širdimi jis dairėsi po mūsų namus. Jam labai patiko gotiškoji koplyčia, įspūdį padarė rokoko stiliaus suolai, stovintys po balkono arkada, smiltainio imitacija. Mano tėvas padarė juos iš senovinių drožinių, kuriuos surado vieno Vilniaus staliaus palėpėje. Generolas Pacas sakė, kad Londone tas antikvarinis daiktas kainuotų tiek aukso, kiek pats sveria; antika savo jau atgyveno, o rokoko ir gotika darėsi vis labiau madinga*⁴³.

1828 metais grafas įrengęs gotikinę koplyčią, čia laikė didžiąją dalį savo kolekcijos, anot jo dukters Gabrielės: *viskas buvo sumanyta mano tėvo ir jam prižiūrint padaryta namie – net ir žvakidės, nudažytos kaip „bronze antique“*,

⁴¹ Jankowski Cz., *Powiat oszmiański...*, s. 25.

⁴² Бодрийяр Ж., *Система вещей*, Москва, 1995, с. 66.

⁴³ Giunterytė Puzinienė G., *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose ...*, p. 127.

*net ir juodmedžio kryžius su bronziniais galais, kuriame pro krištolinį langą matėsi šventųjų relikvijos*⁴⁴. Tad jam kolekcionavimas buvo daugiau negu atsitiktinis pomėgis ar racionaliai šaltas antikvarinių daiktų kaupimas, kaip savojo socialinio statuso reikšmingumo įrodymas. Tai veikiau buvo visą jo esybę apėmusi aistra, kurios vedinas *turėjo keistą talentą ir sėkmę įvairiose parduotuvėse ieškoti ir surasti tikrų, vertingų senienų, tad kaskart parveždavo tai statulėlę, tai urnas, net paveikslus. Vieną kartą jam pavyko išgelbėti plokštę nuo Liudviko XVIII karietos, užsimetusią užkrosny, [...] – iš to medžio, labai sauso, jau buvo sumanyta padaryti tapytojo paletę – dar daugiau, net išgelbėjo tam pačiam tikslui skirtą Luko-Džiordano paveikslą „Senio galva“. Tuo pačiu būdu jis surado dailius renesanso stiliaus raižinius, kurie buvo panaudoti sodo suolų apdailai, o alyvos ir smėlio dėka atrodė lyg tikras smiltainis*⁴⁵.

Adomui Giunteriui nebuvo tiek aktualūs Lietuvos istorijos ar gamtos paminklai, t. y. jo kolekcijos kaupimo nelėmė kokios nors kraštotyrinės mokslinės paskatos, kaip, tarkim, T. Narbutui, A. H. Kirkorui, broliams Tiškevičiams ar K. Tyzenhauzui. Pastarųjų sąmoningas ir sistemingas Lietuvos kultūros paveldo, nuo skrupulingai fiksuojamų proistorinių akmeninių kirvukų iki 1812 m. įvykių, kaupimas ir aktualinimas, o tuo pačiu kultūriškai valstybinio Lietuvos patriotizmo restauravimas, žymėjo naują kolekcininkų kartą, kurios dėka buvo įkurtas ir pirmasis muziejus Lietuvoje. Rinkimas universalių, nevienalyčių, kuom tai išsiskiriančių, estetiškai ar emociškai patrauklių daiktų, atspindėjo ir kitą kolekcionavimo suvokimą. Senienos A. Giunteriui dar nebuvo istorinės-kultūrinės vertybės suvokiamos iš laiko perspektyvos, bet tai nė kiek nemenkina jo patriotiškumo, o tik žymi skirtingą senienų suvokimą. Tai buvo siekis perteikti savąjį pasaulio įvaizdį, savojo vidinio „aš“ realizacija senoviniuose daiktuose, jų pritaikymas formuojamai realybei, kas kartu diktavo ir pačių senienų – retų, įdomių, kažkuo tai reikšmingų (dažniausiai tik pačiam kolekcininkui) ar tiesiog gražių daiktų – atranką.

⁴⁴ Ten pat, p. 108.

⁴⁵ Ten pat, p. 38.

XIX a. pirmoje pusėje Lietuvoje kaupiamos privačios kolekcijos skyrėsi tiek kaupiamo paveldo turiniu, atrankos kriterijais, tiek eksponavimu. Skirtumas išsilavinime, socialiniame statuse, asmeniniuose siekiuose sąlygojo ir kaupiamų senienų įvairovę. Šiuo aspektu įdomu palyginti dviejų aistringų to meto kolekcininkų: jau minėto Juozapo Antano Kosakovskio ir Adomo Giunterio dailės rinkinius. Abiejų dailės rinkiniuose buvo įvairaus siužeto paveikslų: nuo religinio turinio iki didikų portretų. J. A. Kosakovskio rinkinį sudarė Giambattista Anticone, Bernardino di Michele Cignoni, Antono van Dycko, Jeano Baptiste Greuze, Hanso Holbeino, Angelicos Kauffmann, Rembrandto Harmenszoono van Rijno, Pietro Antonio Rotari, Peterio Paulio Rubenso ir eilės kitų Vakarų Europos dailininkų darbai ir tik keli Aleksandro Orlovskio eskizai⁴⁶. A. Giunterio dailės rinkinį, priešingai, sudarė tik keli Vakarų Europos dailininkų darbai. Didžioji dalis tai Vilniaus meno mokyklos dėstytojų ir auklėtinių bei Lenkijos dailininkų – Simono Čechavičiaus, Jono Damelio, Žano Pjero Norblino, Aleksandro Orlovskio, Jono Rustemo, Pranciškaus Smuglevičiaus⁴⁷ – darbai. Įdomiausia šio rinkinio dalis – Simono Čechavičiaus eskizų albumas, susidedantis iš 67 vienetų. Albumas, kaip ir visi S. Čechavičiaus eskizai, buvo jo sūnėno Antano Smuglevičiaus rinkinyje, po kurio mirties, didžiąją eskizų dalį (apie 100 darbų) įsigijo A. Giunteris, o kelis – pastarojo giminaitis Konstantinas Tyzenhauzas⁴⁸.

J. A. Kosakovskio dėmesys Vakarų Europos tapybai, o A. Giunterio – Lietuvos ir Lenkijos dailei, neliudija pirmojo kosmopolitiškumo, o antrojo – valstybinio patriotizmo, ar, tarkim, kokio nors skirtingo estetinio pajautimo. Tai veikiau atspindi turėtus aiškius kūrinių atrankos kriterijus, estetinius siekius. Meno kūrinių kolekcionavimas skyrėsi nuo retenybių, randamų kokiose nors Vilniaus palėpėse, kaupimo. Be abejo, pastarųjų rinkimas A. Giunteriui teikė didelį pasitenkinimą, netgi savotiškai intrigavo, nes kiekviena nauja išvyka iš savojo Dabraulėnų dvaro galėjo baigtis kokia nors

⁴⁶ Jankauskas V., Generolas Juozapas Antanas Kosakovskis ir jo rinkiniai ..., p. 19

⁴⁷ Przewdziecki A., Wiadomość o szkicach Szymona Czechowicza, *Athenaeum*, Wilno, 1842, t. 2, s. 186–194.

⁴⁸ Ten pat, p. 186.

netikėta staigmena. Tačiau vieną kartą radus renesansinį drožinį, sunku buvo tikėtis kažką tapataus rasti ir kitą kartą. Tai tebuvo atsitiktinumų žaismas, kuris panašėjo į aistringą žaidimą be taisyklių. Dailės kūrinių kaupimas, priešingai, reikalavo išankstinės motyvacijos, žinių, estetinio suvokimo ir, be abejo, finansinių galimybių. Adomo Giunterio būtent tokių dailės kūrinių kolekcionavimą galbūt galėjo inspiruoti ir vienas iš J. Rustemo mokinių – K. Bachmatavičius, gyvenęs Dabraulėnuose, ar A. Giunterio žmona Aleksandra, kuriai dailė taip pat buvo nesvetima.

Ne ką mažiau nei dailės rinkinys amžininkams imponavo A. Giunterio sukaupta gausi senovinių ginklų kolekcija, kuri lyginta su tokiomis to meto garsiomis Radvilų, Konstantino Tiškevičiaus, Juozapo Antano Kosakovskio, Petro Vitgenšteino ginklų kolekcijomis⁴⁹. Ši A. Giunterio ginklų kolekcija neturėjo konkretaus vienijančio turinio. Skirtingų epochų, tautų ir įvairios rūšies bei paskirties ginklai išeksponuoti koplyčioje daugiau simbolizavo tokias bendrąsias vertybes, kaip vyriškumas, riteriškumas. *Strėlės, kirvukai, šovininės, skeptrai, kirasos, šalmai, berdišiai, alebardos, šarvai, – tvarkingai sugrupuoti, sudaro įdomų ir puikų vaizdą. Šiandien šis rinkinys nėra pilnas, nes apie 200 šaltųjų ir šaunamųjų ginklų, kaip: špagų, palašų, iečių, pistoletų, durklų, karabelų, medžioklinių peilių, šautuvų, – laikinai išvežta į Dinaburgą. Buvo ten lenkiška, prancūziška, turkiška, tamplierių ginkluotė, japoniškas šautuvas ir durklas, generolo Bielako pistoletas ir t.t.*⁵⁰. Šioje senovinės ginkluotės kolekcijoje buvo ir keletas konkrečių „garbingos protėvių istorijos liudininkų“, šeimos relikvijų: skydai su Giunterių ir Sobieskių giminių herbais, arklio žąslai įsigyti kovose su turkais ir skeptras iš Volodkavičių giminės (Konstancija Volodkavičiūtė buvo Adomo Giunterio motina) bei dažnas to meto kolekcijose 1812 m. Berezinos įvykių rinkinys⁵¹.

Palyginimui, jau minėto J. A. Kosakovskio rinkinio senoviniai ginklai – tai nemaža dalimi „suasmenintos“ senienos: Marijos Antuanetės

⁴⁹ Kirkoras A. H., *Pasivaikščiėjimai po Vilnių ir jo apylinkes ...* p. 37.

⁵⁰ Jan ze Śliwina [Kirkor A. H.], *Wycieczka archeologiczna po gubernii Wileńskieij ...*, s. 240–241.

⁵¹ Ten pat, p. 241.

lankas, Liudviko IX kalavijas, don Žuano špaga, kazokų vado Vechovskio kardas, Onos Jogailaitės skeptras, Žygimanto Vazos kardas, Jono Karolio Chodkevičiaus skydas, Stepono Čarneckio buožė ir balnas, Simono Kosakovskio skeptras, Tado Kosciuškos kardas bei paties Napoleono J. A. Kosakovskiui padovanoti pistoletas ir munduras⁵². Žinoma, dalis ginklų kažkada priklausė kai kuriems minimiems istoriniams asmenims, tačiau dažnu atveju senoviniai ginklai, kaip ir apskritai, senienos, siekiant parodyti jų svarbą ir vertę, buvo sureikšminami suteikiant nebūtas prasmes, kuriant jų kilmės istorijas ir legendas, kitaip tariant, jie buvo tarsi savotiškai mitologizuojami.

Reikšmingų giminės, tautos ar istorinių asmenų simbolių ir trofėjų turėjimas, J. Baudrillardo žodžiais tariant, buvo tarsi savotiškas „bėgimas nuo kasdienybės“. Senoviniai daiktai buvo kaupiami ne kaip turtas, nuosavybė ar estetinio pasigėrėjimo objektas, bet kaip garbingų protėvių užtarimas⁵³, suasmeninti tarsi šeimyninės, jaukios ir artimos sielai praeities daiktai, kaip savotiška užuovėja nuo nenuspėjamos nūdienos. Galime pridurti, kad XIX a. Lietuvoje tai kartu buvo ir prarasto valstybingumo bei eizėjančių tradicinių bajoriškų vertybių nostalgija.

Grižtant prie mūsų aptariamų antikinių vazų, pastebėtina, kad amžininkų pateiktuose A. Giunterio kolekcijos aprašymuose ir jo paties refleksijose nė žodžio neužsimenama apie antikinius rinkinius ar kokius nors pavienius išskirtinius Antikos epochos objektus. Tad peršasi išvada, kad M. Bučinskienės VSM dovanotos vazos (ar vaza) bei kitos antikinės senienos veikiau tebus mielus prisiminimus žadinę tėvo iš kelionių po Italiją kaip suvenyrai parsivežti autentiški daiktai ar tiesiog gražūs dirbiniai namų interjerui puošti.

Šio A. Giunterio rinkinio, kaip tipiško XIX a. pirmos pusės Lietuvoje, apžvalga atskleidžia bendrą XIX a. visuomenės santykį su antikiniu paveldu ir jo suvokimą bei interpretavimą. Priešingai nei amžiaus pradžioje vyravusių

⁵² Jankauskas V., Generolas Juozapas Antanas Kosakovskis ir jo rinkiniai ..., p. 19–20; Žilėnas V., Lietuvos kolekcininkai: Juozas Antanas ir kiti Kasakauskai, *Kultūros istorikas, muziejininkas Vincas Žilėnas*, p. 119–120.

⁵³ Бодрийяр Ж., *Система вещей* ..., с. 67.

tendencijų „prikelti“ ir perkelti Antiką į kasdienybę, integruojant ją į dabarties kūrimą, nuo XIX a. vidurio pozityvistinis istorinis žvilgsnis antikinį paveldą „uždaro“ į muziejų arba, britų muzeologės S. Pearce žodžiais tariant, šiam *kitam* – Antikos paveldui paliekama tik *turistinio meno, suvenyrinio kolekcionavimo*⁵⁴ erdvė. Tai iliustruoja ir Eustachijaus Tiškevičiaus pastebėjimas apie Lietuvoje XIX a. viduryje privačiuose rinkiniuose kaupiamą antikinį paveldą: *kas tik grįžo iš užsienio, taip retai tais laikais lankomo, tas rinko ten marmuro gabalus ar mozaiką iš senovės romėnų griuvėsių, tai kas tiko damų buduarams ir tarnavo vien tik kaip atminimas jiems patiems*⁵⁵.

Apibendrinant XIX a. viduryje Lietuvoje vyravusį Antikos suvokimą, pažvelkime į VSM „vizitinę kortelę“, savotišką to meto „reklaminę atvirutę“ – jau minėtą muziejaus ekspozicijos litografiją, išspausdintą Jono Kazimiero Vilčinskio „Vilniaus albume“. Joje pavaizduota muziejaus salė – mūsų jau aprašyta buvusi Vilniaus universiteto aula, kurią Antikos dvasia amžiaus pradžioje dekoravo P. Smuglevičius. Salės centre sėdi muziejaus įkūrėjas ir jo *spiritus movens* grafas Eustachijus Tiškevičius. Už jo toluomoje matoma slavų dievo Sventovito stabo gipsinė kopija, padaryta pagal Krokuvos imperatoriškosios karališkosios mokslo draugijos muziejuje saugomą originalą. Vienoje salės pusėje ant stalų ir vitrinose patalpinti krašto archeologijos paminklai, toliau – egiptietiškos mumijos sarkofagas. Kitoje salės pusėje, pirmame plane – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kario šarviniai marškiniai, kiek toliau ginkluotė ir karinė amunicija su buvusios valstybės simbolika. Ant sienų, greta P. Smuglevičiaus tapytų Antikos mąstytojų, kabo Lietuvos didžiavyrių portretai, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės ir karinės vėliavos. O šalia Lietuvos kario šarvinių marškinių ant stalo stovi antikinės vazos, išstatytos kaip istorijos ir muziejaus objektas, kaip bendrų europietišku ištakų ir bendros kultūros simbolis, kurios kartu su bendru interjero dekoru liudija čia esant harmoningą mokslo ir žinių šventovę.

⁵⁴ Pearce S., *On collecting...*, p. 308–351.

⁵⁵ E. T. [Tyszkiewicz E.], *Archeologia na Litwie ...*, 1874, s. 2.

IV. 2. *Orientalistikos rinkiniai Vilniaus senienų muziejuje*

Orientalistika – terminas, kuriuo įprastai įvardinamas mokslas, tiriantis Rytų tautų kultūrą, kalbą, istoriją, gamtą ar pan., tuo pačiu šiuo terminu apibrėžiami ir sukaupti ar kaupiami Azijos tautų meno ir kultūros paveldo rinkiniai. Orientalistikai dažnai tradiciškai priskiriama ir senovės Egipto ar senovės Rytų civilizacijų kultūrų ir paminklų tyrimai. Nūdienos mokslinėje apyvartoje kinta pats orientalistikos terminas dėl jo europocentriško skambesio, o šiuo terminu rinkiniai nebuvo įvardinti ir Lietuvoje XIX a. viduryje, t. y. laikotarpiu, kurį plačiau ir aptarsime šioje darbo dalyje. Būtent pirmasis viešas orientalistikos rinkinys Lietuvoje – tai 1862 m. VSM įsigytas ir viešai eksponuotas Azijos tautų kultūros paveldo rinkinys bei muziejuje sukaupti senovės Egipto objektai, kurie kartu sudarė vieną bendrą – *Etnografijos skyrių*. Kadangi šiame Vilniaus muziejaus skyriuje buvo kaupiami tiek to meto geografiškai nutolusių, egzistuojančių kultūrų – Azijos tautų objektai, tiek ir kažkada buvęs, laike nutolęs *kitas* paveldas – egiptika, tad šiam rinkiniui apibūdinti vartosime bendresnę *orientalistikos* sąvoką, tiek Europoje, tiek ir Lietuvoje įsigalėjusią nuo XIX a. antrosios pusės.

Toliau plačiau aptarsime VSM orientalistikos rinkinį, didesnę dėmesį skirdami į muziejų patekusio Azijos tautų paveldo apžvalgai ir pristatymui, kadangi kita muziejaus orientalistikos rinkinio dalis – egiptikos kolekcija – išsamiai aptarta jau mūsų minėtose studijose. Pamėginsime paanalizuoti kokias prasmes, vertybines nuostatas Lietuvos mokslinė visuomenė siekė suteikti šiam rinkiniui, jo eksponatams, kodėl orientalistika buvo svarbi to meto Lietuvos visuomenėje. Svarstant šiuos klausimus pamėginsime išsiaiškinti ir kaip buvo suvokiamas šis *kitas* kultūrinis paveldas to meto Lietuvos visuomenėje: ar tai buvo stebėjimasis retais ir keistais daiktais, ar gėrėjimasis jų estetiškumu ir meniniu dirbinių atlikimu, ar šie eksponatai iliustravo tolimų tautų buitį.

Lietuvoje orientalistika, kaip mokslinė disciplina, su pertrūkiais buvo domimasi nuo pat XIX a. pradžios, o 1810 m. Vilniaus universitete buvo planuojama netgi įkurti Rytų kalbų ir literatūros katedrą. Tačiau istoriškai

Lietuvoje nesusiformavo turtingos viešos orientalistikos kolekcijos, lyginant su tokio pobūdžio rinkiniais kaimyninėse Lenkijos ar Rusijos valstybėse. Tad natūralu, kad šiuos rinkinius aptariančių ar analizuojančių publikacijų taip pat nėra gausu. Išsamaus mokslininkų dėmesio susilaukė tik viena VSM orientalistikos rinkinio dalis – senovės Egipto paveldas (tai plačiau aptarta šiame darbe, istoriografijos apžvalgoje). Deja, tyrimų, išsamiai aptariančių XIX a. Lietuvoje kauptą Azijos tautų paveldą, nėra. Pastaraisiais metais pasirodė keletas publikacijų, kuriose bandoma aptarti ir įvertinti VSM etnografijos kolekciją. Antai Margaritos Matulytės straipsnyje teigiama, kad „vietinėje muziejinkystėje egzotiniai eksponatai buvo absoliuti marginalija. [...] Devaluodami moksliskumą, kurio siekė nuo pirmos įsteigimo dienos, jie kūrė atraktyvaus bei edukacinio muziejaus modelį. Vyko natūralus adaptacijos procesas. Rinkiniai tapo ne tik atviri visuomenei, bet ir prisitaikė prie jos poreikių, t. y. masinės kultūros“⁵⁶. Dailėtyrininkės Jolitos Mulevičiūtės nuomone, Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje vyravusį visuomenės stebėjimąsi muziejuje sukaupia nemokslinė keistenybių ir egzotiškų raritetų sanakaupa, nuo XIX a. antrosios pusės keičia meno žinovo žvilgsnis, vertinantis Azijos tautų dirbinius, kaip meno kūrinius, žavinčius estetiškumu ir technine meistryste⁵⁷. Tačiau XIX a. Lietuvos visuomenė, kaip ir bet kuri kita bet kurio meto visuomenė nebuvo vienalytė savo išsilavinimu, socialiniu statusu ar savo suvokimais, pojūčiais, estetinė pajauta, tad skyrėsi ir jos požiūris į Rytus, jų kultūrą. Teigti, kad iki XIX a. antros pusės orientalistikos rinkiniai Lietuvoje buvo suprantami ir vertinami tik kaip *egzotika* ir *keistenybė*, nėra visai pagrįsta. Greta tokio rytietiško dirbinių suvokimo egzistavo ir kitoks: mokslinis, tiriamasis žvilgsnis.

Rytų tautos, jų kultūra, papročiai, istorija, gamta jau XIX a. pradžioje išsilavinusiai Lietuvos visuomenės daliai nebuvo *terra incognita*, o literatūra, knygos buvo bene pagrindinis, dažnam ir vienintelis šio pažinimo šaltinis. To

⁵⁶ Matulytė M., *Egzotika Vilniaus senienų muziejaus rinkiniuose ...*, p. 190–192.

⁵⁷ Mulevičiūtė J., *Keliaujantis žmogus XIX a. II pusės Lietuvoje*, *Menotyra*, Nr. 2 (31), 2003, p. 43.

meto skaitomiausias poetas Adomas Mickevičius *Krymo sonetuose*, išleistuose 1826 m., rašė:

*Pamaldūs iš džamidų skirstos maldininkai,
Izano aidas nyksta tyloje vakarėj.
Gėdingumu žara užkaito raudonskarė,
Spindįs nakties karalius mylimon palinko.
Dangaus haremuos spindi daug žvaigždžių žibintų,
Tarp jų safyro ruimu debesėlis irias
Kaip gulbinas, bangas apsnūdusias praskyręs, –
Krūtinė jo balta, o plunksnos auksu kinta [...] ⁵⁸.*

Gilindamiesi į žodžius, kuriais taip poetiškai ir romantiškai aprašytas egzotiškas Rytų grožis, perteikta slėpinga rytietiška dvasia, A. Mickevičiaus skaitytojai drauge išgyvendavo ir emocinį susižavėjimą Rytais, jų gamta ir kultūra; taip buvo žadinamas ir bendras visuomenės susidomėjimas tolimais ir egzotiškais Rytų kraštais. Tačiau Rytai to meto Lietuvos visuomenėje nebuvo suvokiami vien tik jausmiškai. XIX a. pirmoje pusėje netruko ir kitokios literatūros – kelionių į tolimus kraštus bei naujų atradimų aprašymų. Anot J. Mulevičiūtės: „nuo XIX a. pradžios, o ypač nuo trečiojo – ketvirtojo dešimtmečio, į Lietuvą plačiu srautu plūstelėjo kelionių literatūra: garsių ekspedicijų aprašymai, geografijos ir etnografijos studijos, praktiniai vadovai bei specializuoti periodiniai leidiniai“⁵⁹.

Susidomėjimą orientalistika rodė ir to meto Vilniaus universiteto mokslininkai, kaip jau minėjome 1810 m. netgi įkurta Orientalistikos katedra, kuriai vadovauti buvo paskirtas vokiečių profesorius, Sankt Peterburgo mokslų akademijos narys Julius Heinrichas Klaprothas, kuris, deja, šių pareigų neužėmė. Nors ši katedra Vilniaus universitete taip ir nepradėjo funkcionuoti, tačiau minėtinos profesorių Simono Žukovskio, Mykolo Bobrovskio, adjunkto Jono Krizostomo Gintilos ar klasikinės filologijos profesoriaus G. E. Grodeko

⁵⁸ Mickevičius A., *Bachčisarajus naktį* (vertė Vincas Mykolaitis-Putinas), Adomas Mickevičius. *Poezijos rinktinė* (sudarė M. Kvietkauskas), Vilnius, 1998, p. 293.

⁵⁹ Mulevičiūtė J., *Keliaujantis žmogus...*, p. 42.

auklėtinio, perspėtyvaus orientalistu Juozapo Senkovskio ir universiteto sekretoriaus Kazimiero Kontrimo pastangos organizuoti Rytų tautų kalbų ir kultūros tyrimo centrą universitete⁶⁰. O universiteto bibliotekoje greta orientalistikos studijoms skirtų veikalų, kaupiti ir rankrašėiai arabų, turkų, totorių, kinų ir kt. kalbomis. Į biblioteką pateko ir viena kita rytietiška retenybė: minėtasis J. Senkovskis 1821 m. perdavė *plunksną išdrožtą iš Bagdado nendrės, kuria turkai rašo*, 1822 m. M. Chlevinskis dovanojo *kriauklę su arabiškais įrašais*, o 1823 m. Vilniaus kanauninkas Povilas Bžostovskis – *kinų dėželę*⁶¹. Tačiau Vilniaus universiteto uždarymas 1832 m. nutraukė ir pradėtus darbus.

XIX a. Europoje plitusi orientalizmo mada – buities ir namų interjero stilizavimas kinų, japonų, turkų ar egiptiečių daiktais, tuo gyvenamajai aplinkai suteikiant „rytietišką dvasią“ – neaplenkė ir Lietuvos dvarų. Tad ir pasiturinėiai Lietuvos visuomenės daliai nebuvo svetimi ar nežinomi Rytų tautų buities dirbiniai, tiesa, jie taip pat dažniau naudoti pagal tiesioginę savo paskirtį bei tarnavo kaip sudėtinė dvaro interjero dalis ar tam tikras jo akcentas. Pavyzdžiui, grafienei Jadvygai Potulickaitei-Hutten-Čapskienei priklausiusiame Beržėnų dvare buvo sukauptos „išskirtinės, vieną visumą sudariusios greičiausiai toje paėioje Chingų epochos menininko dirbtuvėje pagamintos vazos, vazonai, lėkštės, dubenys“⁶², Šateikių dvaro savininkų turėtos taip pat Kinijoje gamintos vazos⁶³, Biržų Astravo dvare Tiškevičių surinkta nemaža Kinijos ir Japonijos taikomosios dailės dirbinių kolekcija⁶⁴ ar

⁶⁰ Plaėiau žr.: Mejer M., Early history of Oriental studies at Vilnius University, *Acta Orientalia Vilnensia*, 2009, vol. 10, issue 1–2, p. 15–28.; Paceviėius A., Bibliofilo Jono Krizostomo Gintilos biblioteka: pobūdis ir komplektavimo šaltiniai, *Knygotyra*, 2002, Nr. 38, p. 190–213.; Paceviėius A., Bibliotheca Orientalis Jono Krizostomo Gintilos knygų rinkinyje, *Mokslas krikščioniškas zemajtiškaj parašitas: kunigo Jono Krizostomo Gintilos žemaitiškas katekizmas hebrajų rašmenimis*, Vilnius, 2009. p. 59–66.; Aleksandraviėius E., Hebraistika Vilniaus universitete ir Lietuvos etnopolitinės tendencijos (XIX a. I pusė), Aleksandraviėius E., *XIX amžiaus profiliai*, Vilnius, 1993, p. 54–68.

⁶¹ Paceviėius A., Mecenatystės slėpiniai ..., p. 205–208.

⁶² Poškus V., Taikomosios dailės eksponatai iš Šiaurės Lietuvos dvarų, *Provencijos dvaras: XVII–XIX a. istorinis portretas ir taikomoji dailė Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniuose*, Vilnius, 2005, p. 95.

⁶³ Spudytė E. (sud.), *Žemaičių muziejus „Alka“*, Vilnius, 2007, p. 159.

⁶⁴ Snitkuvienė A., *Biržų grafai Tiškeviėiai ir jų palikimas ...*, p. 136, 378–380.

kituose Lietuvos dvaruose buvę Rytų dirbinių rinkiniai. Pačioje XIX a. pabaigoje Vilniuje imtos rengti ir viešos Rytų tautų dirbinių parodos iš privačių asmenų kolekcijų⁶⁵. O norint įsigyti rytietiškų indų, audinių ar kitų buities dirbinių ir aksesuarų, XIX a. viduryje ar šio amžiaus pabaigoje nebuvo būtina keliauti į tolimąją Kiniją, Japoniją ar Indiją. Tokių daiktų buvo galima nusipirkti ir Sankt Peterburge, ir Varšuvoje, ir apskritai bet kuriame kitame Vakarų Europos didmiestyje, jie pasiekdavo ir Vilniaus parduotuvių prekystalius. Antai 1858 m. Vilniuje veikė net aštuonios parduotuvės, prekiavusios kolonijinėmis prekėmis (rus. *колоніальныя товары*)⁶⁶, kur greta bakalėjos gaminių – arbatos, kavos, ryžių, prieskonių –, buvo galima įsigyti ir rytietiškų smulkmenų.

Tačiau viešų muziejinių orientalistikos rinkinių, kuriuos visuomenė būtų galėjusi apžiūrėti, ilgą laiką XIX amžiuje Lietuvoje nebuvo. Tik 1862 m. kovo mėn. Vilniaus mieste pasirodė skelbimas, kviečiantis miestiečius į VSM rengiamą parodą, kurioje pristatomi Kronštato jūreivių muziejui paaukoti daugiau kaip du šimtai eksponatų iš Japonijos, Kinijos, Egipto ir kitų tolimųjų kraštų. Šios parodos atidarymas įdomus ir muziejiniu požiūriu, kadangi tai buvo pirma Lietuvoje muziejinė laikina teminė paroda, o ne nuolatinė ekspozicija, taip pat galime teigti, kad tai buvo ir pirma muziejinė „komercinė“ paroda. Minėtame skelbime buvo rašoma, kad ši paroda, leidus Vilniaus kariniam gubernatoriui, muziejaus salėse veiks *kasdien nuo kovo 25 d. iki Verby savaitės nuo 12 iki 4 valandos po pietų. Įėjimo mokestis kiekvienam asmeniui – 15 kap., mokslo įstaigų auklėtiniams ir moterų pensionų moksleivėms tik 10 kap. Įeiti leidžiama visų tikėjimų ir luomų asmenims*⁶⁷. Sprendžiant iš muziejaus lankomumo ataskaitų (1862 m. muziejų aplankė 10.360 lankytojų, t. y. tik 1.440 lankytojų mažiau, nei buvusio didžiausio lankytojų kiekio 1857 m.), ši paroda pasiteisino, buvo sėkminga, tačiau tikėtina, kad įėjimo mokestis buvo nustatytas tam, kad iš dalies padengtų

⁶⁵ Mulevičiūtė J., *Keliaujantis žmogus...*, p. 43.

⁶⁶ *Памятная книжка Виленской губернии на 1858 год*, Вильно, 1858, с. 105–106.

⁶⁷ *Объявление / Oglłoszenie*. Vilnius, 1862 m. kovo 23 d., *LMAVB RS*, f. 31, b. 1450.

eksponatų atvežimo į Vilnių kaštus, kadangi pats VSM finansiškai buvo išlaikomas pačių muziejaus ir komisijos narių, o ne valstybės. Įprastai muziejus buvo lankomas nemokamai kartą per savaitę – sekmadieniais nuo 12 iki 16 val.

Tų pačių 1862 metų balandžio 14 d. VLAK posėdyje grafas E. Tiškevičius, grįžęs iš kelionės į Sankt Peterburgą, informavo komisijos narius apie muziejuje kuriamą naują Etnografijos skyrių⁶⁸. Jo pagrindą turėjo sudaryti jau minėtos E. Tiškevičiaus iš Kronštato atsivežtos kiniškos ir japoniškos senienos – daiktai ir dirbiniai, kuriuos muziejui paaukojo Baltijos laivyno karininkai ir gydytojai, o taip pat grafo Mykolo Tiškevičiaus muziejui padovanota dalis jo egiptikos kolekcijos eksponatų⁶⁹. Tų pačių metų gale pateiktoje metinėje muziejaus veiklos ataskaitoje greta jau iki tol veikusių devynių muziejaus skyrių paminimas ir glaustai apibūdinamas naujasis skyrius: *šiais metais iš Komisijos nario geradario grafo Mykolo Tiškevičiaus ir Baltijos laivyno gydytojų aukų naujai susidariusią Etnografijos kolekciją sudaro 406 daiktai, iš kurių didžioji dalis – kinų, japonų, Egipto ir Sibiro*⁷⁰. Šio skyriaus turinys išliko nepakitęs, t. y. jis nebuvo papildomas naujais įsigijimais, iki pat muziejaus uždarymo. 1865 m. paskutiniame VLAK posėdyje pažymėta, kad Etnografijos skyriaus turinys yra toks pat, o jame saugomų eksponatų skaičius praktiškai nepadidėjo: nurodyti 408 eksponatai⁷¹.

Šiandieną tariant žodžius *etnografija* ar *etnografinis paveldas*, jeigu nėra nurodomas kitas papildomas kontekstas, jie paprastai kelia asociacijas ir yra tapatinami su *lietuvių etnografija*, *lietuvių etnografiniu paveldu* ir panašiomis lietuvišką etninį tapatumą išreiškiančiomis apibrėžtimis. Kyla klausimas, ar lygiai taip pat *etnografija* buvo suvokiama ir XIX a. Lietuvoje, nes iš šio glausto VSM Etnografijos skyriaus apibūdinimo matyti, kad tai nieko bendra su lietuvių etnografija neturintis rinkinys. Kita vertus, ar šis muziejaus Etnografijos skyriuje kaupiamas orientalistikos rinkinys skyrėsi nuo dvaruose

⁶⁸ 1862 m. balandžio 14 d. VLAK posėdžio protokolas ..., l. 91.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ 1862 m. gruodžio 11 d. VLAK posėdžio protokolas ..., l. 109.

⁷¹ 1865 m. sausio 11 d. VLAK posėdžio protokolas ..., l. 147.

turėtų, interjeruose išstatytų ar buityje naudotų rytietiškų indų bei kitų daiktų ar aksesuarų.

Tad toliau ir pamėginsime aptarti to meto *etnografinio paveldo* suvokimą bei kokias bendras reikšmes ir turinį jam suteikė, o tuo pačiu ir siekė perteikti visuomenei VSM. Tai buvo pirmoji institucija XIX a. Lietuvoje, kuri muziejuje suformuodama Etnografijos skyrių, aktualino patį *etnografijos paveldą* ir paskatino ne tik visuomenės domėjimąsi, bet ir mokslinį tiriamąjį dėmesį šiai sričiai.

Etnografinių rinkinių radimosi pradžia Europoje sietina su geografinių atradimų paskatintų kelionių gausa, kai pradėta kaupti *retenybes*, *keistenybes* ir kitus egzotiškus daiktus, liudijančius esant tolimus kraštus ir kultūras. Tuo pačiu šie rinkiniai buvo glaudžiai susiję ir su gamtamokslio objektų – retų, nebūdingų ir nematytų augalų, gyvūnų, uolienų pavyzdžių ir pan. – kaupimu. Galima teigti, kad *egzotikos* rinkinių radimosi pradžioje gamtamokslio rinkiniai netgi dominavo. XVIII a. pab. – XIX a. pirmoje pusėje ėmus aktyviai taikyti naują gamtos ir socialinių reiškinių aiškinimo paradigmą – lyginamąjį metodą – pradėtos kurti įvairios klasifikavimo sistemos, o tuo pačiu natūraliai kito ir pats požiūris į *egzotiškus* rinkinius.

Gamtamoksliui ir jo rinkiniams didelę įtaką padarė Carlo von Linné augalų bei gyvūnų klasifikavimo sistema, o kultūriniam paveldui – Johanno Joachimo Winckelmanno antikinių skulptūrų klasifikavimo modelis, taip pat Christiano Jurgenseno Thomseno archeologijos skirstymo į tris amžius (akmens, bronzos ir geležies) sistema. Tuo metu pradėjo formotis ir etnografijos sričiai priskiriamų objektų mokslinio klasifikavimo sistemos, kurių kūrimu nusipelnė vokiečių tyrinėtojai Gerhardas Friedrichas Mülleris, Augustas Ludwigas Schlözeris, slovakų tyrinėtojas Adamas Franzas Kolláras bei kiti. Europoje beveik iki XIX a. antros pusės etnografiniai rinkiniai, skirtingai nuo etnografijos (etnologijos) mokslo, buvo suvokiami kaip rinkiniai, reprezentuojantys ne Europos kultūrų, bet kitų pasaulio dalių (Afrikos, Azijos, Okeanijos, Amerikos) materialinį paveldą. Lyginant su XVII–XVIII a. dominavusiais rinkiniais, keitėsi pačių objektų atrankos

kriterijai, o tuo pačiu ir rinkinių turinys: nuo dominavusių keistų, retų ir nematytų daiktų kaupimo pereita prie kasdienės buities ir interjero daiktų, aprangos, darbo įrankių, ginklų ir panašių objektų, atspindėjusių vietinių tautų tradiciją ir papročius, rinkimo. Apie XIX a. vidurį imtos organizuoti ir išpopuliarėjo specializuotos ekspedicijos į kitus kontinentus, kurių tikslas buvo iširti tolimas tautas ir regionus geografiniu, etnografiniu, statistiniu aspektais. Be abejo, šias ekspedicijas organizavusių didžiųjų to meto Europos imperijų bei kolonijinių valstybių tikslai tuo pačiu buvo ir merkantiliški – tai naujų prekybos kelių ir gamtos resursų paieška.

Britų muziejaus atvejis galėtų būti tokio vertybinio požiūrio į etnografinius rinkinius kaitos pavyzdys. 1753 m. įkūrus šį muziejų, etnografiniai rinkiniai buvo kaupiami ir saugomi Gamtos istorijos ir keistenybių skyriuje, 1836 m. etnografiniai rinkiniai buvo perkelti į naujai įkurtą Senienų skyrių, o nuo 1845 m. buvo eksponuojami Etnografijos galerijoje (angl. *Ethnography Gallery*) septyniasdešimt keturiose vitrinose: devyniose – Kinijos ir Indijos medžiaga, keturiose – Afrikos tautų dirbiniai (ne egiptika), dvidešimt devyniose – materialinis paveldas iš Pietų ir Šiaurės Amerikos, likusiose – Okeanijos, Pietryčių Azijos ir Polinezijos tautų daiktai. Tik 1866 m. įkurtame Britų ir viduramžių senienų skyriuje pradėti kaupti tiek britų, tiek kitų Europos tautų etnografiniai rinkiniai⁷².

VSM kūrėjams, be jokios abejonės buvo žinomos naujausios mokslo tendencijos Europoje. Dar prieš įkuriant muziejų, lankydamasis Kopenhagoje Christiansborgo pilyje įsikūrusiame vienos žymiausių to meto Europoje Karališkosios šiaurės senienų mylėtojų draugijos (*La Société Royale des Antiquaires du Nord*) muziejuje, Eustachijus Tiškevičius įžvelgdamas lyginamojo metodo privalumus, rašė: *pirma mintis, kuri kilo, žvelgiant į žemėje iškapstytus akmeninius ginklus: ar jų gaminimas šiaurėje buvo kitų tautų mėgdžiojimas, ar tai lėmė vietos gyventojų poreikiai ir būtinybė? Tam mokslininkai surinko tokių pat ginklų egzempliorius iš Grenlandijos, Airijos,*

⁷² *The British Museum: history and the building*, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.britishmuseum.org/the_museum/history_and_the_building.aspx

*Meksikos, Terra del Fuego, Brazilijos, Pensilvanijos ir t.t. Lyginant juos tarpusavyje, matosi nepaprastas panašumas*⁷³. Pažymėtina, kad pats E. Tiškevičius vienas pirmųjų Lietuvoje ėmė taikyti Ch. Thomseno archeologinių amžių sistemą, tirdamas krašto archeologijos paveldą.

Glaudus VSM bendradarbiavimas su Rusijos imperijos mokslinėmis institucijomis (Sankt Peterburgo imperatoriškąja biblioteka, Imperatoriškąja geografijos draugija, Centrinis archyvas, Archeologijos komisija, Mokslų akademija, Rygos muziejumi, Odesos istorijos ir senienų mylėtojų draugija bei Sankt Peterburgo, Maskvos, Dorpat, Kazanės, Kijevo universitetais) ir su Europos mokslo centrais (Čekų muziejumi, Prahos universitetu, Drezdeno, Leipzigo, Mainco, Graco, Poznanės, Krokuvos, Varšuvos ir kitų miestų mokslinėmis draugijomis)⁷⁴, abipusis keitimasis leidiniais bei moksline informacija, nekelia abejonių dėl to meto Lietuvos išsilavinusios visuomenės išprusimo. 1858 m. VLAK užmezgė mokslinius ryšius su vokiečių bibliotekininku ir kultūros istoriku Gustavu Klemmu bei išrinko jį savo nariu⁷⁵. Pastarasis savo veikalu *Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit*, kuriame analizavo žmonių bendruomenių raidą, pasiūlė tris žmonijos vystymosi fazes bei išskyrė du rasinius tipus, žymiai paveikė paties etnografijos mokslo raidą. Beje, jis ir pats buvo sukaupęs gausų Rytų ir Pietų Azijos, Okeanijos ir Australijos etnografijos rinkinį, kuris po jo mirties tapo pagrindu, įkuriant Leipzigo etnografijos muziejų⁷⁶.

E. Tiškevičių bei kitus VLAK narius kaupti iš tolimųjų kraštų objektų sudarytą etnografijos rinkinį galėjo paskatinti ne vien tik noras lygiuotis į to meto Europos mokslo institucijas ir muziejus, bet ir netiesiogiai paveikti Sankt Peterburgo imperatoriškosios geografijos draugijos veikla. Ši draugija nuo XIX a. vidurio ėmėsi koordinuoti Rusijos mokslininkų pastangas, tiriant imperijos pakraščių geografiją, gamtos išteklius ir vietinių tautų gyvenimą, o

⁷³ Tyszkiewicz E., *Listy o Szwecji*, Wilno, 1847, t. 2, s. 6–7.

⁷⁴ Aleksandravičius E., *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais ...*, p. 44–45, 106–112.

⁷⁵ 1858 m. lapkričio 11 d. VLAK posėdžio protokolas, *VUB RS*, f. 13, b. 234, l. 11.

⁷⁶ *Wikipedia: Gustav Friedrich Klemm*, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://de.wikipedia.org/wiki/Gustav_Friedrich_Klemm

nuo 1847 m. ėmė aktyviai rengti ekspedicijas į Sibirą ir Vidurinę Aziją, publikuoti tyrimų rezultatus draugijos leidiniuose, įvairiuose žurnaluose, kelionių ir ekspedicijų ataskaitose⁷⁷.

VSM bendradarbiavo su Sankt Peterburgo imperatoriškąja geografijos draugija, tačiau tiesiogiai šios draugijos veikloje, rengiamose ekspedicijose nedalyvavo. Vis dėlto pavieniai draugijos narių rinkiniai, sukaupti Sibire buvo dovanoti ir Vilniaus muziejui. 1862 m. Geografijos draugijos Sibiro skyriaus narys bendradarbis Mikalojus Bakševičius, kuris tuo metu viešėjo Vilniuje, padovanojo įvairių Jenisejaus apygardos aukso kasyklose pasitaikančių mineralų rūšių ir VLAK nariams perskaitė pranešimą apie to krašto mineralus ir auksingų apylinkių žemės grunto geologines savybes⁷⁸. Tikėtina, kad jis pats buvo kilęs iš buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ar buvo lietuvių / lenkų tremtinių palikuonis Sibire. Tai greičiausiai ir galėjo tapti jam paskata aukoti mineralų rinkinį Vilniaus muziejui. 1864 m. Geografijos draugijos tikrasis narys Ivanas Bulyčiovas padovanojo 63 piešinius iš kelionės po Rytų Sibirą⁷⁹. Būta ir daugiau eksponatų, surinktų Rusijos imperijos pakraščiuose ir perduotų Vilniaus muziejui, tiesa, tai buvo išskirtinai gamtamokslio objektai. Ypač aktyvūs tarp tokio pobūdžio objektų aukotojų buvo Kaspijos jūros laivyno gydytojas A. Zimodra, kuris 1860 m. *lankydamasis gimtinėje atvežė ir padovanojo muziejui Kaspijos jūros pakrantėse surinktą žymų skaičių kriauklių, mineralų, vabzdžių ir taip pat gyvą skorpioną*⁸⁰, o ir vėliau dar ne kartą muziejui aukojo *naturalijas* iš to paties Kaspijos jūros regiono. Taip pat ir Juozapas Chodzka, kuris nuolat muziejų papildydavo mineralų ir fosilijų rinkiniais bei išdžiovintų augalų ir sėklų pavyzdžiais iš Kaukazo regiono⁸¹.

Šie rinkiniai, galbūt dėl savo gamtamokslinės prigimties, netapo įkurto Etnografijos skyriaus dalimi. Ir nors iki šio skyriaus įkūrimo 1862 m. tolimųjų kultūrų pavyzdžiai buvo pavieniai, daugiau atsitiktinai, o ne kryptingai

⁷⁷ Пыпин А., *История русской этнографии. Т. 4 (Белоруссия и Сибирь)*, Санкт Петербург, 1892, с. 290–305.

⁷⁸ 1862 m. sausio 11 d. VLAK posėdžio protokolas ..., l. 88.

⁷⁹ 1865 m. sausio 11 d. VLAK posėdžio protokolas ..., l. 146.

⁸⁰ 1860 m. lapkričio 11 d. VLAK posėdžio protokolas ..., l. 67.

⁸¹ VLAK protokolų knyga 1858–1865 m., *VUB RS*, f. 13, b. 234.

kaupiami rinkiniai, muziejaus organizatorių jie buvo vertinami, kaip potenciali mokslinė medžiaga tolesniems lyginamiesiems tyrimams ir vertinimams, kitų kraštų kultūros, gamtos geresniam pažinimui. VLAK posėdžių metu buvo perskaitytas ne vienas pranešimas, apžvelgiantis ar analizuojantis tokio pobūdžio rinkinius.

Tiek paties E. Tiškevičiaus, tiek ir kitų muziejaus bendradarbių kaupiamo orientalistikos rinkinio suvokimą, kaip tyrimų ir mokslo objektą, o ne vien tik egzotiškas įdomybes, liudija ir tas faktas, kad dar 1858 m. kovo mėnesį VLAK tikroju nariu buvo išrinktas tuometinis Kazanės universiteto rektorius Juozapas Kovalevskis⁸². Šio buvusio Vilniaus universiteto auklėtinio, filomato, visą gyvenimą jautusio simpatijas šiam miestui, orientalistinė mokslinė veikla buvo puikiai žinoma ir VLAK nariams. Juolab kad pats J. Kovalevskis greta nuolat siunčiamų Kazanės universiteto leidinių ir kitų kūrinių, dovanojo ir *41 azijietišką monetą iš jo Pekine rastų retenybių*⁸³. O 1862 m. rudenį, tais pačiais metais, kai Vilniaus muziejuje buvo surengta orientalistikos paroda, jis buvojo Vilniuje, apsilankydamas VSM bei dalyvaudamas VLAK posėdyje⁸⁴. Taip pat šio apsilankymo Vilniuje metu J. Kovalevskis turėjo ir kitų mokslinių leidybinių planų. Čia, padedamas Juozapo Zavadskio leidyklos, ketino publikuoti savo atsiminimus iš kelionių po Rytus⁸⁵. Tad tikėtina, kad šio žymaus to meto orientalistinio leidybiniai planai Vilniuje galėjo būti inspiruoti ir VSM dėmesio Azijos tautų kultūroms.

Keistenybių, retenybių ar egzotiškų daiktų būta ir VSM. Žmogaus prigimtis stebėtis, grožėtis ar galbūt net kai kuriais atvejais šlykštėtis nebūdingais reiškiniiais ar objektais, šiais pojūčiais nustebinti ar šokiruoti kitus, peržengti visuomenėje nustatytas ribas tarp to, kas yra „normalu“, „leistina“ ir to, kas ne, skatino tokius objektus dovanoti muziejui, kaip institucijai, kurioje buvo galimas tokių objektų viešas demonstravimas. Prie tokių muziejuje

⁸² Posiedzenia komisji archeologicznej Wileńskiej, *Kuryer Wileński*, 1858, nr 22.

⁸³ Posiedzenia komisji archeologicznej Wileńskiej, *Kuryer Wileński*, 1858, nr 48.

⁸⁴ 1862 m. spalio 11 d. VLAK posėdžio protokolas ..., l. 102.

⁸⁵ Tulisow J., At the source of Vilnius Altaic studies, *Acta Orientalia Vilnensia*, 2009, vol. 10, issue 1–2, p. 101.

saugotų *keistenybių* galėtume priskirti 1858 m. Brunono Korzuno iš Tulos padovanotą *žinomos mordvės Agafijos, išsiskiriančios didele barzda, portretą*⁸⁶, kuris to meto periodikoje susilaukė ir visuomenės reakcijos, taip pat 1860 m. Simonovičiaus muziejui perduotą *dviejų siaubingai krūtinėmis suaugusių veršelių iškamšą*⁸⁷ ar tais pačiais metais Vilniaus gydytojų valdytojo padovanotą *nesubrendusį vaisių, rastą papjautos avies viduje Vilniaus mėsos prekyvietėje*⁸⁸. Tokių retų, keistų ar egzotiškų eksponatų, perduotų muziejui, būta ir daugiau, tačiau tai buvo vienetai, o jų eksponavimas muziejuje tarnavo kaip priminimas, nuoroda į realybėje egzistuojantį kitą, nors ir nedažnai sutinkamą, anomalių reiškinių pasaulį, tuo pačiu *keistenybės* ir *retenybės* nebuvo ta medžiaga, kuria remiantis buvo konstruojami pagrindiniai to meto Vilniaus muziejiniai naratyvai.

Nuo 1862 m. VSM suformuotame Etnografijos skyriuje iš esmės buvo kaupiami savo prigimti du skirtingi rinkiniai: orientalistikos ir egiptikos. Orientalistikos rinkinys – Kinijos, Japonijos, Tolimųjų Rytų, Pietryčių Azijos dirbiniai, S. Pearce žodžiais tariant, reprezentavo *erdvėje nutolusį kitą*, geografiškai tolimų to meto kraštų etnografinę medžiagą, o egiptikos rinkinys atstovavo *laike nutolusį kitą*, kažkada buvusių, klestėjusių ir išnykusių kultūrų palikimą. Įdomu, kad ši skirtis buvo suvokiama, nors plačiau nereflektuojama ir XIX a. Vilniaus muziejų puoselėjusių asmenų. Egiptikos objektams apibrėžti buvo vartojama *senienos* sąvoka (lenk. *starożytności*, rus. *древности*), o orientalistikos rinkinio artefaktai dažniausiai buvo įvardinami, kaip *daiktai* ar *dirbiniai* (lenk. *przedmioty*, rus. *предметы, произведения*). Tokia skirtis atspindėjo jau nuo XIX a. vidurio įsivyravusius mokslinio kolekcionavimo principus, nors kartais, sekant senąją XVIII a. kolekcionavimo tradiciją, orientalistikos objektai buvo įvardinami vis dar *retenybėmis* (lenk. *osobliwości*, rus. *редкости*).

⁸⁶ *Записки Виленской археологической комиссии ...*, c. 18.

⁸⁷ 1860 m. birželio 11 d. VLAK posėdžio protokolas ..., l. 60.

⁸⁸ 1860 m. lapkričio 11 d. VLAK posėdžio protokolas ..., l. 67.

Rytietiškos kolekcijos, kurią E. Tiškevičius atsivežė iš Kronštato, pagrindą sudarė japonų ir kinų dirbiniai: įvairios lėkštelės, indai, puodeliai, stalo įrankiai, vėduoklės, šilkinių medžiagų ir aprangos detalių pavyzdžiai, apyrankės, šukos, plaušinė iš ryžių šiaudų, lietsargis, įvairios dėžutės, piniginės, batai, dailidės įrankiai, tabokinės, pypkės, muzikos instrumentai, šachmatai, japoniški elementoriai, dievukų skulptūros, įvairūs piešiniai, monetos. Panašios paskirties, tačiau besiskiriantys savo medžiagomis, forma ir pagaminimo būdu buvo daiktai iš Pietryčių Azijos (Korėjos, Filipinų, Ceilono, Sumatros ir Azorų, Javos ir Haičio salų). Mažesnę, tačiau kiek besiskiriančią rinkinio dalį sudarė lankai ir strėlinės su strėlėmis bei kita medžiotojo amunicija iš Mandžūrijos ir Baškirijos⁸⁹. Šiame rinkinyje buvo ir pavienių, ne Azijos tautų dirbinių, kuriuos įvardinti, kaip kitų tautų etnografijos medžiagą, negalėtume. Tai keli senovės Egipto daiktai, suvenyrai iš Šventosios žemės, suvenyrai susiję su Napoleonu I iš Šv. Elenos salos bei keletas kitų pavienių objektų⁹⁰.

Į šio rinkinio išskirtinumą lyginant su krašto ar kitomis senienomis buvo atkreiptas dėmesys ne tik Vilniuje, bet ir Varšuvoje. Tenyščiaame laikraštyje buvo rašoma, kad *grafas Tiškevičius su savimi muziejui atsivežė turtingą kinų, japonų ir kitų retenybių rinkinį, [...] įvairių pavyzdžių, margą kolekciją. [...] Šis rinkinys, kaip besiskiriantis savo turiniu nuo krašto senienu, sudarys visiškai atskirą grupę muziejuje*⁹¹.

Kiekvienas į orientalistinį rinkinį įtrauktas Kronštato gyventojų muziejui dovanotas daiktas kiekvienam juos dovanojusiam buvo reikšmingas asmeniškai, prasmingas ir vertingas daugiau kaip kiekvieno individualių tolimos kelionės metu patirtų įspūdžių, jausmų, išgyvenimų prisiminimas. Tačiau kaip visuminis rinkinys į muziejų papuolę šie daiktai jau galėjo bent iš dalies reprezentuoti minėtų kraštų gyventojų buitį, gyvenimą, perduoti tam

⁸⁹ *Spis przedmiotów ofiarowanych dla muzeum Wileńskiego przez niektórych mieszkańców miasta portowego Kronsztatu ...*, 9 s.

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ Korrespondencya Gazety Warszawskiej. Wilno, dnia 31 marca 1862 r., *Gazeta Warszawska*, 1862, nr 84.

tikrą žinią apie jų pasaulėžiūrą, t. y. atliko tradicinę pažintinę etnografinės medžiagos funkciją. Pavieniui šie daiktai, atsiejant juos nuo individualiai jiems suteiktų verčių – tai įprasti buities, namų apyvokos objektai, nuo mums žinomų buities rakandų besiskiriantys tik savo forma ar pagaminimo ypatumais. Kiekvienas iš šių daiktų nebuvo išties *keistas*, *neįprastas* ar *egzotiškas*, jų kitoniškumas nebuvo kažkuo ypatingai išsiskiriantis, bet tie nedideli skirtumai jau leido jiems tapti kitos tautos ir kultūros materialinio paveldo reprezentantais. Tad šio Etnografijos skyriaus rinkinio didžiąją dalį iš tiesų galime apibūdinti kaip etnografinius eksponatus.

Kitas įdomus su šiuo rinkiniu susijęs aspektas – tai VSM aukojusių asmenų įamžinimas publikuojant dovanų sąrašą. Atskiru leidiniu išspausdintas dovanų ir dovanotojų sąrašas yra gana retas, išskirtinis atvejis XIX a. Lietuvoje. Galime teigti, kad šis 9 puslapių leidinėlis *Spis przedmiotów ofiarowanych dla muzeum Wileńskiego przez niektórych mieszkańców miasta portowego Kronsztatu (Sąrašas daiktų, kuriuos Vilniaus muziejui dovanojo kai kurie Kronštato uosto gyventojai)* buvo išleistas būtent kaip mūsų jau minėtos laikinos teminės parodos katalogėlis. Minėtame VSM skelbime-kvietime buvo rašoma, kad orientalistikos paroda muziejaus salėse bus atidaryta nuo kovo 25 d., o šiam leidiniui cenzoriaus leidimas buvo išduotas diena anksčiau, t. y. tų pačių metų kovo 24 d. Tad parodoje apsilankęs miestietis tuo pačiu galėjo įsigyti ir brošiūrėlę, glaustai pristatančią parodoje eksponuojamus objektus ir jų dovanotojus. Tai galbūt iš dalies paaiškina ir anksčiau minėtas šios parodos „komerciškumo“ priežastis.

Tačiau kyla klausimas, kodėl tokio dėmesio sulaukė būtent šis orientalistikos rinkinys, kadangi muziejaus steigėjams ir visai visuomenei kur kas reikšmingesni ir aktualesni buvo jame kaupiami vietiniai krašto paveldo rinkiniai. Gal tai buvo vien tik siekis nematytais ir egzotiškais rytietiškais daiktais sužavėti Vilniaus publiką, tuo pačiu pritraukiant ją į muziejų, ar „prisitaikyti prie visuomenės masinės kultūros poreikių“⁹²? Muziejus

⁹² Matulytė M., *Egzotika Vilniaus senienų muziejaus rinkiniuose ...*, p. 192.

visuomenės dėmesio stoka šiaip jau nesiskundė. Netgi atvirksčiai, nuo pat jo atidarymo 1856 m. lankytojų skaičius kasmet vis augo⁹³. Daug jų apsilankė ir 1862 m., ko gero, ir šios minimos parodos dėka.

O galbūt tokios parodos surengimą paskatino konformistinis siekis įsiteikti imperijos valdininkams, tikintis, kad galop VLAK statusas pasikeis ir bus patvirtinta nuolatinė mokslo draugija Vilniuje. Siekiant šio tikslo, E. Tiškevičius skyrė nemažai laiko ir energijos nuo pat VLAK įsteigimo 1855 m. Mat dalis šio orientalistikos rinkinio buvo surinkta 1857–1860 m. aplink pasaulį vykusios kelionės metu, kurioje dalyvavo Rusijos imperijos karinio Baltijos laivyno pasididžiavimas, viena pirmųjų Rusijos laivyne sraigtinė fregata *Askold*. Tačiau minėtoje parodos brošiūrėlėje šio Rusijos karinio laivo vardas neakcentuojamas, ir tik prie vieno aukotojo pavardės paminima, kad šie daiktai įsigyti fregatos *Askold* kelionės aplink pasaulį metu. Lieka neaišku, ar kiti dovanotojai taip pat dalyvavo kelionėje su šia fregata. Tik vėlesniame, 1885 m., jau rusifikuoto ir pilnai vietinės valdininkijos kontroliuojamo muziejaus kataloge, prasminiai akcentai sukeičiami, parašant, kad *beveik visi Kinijos ir Japonijos skyriaus daiktai atvežti ir paaukoti asmenų, dalyvavusių fregatos „Askold“ kelionėje aplink pasaulį 1856–1857 m., vadovaujant kapitonui Putiatinui. Be to šiam skyriui aukojo ir daug kitų asmenų*⁹⁴.

Tad pažvelkime kiek atidžiau į šių daiktų aukotojų sąrašą. 1862 m. parodos katalogėlyje minimi: daktaras Valerijus Vitkovskis (tik prie jo pavardės paminėta fregata *Askold*), daktaras Jonas Hrinčevičius, daktaras Adomas Senevičius, daktaras Antanas Saikevičius, JAV gyventojas Strongas, daktaras Aleksandras Podgurskis, Kronštato kunigas Vincentas Prialgauskis, artilerijos poručikas Kruseras, Radzevičius, poručikas Zbiševskis, daktaras Pranciškus Kruleveckis, poručikas Fridovskis, rūmų tarėjas Klaudijus Reško, garbės tarėjas Jakovickis, Augustas Tavastšernas, Placidus Prilenskis, Janas Jackevičius, Aleksandras Menickis, Eugenijus Gojsleras, Mykolas Rutkovskis,

⁹³ Aleksandravičius E., *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais ...*, p. 44–45.

⁹⁴ *Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке...*, с. 36.

daktaras Aloyzas Civinskis, daktaras Juozapas Krukovskis, Ferdinandas Mančinskis, kunigas Volčackis⁹⁵.

Įdomu tai, kad šiame sąrašė minimas kunigas Vincentas Prialgauskis, dovanojęs VSM rankraščių paketą⁹⁶, vėlesniame 1885 m. muziejaus kataloge vardinant Etnografijos rinkinio objektus, neminimas. Veikiausiai ši dovana muziejui nebuvo orientalistinio pobūdžio. Vincentas Prialgauskis (1818–1878), gimęs Žemaitijoje, mokėsis Kražių gimnazijoje, vėliau baigęs Vilniaus dvasinę akademiją, kunigavo Vilniuje, o nuo 1858 m. Kronštate⁹⁷. 1860 m. Sankt Peterburge jis išleido išsamią dviejų tomų monografiją *Żywoty biskupów wileńskich (Vilniaus vyskupų gyvenimai)*. Tad šis V. Prialgausko dovanotas rankraščių paketas, nors ir galėjo būti orientalistinio pobūdžio, tačiau labiau tikėtina, kad tai buvo jo paties rašyti rankraščiai: galbūt šios monografijos rankraštis, galbūt tai galėjo būti ir jo kaip tik 1862 m. iš lietuvių į lenkų kalbą išversta Motiejaus Valančiaus veikalo *Žemaičių vyskupystė dalis*⁹⁸, o galbūt ir kokie nors kiti jo rašyti raštai. Tad nors tikslus šio paketo turinys ir nėra žinomas, tačiau galime spėti, kad tokiu būdu, įtraukiant į kitų Kronštato gyventojų dovanotų rytietiškų objektų sąrašą ir taip apeinant cenzūrą, visuomenė buvo informuota apie šio kunigo nuopelnus tiriant Katalikų Bažnyčios istoriją Lietuvoje.

Apskritai šis 1862 m. Kronštato dovanotojų sąrašas – tai ne vien tik duoklė aukotojams ar tam tikras jiems rodomas pagarbos ženklas. Minėtame Varšuvos laikraštyje rašoma, kad rytietiškus daiktus Vilniaus muziejui dovanojo *lenkai, tarnaujantys Rusijos laivyne, [...] tautiečiai, tarnaujantys už valstybės lėšas įgytą išsilavinimą*⁹⁹. Aukotojai *mūsų tėvynainiais* įvardinami ir vilnietiškoje spaudoje. Tad, išskyrus JAV pilietį, visi kiti aukotojai ar didžioji

⁹⁵ *Spis przedmiotów ofiarowanych dla muzeum Wileńskiego...*, s. 3–8.

⁹⁶ Ten pat, p. 6.

⁹⁷ Biržiška V., *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų rašiusių prieš 1865 m. biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, Vilnius, 1990, t. 3, p. 276.

⁹⁸ Apie tokio rankraščio būvimą 1862 m., aprobuotą Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio, mini lietuvių raštijos istorikas Vaclovas Biržiška. Plačiau žr.: Biržiška V., *Aleksandrynas ...*, p. 276–277.

⁹⁹ Korrespondencya Gazety Warszawskiej. Wilno, dnia 31 marca 1862 r., *Gazeta Warszawska*, 1862, nr 84.

jų dalis buvo lietuvių–lenkų bendruomenės Sankt Peterburge nariai, ir nemažai jų ko gero, kilę iš buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos ar kitaip susiję su Lietuva. Be jau minėto V. Prialgauskio, 1851–1854 m. Vilniuje ėjusio gimnazijos kapeliono ir Vilniaus katedros pamokslininko pareigas¹⁰⁰, Klaudijus Reško, Aloyzas Civinskis, Jonas Hrinčevičius – buvę Vilniaus gimnazijos auklėtiniai. Tai, kad dalis Kronštato lenkiškai kalbančios bendruomenės buvo kilusi iš istorinės Lietuvos, liudytų ir tas faktas, kad E. Tiškevičius Kronštate buvo sutiktas bičiuliškai ir iškilmingai, o jo apsilankymui kunigas Volčackis paskyrė net ta proga parašytą eilėraštį, kuriame nuo *Kronštato bičiulių ratelio* pasveikina E. Tiškevičių – *lietuvi* (lenk. *Litwina*) ir *tautietį* (lenk. *ziomka*)¹⁰¹.

Tad akivaizdu, kad E. Tiškevičius ir kiti aktyvūs muziejaus bendradarbiai, viešai paskelbdami orientalistikos rinkinio dovanotojų pavardes, tokia užuomina, „tarp eilučių“ išreiškė ir akcentavo patriotiškumą. Šio rinkinio dovanotojų sąrašas tapo tarsi savotišku simboliniu paminklu tautiečiams, svetur garsinusiems Lietuvos vardą, skatino patriotinį pasididžiavimą saviškiais. Nors šių asmenų nuopelnai etnografijos mokslo raidai buvo minimalūs, tačiau jų pavardžių viešinimas visuomenei turėjo liudyti, kad ir krašto gyventojai prisideda prie pasaulinių atradimų ir tyrimų. Šių su muziejaus veikla visiškai nesusijusių asmenų savanoriškas tolimose kelionėse surinktų daiktų dovanojimo muziejui aktas byloja ir apie aktyvų krašto visuomenės, ne tik jos kultūriškai angažuotos dalies, įsitraukimą į muziejaus kūrimą, visuomenės dalyvavimą. Tuo pačiu tai tarsi buvo ir paskata kitiems muziejaus lankytojams aktyviai įsijungti į muziejaus veiklą, kartu formuojant muziejinius rinkinius.

¹⁰⁰ Biržiška V., *Aleksandrynas ...*, p. 276.

¹⁰¹ Wolczacki. Jaśnie Wielmożnemu Hrabiemu Tyszkiewiczowi ochroney oświaty Wiersz od Wspólbraci kółka Kronsztackiego, Kronštatas, 1862 m. vasario 8 d., *LMAVB RS*, f. 31, b. 1460, l. 155.

Apibendrinant galime tarti, kad Lietuvoje nuo XIX a. vidurio orientalistikos rinkiniai buvo aktualinami ir įtraukiami į kolekcininkų bei VSM žiūros lauką. Šie rinkiniai jau nebuvo suvokiami, interpretuojami ir pateikiami visuomenei, vien tik kaip *egzotika*, *retenybė* ar *keistenybė*, kokį jį matė XVIII a. kolekcininkai, kartu buvo atkreipiamas dėmesys ir į šių orientalistikos objektų svarbą mokslui, kaip besiformuojančio etnografijos mokslo tyrimų šaltinį. 1862 m. grafo Eustachijaus Tiškevičiaus iš Kronštate gyvenančių tautiečių įsigyti Azijos tautų dirbiniai – buvo pirmasis viešas orientalistikos rinkinys Lietuvoje, savo turiniu, nors ir negausiai, tačiau reprezentavęs šių tautų etnografiją. Tad neatsitiktinai tais pačiais metais muziejuje, šio rinkinio bei grafo Mykolo Tiškevičiaus dovanoto egiptikos rinkinio pagrindu, ir buvo įkurtas Etnografijos skyrius. Orientalistikos rinkinio eksponavimas muziejaus salėse ir publikuotas jo sąrašas – pirmoji laikina teminė muziejaus paroda ir jos katalogas Lietuvos muziejininkystės istorijoje, o Kronštato gyventojų donacijų muziejui atveju viešai buvo pagerbiamas ir pats aukotojas, publikuojant dovanotojų sąrašą. Tai visų pirma stiprino paties muziejaus prestižą visuomenės akyse, o antra, taip buvo siekiama, parodant kitų žinomų ir nežinomų tautiečių pavyzdį, paskatinti ir vietinę visuomenę aktyviau prisidėti bendrai kuriant muziejų ir formuojant jo rinkinius.

Išvados

1. XIX amžius Lietuvoje – tai paveldo visuomenės susiformavimo amžius, kai visuomenėje įvyko esminiai mentaliniai pokyčiai, ugde paveldosauginę žmonių savimonę. Identifikuojant, klasifikuojant ir interpretuojant *senienas*, buvo konceptualizuotas jų suvokimas ir išgrynintas turinio supratimas.

2. XIX amžius Lietuvoje – tai daiktų išsivadavimo iš nebūties amžius, t. y. daiktų sugrįžimas iš neįvertintos praeities į įdabartintą visuomenės sociokultūrinių vertybių atmintį. Beverčiai, užmiršti, privačioje namų užkaborių erdvėje tūnantys niekuo neišsiskiriantys praeities daiktai – *senienos*, sureikšmintos ir įprasmintos, aktyviai įsiliejo į bendrą sociokultūrinį gyvenimą. Atlikdamos ne tik ir ne tiek estetinio pasigėrėjimo funkcijas, *krašto senienos* tapo svarbiais visuomenės bendros atminties ir tapatybės suvokties, savęs identifikavimo bei patriotizmo ugdymo objektais.

3. Išanalizavus praeities objektų muzealizacijos procesą ir jo pobūdį krašte vykdomos Rusijos imperijos politikos kontekste, išryškėjo tam tikros XIX a. Lietuvos visuomenės paveldosauginės savimonės formavimosi ir raidos tendencijos, kurias sąlyginai galima išskirti į tris chronologinius etapus:

- Praeities objektų kaip kolektyvinės atminties ženklų ir tapatybės simbolių suvokimo ir jų išskyrimo iš kasdienės aplinkos formavimosi pradžia (1803–1832 m.). Šiame etape dėl Vilniaus universitete ir jo aplinkoje užgimusių kraštotyrinės veiklos iniciatyvų *senienos* buvo išskirtos kaip potencialus krašto istorijos ir kultūros pažinimo šaltinis. Tuo pačiu visuomenėje pradėjo rasti praeities objektų kaip vertybės ir visai visuomenei bendro kultūrinės ir istorinės atminties ženklo suvokimo užuomazgos.
- Antikvarizmo sąjūdžio etapas (XIX a. 5-as deš.–1865 m.). Nuo XIX a. 5-ojo deš. būdingas paveldo kolekcionavimo demokratėjimas.

To meto Lietuvos visuomenėje susiformuoja aktyvi, krašto praeities objektais besidominti visuomenės dalis – *senienų mylėtojai* –, išsiskleidusi į platų antikvarizmo sąjūdį, susikūrė krašto *senienų* antikvarinė rinka. Šio sąjūdžio radimąsi skatino literatūroje besireiškiančios Romantizmo idėjos, periodikoje publikuojami krašto istorijai skirti straipsniai ir polemika, o tuo pačiu pasirodžiusios ir pirmosios Lietuvos istorijai skirtos mokslinės studijos, iš kurių bene paveikiausias visuomenėje buvo Teodoro Narbuto *Lietuvių tautos istorijos* daugiatomis. Šio sąjūdžio apogėjumi, institucionalizuota jo išraiška tapo pirmojo muziejaus – Vilniaus senienų muziejaus įkūrimas 1855 m.

- Oficialiosios imperinės politikos konstruojamų ir kontroliuojamų paveldo reikšmių sklaidos etapas (1865–1907 m.). Po 1863–1864 m. sukilimo Rusijos imperijos valdžia krašto paveldo aktualinimo, kaupimo ir sklaidos funkcijas perėmė į savo rankas. Reinterpretuojant praeities objektus, suteikiant jiems kitas reikšmes bei įprasminant iki tol visuomenei nereikšmingus paveldo objektus ir juos aktualinant, *krašto senienos* tapo oficialiosios imperinės ideologijos propagandos dalimi. Tačiau greta šių oficialiai propaguojamų krašto paveldo reikšmių, antroje šio laikotarpio pusėje kaip tam tikra alternatyva, privačioje erdvėje buvo puoselėjamos kitos, krašto visuomenei aktualios paveldo reikšmės. O nuo XIX a. 9-ojo dešimtmečio, iš pradžių emigracijoje ir pogrindyje pradeda formotis krašto paveldu besirūpinantys neformalūs visuomenės sambūriai, glaudžiai susiję su tautiniais judėjimais šiame Rusijos Šiaurės Vakarų krašte. Šį etapą užbaigia su chronologinėmis XIX a. ribomis beveik sutampanti data – 1907 m. Būtent tais metais pradedamos legalizuoti iki tol tik uždaruose visuomenės sluoksniuose aktualintos paveldo interpretacijų reikšmės – įsikuria visuomeninės paveldą kaupiančios ir populiarinančios mokslo bei meno draugijos.

4. XIX a. Lietuvos visuomenė kolekcionuojamiems kultūros ir istorijos paveldo objektams apibrėžti lygiaverčiai vartojo sąvokas *paminklai* ir *senienos*. Pats paveldas buvo suvokiamas ne tik kaip bet kokie rinkiniuose kaupiami praeities objektai, bet daugiau, kaip reikšmingo ir vertingo to meto visuomenei krašto, tėvynės ar tautos istorinio palikimo liudijimas. Paveldo įvardinimas *senienomis*, atsiradęs kaip antikvarizmo ir archeologijos mokslo formavimosi išdava, lietuvių tautinėje kultūrinėje tradicijoje bei kalbinėje vartosenoje, skirtingai nei lenkiškoje, nebuvo populiarus, čia dominavo *palikimo* apibrėžtis. Ši *palikimo* sąvoka išskirtinai buvo siejama su tautos paveldu, jos materialiuoju istoriniu palikimu. Tačiau tuo pačiu *palikimo* samprata, ypač XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, jau apima ir naujas, vietinio etnografinio, dvasinės ir žodinės kultūros paveldo reikšmes. Nuo XIX a. antrosios pusės vis aiškesnė tapo ir apibrėžimų *senienos* bei *paminklai* takoskyra. *Paminklo* sąvoka taikoma dažniau įvardinant nekilnojamojo kultūros paveldo objektus, o *senienomis* apibrėžiami archeologijos, senovės istorijos ir kultūros objektai.

5. XIX a. Lietuvos visuomenė vartojo *muziejaus* ir *rinkinio* (arba *kabineto*) sąvokas apibrėžti vietai, kurioje kaupiami, saugomi ir reprezentuojami žmogaus ar gamtos sukurti objektai ir kuriuos galima viešai apžiūrėti. *Rinkinys* ir *kabinetas* buvo siejami su privačia kolekcija ir ją formuojančio asmens raiška. *Muziejus* buvo suvokiamas kaip viešas visuomeninis ir institucionalizuotas paveldo objektų rinkinys, tvarkomas pagal tam tikrus mokslinius kriterijus. Vilniaus universitete nuo XVIII a. antrosios pusės veikė mokslo kabinetai tuo metu vadinti *muziejais*, tačiau juose kaupti daiktai atliko tik mokslo tyrimo priemonės ir mokslinės įrangos funkcijas. Šie daiktai nebuvo paveldo objektai, nebylojo apie kažkada buvusią realybę, tad ir universiteto kabinetai-muziejai nebuvo suvokiami muziejaus – paveldo saugyklos prasme. XIX a. pirmojoje pusėje Dionizo Poškos Baublyje kauptas *senienų* rinkinys istoriografijoje dažnai įvardinamas kaip pirmasis viešas muziejus Lietuvoje, tačiau XIX a. Lietuvos visuomenė jo tokiu nelaikė. Šis rinkinys tradicinės *muziejaus* sampratos prasme neatitinka esminių kriterijų, charakterizuojančių muziejų kaip visuomeninę instituciją. Tačiau būdamas

vienas pirmųjų privačių, išskirtinai *lietuviškų senienu* rinkinių, prisidėjo populiarinant šios rūšies paveldą bei aktualinant jo svarbą ir reikšmę visuomenėje XIX a. pirmoje pusėje. Tad tik 1855 m. Vilniuje įkurtas Senienų muziejus tapo pirmąja vieša visuomenine institucija – muziejumi –, besirūpinančia krašto paveldo globa ir sklaida. Būtent čia, Senienų muziejuje, vyko paveldo objektų reikšmių konstravimas ir savotiškas šių reikšmių sunorminimas, įteisinimas bei aktualinimas, kuriant kolektyvinės tapatybės bei visuomenei reikšmingų simbolių ir atminties ženklų paradigmas.

6. XIX a. Lietuvos visuomenės konstruojamos istorinės atminties pagrindą sudarė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės ir kultūrinės tradicijos vaizdiniai. Sureikšminant ir įprasminant praeities objektus – konkrečios šeimos ar giminės tėvų ir protėvių materialinį palikimą bei iškasamus archeologinius radinius – Vilniaus senienų muziejuje buvo kuriami krašto visuomenei aktualūs Lietuvos praeities vaizdiniai. Remiantis eksponuotų objektų pobūdžio ir suvokimo analize, galime išskirti pagrindinius Lietuvos istorijos muziejinius naratyvus. Tai, pirma, ikikrikščioniškosios Lietuvos vaizdinys, kurtas archeologinių radinių ir tariamai mitologinių objektų pagalba. Antra, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos pasakojimas, išreikštas krašto istorijos paminklais ir iškiliausių „tautos herojų panteonas“, pristatytas portretais ir memorialiniais daiktais. Visų šių muziejinių naratyvų vienijanti jungtis ir pagrindas – bajoriškosios savigarbos ir patriotiškumo samprata. Eksponuojamas paveldas krašto visuomenei buvo atpažįstamas ir artimas, nes tai buvo daiktai, su kuriais visuomenė galėjo tapatintis kaip su *savos* kultūrinės atminties ar aplinkos dalimi. Visa tai kūrė bendrą istorinę ir kultūrinę visuomenės tapatybę, kuri užtikrino tradicijos tęsą ir buvo tautos gyvavimo ateityje užtikrinimo garantas.

7. Vilniaus senienų muziejuje kuriamų muziejinių Lietuvos istorijos naratyvų erdvėje išskirtinę vietą užėmė ikikrikščioniškosios Lietuvos mitologijos vaizdiniai, kurie buvo perteikti eksponuojant menamus *senųjų lietuvių dievų stabus*. Viena pagrindinių išskirtinio Lietuvos inteligentijos dėmesio krašto mitologijai XIX a. viduryje priežasčių – savosios tautinės

tapatybės paieškos ir tautinės savimonės formavimosi užuomazgos. Tik mitologija kartu su talkinusia jai archeologija galėjo atsakyti į tautos kilmės, savasties klausimus, kuriuos pagrįsti ir iliustruoti buvo būtini materialūs objektai – protėvių garbinti *stabai*. Atsitiktinai surastas ir neatpažintas skulptūrėles tapatinant su ikikrikščioniškosios lietuvių religijos dievybėmis ir taip pateisinant jų išstatymą viešam apžiūrėjimui Senienų muziejaus ekspozicijoje, buvo kuriamas *mūsų* protėvių kilmės, papročių ir mitologijos reikšmėmis perpintas pasakojimas. Lietuvių mitologijos paveldas tapo bendru valstietiškąją ir bajoriškąją kultūrą apjungiančiu pamatu. Tad šis dėmesys Lietuvos mitologijos *senienoms*, jų interpretacijos (nepaisant to, kad dauguma jų šiandieną laikomos nepagrįstomis, o patys objektai yra įgavę visai kitas reikšmes) bei pačios mitologijos rekonstrukcija tapo vienu iš sudėtinių elementų, formuojančių tautinę tapatybę.

8. XIX a. Lietuvos visuomenės kolektyvinėje sąmonėje buvo aktualintas ir įprasminamas nuo to meto lietuviškosios kultūrinės tapatybės esmingai besiskiriantis geografiškai tolimų tautų bei kažkada praeityje egzistavusių kultūrų *kitas* paveldas, kuris kauptas ir viešai eksponuotas Vilniaus senienų muziejuje. To meto Lietuvos visuomenėje *kitas* paveldas buvo suvokiamas ne tik kaip estetinio pasigrožėjimo ar smalsumo tenkinimo objektas, bet ir kaip besiformuojančio etnografijos mokslo tyrimo šaltinis. Atkreipiant dėmesį į šio *kito* paveldo rinkinio dovanotojus – toli nuo tėvynės mokslo labai besidarbuojančius *tautiečius* – krašto visuomenė buvo skatinama pati aktyviai įsitraukti į bendrą krašto muziejaus kūrimo ir paveldo puoselėjimo veiklą.

9. XIX a. Lietuvos visuomenė, išskirdama senienas iš kasdienės aplinkos ir suteikdama joms reikšmingo kraštui ir tautai paveldo statusą, taip išreiškė įsivaizduojamą simbolinį ryšį su protėviais ir kūrė svarias kultūrinės atminties paradigmas, kurios grindė bendrą sociokultūrinę tapatybę, kėlė istorijai ir jos paveldui neabejingų žmonių savivertę, didino jų solidarumo jausmą ir skatino kryptingą paveldosauginės minties raidą.

Šaltiniai

Nepublikuoti šaltiniai: archyvų ir rankraštyų fondai

Lietuvos literatūros ir meno archyvas

F. 96 – Vladislovas Sirokomlė

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

F. 9 – Bendrasis fondas

F. 18 – Rankraščių kolekcija B 4

F. 22 – Vilniaus viešosios bibliotekos rankraščių fondų likučiai

F. 31 – Biržų valdų aktai

F. 149 – Eustachijus Tiškevičius

Lietuvos valstybės istorijos archyvas

F. 1135 – Vilniaus mokslo bičiulių draugija

Rusijos valstybinis istorijos archyvas Sankt Peterburge

F. 733, ap. 145 – Liaudies švietimo departamentas, mokslo įstaigos

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

F. 46 – Vilniaus viešoji biblioteka ir Senienų muziejus

Publikuoti šaltiniai

1. A. J. [JAKŠTAS Adomas], Rinkime senus dokumentus!, *Žinyčia*, 1900, Nr. 2, p. 77–80.
2. *Athenaeum*, Wilno, 1841–1851.
3. [BALIŃSKI Michał], Listy z nad brzegów Krożenty, *Gazeta Warszawska*, 1860, nr 279, nr 280.
4. B. [BASANAVIČIUS Jonas], Priekalba, *Aušra*, 1883, Nr. 1, p. 5–7.
5. *Biblioteka Warszawska*, Warszawa, 1841–1914.
6. BOHUSZ Xawierzy, *O początkach narodu i języka litewskiego*, Warszawa, 1808, 207 s.
7. [CZARTORYSKA Elżbieta], *Poczet pamiątek zachowanych w Domu Gotyckim w Puławach*, Warszawa, 1828, 128 s.
8. DAUKANTAS Simanas, *Darbay senuju Lituwii yr Žemajcziu 1822* (spaudai paruošė V. ir M. Biržiškos), Kaunas, 1929, 214 p.
9. DAUKANTAS Simonas, *Raštai*, Vilnius, 1976, t. 1–2.
10. [DAUKANTAS Simonas], *Zodrodys toie kningelieie essontiu žodiù*, Petropoli, 1838, 42 p.
11. *Dziennik Wileński*, Wilno, 1805–1807, 1815–1830.
12. E. hr. T. [TYSZKIEWICZ Eustachy], Kiernów i Troki. 1840, *Tygodnik Petersburski*, 1840, nr 80, s. 446–448.
13. Eus. Hr. T. [TYSZKIEWICZ Eustachy], *Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli Opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa Rossyjskiego*, Wilno, 1842, 64 s.
14. E. T. [TYSZKIEWICZ Eustachy], Archeologia na Litwie, *Rocznik dla Archeologów, Numizmatyków i Bibliografów Polskich. Rok 1871*, Kraków, 1874, s. 1–13.
15. GADON Włodzimierz, *Statystyka Xięstwa Żmudzkiego*, Paris, 1839, 114s.
16. *Gazeta Warszawska*, Warszawa, 1840–1870.

17. GIUNTERYTĖ PUZINIENĖ Gabrielė, *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose: 1815–1843 metų dienoraštis* (vertė I. Aleksaitė), Vilnius, 2005, 351 p.
18. [GRODDECK Gotfryd Ernest], Instrukcja dla Pana Ludwika Sobolewskiego magistra filozofii, przeznaczonego z uniwersytetu imperatorskiego wileńskiego w uczoną podróż do cudzych krajów, w oddziale literatury i sztuk pięknych ułożona a przez radę uniwersytecką przyjęta i za potwierdzeniem kuratora do wypełnienia podana w lipcu 1817 roku, *Dziennik Wileński*, 1817, t. 6, nr 33, s. 247–256.
19. HLEBOWICZ Antoni, *Krótki rys życia Witolda w. x. Litewskiego*, Wilno, 1821, 122 s.
20. Instrukcja do układania zapisów w przedmiocie historii, *Dziennik Wileński*, 1816, t. 4, nr 20, s. 129–144.
21. Instrukcyje do układania po gimnazyjach i szkołach powiatowych zapisów w przedmiotach różnych nauk, wydane od rządu głównego szkół, i ogłoszone drukiem r. 1812, *Dziennik Wileński*, 1816, t. 4, nr 20; 1816, t. 4, nr 21; 1816, t. 4, nr 23; 1817, t. 5, nr 25; 1817, t. 5, nr 27; 1817, t. 5, nr 29; 1817, t. 6, nr 33.
22. Jan ze Śliwina [KIRKOR Adam Honory], *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*, Wilno, 1856, 312 s.
23. Jan ze Śliwina [KIRKOR Adam Honory], Wycieczka archeologiczna po gubernii Wileńskiej, *Biblioteka Warszawska*, Warszawa, 1855, t. 4, s. 237–257.
24. JAROSZEWICZ Józef, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII, cz. 1: Litwa pogańska*, Wilno, 1844, 240 s.
25. J. Bs. [BASANAVIČIUS Jonas], Kningos apie Lietuvą, *Aušra*, 1883, Nr. 8–10, p. 272–277.
26. JUCEVIČIUS Liudvikas Adomas, *Raštai* (vertė D. Urbas), Vilnius, 1959, 678 p.
27. JUCEVIČIUS Liudvikas, *Mokyti žemaičiai* (parengė M. Lukšienė ir V. Raudeliūnas), Vilnius, 1975, 268 p.
28. JUCEWICZ Ludwik Adam, *Rysy Żmudzi*, Warszawa, 1840, 52 s.

29. JUCEWICZ Ludwik Adam, *Wspomnienia Żmudzi*, Wilno, 1842, 212 s.
30. KARŁOWICZ Jan, KRYŃSKI Adam, NIEDŹWIEDZKI Władysław, *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1900, t. 1 (A–G), 956 s.
31. KARŁOWICZ Jan, KRYŃSKI Adam, NIEDŹWIEDZKI Władysław, *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1915, t. 6 (S–Ś), 794 s.
32. *Katalog wystawy starożytności i przedmiotów sztuki*, Warszawa, 1856, 364 s.
33. KIRKORAS Adomas Honoris, *Lietuva nuo seniausią laikų iki 1882 metų*, Vilnius, 1995, 208 p.
34. KIRKORAS Adomas Honoris, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes* (vertė K. Uscila), Vilnius, 1991, 280 p.
35. KIRKORAS Adomas Honoris, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes* (vertė K. Uscila), Vilnius, 2012, 326 p.
36. KIRKOR Adam Honory, *O znaczeniu i ważności zabytków pierwotnych oraz umiejętném ich poszukiwaniu*, Kraków, 1878, 30 s.
37. KIRKOR Adam Honory, *Wycieczka na Podole Galicyjskie*, *Kłosa*, 1877, t. 24, nr 624, 378–379 s.
38. KIRKOR Adam Honory, *Znaczenie i postęp archeologii w naszych czasach*, *Pamiętniki kommissji archeologicznej Wileńskiej*, Wilno, 1856, s. 25–39.
39. KIRTIKLIS Kęstas, *Apie muziejus*, [interaktyvus], *Bernardinai.lt*, 2011-06-24. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-06-24-kestas-kirtiklis-apie-muziejus/64920>
40. K. Jb. [JABLONSKIS Konstantinas], *Archeologija*, *Lietuviškoji enciklopedija*: t. 1 (A – Atskalūnas), Kaunas, 1933, p. 937–939.
41. Komitety uniwersyteckie do zapisów w przedmiotach różnych nauk, *Dziennik Wileński*, 1817, t. 6, nr 33, s. 280–283.
42. KRASZEWSKI Józef Ignacy, *Ikonotheka. Zbiór notat o sztuce i artystach w Polsce*, Wilno, 1858, 96 s.
43. KRASZEWSKI Józef Ignacy, *Listy do redakcji Gazety Warszawskiej*, *Gazeta Warszawska*, 1853, nr 283.

44. KRASZEWSKI Józef Ignacy, *Litwa. Starożytnie dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t.d., t. 1: historia do XIII wieku*, Warszawa, 1847, 516 s.
45. KRASZEWSKI Józef Ignacy, *Pamiętniki*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972, 472 s.
46. KRASZEWSKI Józef Ignacy, *Sztuka u słowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej*, Wilno, 1860, 391 s.
47. Królewskie Towarzystwo Przyjaciół nauk w Warszawie, *Dziennik Wileński*, 1820, t. 3, nr 12, s. 470.
48. KRUSE Friedrich, *Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee–Gouvernements*, Dorpat, 1842, 151 s.
49. *Kuryer Wileński / Виленский Вестник*, Wilno, 1859–1865.
50. *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas* (parengė R. Griškaitė), Vilnius, 1996, (Simono Daukanto raštai), 662 p.
51. LELEWEL Joachim, *Cześć bałwochwalcza sławian i Polski*, Poznań, 1857, 148 s.
52. ŁEPKOWSKI Józef, Przegląd czynności oddziału archeologii i sztuk w C.-K. Towarzystwie Naukowém Krakowskiém, *Teka Wileńska*, Wilno, 1858, nr 3, s. 332–357.
53. *Lietuvių kalbos žodynas*, [interaktyvus], Vilnius, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/startas.htm>
54. *Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J. I. Kraševskiui* (parengė B. Genzelis, G. Gustaitė, M. Lukšienė, V. Žukas), Vilnius, 1992, 376 p.
55. LINDE Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1807, t. 1, cz. 1 (A–F), 668 s.; 1809, t. 2, cz. 1 (M–O), 602 s.; 1811, t. 2, cz. 2 (P), 1286 s.; 1812, t. 5 (R–T). 704 s.; 1814, t. 6 (U–Z). 1080 s.
56. ŁOBOYKO Jan, Groby Olbrzymie na Żmudzi i inne zabytki starożytności tego kraju, z rękopismu rossyjskiego, *Dziennik Wileński*, 1823, t. 2, nr 6, s. 145–157.

57. LR Seimo nutarimas dėl 2012 metų paskelbimo muziejų metais, [interaktyvus], Vilnius, 2010 m. balandžio 29 d. Nr. XI-797. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=371176
58. Ludwik z Pokiewa [JUCEWICZ Ludwik Adam], *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*, Wilno, 1846, 388 s.
59. M. Akelaičio laiškai (parengė A. Janulaitis), *Tauta ir žodis*, Kaunas, 1925, t. 3, p. 292–321; 1926, t. 4, p. 433–443.
60. M. D.-S. [DAVAINIS-SILVESTRAITIS Mečislovas], Teodoras Norbutas, *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 3, p. 30.
61. M. G. [GADON Michał], *Opisanie Powiatu Telszewskiego w guberni Kowieńskiej w dawném Xięstwie Żmujdzkiem położonego*, Wilno, 1846, 186 s.
62. MICKEVIČIUS Adomas, *Poezijos rinktinė* (sudarė M. Kvietkauskas), Vilnius, 1998, 472 p.
63. M. M. [MNISZECH Michał], *Mysli względem założenia Musaeum Polonicum, Zabawy przyjemne y pozyteczne z różnych autorow zebrane*, 1775, t. 11, cz. 2, s. 211–226.
64. MORAVSKIS Stanislovas, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje: atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825)* (vertė R. Griškaitė), Vilnius, 1994, 474 p.
65. MORAVSKIS Stanislovas, *Nuo Merkinės iki Kauno. Atsiskyrėlio gavenda* (parengė R. Griškaitė), Vilnius, 2009, 624 p.
66. MORAWSKI Stanisław, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818–1825)*, Wilno, 1924, 541 s.
67. MORAWSKI Stanisław, *Szlachta-bracia: wspomnienia, gawędy, dialogy (1802–1850)*, Poznań, [1929], 259 s.
68. MORAWSKI Stanisław, *Od Merecza do Kowna. Gawęda Pustelnika, Teka Wileńska*, 1858, nr 4, s. 51–85; nr 5, s. 81–119; nr 6, s. 49–88.
69. M-ž-s. [DIDŽIULIS Stanislovas ?], *Dėlko ir kaip turime rankioti savo tautos dvasiszkus veikašus?, Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1892, Nr. 5, p. 33–35.

70. NARBUTAS Teodoras, *Lietuvių tautos istorija, t. 1: Lietuvių mitologija* (vertė R. Jasas), Vilnius, 1992, t. 1, 390 p.
71. NARBUTAS Teodoras, *Lietuvių tautos istorija, t. 1: Lietuvių mitologija* (vertė R. Jasas), Vilnius, 1998, 533 p.
72. NARBUTT Teodor, *Dzieje starożytne narodu litewskiego, t. 1: Mitologia litewska*, Wilno, 1835, 484 s.
73. NARBUTT Teodor, Opisanie statuetki pasterza Faustulusa, *Gazeta Warszawska*, 1854, nr 42.
74. NARBUTT Teodor, *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historii Litwy odnoszące się*, Wilno, 1856, 300 s.
75. NARBUTT Teodor, Uwagi nad dziełem: „Rzut oka na źródła Archeologii krajowej, czyli Opisanie zabytków niektórych starożytności odkrytych w zachodnich gubernjach Cesarstwa Rossyjskiego“. Przez Eust. Hr... T. z 8 Tablicami litografowanemi. Wilno u J. Zawadzkiego 1842 in 4-to str. VIII, 56., *Tygodnik Petersburski*, 1843, nr 25, s. 156–158.
76. NIEZABITOWSKI Kajetan, Krótki spis niektórych starożytnych zabytkow, znajdujących się w zbiorze obywatela prowincyi Żmudzkiej Dionizego Paszkiewicza pisarza ziem ptu. Rossieńskiego, *Dziennik Wileński*, 1823, t. 2, nr 6, s. 157–161.
77. *Nowy Pamiętnik Warszawski*, Warszawa, 1801–1805, 1809–1810.
78. Odkrycia starożytności, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1820, t. 3, nr 11, s. 356.
79. Ogłoszenie lekcy w Imperatorskim Uniwersytecie wileńskim od dnia 1 września roku 1823 do 30 czerwca roku 1824, dawać się mających, z poruczenia Rektora i Senatu Akademickiego, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1823, t. 3, nr 9, s. 112–128.
80. ORGELBRAND Samuel, *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, Warszawa, 1902, t. 12 (od Polska do Rohan), 640 s.
81. ORGELBRAND Samuel, *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, Warszawa, 1903, t. 14 (od Sowa do Tzschirner), 667 s.

82. O zatrudnieniach JW. Ministra oświecenia narodowego przez czas bawienia w Dorpacie od dnia 31 maja do dnia 3 czerwca włącznie, *Dziennik Wileński*, 1825, t. 2, nr 8, s. 333.
83. *Pamiętniki komisji archeologicznej Wileńskiej / Записки Виленской археологической комиссии*, Wilno, 1856, cz. 1, 60 s.
84. *Pamiętniki Wileńskiej Archeologicznej komisji / Записки Виленской археологической комиссии*, Wilno, 1858, nr 1, 27 s.
85. *Pamiętnik Warszawski*, Warszawa, 1815–1823
86. *Pamirštōji mecenatystė: Dovanų Vilniaus universiteto bibliotekai knyga, 1792–183* (sudarė ir parengė A. Pacevičius), Vilnius, 2010, 320 p.
87. PASZKIEWICZ Dyonizy, O Dębie „Baublisie“ w Bordziach, *Dziennik Warszawski*, 1826, nr 4, s. 37–46.
88. PASZKIEWICZ Franciszek, O sposobie życia w Anglii, a w szczególności o życiu wiejskiem. Wyjątek z podróży pana Begtrupp Duńczyka, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1817, t. 6, nr 31, s. 28–43.
89. PAWŁOWICZ Edward, *Wspomnienia znad Wilii i Niemna*, Lwów, 1882, 180 s.
90. *Pismo Zbiorowe Wileńskie*, Wilno, 1859, 1862.
91. POŁUJAŃSKI Aleksander, *Wędrówki po gubernji Augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Warszawa, 1859, 454 s.
92. Posiedzenia akademickie i publiczne uniwersytetu imperatorskiego Wileńskiego w roku 1816 i 1817, *Dziennik Wileński*, 1817, t.6, nr 36, s. 657–660.
93. Posiedzenie Kommissyi Archeologicznej Wileńskiej, dnia 11 czerwca 1858, *Kuryer Wileński*, 1858, nr 48.
94. POŠKA Dionizas, *Raštai* (tekstą paruošė D. Urbas), Vilnius, 1959, 744 p.
95. PRZEZDZIECKI Aleksander, Galerya obrazów Postawska, *Athenaeum*, Wilno, 1842, t. 2, s. 194–202.
96. PRZEZDZIECKI Aleksander, Wiadomośc o szkicach Szymona Czechowicza, *Athenaeum*, Wilno, 1842, t. 2, s. 186–194.

97. PUZYNNINA Gabryela z Güntherów, *W Wilnie i w dworach litewskich: pamiętnik z lat 1815–1843*, Wilno, [1928], 389 s.
98. RITTERSBERG Ludwik, Muzeum Czeskie w Pradze, *Teka Wileńska*, Wilno, 1858, nr 4, s. 273–285.
99. *Rubon*, Wilno, 1842–1849.
100. SCHMITH von Carl, *Necrolithuanica* (parengė R. Griškaitė, A. Katilius, V. Kazakevičius, A. Mickevičius), Vilnius, 2006, 272 p.
101. SIEMIŃSKI Lucyan, *Przegląd wystawy starożytności i zabytków sztuki*, Kraków, 1858, 68 s.
102. *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas* (parengė G. Subačius), Vilnius, 1993, t. 1 (a–m), 385 p.; 1995, t. 2 (n–p), 439 p.; 1996, t. 3 (r–ž), 384 p.
103. SIROKOMLĖ Vladislovas, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą* (vertė K. Umbražiūnas), Vilnius, 1989, 167 p.
104. SIROKOMLĖ Vladislovas, *Nemunas nuo versmių iki žiočių* (vertė K. Bizauskas), Kaunas, 1933, 76 p.
105. SIROKOMLĖ Vladislovas, *Nemunas nuo versmių iki žiočių* (vertė K. Bizauskas), Vilnius, 1991, 82 p.
106. SYROKOMLA Władysław, Listy o zbiorach archeologicznych w Wilnie. I. Archeologija jak zabawka, jako namiętność i jako nauka, *Gazeta Warszawska*, 1853, nr 333.
107. SYROKOMLA Władysław, Listy o zbiorach archeologicznych w Wilnie. VII. Posążek bogini Mildy świeżo odszukany, *Gazeta Warszawska*, 1854, nr 178.
108. SYROKOMLA Władysław, *Niemen od źródeł do ujścia*, Wilno, 1861, 168 s.
109. SYROKOMLA Władysław, *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, Wilno, 1857, 1860, t. 1–2.
110. *Spis przedmiotów ofiarowanych dla muzeum Wileńskiego przez niektórych mieszkańców miasta portowego Kronsztatu*, Wilno, 1862, 9 s.
111. Starożytności krajowe, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1818, t. 2, nr 10, s. 394–395.

112. ŠAPOKA Adolfas (red.), *Lietuvos istorija* (fotografuotinis 1936 m. leidinio leidimas), Vilnius, 1989, 693 p.
113. TARASENKA Petras, *Perkūno šventykloje*, Kaunas, 1939, 140 p.
114. *Teka Wileńska*, 1857–1858.
115. *Tygodnik Petersburski*, 1830–1858.
116. *Tygodnik Wileński*, 1815–1822.
117. TIŠKEVIČIUS Eustachijus, *Biržai: žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį* (vertė A. Baublys), Šiauliai, 1998, 106 p.
118. TYSZKIEWICZ Eustachy, *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuk i rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej*, Wilno, 1850, 106 s.
119. TYSZKIEWICZ Eustachy, *Birże. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacji*, Sankt Petersburg, 1869, 170 s.
120. TYSZKIEWICZ Eustachy, *Groby rodziny Tyszkiewiczów*, Warszawa, 1873, 111 s.
121. TYSZKIEWICZ Eustachy, *Listy o Szwecji*, Wilno, 1847, t. 2, 296 s.
122. [TYSZKIEWICZ Eustachy, TYSZKIEWICZ Konstanty], *Opisanie powiatu Borysowskiego*, Wilno, 1847, 506 p.
123. TIŠKEVIČIUS Konstantinas, *Neris ir jos krantai: Hidrografo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis* (vertė V. Būda), Vilnius, 1992, 398 p.
124. TYSZKIEWICZ Konstanty, *O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniéj. Studium archeologiczne*, Berlin, 1868, 287 s.
125. TYSZKIEWICZ Konstanty, *Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym*, Drezno, 1871, 362 s.
126. TRIPPLIN Teodor, *Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi odbytej w 1856 roku*, Wilno, 1858, t. 1–2.
127. Ustawa o Muzeum Starożytności i tymczasowej Archeologicznej Kommissji w Wilnie, *Pamiętniki kommissji archeologicznej Wileńskiej / Записки Виленской археологической коммиссии*, Wilno, 1856, cz 1, s. 1–5.

128. Usztartytois Mokitinis [BALINSKIS Mykloas], Apey iszkałba sudyne mokłas, *Wiadomości brukowe*, 1818, nr 101.
129. Vēversis [DAVAINIS-SILVESTRAITIS Mečislovas], Apie Dijonizą Poszką, *Aušra*, 1884, Nr. 1–3, p. 11–19.
130. *Wiadomości Brukowe*, 1816–1822.
131. Wiadomości literackie. Uniwersytety, akademije, zakłady naukowe i towarzystwa uczone, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1821, t. 2, nr 7, s. 348–350.
132. Wiadomość o życiu i pracach uczonych ś. p. Ignacego Ołdakowskiego, *Dziennik Wileński*, 1822, t. 1, nr 1, s. 10–31.
133. WILCZYŃSKI Jan Kazimierz (pub.), *Muzeum Archeologiczne w Wilnie / Musée Archéologique à Wilno*, Paris, [1858–1860].
134. *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe*, 1835–1843.
135. Wynalazki, odkrycia i rozmaitości naukowe, *Dziennik Wileński*, Wilno, 1821, t. 3, nr 9, s. 127–128.
136. *Белорусский архив древних грамот*, Москва, 1824, ч. 1, 148 с.
137. *Виленский музей древностей. Объяснительный текст к фотографическим снимкам, заменяющий собой также путеводитель по Музею*, Вильна, 1892, 68 с.
138. ДАЛЬ Владимир, *Толковый словарь живого Великорусского языка (современное написание слов)* [interaktyvus], Републикация выполнена на основе I издания (1863–1866), 2008–2009. Prieiga per internetą: <http://slovardalja.net/>
139. *Дневник заседаний комиссии для разбора, приведения в известность и надлежащий порядок предметов, находящихся в Виленском музее древностей*, Вильна, 1865, 74 с.
140. ДОБРЯНСКИЙ Флавиан, *Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке*, Вильна, 1879, 179 с.

141. *Живописная Россия*, т. 3, ч. 1–2: *Литовское полесье; Белорусское полесье*, Санкт Петербург, 1882, 490 с.
142. ЖИРКЕВИЧ Александр, *Сонное царство великих начинаний (к столетнему юбилею дня рожденья Ивана Петровича Корнилова)*, Вильна, 1911, 206 с.
143. *Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке*, Вильна, 1885, 272 с.
144. КИРКОР Адам Гоноры, *Перечневый каталог предметов в Виленском музее древностей*, Вильно, 1858, 21 с.
145. КИРКОР Адам Гоноры, Святовить, *Записки Виленской археологической комиссии / Pamiętniki Wileńskiej Archeologicznej komisji*, Вильно, 1858, №. 1, с. 7–15.
146. *Памяти графа Михаила Николаевича Муравьева (ко дню открытия ему памятника в г. Вильне 8 ноября 1898 г.)*, Вильно, 1898, 53 с.
147. *Памятная книжка Виленской губернии на 1858 год*, Вильно, 1858, 112 с.
148. *Устав общества истории и древностей остзейских губерний*, Рига, 1834, с. 8.
149. *Черты из истории и жизни литовского народа*, Вильно, 1854, 151 с.

Literatūra

1. ABRAMOWICZ Andrzej, *Podróżnicy po przeszłości: szkice z dziejów archeologii*, Łódź, 1970, 78 s.
2. AFTANAŻY Roman, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, Wrocław, wyd. 2-ie, 1991–1997, t. 1–11.
3. ALEKSANDRAVIČIUS Egidijus, *XIX amžiaus profiliai*, Vilnius, 1993, 271 p.
4. ALEKSANDRAVIČIUS Egidijus, KULAKAUSKAS Antanas, *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, 359 p.
5. ALEKSANDRAVIČIUS Egidijus, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius, 1989, 135 p.
6. ALEKSANDRAVIČIUS Egidijus, *Prieš Aušrą: jaunieji Daukanto bičiuliai*, Vilnius, 1990, 192 p.
7. ANTONIEWICZ Włodzimierz, Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi wileńskiej, *Wilno i ziemia Wileńska*, t. 1, Wilno, 1930, s. 103–123.
8. APOR Péter, National Museums in Hungary, *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 401–424. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064
9. APOR Péter, National Museums in the Czech Republic, *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 203–212. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064
10. AUGUSTAITIS Pranas, *Lietuviybės elementai lenkų romantizme*, Vilnius, 1921, 55 p.

11. BAIRAŠAUSKAITĖ Tamara, MEDIŠAUSKIENĖ Zita, MIKNYS Rimantas, *Lietuvos istorija: VIII tomas, I dalis. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius, 2011, 510 p.
12. BALSYS Rimantas, Meilės deivės Mildos autentiškumo klausimu, *Logos*, 2009, Nr. 60, p. 149–155.
13. BERESNEVIČIUS Gintaras, Lietuvių ir lenkų istoriografija apie lietuvių mitologiją XIX a. pirmoje pusėje. Mitologinės tradicijos įtaka lietuvių identiteto formavimuisi, *Literatūra*, 2006, Nr. 48 (5), p. 13–28.
14. BERNHARD Maria Ludwika, *Greckie malarstwo wazowe*, Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966, 141 s.
15. BIRŽIŠKA Vaclovas, *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų rašiusių prieš 1865 m. biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, Vilnius, 1990 (antras fotografuot. leid.), t. 3, 448 p.
16. BRENSZTEJN Michał, *Dionizy Paszkiewicz. Pisarz polsko-litewski na Żmudzi*, Wilno, 1934, 114 s.
17. BRENSZTEJN Michał, Pochodzenia mumij egipskich w Wilnie, *Kurjer Wileński*, 1933, nr 12.
18. BULANDA Edmund, BULAS Kazimierz, *Corpus Vasorum antiquorum: Pologne: collections diverses (Varsovie, Wilanów, Poznań, Wilno etc.)*, Varsovie; Cracovie, 1936, 97 s., 126 il.
19. BŪČYS Žygintas, Mitas apie Baublį: nuo rinkinio iki muziejaus, *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, Vilnius, 1998, t. 4, p. 174–198.
20. BŪČYS Žygintas, PIVORAS Saulius, Pirmasis viešas muziejus Lietuvoje, *Kultūros barai*, 1996, Nr. 4, p. 66–71.
21. CAMERON F. Duncan, The Museum as a Communications System and Implications for Museum Education, *Curator: The Museum Journal*, 1968, vol. 11, issue 1, p. 33–40.
22. CEHAK-HOŁUBOWICZOWA Helena, Muzeum starożytności Wileńskiej komisji archeologicznej, a muzeum archeologiczne uniwersytetu Stefana Batorego, *Światowit*, 1938, t. 17, s. 9–14.

23. CHARTANOWICZ Margarita, KARZMARZ Grzegorz, Komisje archeograficzne i archeologiczne wileńskie w latach 1842–1915, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, Warszawa, 1988, nr 4, s. 957–980.
24. CHWALEWIK Edward, *Zbiory polskie archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości*, Warszawa, Kraków, 1916, 1927, t. 1–2.
25. DESVALLÉES André, MAIRESSE François, *Key Concepts of Museology*, Paris, 2010, 90 p.
26. DOBACZEWSKA Wanda, *Dzieje kultury wileńskiej pomiędzy dwoma powstaniem*, Wilno, 1937, 62 s.
27. DRĖMA Vladas, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, 407 p.
28. DRĖMA Vladas, *Kanutas Ruseckas*, Vilnius, 1996, 288 p.
29. DUKSA Zenonas, Vilniaus kolekcininkai L. Moračevskis, A. L. Zoštautas ir jų ryšiai su lenkų numizmatais XIX a. II pusėje – XX a. pradžioje, *Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 150-mečiui: Vilnius, 2006*, Vilnius, 2010, p. 83–106.
30. DUNDULIENĖ Pranė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius, 1990, 190 p.
31. FIŠMAN Olga, KONDRATJEVA Olga, Lietuviškojo rinkinio „Senoji Lietuva“ sudarymo istorija, *Senoji Lietuva*, Vilnius – Sankt Peterburgas, 2009, p. 21–35.
32. GALAUNĖ Paulius, Kaip tvarkyti Lietuvos muziejai, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 5 (57), p. 101–104.
33. GASIŪNAS Vladas, *XIX amžiaus Lietuvos grafika*, Vilnius, 2007, 270 p.
34. *Grafų Kosakovskių albumas* (sudarytoja ir teksto autorė E. Lukaševičiūtė), Kaunas, 2004, 144 p.
35. GRIMALAUSKAITĖ Dalia, Gabinet numizmatyczny Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego (1803–1832), *Wiadomości Numizmatyczne*, Warszawa, 2004, t. 48, nr 2 (178), s. 129–152.

36. GRIMALAUSKAITĖ Dalia, Senienų muziejaus numizmatikos rinkinio pėdsakais, *Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 150-mečiui: Vilnius, 2006*, Vilnius, 2010, p. 17–42.
37. GRINIUS Kazys, Kunigas Antanas Savickis, *Lietuvių tauta*, 1908, kn. 1, d. 2, p. 255–256.
38. GRIŠKAITĖ Reda, Carlas von Schmithas ir Druskininkų kurorto pradžia, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004, t. 1, Vilnius, 2005, p. 71–102.
39. GRIŠKAITĖ Reda, Carlas von Schmithas „Necrolithuanica“. Mythologia: komentarai, Schmith von C., *Necrolithuanica*, Vilnius, 2006, p. 141–163.
40. GRIŠKAITĖ Reda, Dominikas Cezarijus Chodzka – Simono Daukanto kolega, *Archivum Lithuanicum*, 2003, Nr. 5, p. 263–296.
41. GRIŠKAITĖ Reda, Ivanas Loboika istorijoje ir istoriografijoje, *Lietuvos istorijos metraštis. 2009 metai. I*, Vilnius, 2010, p. 89–126.
42. GRIŠKAITĖ Reda, *Konstantinas Tiškevičius ir Neris, arba Kelionė ir Knyga*, Vilnius, 2009, 196 p.
43. GRIŠKAITĖ Reda, Lietuviškoji kvadriada, arba apie mūsų XIX amžiaus mitografus, *Darbai ir dienos*, 2011, T. 55, p. 235–255.
44. GRIŠKAITĖ Reda, *Mykolas Balinskis: kova dėl istorijos?*, Vilnius, 2005, 240 p.
45. GRIŠKAITĖ Reda, Necrolithuanica, arba dėl Carlo von Schmitho vietos Lietuvos archeologijos istorijoje, Schmith von C., *Necrolithuanica*, Vilnius, 2006, p. 25–94.
46. GRIŠKAITĖ Reda, Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas, *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*, Vilnius, 1996, p. 11–170.
47. GUDAVIČIUS Edvardas, Simono Daukanto studentiškas etninės tapatybės modelis. Paradigminių parametrų susidarymo aplinkybės ir ištakos daugiatautės Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos tradicijų rakurse, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius, 2008, p. 293–330.

48. HOLUBOWICZ Włodzimierz, *Mumje egipskie w Wilnie*, Wilno, 1933, 32 s.
49. HOOPER-GREENHILL Eilean, *Museums and the Shaping of Knowledge*, Routledge, 1992, 232 p.
50. ILGIEWICZ Henryka, *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa, 2008, 668 s.
51. ILGIEWICZ Henryka, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń, 2005, 480 s.
52. JANKAUSKAS Vidmantas, Generolas Juozapas Antanas Kosakovskis ir jo rinkiniai, *Menotyra*, 1998, Nr. 1, p. 15–22.
53. JANKOWSKI Czesław, *Powiat oszmiański*, Petersburg, 1897, t. 2, 296 s.
54. JANONIENĖ Rūta, Dailės mecenatystės kryptys Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, Vilnius, 1995, t. 1, p. 180–216.
55. JANONIENĖ Rūta, Lietuvos istorijos fragmentai Verkių peizažuose, *Menotyra*, 2002, Nr. 2 (27), p. 37–45.
56. JANONIENĖ Rūta, Neskelbtas katalogas, *Krantai*, 1991, Nr. 25, p. 71–72.
57. JAWORSKA Jadwiga, Album Wileńskie i jego wydawca Jan Kazimierz Wilczyński w świetle korespondencji z Konstantym Świdzińskim, *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa, 1972, t. 16, s. 289–405.
58. J. O. [OBST Jan], O pomnik Barbary Radziwiłłówny, *Litwa i Ruś*, 1912, t. 3, z. 1, s. 60–61.
59. JODKOWSKI Józef, Pieczęcie polskie w muzeum Rumiancowskim w Moskwie, *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*, Kraków, 1910, nr 4, s. 61–63; nr 6, s. 94–96.
60. KAUNAS Domas, *Bibliotheca Georgii comitis de Plater. Jurgio Platerio biblioteka – Lietuvos knygos kultūros ir mokslo paminklas*, Vilnius, 2012, 296 p.
61. KERŠYTĖ Nastazija, Baublio muziejus, *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 2 (77), p. 28–31.

62. KERŠYTĖ Nastazija, Eustachijaus Tiškevičiaus dėmesys lietuvių etnografijai, *Etnografija*, Vilnius, 2007, Nr. 15–16, p. 10–15.
63. KERŠYTĖ Nastazija, Eustachijus Tiškevičius ir lietuvių etnologija, *Kultūrologija*, Vilnius, 2007, t. 15, p. 46–60.
64. KERŠYTĖ Nastazija, Lietuvos kultūros paveldo globos, organizuotos carinės Rusijos XIX amžiaus antroje pusėje, aspektai, *Kultūros paminklai*, Vilnius, 2005, Nr. 12 (2005), p. 3–16.
65. KERŠYTĖ Nastazija, *Lietuvos muziejai iki 1940 metų. Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje*, Vilnius, 2003, 232 p.
66. KERŠYTĖ Nastazija, Vilniaus senienų muziejaus ir Vilniaus viešosios bibliotekos paveldo globos misija, *Imperinis Vilnius (1795–1918): kultūros riboženkliai ir vietinės tapatybės*, Vilnius, 2009, p. 221–240.
67. KERŠYTĖ Nastazija, Vilniaus senienų muziejaus vertybių susigrąžinimo iš Rusijos problemos, *Knygotyra*, 2011, Nr. 56, p. 33–55.
68. ҖENCIS Toms, KUUTMA Kristin, National Museums in Latvia, *Building National Museums in Europe 1750–2010. Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 497–519. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064
69. KOMORNICKI Stefan S., *Muzeum ksiąg Czartoryskich w Krakowie: wybór cenniejszych zabytków sztuki od starożytności po wiek XIX*, Kraków, 1929, 241 s.
70. KOROLKOVA Liudmila, Lietuvių liaudies kultūra Pirmojoje Rusijos etnografijos parodoje, *Senoji Lietuva*, Vilnius – Sankt Peterburgas, 2009, p. 37–47.
71. KOWKIEL Lilia, *Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie w perwszej połowie XIX wieku*, Kraków, 2005, 230 s.
72. KOZŁOWSKI Jan, *Szkice o dziejach biblioteki Załuskich*, Wrocław, 1986, 196 s.

73. KRAUSHAR Alexander, *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800–1832: monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*, Kraków, Warszawa, 1900–1906, t. 1–4.
74. KULAKAUSKAS Antanas, ŽAKARYTĖ Skaidra, Vladislovas Sirokomlė ir jo kelionių po Lietuvą aprašymai, *Sirokomlė V., Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą* (vertė K. Umbražiūnas), Vilnius, 1989, p. 5–26.
75. KULIKAUSKAS Pranas, ZABIELA Gintautas, *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999, 328 p.
76. KULNYTĖ Birutė, Vilniaus senienų muziejus, *Mokslas ir gyvenimas*, 1980, Nr. 6, p. 18–19.
77. KUUTMA Kristin, National Museums in Estonia, *Building National Museums in Europe 1750–2010. Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 231–259. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064
78. LAUČKAITĖ Laima, Privačios meno kolekcijos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Vilniuje, *Menotyra*, 1999, Nr. 1 (14), p. 27–35.
79. *Lietuva medaliuose: XVI a. – XX a. pradžia* (sudarė V. Ruzas), Vilnius, 1998, 222 p.
80. *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.*, Vilnius, 1972, 288 p.
81. LIPIŃSKA Jadwiga, Michał Tyszkiewicz – kolekcjoner sztuki starożytnej, *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, 1970, t. 14, s. 461–468.
82. LITWINOWICZ-DROŹDZIEL Małgorzata, *O starożytnościach litewskich: mitologizacja historii w XIX-wiecznym piśmiennictwie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków, 2008, 228 s.
83. LUCHTANAS Aleksiejus, Kernavė – litewska Troja, *Kernavė – litewska Troja: Katalog wystawy ze zbiorów Państwowego Muzeum-Rezerwatu Archeologii i Historii w Kernavė (Litwa)*, Warszawa, 2002, s. 11–33.

84. LUKŠIENĖ Meilė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius, 1985, 256 p.
85. LUKŠIENĖ Meilė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas, 1970, 515 p.
86. MACKEY Albert Gallatin, *Encyclopaedia of Freemasonry*, Chicago, New York, London, 1924 (revised edition), vol. 2, 1141 p.
87. MACIŪNAS Vincas, Iš susidomėjimo lietuvių kalba istorijos (Varšuvos Mokslo bičiulių draugija, Vilniaus universitetas, XVIII a. poetas Jurevičius), *Lituanistikos darbai*, Čikaga, 1986, t. 5, p. 69–96.
88. MACIŪNAS Vincas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*, Vilnius, 1997, 344 p.
89. MARANDA Lynn, Museology, back to the basics: musealization, *ICOFOM Study Series (Museology: back to basics)*, 2009, issue 38, p. 251–258.
90. MAROEVIĆ Ivo, *Introduction to Museology: the European approach*, München, 1998, 358 p.
91. MATULYTĖ Margarita, Egzotika Vilniaus senienų muziejaus rinkiniuose, *Kultūrologija*, Vilnius, 2004, t. 11, p. 190–203.
92. MAZAN Kazimierz, National Museums in Poland, *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 667–687. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064
93. MEDIŠAUSKIENĖ Zita, *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas, 1998, 304 p.
94. MEIJER van MENSCH Léontine, MENSCH van Peter, From disciplinary control to co-creation – collecting and the development of museums as praxis in the nineteenth and twentieth century, *Encouraging collections mobility – a way forward for museums in Europe*, Helsinki, 2010, p. 33–53.

95. MEILŪNIENĒ Jūratē, Antikinēs keramikos rinkinys Lietuvos dailės muziejuje, *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis 2*, Vilnius, 1998, p. 145–153.
96. MEJOR Marek, Early history of Oriental studies at Vilnius University, *Acta Orientalia Vilnensia*, 2009, vol. 10, issue 1–2, p. 15–28.
97. MENSCH van Peter, *Towards a methodology of museology*, Zagreb, 1992, [interaktyvus]. Prieiga per internetą:
http://www.muuseum.ee/et/erialane_areng/museoloogiaalane_ki/ingliske_elne_kirjand/p_van_mensch_towar/mensch15
98. MICHELBERTAS Mykolas, *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum: Litauen*, Vilnius, 2001, 82 p.
99. MIENICKI Ryszard, *Wileńska komisja archeograficzna (1864–1915)*, Wilno, 1925, 222 s.
100. MILIUS Vacys, *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija: XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė*, Vilnius, 1993, 155 p.
101. MISIUS Kazys, Vilniaus senienų muziejaus suvalstybinimas ir dalies jo eksponatų išvežimas 1863–1869 metais, *Kultūros paminklai*, Vilnius, 2000, Nr. 6, p. 24–39.
102. MIZERNIUK Natalia, Z historii muzeum starożytności w Wilnie, *Przegląd Wschodni*, 2004, t. 9, z. 3 (35), s. 605–656.
103. MIZERNIUK-ROTKIEWICZ Natalia, Materiały do historii muzeum starożytności w Wilnie z archiwum Rosyjskiej biblioteki państwowej w Moskwie, *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok, 2010, t. 2, s. 29–62.
104. MULEVIČIŪTĒ Jolita, Keliaujantis žmogus XIX a. II pusės Lietuvoje, *Menotyra*, Nr. 2 (31), 2003, p. 39–44.
105. MULEVIČIŪTĒ Jolita, Uždrausti paminklai: Vilniaus senienų muziejaus reorganizavimas ir jo padariniai, *Lietuvos istorijos metraštis. 2003 metai 2*, Vilnius, 2005, p. 45–64.
106. NARUNIEC Romuald, *Michał Baliński jako mecenas polsko-litewskich więzi kulturowych*, Warszawa, 1995, 230 s.

107. NIWIŃSKI Andrzej, Wokół egipskiej podróży i kolekcji Michała hr. Tyszkiewicza, *Egipt zapomniany czyli Michała hr. Tyszkiewicza dziennik podróży do Egiptu i Nubii (1861–62)*, Warszawa, 1994, s. 7–38.
108. PACEVIČIUS Arvydas, Bibliofilo Jono Krizostomo Gintilos biblioteka: pobūdis ir komplektavimo šaltiniai, *Knygotyra*, 2002, Nr. 38, p. 190–213.
109. PACEVIČIUS Arvydas, Bibliotheca Orientalis Jono Krizostomo Gintilos knygų rinkinyje, *Mokslas krikščioniškas žemaitiškaj parašitas: kunigo Jono Krizostomo Gintilos žemaitiškas katekizmas hebrajų rašmenimis*, Vilnius, 2009. p. 59–66.
110. PACEVIČIUS Arvydas, Mecenatystės slėpiniai, *Pamirštoji mecenatystė: Dovanų Vilniaus universiteto bibliotekai knyga, 1792–1832* (sudarė ir parengė A. Pacevičius), Vilnius, 2010, p. 160–223.
111. PACEVIČIUS Arvydas, Stanislovo Čerskio kelionė po Vakarų Europą 1819–1821 m., *Kultūrologija*, Vilnius, 2003, t. 10, p. 218–232.
112. PEARCE Susan, *On collecting: an investigation into collecting in the European tradition*, Routledge, 1995, 440 p.
113. PEARCE Susan, The collecting process and the founding of museums in the sixteenth, seventeenth, and eighteenth centuries, *Encouraging collections mobility – a way forward for museums in Europe*, Helsinki, 2010, p. 12–32.
114. PETTERSSON Sussana, National Museums in Finland, *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from *EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April 2011*. Peter Aronsson & Gabriella Elgenius (eds), [interaktyvus], Linköping, 2011, p. 261–288. Prieiga per internetą: http://www.ep.liu.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=064
115. PIVORAS Saulius, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida (XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė)*, Kaunas, 2000, 152 p.
116. POMIAN Krzysztof, *Collectors and curiosities: Paris and Venice 1500–1800*, Cambridge, 1990, 348 p.

117. POMIAN Krzysztof, Kolekcjonerstwo i filozofia, *Archiwum historii filozofii i myśli społecznej*, 1975, t. 21, s. 29–86.
118. POŠKUS Vidas, Taikomosios dailės eksponatai iš Šiaurės Lietuvos dvarų, *Provincijos dvaras: XVII–XIX a. istorinis portretas ir taikomoji dailė Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniuose*, Vilnius, 2005, p. 93–126.
119. *Renavas* (sud. A. Butrimas, A. Miltenytė, P. Švėrebas), Vilnius, 2001, 472 p.
120. RYBICKI R. W., Na marginesie badań archeologicznych i kolekcjonerstwa Michała Tyszkiewicza (1827–1897), *Archeologia*, 1966, t. 17, s. 223–230.
121. RUTKAUSKAITĖ Giedrė, Kunigaikščių Oginskių kultūrinės veiklos pėdsakai Lietuvos kultūros paveldo žemėlapyje, *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais* (sud. R. Šmigelskytė-Stukienė), Vilnius, 2010, p. 331–350.
122. RUZAS Vincas, *Eustachijus Tiškevičius ir numizmatika*, Vilnius, 1990, 16 p.
123. RUZAS Vincas, *Radvilų medaliai*, Vilnius, 1993, 64 p.
124. SCHÄRER Martin R., *Ausstellungswanderungen. Notizen museologischer Streifzüge durch das Alimentarium. Promenades muséologiques. Carnet de notes sur l'Alimentarium. An Exhibition Revisited. Musings of a museologist in the Alimentarium*, Vevey, 2002, 90 p.
125. *Senoji Lietuva*, Vilnius – Sankt Peterburgas, 2009, 288 p.
126. SILVÉN-GARNET Eva, Objects in the World and Objects in Museums, *Nordisk Museologi*, Umeå, 1995, no. 2, p. 123–130.
127. SNITKUVIENĖ Aldona, XIX a. senovės Egipto tyrinėtojai ir kolekcionieriai Lietuvoje, *Nuo gotikos iki romantizmo*, Vilnius, 1992, p. 192–215.
128. SNITKUVIENĖ Aldona, *Biržų grafi Tiškevičiai ir jų palikimas*, Kaunas, 2008, 480 p.
129. SNITKUVIENĖ Aldona, *Lietuva ir senovės Egiptas XVI a. pab. – XXI a. pr. Keliautojų, kolekcininkų ir mokslininkų pėdsakais*, Kaunas, 2011, 279 p.

130. SNITKUVIENĖ Aldona, Lithuanian Collections of Count Michał Tyszkiewicz and His Family, *Warsaw Egyptological Studies*. I, Warsaw, 1997, p. 225–248.
131. SNITKUVIENĖ Aldona, *Raudondvaris. Grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*, Vilnius, 1998, 220 p.
132. SPUDYTĖ Elvyra (sud.), *Žemaičių muziejus „Alka“*, Vilnius, 2007, 240 p.
133. STALIŪNAS Darius, *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius, 2009, 539 p.
134. STOLZMAN Małgorzata, *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury Wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*, Olsztyn, 1987, 280 s.
135. SUBAČIUS Giedrius, Simono Daukanto Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas, *Simono Daukanto raštai. T. 1: Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas: a–m* (parengė G. Subačius), Vilnius, 1993, p. 8–54.
136. SUBAČIUS Giedrius, Simono Daukanto žodynai, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1. Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, 1990, Vilnius, p. 20–32.
137. SUBAČIUS Giedrius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*, Vilnius, 1998, 488 p.
138. SWEET Rosemary, *Antiquaries: the discovery of the past in eighteenth-century Britain*, London, 2004, 490 p.
139. SZANTYR Antoni, Działalność naukowa Godfryda Ernesta Grodka, *Z dziejów filologii klasycznej w Wilnie*, Wilno, 1937, s. 33–357.
140. SZULSKA Inesa, *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Warszawa, 2011, 514 s.
141. ŠIDLAUSKAS Algirdas, *Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 1986, 166 p.
142. ŠIRKAITĖ Jolanta, Dailės mecenatystė Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, Vilnius, 1995, t 1, p. 217–269.
143. ŠIRKAITĖ Jolanta, Lietuvos Rōmerių dvarai XVII–XX a., *Rōmeriai Lietuvoje XVII–XX a. / The Rōmers in Lithuania in 17th to 20th*

- centuries: mokslinių straipsnių rinkinys* (parengė J. Širkaitė), Vilnius, 2008, p. 21–33.
144. ŠLIOGERIS Arvydas, *Daiktas ir menas*, Vilnius, 1988, 207 p.
 145. TAMULEVIČIENĖ Eglė, Rusijos geografo draugijos Šiaurės Vakarų krašto skyrius (1867–1915), *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, t. 4: *Mokslo draugijos Lietuvoje*, Vilnius, 1979, p. 32–65.
 146. TAUTAVIČIUS Adolfas, Archeologiniai radiniai ir paminklai, *Kernavė*, Vilnius, 1972, p. 26–44.
 147. TAUTAVIČIUS Adolfas, Pirmieji sumanymai įsteigti Vilniuje muziejų, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1969, p. 43–44.
 148. TAUTAVIČIUS Adolfas, Vilniaus senienų muziejus ir archeologijos komisija, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1982, Nr. 4, p. 12–22.
 149. *The British Museum: history and the building*, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.britishmuseum.org/the_museum/history_and_the_building.aspx
 150. THOMAS Nicholas, Licensed Curiosity: Cook's Pacific Voyages, *The cultures of collecting* (edited by J. Elsner and R. Cardinal). Cambridge, 1994. p. 116–136.
 151. TOHVRI Epi, Judėjimas „Pažinimo šviesos sklaida“ ir jo įtaka Tartu universiteto simbolikai, *Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje: idėjos, istorija, asmenybės*, Vilnius, 2012, p. 93–102.
 152. TULISOW Jerzy, At the source of Vilnius Altaic studies, *Acta Orientalia Vilnensia*, 2009, vol. 10, issue 1–2, p. 97–110.
 153. TUMĖNAITĖ Rima (sud.), *Kultūros istorikas, muziejininkas Vincas Žilėnas*, Vilnius, 2011, 256 p.
 154. VANAGAS Vytautas, *Dionizas Poška*, Vilnius, 1994, 176 p.
 155. VASILIAUSKAS Ernestas, Kuršo provincijos muziejus ir Šiaurės Vidurio Lietuva, *Žiemgala*, 2010, Nr. 1 (25), p. 6–11.
 156. VĖLIUS Norbertas, Teodoras Narbutas – lietuvių mitologijos tyrinėtojas, *T. Narbutas. Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 1992, t. 1, p. 18–46.
 157. *Vilniaus universiteto istorija. 1579–1803*, Vilnius, 1976, 320 p.

158. WAIDACHER Friedrich, *Bendrosios muzeologijos metmenys*, Vilnius, 2007, 534 p.
159. *Wikipedia: Gustav Friedrich Klemm*, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://de.wikipedia.org/wiki/Gustav_Friedrich_Klemm
160. ZASZTOWT Leszek, Wilenscy miłośnicy „starożytności“ w latach 1899–1914, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, Warszawa, 1990, nr 2–3, s. 259–284.
161. ZASZTOWT Ludwik, Wiadomość o grobie, pomniku i niektórych szczątkach K. Bekiesza, *Kwartalnik Litewski*, 1910, t. 2, s. 125–127.
162. ŻYGULSKI Jun. Zdzisław, *Muzea na świecie: wstęp do muzealnictwa*, Warszawa, 1982, 304 s.
163. АЛЕКССЕВ Леонид, Судьба Виленского музея древностей, *Вопросы истории*, Москва, 1993, №. 4, с. 160–163.
164. БОДРИЙЯР Жан, *Система вещей*, Москва, 1995, 178 с.
165. ВОЛЬТЕР Эдуард, Археологические коллекции частных лиц в Северо-Западном крае, *Виленский вестник*, 1889, №. 269.
166. ГРАБЯНЧУК Ігар, Віленскі музей старажытнасцей: заснавальнікі і наступнікі, *Музейны веснік*, Мінск, 2006, вып. 3, с. 33–41.
167. ГРИМАЛАУСКАИТЕ Далиа, Нумизматика и нумизматическое коллекционирование в Литве в XIX – в начале XX в., *Numizmatika*, Bratislava, 2004, Nr. 19, s. 115–124.
168. ГУЖАЛОЎСКІ Аляксандр, *Нараджэнне беларускага музея*, Мінск, 2001, 124 с.
169. ДАРКЕВИЧ Владислав, О так называемом «идоле Перкуна» из Кернова, *Советская археология*, Москва, 1963, №. 4., с. 221–224.
170. КАХАНОЎСКІ Генадзь, *Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI–XIX стст.*, Мінск, 1984, 120 с.
171. ЛОСЕВА Н. М., СИДОРОВА Н. А., *Искусство Этрурии и древней Италии*, Москва, 1988, 304 с.

172. МИЗЕРНЮК Наталия, К истории Виленского Музея древностей, *Славянский альманах 2003*, Москва, 2004, с. 148–163.
173. МИХАЙЛОВ Александр, Идеал античности и изменчивость культуры. Рубеж XVIII–XIX вв., *Быт и история в античности*, Москва, 1988, с. 219–270.
174. *Музейное дело России*, под ред. Каулен М., Коссовой И., Сундиевой А., Москва, 2003, 616 с.
175. ПЫПИН Александр, *История русской этнографии. Т. 4 (Белоруссия и Сибирь)*, Санкт Петербург, 1892, 488 с.
176. *Российская музейная энциклопедия*, Москва, 2001, т. 2 (Н–Я), 436 с.
177. СИДОРОВА Н. А., ТУГУШЕВА О. В., ЗАБЕЛИНА В. С., *Античная расписная керамика*, Москва, 1985, 230 с.
178. СНИТКУВЕНЕ Алдона, Из истории собирания египетских древностей в Литве, *Вестник древней истории*, Москва, 1990, №. 4, с. 174–191.
179. *Старая Литва*, Вильнюс – Санкт Петербург, 2009, 308 с.
180. ТУРАЕВ Борис, Описание египетских памятников в Русских музеях и собраниях, *Записки Восточного отделения императорского археологического общества*, 1899, т. 12, вып. 2–3, с. 165–190.
181. ШИШАНОВ Валерий, Музей и нумизматическая коллекция А. Р. Бродовского, *Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 150-mečiui: Vilnius, 2006*, Vilnius, 2010, p. 107–118.

Santrumpos

LLiMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas

LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos
Rankraščių skyrius

LNМ – Lietuvos nacionalinis muziejus

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

VLAK – Vilniaus laikinoji archeologijos komisija

VSM – Vilniaus senienų muziejus

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Mokslo straipsniai disertacijos tema

- The collection of Oriental art at the Vilnius Museum of Antiquities in 1862–1865, *Acta Orientalia Vilnensia*, 2012, t. 11, Nr. 2 (2010), p. 117–131. ISSN 1648–2662. (EBSCO).
- Antikinių vazų „istorinė atmintis“: kolekcionavimo aspektas XIX a. Lietuvoje, *Bibliotheca Litwana I*, 2012, (įteikta spaudai).
- Vilniaus archeologijos komisijos 1856–1858 m. posėdžių protokolai, *Bibliotheca Litwana I*, 2012, (įteikta spaudai).